

Tudor Arghezi. Fotografie în culori. București, 1962. (Colecția familiei.)

**Coperta și prezentarea grafică:
VICTOR MAȘEK**

«Se știe că esența literaturii constă în reflectarea transfigurată a omului și că ne aflăm nu numai în fața unei arte distincte, ci și a unei discipline antropologice a cărei finalitate se extinde asupra tuturor dimensiunilor timpului, asupra trecutului, prezentului și perspectivelor viitorului. Răspunderea civic-socială și istorică a scriitorului decurge de aici și era, prin urmare, firesc ca și numărul de față al „Manuscriptum“-ului s-o accentueze, încă o dată, prin grupajul lui centrat sub egida rubricii Scriitorii și înțeleșurile vieții, de unde se aud glasurile patetice ale lui Tudor Arghezi, Liviu Rebreanu și Ion Marin Sadoveanu, oficiind pentru misiunea complexă a artei literare în zbaterea ei pentru o lume tot mai înaltă a valorilor umaniste. Revista îmbrățișează — și de data aceasta —, așa cum i s-a statornicit obiceiul, trecutul încă necunoscut, scoțind la iveală, de sub colbul vremurilor, pagini inedite din opera lui Cantemir, din cea a pe veci inepulzabilului Eminescu, din biografia încă necunoscută a lui Alecu Russo, din jurnalele amintirilor politice și literare legate de nume ca Vintilă C. A. Rosetti, evocând eroica războiului independenței, apoi — apropiindu-ne de epoca noastră — din filele memorialistice sau din corespondența lui B. Fundoianu, M. Sebastian, Constantin Stere sau Anton Holban, fiecare cuprinzind de fapt cronici ale unor vieți și opere care s-au integrat de mult patrimoniului nostru literar.»

de D'le a

MANUSCRIPTUM

2/1976 * (23) ANUL VII

REVISTĂ TRIMESTRIALĂ EDITATĂ DE

M MUZEUL LITERATURII ROMÂNE M

DIRECTOR FONDATOR:
D. PANAITESCU-PERPESSICIUS

DIRECTOR

AL. OPREA

REDACȚIA

DIANA CRISTEV, NICOLAE FLORESCU,
RUXANDRA MIHĂILĂ, DANA POPESCU, MANUELA TĂNĂȘESCU

SECRETARIAT

EUGEN DANDESCU, EUGEN MIHAICIUC

Documentele, însoțite de fotocopii, se primesc pe adresa redacției,
str. Fundației nr. 4, sectorul I, București, telefon: 50 20 96

Cititorii din străinătate se pot abona prin ILEXIM—serviciul export-import
presă—Calea Griviței nr 64-66, P.O.B. 2001, telex 011226—București

All rights reserved
Toate drepturile rezervate

Tiparul — Întreprinderea Poligrafică „13 DECEMBRIE 1918”

Biblioteca Jud. Huned. Deva
S. LA DE LE T. A

SUMAR

- 6—7 Înălțătoarea lecție a scrisului românesc (Editorial de *Virgil TEODORESCU*)

« Ce am fost, ce sîntem, ce avem să fim... »

Dimitrie CANTEMIR

- 8—10 Un proiect cantemiresc abandonat (Prefață de *Virgil CÂNDEA*)
10—26 Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei — I (Text stabilit și traducere de *Dan SLUȘANSCHI*, note istorice de *Radu LAZĂRESCU*)

« ...Eternii noștri păzitori ai solului veșnic... »

Mihai EMINESCU

- 27—30 Ceva despre adevărul caietelor eminesciene (*D. VATAMANIUC*)
31—35 [Fragmentarium]: «...figura unui om nobil...»; *Despre talent; Carpații*

Scriitorii și înțelesurile vieții

- 36—39 « Eu am să dau samă... » (Cuvînt introductiv de *Constantin CIOPRAGA*)

Tudor ARGHEZI

- 40—44 *Aripi neostenite*; «...nu-i de glumit cu condeiul» (Tablete comunicate și adnotate de *Mitsura ARGHEZI*)

Liviu REBREANU

- 45—55 «...Scriitorii autentici — expresiile veritabile ale sufletului românesc...» — conferințe (prefațate de *Nicolae LIU*)

Ion Marin SADOVEANU

- 56—61 [Teatru și societate] — fragmente teoretice (cu o notă de *I. OPRIȘAN*)

Revelația documentului

Alecru RUSSO

- 62—80 Un pașoptist român în închisorile Vienei (Dosar diplomatic prezentat de *Ion-Radu MIRCEA*)
62—68 *Mort d'Alibaud; Epitafie d'Alibaud* — stihuri franceze (Versiune românească și o mențiune de *Ioan ALEXANDRU*)

SUMAR

Lumea prin care au trecut

B. FUNDOIANU

- 81—83 Memorialistul — o ipostază necunoscută (Comentariu de *Paul DANIEL*)
83—91 «*Aş povesti cu drag impresiile...*» — pagini dintr-un confesional

Vasile DEMETRIUS

- 92—97 Amintiri despre «cel mai mîndru timid» (*Lucia DEMETRIUS*)
97—105 «...un cîntec de îngînat în sufletul meu» — mărturii de la început de secol

Mihail SEBASTIAN

- 106—109 Un document psihologic şi de epocă (*Nicolae MANOLESCU*)
109—121 «...o familie care are gustul lămîntăriei» — Jurnal (Prezentare de *D. D. PANAITESCU*)

Romanul independenţei

Vintilă C. A. ROSETTI

- 122—125 Pagini dintr-o cronică a eroismului (*Nicolae LIU*)
126—134 Scrisori de pe frontul războiului din '77 (I)

Dosarul unei existenţe

C. STERE

- 135—139 Profesor la Universitatea din Iaşi (*Iorgu IORDAN*)
140—150 «*Din tumultul activităţii mele politice*» — epistolar (Prefaţă şi note de *Z. ORNEA*)

Laborator artistic

Anton HOLBAN

- 151—153 *Parada dascălilor în prototipuri* (*Theodor-Eugeniu POPA* şi *Gh. S. ŞTEFĂNESCU*)
153—156 «*Scopul meu nu este să fac fotografii*» — profesiuni de credinţă

SUMAR

Grădina lui Epicur

G. CĂLINESCU

- 157—159 Sensurile unei angajări (*Stancu ILIN*)
160—167 « ...o istorie a culturii în țările române... » — raport academic (adnotat
de *Al. PIRU*)

Scriitori români în arhive străine

Mihail SADOVEANU

- 168—169 Alte scrisori la Praga (*Alexandra TOADER*)
169—171 Corespondență cu Maria Kojecká și Josef Kojecký

Scriitori străini în arhive românești

Hristo BOTEV

- 171—176 Popasuri pe meleaguri românești (*Nicolae CIACHIR*)
173—176 Acte și documente

File de album

- hors texte Suveniruri pașoptiste (descifrate de *Șerban CIOCULESCU*)

Cronica edițiilor

Ion Heliade RĂDULESCU

- 177—181 Heliade la drumul jumătate (*Mircea ZACIU*)

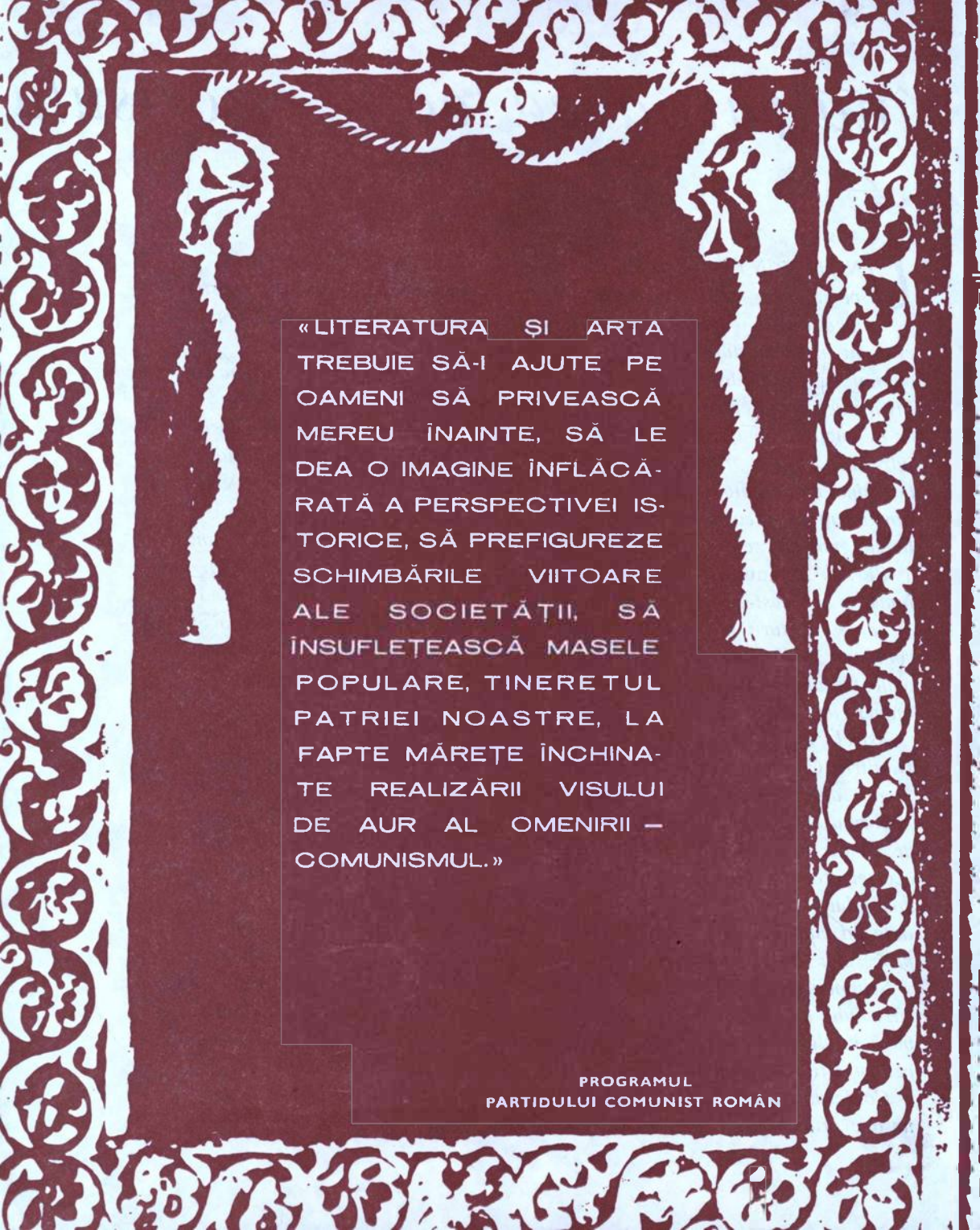
Curier

- 182—183 Ion Bugnariu a tipărit și volumul al doilea din „Muza Some-
șană” (*Iordan DATCU*)
183—184 3 prezențe semnificative în destinul Elenei Farago (*Ion M.*
NEGREANU)
185 Mihail Sadoveanu și „Răvașul poporului” (*Magdalena BUTNARU*
și *Eugen DIMITRIU*)

- 186—189 *Fișier bibliografic ● Iconografie ● Creșterea colecțiilor*

Al. Dima a citit pentru dumneavoastră

- 191—192 Sumar comentat (engleză, franceză, germană, rusă)

«LITERATURA ȘI ARTA
TREBUIE SĂ-I AJUTE PE
OAMENI SĂ PRIVEASCĂ
MEREU ÎNAINTE, SĂ LE
DEA O IMAGINE ÎNFLĂCĂ-
RATĂ A PERSPECTIVEI IS-
TORICE, SĂ PREFIGUREZE
SCHIMBĂRILE VIITOARE
ALE SOCIETĂȚII, SĂ
ÎNSUFLETEASCĂ MASELE
POPULARE, TINERETUL
PATRIEI NOASTRE, LA
FAPTE MĂREȚE ÎNCHINA-
TE REALIZĂRII VISULUI
DE AUR AL OMENIRII —
COMUNISMUL.»

PROGRAMUL
PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

înălțătoarea lecție a scrisului

UNUL DINTRE IMPERATIVELE CUVÎNTULUI SCRIS, pe care l-a conținut, în mod latent sau manifest, literatura noastră încă de la origini, este legat de misiunea educativă, de rolul activ, militant al creatorului. Acesta a fost scopul cronicarilor atunci când căutau să lase urmașilor oglinda vremurilor trecute ca un mijloc de învățătură și îndreptare, ca un imbold de mândrie patriotică. Îmbogățit de-a lungul timpului, idealul educativ al generației pașoptiste se transformă într-un adevărat program de formare a conștiinței naționale, scriitorul devenind un luptător pentru progresul întregii colectivități. Această fundamentală preocupare a literaturii și artei în genere, stăruie de-a lungul epocilor, se amplifică, îmbrățișând complexitatea personalității umane.

Revista „Manuscriptum“ a încercat să dea în numărul de față o sugestivă imagine a acestei coordonate permanente a literaturii noastre, reunind vibrante mărturii ale unora dintre reprezentanții de seamă ai scrisului românesc, adevărate conștiințe ale epocii. Restituirea înaltelor sensuri educativ-patriotice ale literaturii noastre, constituie misiunea majoră a muncii de valorificare a moștenirii culturale.

Astfel, într-un text scris în perioada elaborării Descrierii Moldovei, Dimitrie Cantemir are în vedere istoria întregii țări românești, dovedind încă o dată, după cele mai autorizate izvoare ale timpului, continuitatea poporului nostru pe acest pământ. Patetice versuri ale unuia dintre exponenții de frunte ai pașoptiștilor, Alecu Russo, transmit peste ani mesajul luptei acestei eroice generații « pentru a-și crește neamu-n libertate ». Publicarea dosarului detențiunii la Viena a autorului Cîntării României, oferă noi date nu numai asupra personalității sale literare și politice, ci și asupra procesului de formare a ideologiei revoluționare a tineretului de la 1848.

Schimbul de scrisori dintre membrii familiei Rosetti, în perioada războiului de independență, este o elocventă dovadă a conștiinței patriotice pusă în slujba marilor idealuri de libertate ale poporului nostru, constituind pentru cititorul de astăzi o emoționantă lecție de educație civică.

Conferința lui Liviu Rebreanu dedicată chiar acestei teme este, de fapt, un adevărat program educativ, așa cum l-au înțeles scriitorii noștri clasici :

românesc

« Pentru că scriitorul, ca și orice artist adevărat în general, este, cu sau fără voia lui, educatorul sufletului poporului său. Opera de artă nu desface numai, ci și modelează conștiințele — spune marele prozator. Căci educația nu însemnează numaidecît instrucție, însemnează și instrucție, dar mai însemnează și multe altele. Educația omului începe cu nașterea și sfârșește cu moartea. Trebuie să știm să ne naștem, să trăim și să murim ».

O literatură mare se poate face și avînd un scop educativ explicit, dovadă publicistica de o remarcabilă valoare estetică a multora dintre scriitorii noștri începînd cu Mihai Eminescu. Condiția este sinceritatea deplină, garanția morală pe care autorul o dă cititorilor săi. « Nu-i de glumit cu condeiu » spune Tudor Arghezi, și tot el enunță aforistic un alt principiu fundamental: « Respectul față de public, singurul criteriu temeinic ». Fiindcă, pentru a educa pe alții, scriitorul trebuie să-și fie lui însuși cel mai aspru judecător. Mărturie stau manuscritele marilor noștri scriitori, lecție exemplară pentru responsabilitatea față de cuvîntul scris, pînă la găsirea formei perfecte. Indiferent de forma de expresie pe care o îmbracă, literatura autentică a oglindit permanent adevărurile esențiale ale unei epoci, fiind nu numai un mijloc de cunoaștere a faptului istoric, ci și un important factor de modelare a conștiințelor. Implicați continuu în tumultul vieții sociale, marii creatori au răspuns totdeauna evenimentului, subliniindu-i semnificațiile perene dincolo de formele concrete în care acesta se manifestă.

Pentru prima dată rolul educativ al literaturii este evidențiat într-un vast program de formare a conștiinței întregii națiuni, pentru că, așa cum se menționează în Programul Partidului Comunist Român, document de însemnătate capitală în viața poporului nostru, literaturii și artei le revine un rol esențial în formarea omului de tip nou, factor conștient în edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate. Este o mare cinste și în același timp o mare responsabilitate căreia i-a răspuns totdeauna scriitorul, multiplă orgă de lumină a epocii, înțelegîndu-și misiunea de a da glas celor mai nobile tradiții ale poporului.

B. I. Lăzărescu

«CE AM FOST, CE SÎNTE

UN PROIECT CANTEMIRESC ABANDONAT

Hronicul Vechimei a Romanomoldo-vlahilor este, cum știm, ultima operă a lui Dimitrie Cantemir, și aceasta un opus imperfectum pentru că învățatul principe n-a reușit să redacteze decît primul tom care expune istoria strămoșilor daci, formarea poporului român și evenimentele lui pînă la 1274, anul cînd credea autorul că s-au retras tătarii și s-au așezat domnitorii Dragoș în Moldova și Radu Negru în Muntenia. Versiunea definitivă a scrierii în limba română, precedată de o redacțiune latină de redusă întindere — *Historia moldo-vlahica* — are o superbă motivație, echivalînd cu o profesie de credință, științifică și patriotică, a autorului: «Însă acestea toate fiind de noi în limba lătimească scrise și alcătuite, socotit-am că cu strîmbătate, încă și cu păcat va fi de lucrurile noastre decîia înainte mai mult streinii decît ai noștri să știe. De care lucru acum de iznoavă ostenință luînd, din limba lătimească iarăși pre cea a noastră româniască le prefacem. Slujască-să dară cu ostenințale noastre niamul moldovenesc și ca-ntr-o oglindă curată chipul și statul, bătrînețele și cînstea neamului său privindu-și, îl sfătuiască»¹.

Valoarea deosebită a acestei lucrări pentru istoriografia noastră, ca și pentru studiul afirmării conștiinței românilor despre originea, trecutul și unitatea lor — explică prioritatea acordată de editorii Operei complete ale lui Dimitrie Cantemir² care pregătesc în prezent publicarea textelor latin și român ale Hronicului, însoțite de cuvenitul aparat științific. Operă fundamentală a marelui cărturar,

ea cuprinde sinteza concepției lui despre originea pur romană a românilor, continuitatea romano-moldovlahilor în Dacia și unitatea lor pe întreg cuprinsul țării lor numită «Țara Românească», înainte de a primi cunoscutele denumiri provinciale. Afirmările lui Cantemir sînt întemeiate pe cea mai bogată bibliografie folosită pînă la el, și un specialist al problemei romanității românilor arată pe bună dreptate: «Hronicul lui Cantemir rămîne și astăzi cea mai întinsă lucrare istorică consacrată originilor românilor. Ea a fost depășită în detaliu, dar în ansamblul ei nu încă. Numeroase izvoare (adesea inedite) utilizate de Cantemir au fost „descoperite” (= redescoperite) în zilele noastre pentru că nu se obișnuiește o lectură atentă și completă a Hronicului. Desigur că domnitorii moldoveni greșesc în unele aspecte ale problemei; nu e mai puțin adevărat că nu puține opinii emise de el se verifică și se continuă astăzi»³. Iată tot atîtea rațiuni pentru reeditarea grabnică a acestei valoroase scrieri în condițiile cuvenite unei opere clasice⁴.

Lucrînd la stabilirea textului latin (*Historia moldo-vlahica* din care Gr. G. Tocilescu nu publicase, în 1901, decît titlurile capitolelor)⁵, Dan Slușanschi și-a văzut răsplătită acribia prin descoperirea, în filele 144 r° — 167 r° ale manuscrisului (păstrat în Arhiva Centrală de Stat a U. R. S. S. de acte vechi, fond 181, și folosit prin microfilmul Mm 83 al Bibliotecii Academiei), a unui text latin inedit, diferit de *Historia* și intitulat *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*. Caput 1.

Cele 47 de pagini ale textului, pe care revista „Manuscriptum” le publică, încep cu numărul de față, în originalul stabilit și traducerea efectuată de Dan Slușanschi, au următorul cuprins: introducerea în care autorul explică dificultatea de a serie

³ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 212.

⁴ Ediția *Hronicului* este pregătită de un colectiv format din Stela Toma (text critic românesc), Dan Slușanschi (text critic latin), N. Stoicescu (comentarii), Dan Zamfirescu (studiul introductiv) și semnatarul acestor rînduri.

⁵ *Hronicul vechimei româno-moldo-vlahilor*, în *Operele principelui Dimitrie Cantemir*, vol. VIII, București, 1901, pp. XXII—XXV.

¹ Ms. autograf, pp. 164—165.

² Din această ediție au apărut vol. I (*Divanul*) și vol. IV (*Istoria ieroglică*), București, Editura Academiei R. S. România, 1973—1974.

, CE AVEM SĂ FIM...»

fără părtinire despre patrie și străduința sa de a trata subiectul «așa cum simte», deci cu patriotism, dar și conștient că «se cade să fie mai apropiat prieten adevărului decât lui Platon» (144 r°); așezarea Daciei și cei mai vechi locuitori ai ei (144 r°—145 v°); numele dacilor, originea și răspindirea lor, diviziunile Daciei (145 v°); numele medievale ale Daciei și respingerea derivației Valahia <Flaccus (145 v°—147 v°); relațiile dintre imperiile roman și bizantin cu ținuturile nord-dunărene în cursul primului mileniu al erei noastre (148 r°—151 r°); reexaminarea denumirilor date românilor de către populațiile slave învecinate, cu concluzia fermă asupra originii latine a românilor (151 r°—153 r°); argumentarea că limba română derivă din latină, ca și italiana, iar nu din aceasta din urmă (153 r°—154 r°); succintă privire asupra istoriei vechi a românilor și a primilor voievozi (154 r°—164 r°); recapitularea numerelor date acestora de către greci și turci (164 r°—167 r°).

Sfârșitul brusc al textului arată că ne aflăm în fața unei încercări abandonate, care nu și-a aflat în forma inițială locul în alcătuirile ulterioare ale lucrării principelui. Intenționa autorul să folosească părți din această redactare pentru o formă dezvoltată din Descrierea Moldovei? Așa s-ar părea după indicația autograful de la f. 153, sus, pe marginea paragrafului privind originea latină a limbii române (pină la f. 154 jos): hinc ad caput de lingua mol (dauorum) totum transferendum. Acest capitol este al patrulea din partea a treia a Descrierii⁶. Spre o relație între cele două scrieri ne îndrumă însuși titlul textului inedit de care ne ocupăm: el corespunde cu titlul primului capitol din partea întâia a Descrierii⁷.

Dar raporturile acestui text cu creația cantemiriană a ultimilor săi ani sînt mai complexe. Comparat cu Hronicul (forma românească definitivă) el prezintă paralelisme și adesea identități de argumentare, formulare sau referințe cu locuri din Prolegomena sau din cuprinsul tomului I (vezi mai departe nota editorului).

⁶ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere Gh. Guțu, București, 1973, pp. 362—366.

⁷ *Idem*, p. 50.

Asemenea constatări ne confirmă procedeele de lucru ale lui Cantemir în anii exilului său rusesc, dificultățile creației sale, pe care le-am putut surprinde și în procesul de alcătuire a mării lui cărți despre civilizația islamică, Sistemul religiei muhammedane⁸; continuă dorința de amplificare într-o limbă vernaculară (română în cazul Hronicului, rusă pentru Sistem) a unor embrioane latine; reorganizarea cărților într-o economie perfecționată a materiei; continua sporire a documentației în pofida sărăciei de izvoare a bibliotecilor rusești («scriam Hronicul nostru la Mosc — mărturisește Cantemir —, unde cărțile de treabă încă sînt rari»⁹); la fel, în aceeași ani, în Sistemul: «În acest stat rus bine cinstitor n-avem deloc cărți... care se potrivesc cu lucrarea și scopul nostru»¹⁰.

Cunoscutele dificultăți de datare a creației cantemiriene¹¹ nu ne îngăduie deocamdată să stabilim anul în care a scris Cantemir textul regăsit de Dan Slușanschi. El se situează, negreșit, după Descriptio Moldaviae, dar, probabil, înainte de Historia moldovlachica și de Hronic în forma definitivă, românească. Particularitățile sale de redactare ne impun o întrebare gravă cu privire la scop și, dacă răspunsul nostru e exact, putem stabili cînd s-a hotărît Cantemir să dezvolte descrierea și istoria principatului său, Moldova, într-o istorie a întregii României, pentru el «Țara Românească», locuită de poporul romano-moldovlahilor.

Proiectul său a început prin Descrierea Moldovei, o monografie a provinciei sale de baștină, înfățișată geografic, demografic, economic, instituțional și cultural. Ni se pare demonstrat acum, prin acest text latin inedit, că Dimitrie Cantemir intenționa să dezvolte Descrierea (nepublicată în timpul vieții principelui)¹², cu o mare introducere istorică, tra-

⁸ Vezi studiul nostru introductiv la această operă, în curs de publicare la Editura Minerva.

⁹ *Hronicul*, ed. Gr. Tocilescu, p. 443.

¹⁰ *Kniga systema ili sostoianie muhammedanskiia relighiia*, Sanktpeterburh, 1722, p. 168.

¹¹ Maria Holban, *Introducere la Descrierea Moldovei*, ed. cit., p. 12 și urm.

¹² Nepublicată și, poate, nedefinitivă de Cantemir, care nu și-o punea la punct scrierile

tind despre originile romane ale moldovenilor, parte a poporului român, așa cum țara lor era o parte din vechea Dacie, «Țara Românească». În felul acesta prolegomenele istorice ale Moldovei trebuiau să trateze despre originile întregului popor român. Dar autorul își dă seama că o asemenea introducere poate fi continuată pentru a deveni un «Hronicon a toată (subl. ns.) Țara Românească (care apoi s-au împărțit în Moldova, Muntenia și Ardealul) din descălecatul ei de la Traian Împăratul Rîmului».

Sintem în momentul în care din cronicar al Moldovei, Dimitrie Cantemir devine istoric al întregului popor român. «Cu doi ani mai denainte — declară el în Precuvintarea la Hronic — toată hotărîrea Țării Moldovii cu tablă gheografică, cu cită osirdie și trudă s-au putut, deplin, precum ni se pare, s-au șiruit». Acum el trecuse la «Hronicul vechimei neamului moldovenesc (în careleș tot numele vlahilor să cuprindă)» și aceasta urma să fie o istorie a tuturor românilor.

Stabilirea izvoarelor, examenul critic al conținutului sporirii a informației lui Cantemir și a cristalizării convingerilor sale privind trecutul poporului român, comparația atentă a textelor din moștenirea cantemiriană care premerge Hronicului vor îngădui, curînd, răspunsuri limpezi la numeroase întrebări despre geneza primei istorii monumentale a românilor. Dar pînă ce specialiștii își vor spune cuvîntul — și tocmai pentru a le înlesni efortul — era necesar ca acest prețios text să fie repede descifrat, tălmăcit și publicat. Dincolo de valoarea sa documentară pentru studiile cantemiriene, el cuprinde, limpede exprimate, convingerile principelui despre originea latină a neamului românesc și a graiului său, despre unitatea acestui popor și a teritoriului pe care s-a născut. Este, așadar, un text cu valoare de sine stătătoare, care se citește cu interes și satisfacție. El va intra negreșit în izvoarele de referință curentă ale istoriografiei românești.

Virgil CÂNDEA

decît în momentul predării la tipar, iar uneori chiar în cursul imprimării. Vezi, în acest sens, studiul nostru introductiv la *Dianul, ed. cit.* Nu s-a transmis integral manuscrisul autograf al *Descrierii Moldovei*, dar partea păstrată, ca atîtea alte scrieri cantemiriene, are numeroase adaosuri și îndreptări care vădesc preocuparea principelui pentru o continuă îmbunătățire a operei.

NOTIȚĂ EDITORIALĂ

ÎN EDITAREA TEXTULUI, ÎNTREPRINSĂ după microfilmul originalului — prezentat în numărul precedent al revistei „*Manuscriptum*” (1 (22)/1976, pp. 15—16) — am întrebuințat în continuare tehnica și ansamblul de sigle expuse cu acel prilej. Se înțelege că aparatul critic se adresează cu precădere filologilor dornici să surprindă cit mai îndeaproape modul lui Cantemir de a lucra în faza brută a alcătuirii operelor sale.

Traducerea ne-a pus în fața unei opțiuni deloc ușoare: am căutat să evităm deopotrivă modernizarea exagerată și pastişa supărătoare. Știînd însă că este imposibil să dăm o formă care să fie pe placul absolut al tuturor cititorilor, am insistat în redarea cit mai fidelă a înțelesului acestui text. Astfel, spre ușurarea transpunerii, am adăugat între <croșete> cuvintele care ne păreau necesare pentru a ajunge la o frază viabilă în românește, în fața imperfecțiunilor inerente ale textului latin care nu este în fapt decît o ciornă de lucru.

Adnotarea textului a fost și ea gîndită, din rațiuni conjugate de timp și de spațiu, într-o formulă de mijloc: peste limita simplor note indispensabile, dar sub anvergura unui comentariu exhaustiv. Tomul consacrat — în cadrul *Operele complete* ale lui Cantemir — acestor lucrări pregătitoare ale *Hronicului* va aduce, desigur, completările și îndreptările necesare acestei prime schițe de prezentare. Nu am considerat util nici să îngreunăm notele cu trimiteri constante la textul *Hronicului* în forma sa publicată în 1901 (cu numeroase greșeli) de către Gr. G. Tocilescu. Vom spune aici, pentru moment, că această primă parte publicată în numărul de față formează în mare nucleul — mult lărgit apoi — al următoarelor capitole din *Hronic*:

— din *Prolegomene*: Cartea I-a, cap. 2, 4 și 6; Cartea a II-a, cap. 3, 6, 7;

— din cuprinsul *Hronicului*: Cartea I-a, cap. 2—5; Cartea a V-a, cap. 4—5; Cartea a VII-a, cap. 12, 15; Cartea a VIII-a, cap. 2—7.

Dan SLUȘANSCHI și
Radu LĂZĂRESCU

DE ANTIQUIS ET HODIERNIS MOLDAVIAE NOMINIBUS

CAPUT I

● 144 ● Quantum facile est, ut proverbio habetur, inventis addere, tantum difficile est a multis saeculis cascum aliquod, et investigatum (sic) {primum} in lucem producere, et plus quam cynicis oculis praeditis horum temporum studiosis criticis tandem oblicere, et praecipue quod non levis, imo ponderosissima exurgat dubitatio, quando quis etiam ab omni fastu alienissimus de sua Patria qui(e)-quam vel decoris, vel laudis, vel medioeriter proferre suscipiat. Et recte quidem, communis enim et fere omnibus contingens labis, vel potius dicam tabes, est scriptoribus, qui propriae Patriae exordia, incrementa, dilatationem, nobilitatem (nemo enim suam hucusque patriam dixit ignobilem et obscuram) aliaquae <quae> ad laudem condecorationemque pertinent <vix> scripto posteris tradiderunt, quin particulam quandam ingenitae et congenitae amoris non ostenderint. Dictum enim illud tritum Dulcis amor Patriae ipsos quoque scriptores complectitur, itaque meo iudicio vix aliquis in tot variis diversisque variarum et diversarum patriarum scriptoribus, catalogis reperiet benignus Lector scriptorem, qui si non tabem, vel levissimam febriulam illius ardentis amoris non conceperit. Esto tamen sit nostrum de patria e[re]quidem ut sentio primum scribere, iudicium autem iusto Lectori comittimus, {{[scientes]} illum

144 saeculis cascum aliquod scripsi; saeculis cascus aliquod lapsu calami C/criticis scripsi: criticis C/qui[[sui]]/suam hucusque [suam] dittographice C/Verba aliaque... quin minus intente composuit C: aliaque <quae> supplevi (num melius pertinent<in> corrigendum?), inde ex quin... non ostenderit (sic) <vix>... tradiderunt inserere compulsum / variarum [[patriarum]]/ardentis amoris: ar-[[doris]]/sentio scripsi: sentio C/{scientes}: [[dican-

DESPRE NUMELE ANTICE ȘI DE ASTĂZI ALE MOLDOVEI

CAPITOLUL I

● 144 ● Pe cât este de ușor, cum spune proverbul, să adaugi la ce-ai ajuns să știi, tot pe atita este de greu să scoți pentru prima dată la lumină, după multe secole, un lucru străvechi și necercetat ¹ și apoi să-l dezvălui învățaților critici ai acestor timpuri, cu ochii lor mai mult decât cinici, mai ales datorită apăsătoarei îndoieli iscate ori de câte ori cineva, fie și cu totul străin de orice aroganță, ia asupra-și să dea la iveală unele lucruri despre patria sa, fie acestea spre lauda, fie spre cinstea ei, fie la mijloc între amândouă. Și aceasta pe drept, căci scriitorii au în comun o meteahnă sau așa zice mai degrabă o boală, care îi bintuie aproape pe toți aceia care abia dacă au fost în stare să le vorbească urmașilor în scris despre începuturile, creșterea, întinderea și vița patriei lor (căci nimeni n-a spus încă despre țara sa că ar fi umilă și obscură), apoi și despre toate cele care merg către laudă și cinstire, fără să nu-și arate măcar o părticică din acea dragoste, născută în și odată cu ei. Căci vorba spusă și răspusă «Dulce e dragostea de țară» îi cuprinde și pe scriitori, așadar, după judecata mea, față cu scriitorii atât de diferiți și de deosebiți ai diferitelor și deosebitelor țări, abia de va putea vreunul dintre binevoitorii cititori să găsească prin catasthuri un scriitor care să nu fi suferit, dacă nu de boala, cel puțin măcar de o cât de ușoară fierbințeală a acelei înflăcărare iubiri. Fie dară mai întâi partea noastră de a scrie despre patrie, anume așa cum simt ², iar judecata o încredințăm dreptății cititorului, știind că el nu va uita că oricine se cade să fie mai

¹ Folosindu-l în mod evident pe *investigatum* cu înțelesul negativ de «necercetat», Cantemir a comis o eroare fie atribuind aici de la sine prefixului *in* — o valoare privativă, fie, mai probabil, sărind în scriere un *-in-* (cf. f. 144 v° *investigantes*, corect folosit).

² O ciudățenie de stil: cele două plurale de reticență sînt despărțite de singularul *ut sentio*, folosit spontan datorită semnificației sale strict personale.

apropiat prieten adevărului decît lui Platon, sau lui Socrate. Iar de ne va aduce împotrivă lămuriri, îi vom recunoaște cu dragă inimă învățătura, de ne va îndrepta — grija pentru străduințele noastre.

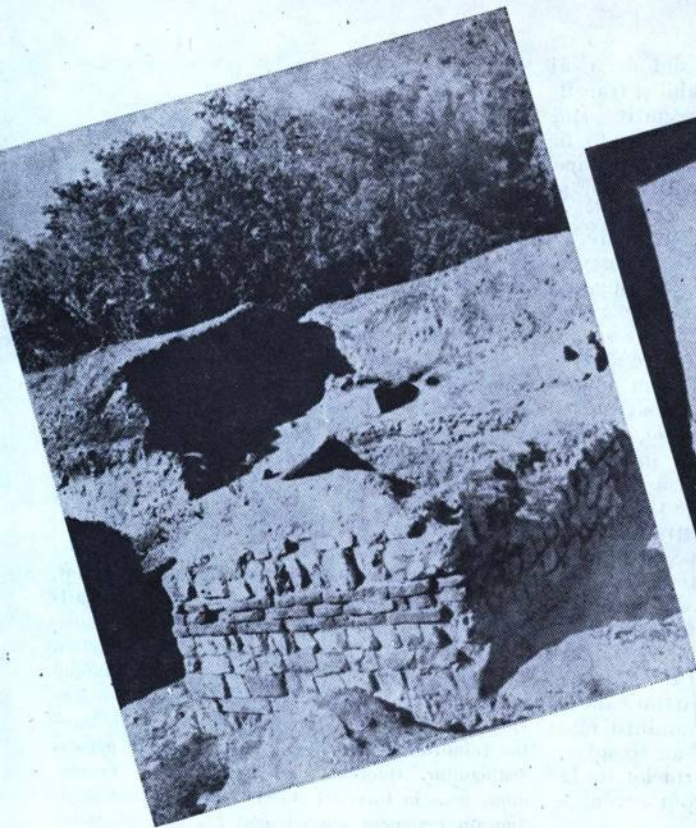
Este vădit pentru toată lumea că aceste părți se cheamă, cu un nume destul de cuprinzător, boreale, nu numai la vechii autori greci, ci și la străvechii sfinți profeți. Apoi, cu trecerea timpului, când istoricii greci începeau să înncredințeze scrisului deopotrivă faptele și mărturiile lor și pe ale altora și declamau parcă după ● 144 v ● cata/stih numele neamurilor, fie după vechea lor înfățișare, fie după denumirile date de curind de către ei, chiar dacă au însemnat către această parte boreală sau crivățeană multe și aproape nenumărate nații, < au făcut-o > cam amestecat și fără nici un sir lămurit; oricum, toți înaintașii lui Ptolemeu sînt totuși într-un gînd că toată acea întindere³ dela hotarele Persiei (în Asia) către răsărit, pînă la Ocean, iar de acolo luncind deopotrivă pe țărmurile de miazăzi și de miazănoapte ale Mării Caspice sau Hircanice, apoi au străbătut în mers către apus peste culmea munților Caucazul și prin atît de strîmte trecători — multe vestite datorită năvălirilor scitice și denumite « Porțile de fier » — și peste țărmurile de nord ale Mării Negre; apoi, de lîngă Pont, luînd Dunărea, numită și Istru, drept hotar și întinzîndu-se către cealaltă Poartă de fier — așezată în Munții Carpați —, sau după cum preferă alții, pînă la gurile rîului Tibiscus⁴, iar de aici, trăgînd o linie pe direcția munților Carpați drept către polul arctic pînă la Marea Baltică, dau numele unic și general de « Sciți » tuturor neamurilor cîte se cuprind între hotarele arătate, Oceanul boreal și cel de răsărit. Căci tot ceea ce se află dincolo de Istru și se cuprinde între hotarele amintite se socotea ca o parte a Sciției. După aceea Ptolemeu, Strabo, Pliniu și alți geografi din vechime, căutînd și cercetînd cu mai mare luare aminte deosebitele denumiri ale neamurilor care locuiesc această întindere, precum și granițele stăpînirii lor, au despărțit hotare și peste întinderile munților, ale fluviilor și ale cîmpiilor. Dar, de vreme ce aici nu vom avea a înfățișa celelalte neamuri scitice (căci ele se află cu îngrijire desemnate și zugrăvite de către atîția geografi mai vechi și recentî), să ne oprim la daci, care, sub acest nume, au fost cîndva cei mai vestiți dintre sciți și au locuit aceste locuri, unde se află acum și Moldova noastră.

³ De aici Cantemir pierde controlul sintactic al frazei, revenind cu gândul la geografii antici, în locul menținerii ca subiect a liniei de hotar care delimitează Scitia. Vom avea adesea ocazia să remarcăm asemenea pierderi de șir stilistic (anacoluri), naturale într-o ciornă de lucru care nu urma să fie publicată în mod nemijlocit.

⁴ Asupra confuziei legate de numele antice ale Tisei, v. mai jos nota 9.

many, however, to Germany, which they
are glorifying in Europe as the Africa
of the future. But it is not so much the
future of the world as the future of the
continent. It is not so much the future of
the continent as the future of the people.
It is not so much the future of the people
as the future of the land. It is not so much
the future of the land as the future of the
people. It is not so much the future of the
people as the future of the land. It is not
so much the future of the land as the future
of the people. It is not so much the future
of the people as the future of the land.

tes]] / παιδείαν *scripsi*: παιδιαν C / θεραπεύειαν *scripsi*:
θεραπύαν C / haecce [[Boreales Graecis]] [[Orientalis
postea]] [[commun]] / historicis [[suas]] / sua[et alia]
/ gentium [sive propria, sive indita] / sive [[nova et]]
noviter [licet [[innumera fere]]] / 144v. huic *scripsi*:
huius C / Boreali[s]] / omnes[con]] / [[ante]] praec-
esserunt / meridionali{a}: meridionali[s]] / simul
scripsi: simul lapsu calami C / et [[occident]] [[Orientalis]]
/ occidentali{a}: occidentali[s]] / {{Caucasi}}
incertum quonam loco inserendum sit

Scythicarum invasionibus et nomine ferreae Portae percelebres, et Borealis Ponti Euxini littora transierunt: ex Ponto autem Danubium sive Istrum pro limite accipientes ad alteram ferream portam in montibus Carpaticis sitam, sive, ut aliis placet, usque ad ostia Tibisci fluminis protrahentes, inde tractu montium Carpaticorum recta ad Polum arcticum usque ad Balticum mare linea ducentes quotquot gentium intra hos sic (?) designatos limites {et} borealem, atque orientalem Oceanum comprehenditur, unico generali nomine Scythas appellaverunt. {{Quicquid enim trans Istrum, et intra praelatos limites complectitur, Scythia putabatur.}} Ptolem<a>eus postea, {Strabo}, Plinius, antiqui geographi diligentius de nominum in illo tractu habitantium nationum diversitate, et dominiis illarum terminis perquirentes, et investigantes, limites quoque per montium, fluminum,

Scythiam: CSythiam (sic) C / invasionibus [[percelebres]] / ad [[ad]] alteram ditographice C / Carpaticorum [[est]] / [[quicquid]] quotquot / Oceanum[[ho]] /

După Iohannes Buno, harnicul, deși cumpătatul la vorbă tilmaci al lui Cluverius (în *Descrierea întregii Sciții*, capitolul XVII, partea a III-a)⁵, dacii sînt cei ● 145 ● mai vestiți dintre sciți, fie pentru că/i-au înfrînt cu ușurință în războaie pe ceilalți vecini ai lor, fie pentru că le-au tot pricinuit multă bătaie de cap romanilor, stăpînitori ai lumii, fie pentru că mai demult au făcut imperiul roman să le plătească tribut, fie pentru că mai apoi au fost bătuți în lupte celebre și în victorii singeroase de către romani și alungați de-a binelea de prin sălașurile lor; oricum ar fi de luat și înțeles, el vorbește despre daci cam în acest fel: «Toată această întindere de pămînt, spune el⁶ (adică Sciția)⁷, se împarte în diverse neamuri și populații. Dintre aceștia, cei mai vestiți (în afara troglodiților,

⁵ Philippus Cluverius, *Introductionis in universam geographiam tam veterem, quam novam, libri VI*, Amsterdam, 1697, p. 405 (Cartea a IV-a, cap. XVII, partea a III-a).

⁶ Cantemir citează în fapt nu comentariul lui Buno, ci însuși textul lui Cluver, cu oarecări modificări sintactice.

⁷ Parantezele lămuritoare îi aparțin lui Cantemir, aici, ca și în alte citate din diferiți autori antici sau contemporani cu el.

pe care îi aşează în Moesia Inferioară)⁸ sînt dacii, al căror ţinut îl ocupă acum moldovenii, valahii şi transilvănenii, precum şi o parte a ungurilor, între riul Patissus (Tibiscus)⁹ şi Transilvania». Tot el arată în acelaşi loc că pe malul de nord al Dunării au fost vecine cu dacii şi alte două neamuri scitice: «Tyragetii şi Arpii, spune el, s-au aflat cîndva între Tyras¹⁰ şi Istru, acolo unde este astăzi Moldova de jos, care se întinde către Pont». (Astăzi regiunea este cunoscută sub numele de Basarabia, iar locuitorii îi spun Bugeac. Numele de Bugeac i-a fost dat acestui ţinut de către turci, cu înţelesul de «unghi», căci riul Tyras se îndreaptă către Pont făcînd un cot mai mult către răsărit decît către miazăzi, sfîrşindu-se apoi într-un unghi ascuţit, aşa cum se poate vedea în harta noastră.)¹¹

Şi apoi în capitolul XVIII, *Despre Dacia*, partea I-a:¹² «Peste Istru, spune, cu moesienii se învecinau dacii, un neam sălbatic, crunt şi barbar. Însuşi ţinutul Daciei îşi avea hotarele de nord pe culmile Carpaţilor (ale acelor care se numesc pe limba noastră „Munţii Ungureşti”), cele de răsărit pe Hierassus (astăzi Prutul)¹³ şi pe Istru, cele de apus pe Patissus—astfel că el cuprinde astăzi o fişie a Ungariei (cum am spus mai sus), apoi Transilvania, Valahia şi aproape toată Moldova». El zice «aproape toată (Moldova)», dat fiind că ţinutul care se află între Prut şi Tyras, pînă la Marea Neagră, nu socoteşte că ar fi aparţinut dacilor, ci acelor două neamuri pe care le-am amintit mai sus: mai apoi abia moldovenii fie că l-au ocupat, pustiu fiind, fie că l-au luat cu dreptul armelor de la vecinii lor poloni, dar despre aceasta < vom reveni > în altă parte¹⁴.

⁸ Potrivit împărţirii romane, acest ţinut cuprindea întinderea dintre Balcani şi Dunăre, de la riul Tîbriţa (de astăzi) pînă la Marea Neagră, incluzînd şi Dobrogea; pentru plasarea trogloditilor, cf. Ptolemeu, *Geographia*, III, 10, 4 (în *Izvoarele privind istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1964, p. 552).

⁹ După cum se vede, confuzia dintre Patissus = Tisa şi Tibiscus = Timişul băntăean nu-i aparţine lui Cantemir, ci izvorului său nemijlocit, adică lui Cluver.

¹⁰ Tyras este unul dintre numele antice ale Nistrului.

¹¹ *Descriptio*, sinonim cu *delineatio*, înseamnă de fapt «hartă», «plan» şi abia în al doilea rînd «descriere»; aici Cantemir se referă în mod evident la *Harta* sa şi nu la *Lucrarea* care cuprinde descrierea geografică, politică şi culturală a Moldovei.

¹² *Op. cit.*, p. 406 [cartea a IV-a, cap. XVIII, p. I].

¹³ Nici această confuzie nu este, după cum se vede, rodul imaginaţiei lui Cantemir. Raritatea atestărilor numelui Prutului în operele geografilor antici (Cf. G. Schramm, *Nordpontische Ströme*, Göttingen, 1973, p. 218) a dus la atribuirea numelui de Hieras(s)us (= Siretul, la Ptolemeu, *Geographia*, III, 8, 2) acestui riu în opera geografilor secolelor XVI şi XVII: G. A. Marini, cu a sa *Geografie universală*, tipărită în 1598 (cf. nota lui N. Stoicescu la *Descriptio Moldaviae*, Bucureşti, 1973, p. 70) şi sursa directă a lui Cantemir, Philippus Cluverius (într-una din ediţiile lui J. Buno [1667–1678]).

¹⁴ Cantemir îşi ia, după cum se vede, distanţele cavenite faţă de opinia lui Cluver şi a comentatorului acestuia, Iohann Buno, promiţîndu-şi să revină asupra chestiunii, ceea ce va şi face ulterior în *Hronic*.

et camporum tractus distinxerunt. Cum autem de aliis nationibus Scythicis non sit hic nostrum tractare (accurate enim a tot veteribus recentibus geographis delineantur depingunturque) ad Dacos, qui sub hoc nomine olim inter Scythas fuere celeberrimi, et ista loca, ubi nunc nostra quoque Moldavia est, habitare, veniamus.

Iohannes Buno, diligentissimus, licet brevissimus Gloverii interpres in Descriptione Universae Scythiae, Cap. 17., Sect. 3., Dacos Scytharum vult esse clarissimos, sive quod rebus bellicis alios sibi / ● 145 ● vicinos facile superaverint, sive quod multum negotii Romanis orbis dominis facerent, sive quia prius Romanum Imperium sibi tributarium reddiderint, sive quia postea clarissimis proclis, et sanguinis victoriis a Romanis fuerint debellati, et ex suis sedibus (prorsus) exterminati, quocumque sensu accipiendum sit, ille de Dacis in hunc fere modum refert: «Totus, inquit, hoc terrarum tractus (nimirum Scythiae) variis gentibus ac populis distinguitur. Quorum clarissimi (praeter Trogloditas, quos in Inferiori Moesia collocat) sunt Daci, quorum regionem nunc tenent Moldavi, Valachi, et Transylvani, et Hungarorum pars inter Patissum (Tibiscum) amnem, et Transilvaniam.» Dacis autem vicinas in boreali Danubii ripa fuisse alias duas Scythicas gentes, idem ibidem refert. «Tyragetae, inquit, et Arpii olim fuere inter Tyram et Istrum, ubi nunc Moldavia Inferior, que ad Pontum spectat». (Nunc sub Bassarabiae nomine clara, incolis Budziak dicta. Budziak nomen inditum est huic parti a Turcis, quod significat Angulum; protenditur enim Tyras ad Pontum magis ad Orientem quam ad Meridiem inclinans, unde in acutum angulum desinit, prout videre licet in nostra descriptione. < >)

Et Capite De Dacia 18., Sect. 1: «Trans Istrum, inquit, Moesi[i]s contermini fuere Daci, gens

celeberrimi[veniamus]/ loca[hab]/ Gloverii scripsi, frequentem Cantemirii ad usum respiciens: Groverii hic C // 145 [proe] proclis / et [prorsus] ex suis / Totus ex Totum mutavit C / vicinas ex vicinis secunda manu C / [alter] alias / Arpii Cluverius: Arpii C / ad Pontum [Eu] / [signifi] Budziak nomen / unde [fit] in / [fuere] Moesiis C /

ferax, atrox, et barbara. Regio ipsa Dacia terminabatur a Septentrione Carpaticeis iugis (Qui nobis vernacule dicuntur Montes Ungarici), ab Oriente Hierasso (hodie Pruthi), et Istro, ab Occidente Patisso, q<u>ae hodie complectitur Hungariae partem (ut superius diximus) et praedictam Transylvaniam, Valachiam, et Moldaviam fere totam. » « Fere totam » dicit, quia regio, quae inter Prut et Tyratem usque ad Pontum Euxinum, non ad Dacos, sed ad illas duas gentes, quarum superius facta est mentio, pertinuisse vult, quam demum Moldavi aut desertam occuparunt, aut a vicinis Polonis iure armorum acceperunt, de quo alibi.

Caeterum Dacos olim a Graecis appellatos fuisse. ● 145 v ● Dauos vult Strabo, unde frequentia nomina apud comicos Graecos Daos, seu potius Δάους ut nominat Eustathius, ibid. in Scholiis.

{In gratiam equidem authenticam auctoritatem desiderantium, {ut} in {quo} consentiant, dissidentiaque veteres scriptores clarius pateat, ipsorumque testimonia non pigebit.

Et imprimis videndus est ipsius Strabonis Graeci antiquissimi geographi locus, qui extat lib. 7.:

Γέγονε δὲ καὶ ἄλλος τῆς χώρας μερισμός· συμμένων ἐκ παλαιοῦ. Τοὺς μὲν γὰρ Δάκους προσαγορεύουσι, τοὺς δὲ Γέτας. Γέτας μὲν τοὺς πρὸς τὸν Πόντον κεκλιμένους, καὶ πρὸς τὴν ἑω. Δάκους δὲ τοὺς εἰς τὰ νάντια πρὸς Γερμανίαν, καὶ τὰς τοῦ Ἰστροῦ πηγάς. Οὗς οἱ μὲν Δάκους καλεῖσθαι τὸ παλαιὸν ἄφ' οὗ καὶ παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς ἐπεκόλασε τὰ νάν οἰκετῶν ὀνόματα.

[Qui[montes]] nobis / Occidente scripsi: Occidente C / q<u>ae scripsi: qae veloci minusve intenta manu C, / [Occur]iure armorum / τοὺς μὲν Strabonis vulgata: τοὺς μετὰ C / Γέτας μὲν Strabo: Γέτας μετὰ C / τὰ νάντια scripsi: ταναντία C / τῶν[εκ]οικετων C /

Dar, după Strabon, dacii ar fi fost numiți odinioară ● 145 v ● de către greci / davi, de unde și adevese nume de la comicii greci Daos, sau mai degrabă Daus, cum îi numește Eustathius, în scholiile la locul citat. Iară spre buna voie a acelora care și-ar dori să cunoască înfățișarea autentică a autorității citate, spre a lămuri cât mai limpede în ce măsură cad sau nu la un cuvânt vechii scriitori, nu ne vom rușina < să dăm > mărturiile lor înșile.

Și înainte de toate este de văzut locul din străvechiul geograf grec Strabon, păstrat în cartea a șaptea ¹⁵: « A mai existat și o altă împărțire a acestei țări, rămasă din vechime: căci pe unii îi numesc daci, iar pe alții geți; geți pe cei care se abat înspre Pont și către răsărit, iar daci pe cei împotriva, dinspre Germania și izvoarele Istrului. Despre aceștia din urmă eu cred că în vechime se numeau Daoi, de unde și numele sclavilor, aflate în uz la cei din Attica ».

Aceștia sînt spusese lui Strabon. Plinius însă pare să fi fost de o altă părere, și anume că geții sînt unii și aceiași cu dacii, dar că grecii i-au numit geți, iar romanii daci. El spune astfel în cartea a IV-a, Capitolul 12 ¹⁶: « De aici încolo, toate sînt, în mare, neamuri scitice ¹⁷, dar unele dintre ele au stăpînit părțile dinspre țărniuri, ba geții, numiți de romani daci, ba sarmații, la greci sauromații » ș.a.m.d.

Pe acești autori îi împacă cel mai bine istoricul Iustin, care dă mărturie că dacii sînt altceva, dar că își trag spița din geți. Vorbele lui sînt următoarele (în cartea 31) ¹⁸: « Și dacii sînt urmași ai geților: aceștia, sub regele Burebista, cînd luptau prost cu Bastarnii ¹⁹, erau siliți — din porunca regelui, spre a-și spăla netrebnicia — să-și așeze la culcare capetele în locul picioarelor ». Același lucru se întărește prin mărturia lui Trogus Pompeius ²⁰.

Și Ștefan din Bizanț așază ca diferite și deosebite ținuturile getice și cele dacice; el învederează astfel aceasta sub numele. Daciei ²¹: « Dacia este un ținut de lingă Borysthenes ²². Dacii sînt cei pe care îi numim

¹⁵ Strabon, *Geographica*, VII, 3, 12 (în *Izvoare...*, I, p. 239).

¹⁶ Pliniu, *Istoria naturală*, IV, 12, 80 (în *Izvoare...*, I, p. 401).

¹⁷ Cantemir scrisese din greșeală « neamuri getice ».

¹⁸ Iustinus, *Epitoma Istoriei lui Filip a lui Trogus Pompeius*, XXXII, 3, 16. Aici, ca și în *Hronica* (ed. Tocilescu, București, 1901, p. 71), Cantemir trimite greșit la cartea 31. Textul pe care l-a avut în față conținea conjectura *Boerebista*, introdusă de către G. J. Vossius după rezumatul aceleiași cărți (*Prol.*, XXXII, 4), în locul numelui *Oroles*, pe care îl poartă manuscrisele (cf. *Izvoarele...* I, p. 360).

¹⁹ Neam germanic învecinat cu dacii la grilele Dunării.

²⁰ Împotriva aparențelor, Cantemir știa bine că Iustin era doar autorul unui rezumat al operei lui Trogus Pompeius (cf. *Hronica...*, ed. Tocilescu, 1901, p. 67; 71; 76).

²¹ Ștefan din Bizanț, *Ethnicorum quae supersunt*, sub voce Δακία (cf. *Fontes Historiae Dacoromanae*, vol. II, București, 1970, p. 338).

²² Unul dintre numele antice ale Niprului.

daoii; căci geți îi numim pe cei care se abat înspre Pont și către răsărit, iar daci pe cei dimpotrivă, dinspre Germania și izvoarele Istrului». El se străduiește să întărească aceasta prin denumirile sclavilor date de către attici: «La attici, spune el, există chiar și ca nume de sclavi *Daoi* și *Getai*»²³.

De asemenea, scriitorii cei mai recenti notează că pe timpuri Dacia purta numele de *Geția*, lucru care se vede la Zonaras²⁴, la Galenus²⁵: «Aureolus, fiind de fel din ținutul de dincolo de Dacia numit *Geția*...»²⁶.

Întreaga Dacie era împărțită din vechime în trei părți, sau ținuturi, lucru care reiese din același Cluverius tot din capitolul *Despre Dacia*, partea a II-a²⁷: «Dacia, zice el, a fost împărțită în regiunile *Ripensis*, *Alpestris* și *Mediterranea*». Cea *Ripensis* cuprindea, după el, o parte a Ungariei și a Valahiei — și anume unde se întind pe lângă malul Dunării —, cea *Alpestris* ar fi cuprins Valahia și Moldova — care se întinde la apus către munții Carpați —, iar cea *Mediterranea* era, după el, acea parte care începe de la munți, din trecătorile Transilvaniei, și se întinde către nord în părțile Moldovei pînă la Tyras²⁸. Capitala acestei regiuni este, după unii, străvechiul oraș *Sarmisegetusa*, astăzi neștiut de noi și, poate, și de alții; *Acmonia*, despre care *Negri*²⁹ crede că ar fi Severinul, așezată nu departe de Poarta de fier de pe Dunăre: urmele ei se mai văd și acum, iar locuitorii o amintesc cu vechiul nume de «Turnu Severin»; și *Succi*, care li se pare unora (dar fără o autoritate certă) a fi Tîrgoviștea, reședința principatului Valahiei³⁰.

²³ După cum se vede, Ștefan din Bizanț reproduce, în ansamblu textul lui Strabon; singurul element diferit, mențiunea Niprului, este și cel mai aberant.

²⁴ Zonaras, *Chronicon*, XII, 24 (cf. *Fontes...*, vol. II, p. 198).

²⁵ Galenus, *De naturalibus facultatibus*, I, 17, 67 (în *Izvoare...* I, p. 616).

²⁶ Acest citat, anexat în josul paginii, aparține textului amintit al lui Zonaras (cf. nota 24).

²⁷ *Op. cit.*, p. 406 (cartea a IV-a, capitolul XVIII, partea a II-a).

²⁸ După cum se vede, confuzia aceasta legată de împărțirile administrative ale Daciei se datorește izvorului lui Cantemir (în speța lui Cluverius — necorectat în acest punct de adnotatorii săi); dintre aceste denumiri, cele de *Ripensis* și *Mediterranea* au fost de fapt date de Aurelian, după retragerea armatei și a administrației la sud de Dunăre, celor două subîmpărțiri ale noii provincii *Dacia* creată ad-hoc aici, iar *Alpestris* trebuie să fie o traducere secundară neîndemnitică a numelui de *Malvensis*, purtat — începînd din 158 e.n. — de una din regiunile Daciei Traiane.

²⁹ Informațiile referitoare la localități sînt datorate comentariului lui J. Buno (*op. cit.*, p. 407); Domenico Mario Negri este autorul unei *Geografii* plină de precizări de amănunt (și adesea, după cum se vede, fanteziste) tipărită în 1557. Desigur, *Acmonia* nu are nimic de-a face cu Severinul, a cărui numire antică este *Drobeta*.

³⁰ Și această informație greșită este preluată — cu merituoasă îndoaială metodică — prin intermediul lui Buno (*ibid.*), care îl amintea ca izvor pe W. Lazius (desigur *Reipublicae Romanae... constitutae commentariorum libri XII*, reeditată în 1598). După

Haec quidem Strabo, Plinius autem videtur diversae fuisse opinionis, Getas nimirum eosdem esse et Dacos, sed a Graecis quidem (Getas), a Romanis autem Dacos fuisse appellatos. Qui Lib. 4., C. 12. ita scribit: «Ab eo in plenum quidem omnes Scytharum sunt gentes variae tamen littori apposita tenere, alias Getae, Daci Romanis dicti, alias Sarmatae, Graecis Sauromatae etc.»

Hos tamen autores optime conciliat Iustinus historicus, qui testatur Dacos quidem diversos esse originem tamen suam a Getis duxisse. Cuius verba sunt haec Lib. 31.: «Daci quoque soboles Getarum sunt: qui cum Boerebista rege adversus Bastarnos male pugnassent, ad ultionem segnitiae, capturi somnum capita loco pedum ponere iussu regis coebantur.» Idem testimonio Trogi Pompei vincitur.

Stephanus autem Byzantinus regiones quoque Getiae, et Daciae ponit diversas, et distinctas; ad nomen enim Daciae sic exprimit: «Dacia (est) regio prope Borysthenem. Daci sunt quos appellamus Da {u} os. Getas enim vocamus, qui versus Pontum et Orientem inclinant. Dacos vero <qui> in adversus ad Germaniam et Istri fontes vergunt.» Quod affirmare nititur appellatione servorum ab Atticis indita: «Apud Atticos, inquit, etiam servorum nomina sunt Davi, et Getae»

Ita Daciam antiquis temporibus Getiam fuisse dictam recentiores scriptores tradunt: quod videtur in Zonara, in Galeno Δυρίολος δι' ἑκ χώρας ὧν Γευκῆς τῆς ὕστερον Δακίας ἐπικληθείσης...

Dacos[ut in]] sed / G etas): [[Dacos]] / in plenum Plini textus; in Plano C. Scytharum Plinius: GetarumG / Boerebista C, Vossii coniecturam praebens (cf. Strabo 7, 3, 11; Trog. prol. 32,4): Orole codices pluri-maque Iustini editiones / Galeno scripsi: Galieno C /

Tota antiquitus Dacia tres in partes, sive regiones distinguebatur, quod ex eodem Gloverio patet, eodem de Dacia capite, Sect. 2.: « Divisa, inquit, fuit olim Dacia in Ripensem, Alpestem, et Meditteraneam. » Et Ripensem quidem vult complecti partem Hungariae, Valachiae, quae nimirum ad Danubii ripam iacent, Alpestem itidem complecti Valachiam, et Moldaviam, quae versus Occidentem {ad} Carpaticeos adiacet montes, Meditteraneam autem vult eam partem, quae ab alpihus ad claustra Transylvaniae incipit, et versus Boream Moldavicas partes ad Tyratam usque protenditur; caput huius regionis nonnulli volunt esse antiquissimam urbem Zarmisegetusa (sic) hodie nobis, et forte aliis quoque ignota; Acmonia, quam Nigrus (sic) putat Severinum, non longe a Porta Ferrea ad Danubium sitam (sic), cuius vestigia etiam num apparent, et incolis veteri nomine Turris Severinus citatur; et Succae, quae quibusdam videtur, sed incerta autoritate, Tyrgousta Valachiae principatus sedes.

Non desunt qui Plinii opinionem tueantur, qui Getas cum Dacis confundunt, et quos {prius} Graeci Getas appellabant, Romanos eosdem Daces (sic) appellasse. Caeterum post acceptum Dacorum a Romanis nomen (quod, mea quidem opinione, veritati minime consentaneum est) Getis antiquum nomen remansisse incolis circa utramque Istri ripam. Et his omissis ad nostrum veniamus propositum.

Hic oper<a>e pretium facit, quando et a quo harum Daciae partium mutatum fuerit nomen, in Transylvaniam nimirum, et Valachiam, nam prioribus saeculis tum Valachia, tum Moldavia communi nomine Valachiae vocabantur, hac tamen distinctione, quod Moldavia quidem Valachia[e] maior, Valachia autem hodierna Valachia minor dicta fuerit, ut inferius patebit. /

Valachiae [{et Moldaviae}] / {ad} Carpaticeos adiacet: [{sub}] Carpatice[{i}]s [{sub]iacet}] / Acmonia scripti: [{et}] Aemonia, *Bunonem sequens*, C / antiquissimam urbem Zarmisegetusa (sic)... Acmonia... sitam (sic) C, *congruentiae minus intentus* et [{Getas}] quos {prius} / opinione, [{]} / oper<a>e pretium scripsi: operepretium C / minor [{appa}] /

Nu lipsesc nici cei care să apere părerea lui Pliniu, luîndu-i pe geți laolaltă cu dacii <sub cuvînt> ³¹ că romanii i-au numit daci pe cei pe care grecii îi numeau mai înainte geți, dar că, după ce au primit de la romani numele de daci (lucru care, cel puțin după părerea mea, se potrivește foarte puțin cu adevărul), locuitorii de pe amîndouă malurile Istrului au rămas totuși cu numele de geți. Dar, lăsînd acestuia la o parte, să ne întoarcem la subiectul nostru.

Aici se cuvine să ne dăm ostenința <de a arăta> cînd și de către cine a fost preschimbât numele de « Dacia » al acestor părți, și anume în « Transilvania » și în « Valahia » — aceasta pentru că în veacurile dinainte atît Valahia cît și Moldova purtau dimpreună numele de Valahia, doar cu deosebirea că Moldova era numită Valahia Mare, iar Valahia de astăzi Valahia Mică, după cum se va arăta mai jos. / ● 146 ● Dar, înainte de a dezvoltui cu autorități certe și cu temeinice argumente de unde se trage numele de Valahia al acestor ținuturi, nu este în afara țelului nostru de a aminti părerile unora care, fie și fără a se întemeia pe vreo autoritate, sau măcar a fi conduși de vreo argumentare demnă de crezare — n-aș ști să spun dacă împinși de invidie (veșnica tovarășă a muritorilor), sau din neglijență, ori dacă se cade să spunem așa, din neștiința celor spuse de vechii autori — ajung să rătăcească departe de adevărul celor petrecute. Căci ei cred că locuitorii acestor regiuni n-au fost cîndva coloniști romani, ci acele neamuri barbare care, învinse de Flaccus, un anume general roman, au fost supuse și apoi numite după acesta *Flachi* (de unde ei gîdesc că s-ar trage *Valahii*).

Dintre <autorii> mai vechi, istoricul Eneas Sylvius ³² crede și el că numele Daciei a fost schimbat în cel de *Flachia*; el pare să fi fost înșelat de poeziile lui Ovidius Naso (căci nu-i era la îndemînă nici un alt argument) care, după ce fusese trimis în exil la Marea Neagră și scrisese o carte căreia i se dă numele de *Pontica* ³³, a trimis-o la Roma prietenului său Graecinus; în ea, lăudînd strălucitele fapte trecute

D. Detschew, *Die Thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 469; *Succi* este numele antic al defileului ce desparte masivul Rodope de munții Balcani, confuzia probabilă este aceea cu numele *Sucidavei*, cetate dacică din nordul Dunării (azi Celei), oricum fără nici o legătură cu Tirgoviștea voievodală.

³¹ Cantemir a scăpat aici o legătură sintactică, trecînd fără record în stilul indirect.

³² Aeneas Sylvius Piccolomini, viitorul papă Pius al II-lea (1405—1464), în opera sa capitală *In Europam* (editată în *Opera quae extant omnia*, Basel, 1551, p. 391—392), după ce susținuse acest lucru.

³³ După cum se va vedea și mai jos Cantemir nu pare să fi avut în mină un exemplar al *Ponticelor*: în loc de *librum Ponticorum* din vreo sursă a sa el a înțeles *librum Ponticum*, interpretare cu care a rămas mereu în minte, după cum ne arată și următorul pasaj din *Hronic*: « unde și cartea ce o numește Pont, adică Marea Niagră » (ed. Tocilescu, 1901, p. 72).

ale lui Fulvius Flaccus împotriva geților; el glăsuia astfel cu poetică libertate:

«Pe-aceste locuri Flaccus a comandat odată:

Sub dînsul n-aveai teamă la Istrul cel barbar
Căci el ținu supuse a' Moesiei popoare

Și-nspăimîntă pe geții ce se încred în arc»³⁴.

● 146 v ● Așadar, Sylvius, interpret stîngaci al lui Ovidiu, voiește ca aceste ținuturi să fi primit numele de «Flachia» după cel al generalului Flaccus, luînd asupra sa cu ușurință un argument lipsit de tărie; căci, înainte de toate, generalii romani aveau obiceiul ca, dacă supuneau puterii romane, prin forța armelor, vreo altă putere sau vreun neam mai vestit, nu să le dea numele lor acelor ținuturi, ci să primească ei a se chema după numele celui ținut, după cum se poate vedea la Scipioni: unul învingător al Africei, celălalt al Asiei, de unde pentru cel din urmă numele de Asiaticus, pentru celălalt acela de Africanus — le-au obținut prin luptă, în semn de cinste și de onoare din partea senatului³⁵.

Dar fie, <zicind> să fi dat Flaccus numele său ținuturilor Daciei, de ce totuși ea nu l-a păstrat? Căci, după acest Fulvius Flaccus, Dacia și Dacii au rămas cu numele lor cel vechi pînă în vremurile lui Traian, iar acel Fulvius Flaccus a trăit cu aproape trei veacuri înainte de Traian³⁶. Anume Fulvius Flaccus a purtat cenzura în anul de la întemeierea Romei...,³⁷ care este anul de la nașterea Domnului 172; iar Traian împăratul, învingătorul dacilor, a luat sceptrul imperiului roman către anul Domnului o sută și aproape douăzeci³⁸. Totuși, că dacii și-au păstrat numele aceste trei veacuri întregi se vedește prin aceea că nici unul dintre scriitori nu povestește că Traian ar fi pornit cu armele contra Flachilor, ci contra Dacilor, vecini atît de abrași și de stricători ai imperiului roman. Dar, de vreme ce sub numele

● 146 ● Sed antequam his regionibus Valachiae nomen {{unde derivatum fuerit}} certis authoritatibus, et probabilibus rationibus declaremus, non extra rem est nonnullorum proferre opiniones. Qui licet nulla authoritate nisi, neque saltem probabili aliq̃ue ratione ducti, utrum mortalibus perpetuo comite invidia ducti, {an} negligentia, vel si fas esset dicere, ignoratione veterum scriptorum traditionum, ita audacter, et caeco quodam impetu feruntur, ut longe ab ipsa rei veritate aberrant {{dixerim nescio}}. Putant enim harum regionum incolas non Romanas olim fuisse colonias, sed easdem barbaras nationes a Flacco quodam Romanorum duce devictas, subiectas et de nomine suo postea Flaccos (unde derivari Valachos arbitrantur) fuisse appellatas.

Daciam nomen {in} Flacciae transmutatam ex antiquioribus putat Eneas Sylvius historicus. Qui Ovidii Nasonis videtur delusus carminibus (nec enim illi patet alia ratio), qui cum esset in exilium ad Pontum missus, ibique composito libro quem Ponticum (sic) appellant, ad amicum suum Graecinum Romam misit, in quo antea at egregia Fulvii Flacci contra {Getas} facinora laudans poetica libertate ita cecinit:

«Praefuit his Graecine locis modo

Flaccus, et illo

Ripa ferax Istri sub duce tuta fuit.

Hic tenuit Mysas gentes in pace fideli,

Hic arcu fisos terruit ense Getas.»

Huius igitur sinister interpret Sylvius de nomine ducis Flacci haec regiones Flacciam appellata<e> fuisse vult, sed nimis leve [sic] invalidum nactus

³⁴ Ovidiu, *Pontice*, IV, 9, 75—78 (în traducerea lui Teodor Naum), în *Publius Ovidius Naso, Scrioris din exil*, București, 1957, p. 233.

³⁵ Un nou caz de pierdere a șirului frazei: după ce începuse cu un șir de dative, urmate de un posibil complement de agent (*a senatu*), lăsînd să se prevadă o formulă pasivă, Cantemir revine la activ (*acie impetrarunt*); repetarea inutilă a lui *nomen* certifică și ea pauza de gîndire care a dus la acest anacolut.

³⁶ Identificarea (și apoi calculul de timp) reprezintă o eroare: Ovidiu nu se referea la cenzorul Fulvius Flaccus, ci la D. Pomponius Flaccus, fratele lui Graecinus (v. n. 59).

³⁷ Nesigur pe sistemul de coordonare a erelor, Cantemir lasă loc gol, apoi renunță chiar la datarea A. U. C.

³⁸ Greșeala acestei afirmații nu poate sta în lipsa de cunoștințe: Cantemir știe bine cînd au avut loc războaiele dacice (cf. p. 149 r⁴), deci aici s-au suprapus dorința de a justifica cit mai bine spațiul de trei secole susținut mai sus și o neatenție stilistică («inceputul domniei... către anul 120» în loc de «sfîrșitul ei», care se mai putea oarecum susține).

146 proferre [[ration]] opiniones / non extra rem est sane scribendum: non extra rem esse C / neque: n[[isi]] / [[vel]] utrum / {an}: [[aut]] / [[et]] subiectas / Valachos: [[F]]alachos / Daciam nomen C: nonne potius Daciae nomen scribendum? / [[in]] nomen {in} / Fulvii scripsi: Fulvii C / {Getas}: [[Masagetas]] cf. infra / laudans [[ita cecinit]] / ferax C: ferox vulgata Ovidii / Mysas gentes (var. missas) Ovidi vulgata, Aeneas Sylvius: Moesas gentes Toppellinus: Masas gentes C / Getas Ov.: Gettas C / igitur [[interpr]] /

est argumentum. Imprimis enim Romanis ducibus consuetum erat, si aliquod imperium, aut famam gentem Romano imper<i>o armis subegissent, non suum nomen regionibus impertire, sed eum illius regionis nomen appellativum suscipere, ut videre est in Scipionibus, unus Aphricae (sic), alter Asiae subactores, unde huic nomen Asiatico, alteri Africano (sic) a senatu [nomen] decoris, et honoris gratia[e] acie impetrarunt.

Sed esto Flaccum suum nomen regioni Daciae dedisse, quare tamen non retinuit nam post Flaccum istum Fulvium Dacia, et Daci suum antiquum nomen retinuerunt, usque ad tempora Traiani, vixit autem Flaccus ille Fulvius ante Traianum, tribus/ ● 146 v ● circiter saeculis. Fulvius enim Flaccus censuram accepit anno ab urbe con(dita) ... qui est annus ante Christum D(ominum) natum 172. Traianus autem Imperator, Dacorum debellator, sceptrum Romani Imperii accepit sub anno D(omi)ni centesimo et circiter vigesimo. Dacos tamen per haecce integra {tria} saecula nomen retinuisse manifestum est ex eo, quod nemo scriptorum referat Traianum contra Flaccos, sed contra Dacos Romano Imperio infestissimos, et molesti<ssi>mos vicinos arma duxisse. Sed cum multi fuerint Romanorum sub huius familiae nomine duces, et censores, ne quis alium fuisse {recentiorem} Flaccum, quam hunc, quem nos attulimus, omnes

Romanis scripsi: Rumanis (!) C / subegissent scripsi: subigissent C / non suum [[non]] // 146v qui est [[ante Christi ort]] / D(omi)ni [[120]] centesimo / [[Uno]] Dacos / haecce integra {tria} saecula: h[os]ce integ[os] tr[es] saecul[os] / vicinos [[bellum]] arma / ne quis scripsi: nequis C / inter Flaccum et quam, ducat, sive putet, sive alium huiusmodi verbum inserere oblitus est C /

acestei familii³⁹ au fost mulți generali și cenזורi romani, ca să nu creadă cineva că va fi existat și un alt Flaccus mai apropiat decât acesta pe care l-am amintit noi, îi vom înșirui ca după catastih pe toți cei care i-am putut aduna de prin istorici:

Primul cu acest nume a fost Valerius Flaccus, care a fost ales coleg al cenזורului Cato⁴⁰ în anul dinainte de Hristos 182⁴¹, iar de la întemeierea Romei..., când a murit și Scipio Africanul. Așa <zice> Livius⁴².

2. Fulvius Flaccus (despre care am spus că a fost citat de către Ovidiu) ajunge cenזור în anul dinainte de Hristos 172⁴³, iar de la întemeierea Romei...; soarta lui este astfel istorisită de către Livius: « În anul următor, zice el, pentru a clădi și împodobi cu toată măreția lăcașul Fortunei Ecvestre pe care îl făgăduise fiind în Spania, el despoaie de țiglele lui de marmură templul Junonei Lacinia din Bruttium⁴⁴ și caută să și-l acopere pe al său, dar i se pune împotriva senatului, iar sacrilegiul este astfel pedepsit, încât doi ani mai târziu cenזורul Fulvius <a luat> o frînghie și s-a spînzurat »⁴⁵.

3. A fost Valerius Flaccus consulul⁴⁶ (acesta a fost tatăl celui Flaccus pentru care a pledat Cicero)⁴⁷; el este trimis în Asia cu o armată, dar întreaga Asie îi încheie porturile, așa cum spune Cicero; așadar, el jefuiește și pustiește Asia, în anul dinainte de Hristos 84, iar de la întemeierea Romei... În anul următor tot el, ca proconsul, nesuferit de armată din cauza firii sale hrăpărețe, este ucis de către legatul Gaius Fimbria, un om de cea mai joasă stare⁴⁸. *Epitoma* lui Livius și Plutarh⁴⁹.

4. A fost C. Norbanus Flaccus, coleg al consulului L. Cornelius Scipio Asiaticus, în anul dinainte de Hristos 81⁵⁰; Plutarh⁵¹. Tot el a fost consul în anul

³⁹ Cantemir pare a crede că identitatea de supranume (*cognomen*) atestă înrudirea în lumea romană; el confundă astfel valoarea numelui gentilic (*nomen*) cu cea a supranumelui, a cărui valoare de distincție între membrii aceleiași ginți (deci cu același *nomen*) îl face utilizabil în cele mai variate familii: Flaccus poate fi și un Fulvius, și un Valerius, iar un Norbanus etc.

⁴⁰ M. Porcius Cato, celebrul om de stat al secolului II î.e.n. (234–149).

⁴¹ În *Hronica* (ed. 1901, p. 120) anul citat este 193: data corectă pare a fi 184 î.e.n.

⁴² *Ab urbe condita*, 38, 41, 4.

⁴³ În *Hronica*, Cantemir nu mai crede în identificarea sa de aici, el numindu-l pe Fulvius Flaccus consul în 132 î.e.n. (ed. 1901, p. 121).

⁴⁴ Calabria de astăzi.

⁴⁵ *Ab urbe condita*, 42, 3 combinat cu 42, 28, 12.

⁴⁶ Discursul *Pro L. Flacco* a fost susținut în anul 61 î.e.n.

⁴⁷ *Consul suffectus* în anul 86 î.e.n.

⁴⁸ Nu acest C. Flavius Fimbria, ci tatăl său, purtător al aceluiași nume, ajunsese la onoruri din plebe, ca *homo novus*.

⁴⁹ Titus Livius, *Ab urbe condita*, *Periocha* la cartea a 82-a; Plutarh, *Sulla*, 23.

⁵⁰ Data corectă este 83. î.e.n.

⁵¹ *Sulla*, 27.

dinainte de Hristos 36, avindu-l drept coleg pe Claudius Pulcher: Plutarh ⁵².

5. A fost Verrius Flaccus, preceptorul lui Gaius și al lui Lucius ⁵³, căruia i-a fost așezată o statuie la Praeneste, în partea de jos a forului, către semicercul în care publicase fastele orînduite de el și săpate într-un zid din plăci de marmură: Suetoniu ⁵⁴.

6. A fost și un alt Norbanus Flaccus, coleg cu Drusus/ ● 147 ● Caesar — fiul lui Tiberiu și al Agrippinei ⁵⁵ — în anul de după nașterea lui Hristos 15: Tacitus, *Anale*, Cartea I-a, capitolul 55 ⁵⁶.

7. A fost Pomponius Flaccus Graecinus, al cărui coleg <de consulat> era Caelius Rufus, în anul Domnului 17: pe acest Flaccus îl amintește Ovidiu în penultima elegie din *Pontice* ⁵⁷.

8. Pomponius (fie același, fie altul, nu se știe destul de sigur) ⁵⁸ Flaccus, dat fiind că băuse două zile la rînd la <împăratul> Tiberius, și făcuse față, este făcut guvernator al Siriei în anul lui Hristos 22: Suetoniu ⁵⁹.

9. Avilius Flaccus, prefect al Egiptului, îngăduitor cu populația din Alexandria, îi improașcă pe evrei cu nenumărate strîmbătăți, le umple sinagoga de statui și de chipuri pictate și îi scrie împăratului că evreii nu vor să adore icoanele. Filon Iudeul a fost atunci solul evreilor din Egipt pe lângă Caligula, dar a fost alungat cu rușine și nu i s-a dat voie să vorbească: tocmai pe acest temei a căutat el să-i liniștească pe însoțitorii săi, anume că, atunci cînd încetează ajutorul oamenilor, se dă pe față ajutorul lui Dumnezeu: Flavius Iosephus, cartea a 18-a, capitolul 10 ⁶⁰; Eusebius, cartea a doua a *Istoriei Ecclesiastice*, capitolul 5 ⁶¹.

⁵² Desigur că nu este vorba despre aceeași persoană: acest C. Norbanus Flaccus (omis apoi de Cantemir din lista sa din *Hronie*) a fost consul în anul 38 i. e. n.

⁵³ Fiii lui Marcus Agrippa, destinați de Augustus spre a-i fi urmași, dacă n-ar fi murit atît de tineri (cf. Tacit, *Anale*, I, 3, 3—4).

⁵⁴ *De grammaticis et rhetoribus*, 17, 4 (ed. Brugnoli).

⁵⁵ O scăpare: Drusus era fiul lui Tiberiu cu Vipsania (cf. aparatul critic).

⁵⁶ *Anale*, I, 55, 1.

⁵⁷ Elegia din *Pontice* citată și mai sus (f. 146 v°) de către Cantemir face parte din ultima carte a culegerii, dar nu este penultima din cuprinsul ei, căci cartea a IV-a numără 16 poezii.

⁵⁸ Noi știm că acesta este fratele lui Graecinus, pe numele său întreg Lucius Pomponius Flaccus, consul în anul 17 e. n., *praefectus orae maritimae* în 15, guvernator al Moesiei în 19, apoi al Siriei în 22 (cf. și Tacit, *Anale*, 2, 66, 2—2, 67, 1; 6, 27, 3). Cantemir însuși ar fi putut deduce acest lucru, dacă ar fi putut citi elegia amintită în întregime, căci versurile 69—70 arată limpede contemporaneitatea celor doi *Flacci* și dependența lor de Tiberius; toate indiciile converg însă spre concluzia că Dimitrie Cantemir nu cunoștea decît cele patru versuri citate de Toppeltin, a cărui lecțiune o și reproduce cu o eroare grăitoare: *Masas gentes* față de *Moesas gentes* de la Toppeltin și *Mysas gentes* din vulgata ovidiană.

⁵⁹ *Tiberius*, 42, 3.

⁶⁰ *Archaeologia Iudaica*, XVIII, 8, 1 (v. n. urm.)

⁶¹ *Historia Ecclesiastica*, II, 5, unde pasajul din Flavius Iosephus este citat în *extenso*, sub mențiunea cărții din *A. I.* nu și a capitolului anuntit.

quos ex historicis colligere potuimus quasi ex catalogo recensebimus.

Et primus quidem huius nominis fuit Valerius Flaccus, qui creatus est collega censori Catoni, anno ante Ch(ristum) 182, ab urbe e(ondita)... quando etiam mortuus est Scipio Africanus. Ita Livius.

2. Fulvius Flaccus (quem Ovidium citasse diximus) fit censor an(no) ante Ch(ristum) 172, ab urb(e) e(ondita)... huius fata a Livio ita traduntur: «Anno, inquit, sequenti, ut aedem fortunae equestris, quam in Hispania voverat, magnificentissime extrueret, et exornaret, templum Iunonis Laciniae in Brut<t>iis tegulis marmoreis spoliat, et suum tegere conatur, verum obsistit senatus, et sacrileg<l>um hoc ita punitum est, ut bien<n>io post censor Fulvius se laqueo suspenderet.

3. Fuit Valerius Flaccus consul (pater hic fuit Flacci pro quo peroravit Cicero); in Asiam mittitur cum exercitu, sed universa Asia ipsi portus claudit, ut Cicero loquitur; rapinis igitur Asiam vastat an(no) ante Ch(ristum) 84, urb(is) e(onditae)... Anno sequenti idem proconsul invisus exercitui propter avaritiam a C. Fimbria[e] legato, ultimae conditionis homine, occiditur. Epit(oma) Livii et Plutarch(us).

4. Fuit C. Norbanus Flaccus collega cons(ulis) L. Cornelii Scipionis Asiaticae, an(no) ante Ch(ristum) 81: Plutarch(us). Idem cons(ul) fuit anno ante Ch(ristum) 36, cuius collega fuit Claudius Pulcher: Plutarch(us).

5. Fuit Verrius Flaccus Caii (sic) et Lucii praecceptor, cui statua posita Praeneste, in inferiori

Iunonis [[in Brutiis]] Laciniae[[1]]84 / cons. *abbreviatione pro cons(ulis) et cons(ul) bis utitur C* / fuit anno ante: fuit anno[[A]] / Verrius scripsi: Varrus C //

parte fori contra hemicyclum, in quo fastos a se ordinatos, et marmoreo parieti incisus publicarat, an(no) ante Ch(ristum) 4: Suetonius.

6. Fuit alter Norbanus Flaccus collega Drusi / ● 147 ● Tib(erii) f(ili) ex Agrippina Caesar<is>, an(no) post Christum natum 15: Tacitus, L. 1. Ann., Cap. 55.

7. Fuit Pomponius Flaccus Graecinus, cuius collega Caelius Rufus anno D(omin)i 17; huius Flacci mentionem facit Ovidius in penultima elegia ex Ponto.

8. Pomponius (sive idem, sive alter non accurate patet) Flaccus quod biduum apud Tiberium Caes(arem) bibisset, et perseverasset, fit Praeses Syriae, an(no) Ch(risti) 22: Suetonius.

9. Avilius Flaccus Praefectus Aegypti indulgens populo Alexandrino Iudaeos plurimis afflicti iniuriis, synagogam eorumdem implet statuis et imaginibus, perscribitque ad Imperatorem Iudaeos imagines colere nolle. Philo Iudaeus tum Iudaeorum in Aegypto legatus fuit ad Calligulam, sed repulsus est cum ignominia, nec ipsi loqui licuit eo ipso argumento consolatius est suos collegas, quod cessante iam humano auxilio Dei auxilium praesens sit. Ioseph(us) L. 18., C. 10., Eusebius 2. Hist. Eccl., C.5.

Ili sunt igitur Flacci omnes quorum mentio fit apud historicos, et omnes praecessisse Traianum ex temporis annorum computo manifestum est. Unde concludimus Daeos nullo modo potuisse Flaccorum nomen accipere, cum Traiani Imp(eratoris) tempore idem nomen patrium et vetustissimum retinuisse<u>t, quousque nempe eorum Rege Decibalo gemino proelio victo eiusque gente prorsus dissipata, et ex illis locis expulsa, Romanum

147 ex Agrippina memoriae lapsu C: e Vipsania sane scribendum erat e Tacito (cf. Ann., 1, 12, 4; 3, 75, 1 / Ann. scripsi: Enn. C / ex Ponto scripsi: de Ponto C / accurate: acc[epi] / perseverasset: p[er]severasset / eorumdem scripsi: eorumdem C, qui initio simpliciter eorum scripturus erat / temporis annorum computo C, videlicet Dacoromanicam dictionem (a anilor de vreme socoteală) sponte secutus / idem scripsi: idem C / eiusque scripsi: eiusque C / expulsa scripsi: expulsa calami lapsu C /

Aceștia sînt așadar toți <purtătorii numelui> Flaccus pe care îi găsim amintiți la istorici ⁶², iar socoteala anilor de vreme ne vădește că au trăit cu toții înaintea lui Traian. De aici noi tragem încheierea că dacii nu au putut lua în nici un fel numele de «Flachi», de vreme ce și l-au păstrat pe acela străbun și străvechi pînă în vremea împăratului Traian, adică pînă cînd <acesta>, după înfrîngerea în două lupte a regelui lor Decebal și după risipirea de istov și alungarea de pe acele meleaguri a neamului acestuia ⁶³, așezase în toată Dacia armată romană, precum și mare mulțime de cetățeni romani.

Poate că urmîndu-l fără luare aminte pe acest Sylvius, a căzut în greșeală și Ureche, cel mai vechi scriitor moldovean ⁶⁴, dar lui i se poate ierta cu ușurință, dat fiind că, după cum înțelegem din *Letopisețul lui* ⁶⁵, / ● 147 v ● el n-a citit scrierile proprii ale istoricilor romani, ci, tălmăcindu-le după poloni ⁶⁶, fie că nu era știutor de limbă latinească, fie că în acele vremuri turburi (căci a trăit sub Aron, cel mai tiran domn al Moldovei ⁶⁷) nu a avut la îndemină nici istorici demni de crezare, nici dintre cei clasici. De aici i se trage lui și faptul că nu amintește de loc, nici în *Predoslovie*, nici în alte locuri nimerite (cum i se șade îndeosebi să facă unui istoric) despre prima întemeiere a Moldovei noastre.

Dar mai obraznic decît aceștia se ridică un anume foarte proaspăt istoric polon (dacă se cade să-l împodobim cu acest titlu) — Jan Zamoysky ⁶⁸. Acesta, cu

⁶² Înregistrarea a doar nouă Flacci în această redacțiune atestă stadiul timpuriu al întocmirii ei, cel puțin față de *Hronic*, în care apar 21 de personalități romane care au purtat acest *cognomen*.

⁶³ Cantemir susține aceeași părere greșită și în *Descrierea Moldovei* (ed. 1973, p. 50, cf. nota 2, p. 54 [N. Stoicescu] și în *Hronic* (ed. 1901, p. 113 și 221). Înțelegînd motivele sale afective de a adopta această teză, se cuvine să arătăm că el a preluat-o de la L. Toppeltin *Origines et occasus Transsylvanorum*, Lyon, 1667, pp. 53—54 (cf. n. 72).

⁶⁴ Cantemir îl citează adesea și cu deosebită moderație pe Ureche, mai ales în *Hronic*.

⁶⁵ *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, [1955], pp. 59—60.

⁶⁶ Dus de condei, Cantemir lasă iarăși fraza să-i curgă fără un control sintactic mai strîns.

⁶⁷ De fapt Ureche, născut prin 1590, era abia în anii copilăriei mici în vremea lui Aron Vodă Tiranul (1591—1592 și apoi 1592—1593). Confuzia lui Cantemir provine desigur din subtitlul *Letopisețului... de la Dragoș Vodă pînă la Aron Vodă*.

⁶⁸ Cantemir și, înaintea lui, Miron Costin au fost induși în eroare de inacuratețea izvorului lor comun, Laurențiu Toppeltin (*op. cit.*, pp. 48 și 53—54), care citează, spre a combate ba un Stephanus, ba un Iohannes, ba Samoscius, ba Samosius: de aici pînă la a-l identifica pe acest necunoscut cu Jan Zamoysky nu era decît un pas, făcut totuși cu încredință de Cantemir (cf. *Hronicul*, ed. 1901, p. 113). În realitate citat nu era celebrul cancelar al regatului polon, ci un anume Stephanus Zamosius (Szamoskösy), autor al lucrării *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*, publicată la Padova în 1593 (cf. I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir*, Iași, 1926, pp. 408—411; asupra autorului v. Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamoskösy și însemnările lui privitoare la români* (1566—1608), Cluj, 1928).

pana muiată în neascunsă pizmuire, se străduiește să arate că valahii — și dimpreună moldovenii — ar fi acci daci dintru început, adică un neam barbar, și că și-au luat numele de «Flachi» după același Flaccus <de mai sus>. Căci el spune că, pe cînd trecea prin aceste locuri Traian împăratul și lăsase anumite străji, i-a învățat⁶⁹ pe unii daci limba romană, adică latinească. Dar, în afară de αὐτὸς ἔφα⁷⁰ el nu are <pentru sine> nimic altceva, deci am socotit că nici nu avem nevoie să-l combatem. Este de ajuns, pe cît cred, să-i respingem pe acești bășnuitori prin greutatea spuselor altora, căci iată-l pe vechiul istoric Carion⁷¹, de la care a luat <știrea> Toppeltin din Mediaș⁷², istoric de o dovedită autoritate, care grăiește cu vorbe rotunjite⁷³: «Cei care socotesc că numele acestui neam (adică al valahilor) se trage de la generalul Flaccus⁷⁴, aceia spun povești». Căci acel Flaccus, de va fi fost vreun general al romanilor împotriva geților, chiar dacă va fi purtat cu acest neam războaie la malurile Dunării, nu stă în nici un fel în calea apărării noastre, datorită nepotrivirii arătate de timp, precum și autorității și siguranței scriitorilor aleși în favoarea <părerii> noastre.

Dar dacă binevoitorul cititor nu se va lăsa cuprins de plictis în fața lungului și al istoricilor acelor vremuri, noi îi vom pomeni aici foarte pe scurt pe autorii <care au scris> despre izbucnirea războiului dacic.

Dio Cassius, la anul Domnului 88⁷⁵, pomeneste că războiul dacic a izbucnit sub regele lor Decebal, despre care spunea că a fost deosebit de șiret și că i-a hărțuit foarte pe romani cale de aproape 16 ani. Un alt istoric, Xiphilinus, amintește la anul Domnului 94⁷⁶, că

⁶⁹ Cantemir încalcă deosebirea curentă în limba latină între verbul *docere* «a învăța pe cineva» și *discere* «a învăța de la cineva».

⁷⁰ «(Maestrul) însuși a zis», formulă emfatică a discipolilor pitagoricieni, admisă ca suprem argument de autoritate, tipic unei doctrine constituite ca o dogmă imuabilă.

⁷¹ Citind după Toppeltin (*op. cit.*, pp. 49–50), Cantemir nuav ea de unde să știe că *Chronicon Carionis* era de fapt o operă colectivă a autorului citat în titlu, a celebrului savant protestant Philipp Melanchton și a ginerelui acestuia de pe urmă, Kaspar Peucker, tipărită prin grija ultimului la Frankfurt pe Main în două tomuri (I, 1562; II, 1563).

⁷² Istoric umanist sas, originar din Mediaș, autor al lucrării citate mai sus (n. 63), al cărei spirit obiectiv și metodic nu o scutește de unele erori categorice, moștenite apoi de cronicarii români ai generațiilor următoare, precum și de Dimitrie Cantemir.

⁷³ Ne-am inspirat aici din propria traducere românească dată de Cantemir în *Hronic formulei vivis vocibus*: «cu rătăunde cuvinte».

⁷⁴ Transpunerea stîngace a lui Cantemir reproduce următorul pasaj din *Chronicon Carionis* (tom. II, 1563, p. 882), preluat ca atare de către L. Toppeltin (*op. cit.*, p. 50): *Nam quod a Flacco quodam eorum praefecto nomen tractum esse nonnulli fingunt, fabulosum prorsus est.*

⁷⁵ *Historia Romana*, LXVII, 6, 1–3 (cf. *Izvoare...* I, p. 682).

⁷⁶ În fapt este vorba tot despre textul lui Dio Cassius, excerptat de către Ioannes Xiphilinos (istoric bizantin al secolului XI); Cantemir crede, pe cît se pare, că acesta din urmă este un izvor aparte. Pasajul citat este *Hist. Rom.*, LXVII, 10, 1 (= Xiph., 219, 24, cf. *Izvoare*, I, p. 684).

militem, et magnam turbam civium Romanorum per totam Daciam collocaverat.

Hunc forte Sylvium incaute secutus Urekia, Moldavus antiquissimus scriptor, lapsus est, sed facile illi venia est danda, siquidem, ut ex illius ● 147 v ● chronologo intelligimus eum / non propria Romanorum historicorum monumenta legisse, sed, a Polonis interpretans, aut quod Latinae linguae fuerit ignarus, aut quia illis turbulentis temporibus (vixit enim sub Arrone tyrannissimo Moldaviae Principe) historicos fide dignos, et classicos ad manum non habuerit. Unde venit illi et hoc, quod de prima nostrae Moldaviae <e> fundatione neque in praefatione neque aliis in occurrentibus locis aliqualem faciat (quod maxime ad historicum pertinet) mentionem.

His tamen insolentius exurgit recentissimis quidam Polonus historicus (si hoc titulo decorandus est) Jan Zamoyskius. Qui, aperto invidia calamo, nititur ut ostenderet Valachos, simul Moldavos, esse illos primos Dacos, barbaram nempe gentem, et ab eodem Flacco Flaccos nominatos. Dicit enim, cum transiret per ha<e>ce loca Traianus Imperator, et praesidia quaedam reliquisset, quosdam Dacos linguam Romanam, h(oc) e(st) Latinam didicisset. Sed praeter αὐτὸς ἔφα nihil habet, unde neque refutatione opus esse duximus. Sufficit, ut putò, nobis alienorum autoritate mythologos (sic) repellere. Est enim Cario vetustus historicus, ex quo accepit probatae autoritatis Toppeltin(us) Medisensis historicus, qui vivis vocibus fatur: «Qui nomen huic genti (Valachiae nempe) a Flacco duce derivari putant, {eos} fabulas dicere.» Flaccus enim ille si quis fuerit Romanorum contra Getas dux, etiamsi cum illa gente bella gesserit ad ripas Danubii, nihil tamen nostrae apologiae obstat, ob temporum, {{ut diximus}}, inconvenientiam, et selectorum scriptorum {qui pro nobismet} authorita<te>m et fidem. {{Si autem benignus Lector non fastidiet longam historicorum illorum seriem, nos his bre-

lapsus [[puto,]] est / eum scripsi: leum (?) C, ima 147-ma pagina scriptum, summa sequenti resumere oblitus // 147v propria: propri[[os]] / facia[[menti]] / didicisset C: sane docuisset intelligendum / inconven- [[n]]ientiam / longam[[aliorum]] /

vissime de exorto bello Dacico authores referemus. Dion (sic) ad annum D(omi)ni 88. refert bellum Dacicum exortum sub eorum duce Decebal, quem dicit fuisse callidissimum, et Romanos valde exercuisse annos circiter sedecim. Alter historicus Xiphilinus ad annum D(omi)ni 94, memorat Domitianum contra Dacos misisse ducem Iulianum. Iulianus in Satyra testatur Traianum Imperatorem ● 148 ● anno D(omi)ni 100. / Dacis amplius pecuniam numerare noluisse (solebant enim Romani illis annualia donativa solvere, ne limites agrosque Romanos vastarent [(], ut solebant Rutheni Crimensibus an<n>is ante aliquot (sic) dare) et bellum illis intulisse, gestumque fuisse bellum per quinquennium. Anno D(omi)ni 101. idem Xiphilinus tradit Traianum Dacis bellum induxisse, et duce illorum Decebal prius proelio vicisse, post pacem eam Dacis composuisse; ad an(num) 102. dicit idem Dacos foedera pacis rupisse, in quos Traianum arma movisse, sed non felici successu; tandem ad an(num) 103. pontem super Danubium struxisse, et anno D(omi)ni 104. Decebalum gemitu proelio vicisse, et in fluvio Sargetia thesauros eius invenisse. Fusc vide Dionem; Xiphilinum, et Eutropium, fidelissimos scriptores. } } / ● 147 v ● His ita declaratis, et {com} probatis, series (sic) venit dicendum unde hoc Valachiae nomen Daciae advenerit, et quo tempore, et a quo. / ● 148 ● Quatuor regiones generico {et uno} Valachiae nomine, et inde et incolae Valachos appellatos fuisse [ex] non solum ex scriptoribus

88. [[fer]] refert / Longa scriptorum allatorum series in sequentem paginam transire Cantemirum compulsi, postea textum f. 147^v resumpturum [[148 enim [[illis]-Romani / Valachos [[hodie]] {[[aliquot]]} /

Domitian l-a trimis împotriva dacilor pe generalul Iulianus. Iulian în *Satiră*⁷⁷ dă mărturie că în anul ● 148 ● Domnului 100 / împăratul Traian nu a mai vrut să le plătească dacilor tribut (căci romanii obișnuiau să le plătească acestora daruri anuale ca să nu prade hotarele și ogoarele romane, așa cum obișnuiau și rutenii să le dea <tătarilor> crimeeni cu câțiva ani mai înainte)⁷⁸ și că a pornit cu război împotriva lor, iar că războiul a durat cinci ani de zile. La anul Domnului 101 același Xiphilinus⁷⁹ spune că Traian a pornit cu război împotriva Dacilor și că, sub regele acela, Decebal, mai întâi i-a învins în luptă, iar apoi a încheiat pace cu dacii. La anul 102 tot el⁸⁰ spune că dacii au călcat înțelegerile de pace, că Traian a pornit cu armele împotriva lor, dar nu cu deplină izbândă; în sfârșit, că, la anul 103⁸¹, el a ridicat un pod peste Dunăre și că, la anul 104⁸², l-a învins pe Decebal în două bătălii și că a găsit comorile lui în râul Sargetia⁸³. Vezi pe larg la Dio Cassius, la Xiphilinus⁸⁴ și la Eutropiu⁸⁵, istorici de cea mai mare încredere.

După ce am arătat și am dovedit astfel aceste lucruri, vine la rând să vorbim de unde, în ce vreme și de la cine și-a tras Dacia numele de Valahia.

Aflăm nu numai de la istorici, ci și după obiceiul de mult înșiruit al neamurilor învecinate, că patru ținuturi purtau numele cuprinzător și unic de Valahia și că, de aici, și locuitorii <se numeau> Valahi. Înainte de toate grecii, a căror împărăție, după cum se știe, se întindea pînă la Dunăre: căci la anul Domnului Hristos 1186, pe cînd domnea în răsărit Isac Angelos⁸⁶, în apus Frederic⁸⁷, în Ungaria Bela⁸⁸, în Polonia Cazimir⁸⁹, citim la Nichita Choniates că aceste ținuturi erau numite cu un singur nume: valahi <ce>⁹⁰. Acesta

77 « Satiră » înseamnă aici genul literar al lucrării împăratului Iulian, al cărei titlu exact este Συμπόσιον ἢ κρομία ἢ Καίσαρες; pasajul citat aparține paragrafului 22 (cf. *Fontes Historiae Dacomaniae*, II, 1970, pp. 28–30).

78 Combinînd formula normală *X annis ante* cu nedefinitul *aliquot* Cantemir obține, sub impulsul formulei românești, o curiozitate sintactică latinească.

79 *Hist. Rom.*, LXVIII, 8, 1–2 (= Xiph., 231, 2–13; cf. *Izvoare...*, I, p. 686).

80 *Hist. Rom.*, LXVIII, 10, 3 (cf. *Izvoare...*, I, p. 690).

81 *Hist. Rom.*, LXVIII, 13, 1–5 (cf. *Izvoare...*, I, pp. 693–694).

82 *Hist. Rom.*, LXVIII, 14, 1–4 (cf. *Izvoare...*, I, pp. 694–695).

83 Rul Strei din Țara Hațegului.

84 Cf. n. 76.

85 Probabil referire la *Breviarium ab urbe condita*, VIII, 2–1–2, cf. *Fontes...*, II, p. 36).

86 Isaakios II Angelos, împărat al Bizanțului (1185–1195).

87 Frederic I Barbarossa, împărat romano-germanic (1155–1190).

88 Bela III, rege al Ungariei (1172–1196).

89 Kazimierz II Sprawiedliwy (cel Drept), mare cneaz al Cracoviei (1177–1190 și 1191–1194).

90 Cantemir scrie *Valachos*, lunecînd cu gîndul la locuitorii țărilor române, după ce pornise fraza vorbind despre ținuturile ocupate de către aceștia.

spune astfel la anul amintit⁹¹: «Valahii se răscoală împotriva imperiului și îi aduc mare pagubă împăratului». Și la anul 1195⁹², același istoric: «Isac Comnenul împreună cu armata sa este din nou lovit cu mare prăpăd de către valahi, la începutul primăverii». Și la anul 1193⁹³: «Isac pornește din nou cu armată împotriva valahilor, dar, fără să isprăvească nimic, este nevoit să se întoarcă acasă după o vreme de două luni. După ce intrase cu armata în strîmtorile unor viroage a fost lovit cu groaznic prăpăd de către valahi». Tot el, la anul 1194⁹⁴: «Isac Anghelos, împăratul, pornește din nou împotriva valahilor; după ce a mers mai întîi împotriva sîrbilor, pe care i-a învins, s-a dus apoi la Bela, socrul său⁹⁵, regele Ungariei» ș. a. m. d. Tot el, la anul 1205⁹⁶: «Persoanele de frunte de la Constantinopol, spune el, care fugiseră în anul de mai înainte (după ce latinii cuceriseră orașul)⁹⁷, se duseseră la valahi, ca să se întoarcă din nou cu ajutorul lor la Constantinopol» ș. a. m. d. De aici se vedește că aceste neamuri, pe care cei mai recenți și-au luat obiceiul să le numească moldovene și valahe, nu numai că, în vremurile acelea, purtau același nume — al Valahiei —, ci că se aflau cu toate sub ascultarea unuia și aceluiași domnitor. Iar că reședința dintru început a acestei domnii s-a aflat în Moldova — aceasta o putem înțelege de la însuși Cluverius, de vreme ce numește Moldova — Valahia Mare, iar Valahia — Valahia Mică, în capitolul 18, *Despre Dacia*, partea a 5-a⁹⁸; adaug cuvintele lui: «Pliniu ne spune că locuitorii (anume ai acestor ținuturi) au fost mai înainte geți, numiți mai apoi daci de către romani. Totuși, numele de geți le-a rămas de ambele părți ale malurilor Istrului. Atunci însă (se înțelege că în vremea lui Traian) Dacia a fost împărțită în diferite nume noi. Cea care fusese mai înainte Dacia mediteraneană a primit numele de Transilvania; între ea și Istru <este> Valahia mică, iar între ea și Hierasus⁹⁹ (unde se adaugă astăzi și tot ceea ce este între

sed etiam ex vicinarum nationum longo serie usu[m] colligimus. Et primo quidem Graecos, quorum Imperium, {ut notum est} ad Danubium usque extendebatur: ad annum nempe D(omi)ni Ch(risti) 1186., imperante {in Oriente} Isacio Angelo, in Occidente Frederico, in Hungaria Bela, et in Polonia Cazimiro, istas regiones uno nomine Valachos appellatas fuisse apud Nicetam Choniatem legimus. Qui ad praefatum annum refert: «Valachi ab Imperio disciscunt, et Imperatori plurimum dant damni» etc. Et ad annum 1195, idem historicus: «Isacius Comnenus ineunte vere cum suo exercitu iterum a Valachis clade affectus est» etc. Ad annum 1198: «Isacius iterum in Valachos movet cum exercitu, sed infecta re post bimestre spatium domum redire cogitur; ubi se cum in angustias convallium dimisisset cum exercitu ingente clade a Valachis affectus est» Idem ad an(num) 1194: «Isacius Angelus Imper(ator) iterum in Valachos movet; ubi primum in Servos ivit, quos vicit, inde ad Belam suum socerum Ungariae regem ivit» etc. Idem ad annum 1205.: «Constantinopolitani, inquit, principes, qui superiori anno effugerant (pos<t> expugnatam a Latinis urbem) sese ad Valachos contulerant, ut eorum auxilio Constantinopolim reducerentur» etc. Unde patet has nationes, quas hodie Moldavas, et Valachias appellare recentiores consuevere, illis temporibus non solum uno Valachiae nomine vocatas, sed omnes uno eidemque Principi paruisse. Principatus autem primariam sedem in nostra Moldavia fuisse, ex vicinis scriptoribus, et Ipso Gloverio intelligere possumus, dum Moldaviam Valachiam maiorem, Valachiam autem Valachiam minorem appellat, De Dacia, C. 18., Sect. 5., cuius verba adnecto: «Incolas (harum nempe regionum) ante Getas fuisse tradit Plinius, Dacos postea a Romanis ap-

⁹¹ *Historia, Despre Isaac Anghelos*, I, 5–6 (cf. *Fontes...*, III, 1976, pp. 254–260). Cantemir nu citează propriu-zis textul, ci rezumă conținutul acestuia.

⁹² *Loc. cit.*, III, 8 (cf. *Fontes...*, III, pp. 274–276). Cantemir nu era prea sigur de datare, de vreme ce notase peste rînd între paranteze 1195 (3) și, mai jos, 1193 (1); însăși lipsa de rînduială din citate și prescurtarea lor rezumativă mărturisesc modul progresiv de lucru al lui Cantemir.

⁹³ *Loc. cit.*, III, 3 (anul corect pare a fi 1190, cf. *Fontes...*, III, pp. 266–272).

⁹⁴ *Loc. cit.*, III, 4 (anul 1190 sau 1191, cf. *Fontes...*, III, p. 272).

⁹⁵ Isaac Anghelos era căsătorit cu Margareta, fiica lui Bela al III-lea (*loc. cit.*, I, 4, în *Fontes...*, III, p. 254).

⁹⁶ *Op. cit.*, *După cucerirea orașului*, 9 (*Fontes...*, III, pp. 312–316).

⁹⁷ Cruciada a IV-a, condusă de Bonifaciu de Montferrat și Baldwin de Flandra, în loc să ducă la cuceriri împotriva «necredincioșilor», a sîrșit prin cucerirea Constantinopolei de către «latini» în anul 1204.

⁹⁸ *Op. cit.*, cap. XVIII, p. V, pag. 408.

⁹⁹ Cantemir numește astfel Prutul; asupra confuziei, v. n. 13.

appellatos: appellat[i] videmus / Graecos [...s ut] / extendebatur [i] Qui, quam iis antiquioribus saeculis] / {in Oriente}: [[Constantinopoli]] / Cazimiro[[qu]] / Choniatem scripsi: Chuniatem C / Valachi scripsi: Valachos primum indirecte Choniatem redditurus C / 1195(3) indeque 1193(1) videlicet annos iterum percontaturus c / spatium scripsi: spacium C / eidemque Principi: [[sub]] e[[o]]demque Princip[[e]] /

pellatos. Getarum tamen nomen remansit citra utramque Istri ripam. Tunc vero (tempus Traiani intelligitur) divis[s]a fuit Dacia in diversa nova nomina. Quae antea Dacia mediterranea erat, Transylvania fuit appellata; inter hanc et Istrum Valachia minor, inter hanc et Hierasum (cui nunc additur quicquid inter Hierasum et Tyram est) Valachia maior (quae hodie est nostra ● 148v ● Moldavia) / et Cap. 19. De Transylvania, Sect. 3-tia: «Quae nunc, inquit, duae regiones Valachiae et Moldaviae nominibus distinguuntur superiori aetate uno Valachiae nomina censebantur, et gens ipsa Volochi (potius Valachi sive a vicinis Polonis, antiquius autem ab ipsa gente Sclavonorum Volochi) dicuntur, dividitur autem tota Valachia in maiorem et minorem, maior postea Moldaviae nomen accepit, minori Valachiae titulus remansit.

Idem affirmat Dlugosius Poloniae historicorum facile princeps, <qui> refert ad annum D(omi)ni Ch(risti) 1070. Visseslaum Polocensem Ducem, qui Zaslaum ex Kiow depulerat, haud contemnendum exercitum ex Ruthenis, Peezynegis et Valachis cum Boleslao Polonorum Rege certaturos congresserat. Tom. 1., L. 3., pag. mihi 248. Quo Valachorum nomine nostros Moldavos intelligendum nemo erit qui dubitet, Moldavos enim Ruthenis, et non modernos Valachos vicinos esse, vel, ut superius diximus, utrasque regiones sub uno eodemque Principe fuisse. Conformia his refert ad annum D(omi)ni 1147.: «Caesar, inquit (Corradus Ille erat) rebus Wladislai, Ducis Poloniae, magis tentatis, quam levatis, (de concilianda nempe inter fratres pace, quod apud authorem vide) nol[is] tam munifico et amico hospiti molestus esse, e[t] Polonia per Rossiam, et Valachiam procedebat (ad expeditionem Hierosolymitanam), inde quoque non per Poloniam solum, et per Rossiam, et Valachiam prosequente Boleslao Crispo Polonorum Duce, et omnia praeparante, ad mare Leoninum {Leoninum per errorem vult Ponticum} perventum

[[sed]] tempus // 148v Valachi [i]] sive / Dlugosius scripsi: Dlogusius minus intente C / 1070. [[Vices]] / Visseslaum: Visseslau[s]] / certaturos congresserat: postremam tamen Dlugosii sententiam directe exscripsit C /

Hierasus și Tyras)¹⁰⁰ <este> Valahia mare (care ● 148 v ● este astăzi Moldova noastră) /. Și în capitolul 19 *Despre Transylvania*, partea a 3-a¹⁰¹: «Ținuturile care acum, spune el, se deosebesc sub numele de Valahia și de Moldova erau cuprinse în vremurile de mai înainte sub numele unic de Valahia, iar populația însăși poartă numele de Volohi (mai degrabă valahi, de la polonii învecinați, dar în vechime, după însuși neamul slavonilor, volohi); iar întreaga Valahie se împarte în „cea mare“ și „cea mică“: cea mare a primit apoi numele de Moldova, cea mică a rămas cu denumirea de Valahia ».

Același lucru îl susține și Dlugosz, principele neîndoielnic al istoricilor Poloniei, care amintește la anul Domnului 1070 că cneazul Wicelaw de Polołk, care îl alungase pe Zaslaw din Kiev, adunase¹⁰² o armată de loc de disprețuit din ruteni, pecenegi și valahi, socotind să se bată cu Boleslaw, regele polonilor¹⁰³; Tomul I, cartea a 3-a, pagina (la mine) 243¹⁰⁴. Sub numele acesta de valahi nu va sta nimeni la îndoială că trebuie înțeleși moldovenii noștri, căci moldovenii și nu valahii de astăzi sînt vecini cu rutenii, ori, cum am spus, ambele ținuturi au fost sub stăpînirea unuia și aceluiași domnitor. <Dlugosz> istorisește lucruri care se leagă cu acestea și la anul Domnului 1147: «Chezarul, spune el (acela era Conrad)¹⁰⁵, mai mult cercetînd decît ușurînd necazurile lui Wladislaw, cneaz al Poloniei (anume pentru pacea de așezat între frați, lucru despre care vezi <ce se spune la acest> autor), nevrînd să-i cadă greu unei gazde atît de generoase și de prietenoase, <ieșind> din Polonia, înainta (în cruciada către Ierusalim)¹⁰⁶ prin Rusia și prin Valahia, astfel că de acolo, însoțit nu numai prin Polonia, ci și prin Rusia și prin Valahia de către cneazul polon Boleslaw Kedzierzawy¹⁰⁷, care se și îngrijea de toate, au ajuns la Marea Leonină (pe care din greșeală o socotește a fi Pontul)¹⁰⁸; Tomul I, cartea a 5-a, pagina (la mine) 430¹⁰⁹. Ce se poate spune sau înțelege mai vădit, anume că <au> coborît pînă la mare prin

¹⁰⁰ Unul dintre numele antice ale Nistrului.

¹⁰¹ *Op. cit.*, cap. XIX, p. III, pag. 410.

¹⁰² După ce a început să redea pasajul lui Dlugosz în stil indirect, Cantemir se lasă furat de original, pe care îl transcrie apoi de-a dreptul.

¹⁰³ Boleslaw II Smialy, cneaz (1059–1076) care-și asumă apoi titlul de rege al Poloniei (1076–1079).

¹⁰⁴ Jan Dlugosz (Ioannes Dlugosius), cel mai mare istoric al Poloniei medievale (1415–1480), autor al lucrării intitulată *Historiae Polonicae libri XIII*; în ediția în două tomuri apărută la Frankfurt pe Main în 1711, pasajul citat de Cantemir se găsește în tomul I, cartea 3-a, pag. 265.

¹⁰⁵ Conrad al III-lea, împărat romano-germanic (1138–1152).

¹⁰⁶ Cruciada a II-a (1147–1149), condusă de Conrad al III-lea și de Ludovic al VII-lea al Franței.

¹⁰⁷ Boleslaw IV Kedzierzawy, mare cneaz al Cracoviei (1146–1173).

¹⁰⁸ Confuzie la Dlugosz între Marea Adriatică și Marea Neagră.

¹⁰⁹ *Op. cit.*, tomul I, cartea a 5-a, pag. 455.

Valahia? Căci Marea Pontică este învecinată ¹¹⁰ cu Moldova, nu cu Valahia de astăzi ¹¹¹. Apoi <același lucru> se vădește și din hărțile mai recente, în care, aproape în toate — precum greșit bagă de seamă nepricepuții — în locul Moldovei este trecută Valahia și, dimpotrivă, unde se află Valahia este așezată Moldova; dacă, pentru niște hărți mai corecte și mai recente ale acestor ținuturi, <aceasta poate> să apară ca o greșală, totuși, gândind la acele veacuri, nu se cade să o socotim ca o greșală, căci Valahia Mare, cea învecinată cu Polonia (<adică> Moldova noastră), este înfățișată sub numele de Valahia, precum și este numită de către polonii învecinați — Voloska Ziemia. Mai mult, poate fi luat ca un temel nu lipsit de greutate <faptul că> atât din vechi, cât și în vremile de astăzi ● 149 ● este obiceiul ca regii Poloniei/să dea ca titlu domnilor Moldovei Gospodar Ziem(lich) Voloskyh și, mai de curând, Ziem(lich) Mol(davskich), anume la numărul plural, «al Pământurilor valahe» sau «moldovene». Același lucru se întârește și din titlul pe care îl folosesc înșiși domnii Moldovei, după vechiul titlu Gospodar Voloskii și nu Moldavskii, de vreme ce Voloskii îmbrățișează toate neamurile care se cuprind sub acest nume, chiar dacă, mai apoi, cum se va spune la locul său, Valahia cea una și aceeași a fost împărțită în patru ținuturi și sub diferite numiri.

După ce s-a vădit și s-a dovedit numele cel dimpreună a Valahiei, sub care se cuprindeau toate cele patru ținuturi (despre care vom vorbi mai jos) avem a ne ocupa de însuși acest nume: de unde a fost numită Valahia și când anume.

(Continuare în numărul viitor)

¹¹⁰ Cantemir face fără să vrea acordul după limba română: mare... *contigua* = «marea... învecinată».

¹¹¹ După cum se știe, în cursul secolelor XV-XVIII, doar Moldova — dintre Țările Române — a avut (cu intermitențe) ieșire directă la mare.

est. » Tom. 1., Lib. 5., pag. m(ihi) 430. Quid hoc manifestius dici aut intelligi potest, per Valachiam ad mare descendisse? Mare enim Ponticum Moldaviae contigua (sic) est, non Valachiae modernae. Patet praeterea in recentioribus mappis, in quibus fere omnibus, ut erratum ab Imperitis observatur, loco Moldaviae inscribi Valachiam, et econtra, ubi Valachia, ibi Moldavia <m> locari. Sed quoad correctiores, et recentiores harum partium descriptiones ut error appareat <t> sed respectu illorum saeculorum non est error dicendus, nam vicinam Poloniae Valachiam (nostram Moldaviam) maiorem, et ut a vicinis Polonis Voloska Ziemia dicitur, Valachiae nomine describunt. Ad hoc non leve argumentum peti potest, et titulum Principum Moldaviae a Regibus Poloniae, tum antiquitus, tum modernis tem- ● 149 ● poribus / dari solitum, Gospodar Ziem. Voloskyh, et recentius Ziem. Moldavskich, plurali nempe numero, Terrarum Valachicarum, sive Moldavarum. Idem confirmatur ex titulo quo ipsi Moldaviae Principes secundum veterem titulum utuntur, Gospodar Voloskii, et non Moldavskii, cum Voloskii complectatur omnes nationes, quae sub hoc nomine comprehenduntur, quamvis postea, ut suo loco dicetur, in quatuor regiones subque diversis nominibus divisa fuerit eadem et una Valachia.

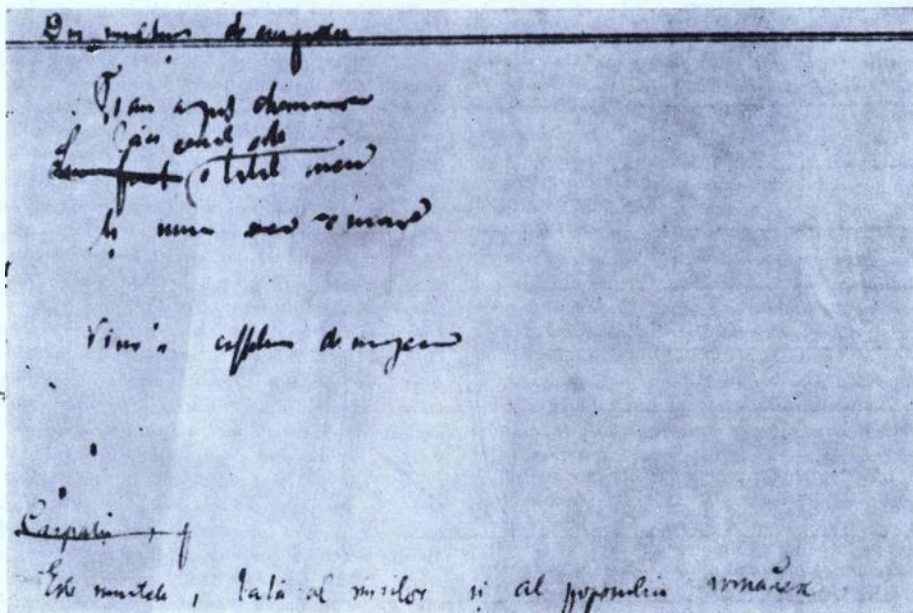
Patefacto, et comprobato com <m> uni Valachiae nomine, quo omnes quatuor (de quibus postea dicemus) comprehendebantur, de hoc ipso nomine tractandum, unde Valachia fuerit dicta, et quando.

dici [[pot]] aut / mare... *contigua* (sic): hic quoque Dacoromanicae congruentiam dictionis (marea... este vecină) Latino in sermone sermone seculus est C / ubi [[Mo]] Valachia // 149 Voloskyh: [[M]]ol-/veterem titulum scripsi: vetum (sic) [[nomen]] titulum C / fuerit [[et]] eadem / comprobato: co[[n]]l] — /

«...eternii noștri păzitori ai solului veșnic...»

Ceva despre adevărul caietelor eminesciene

EXISTĂ ÎN CAIETELE LUI EMINESCU un număr însemnat de pagini care ilustrează preocuparea poetului pentru problemele culturale, sociale și politice ale vremii sale. Întâlnite în aproape toate cele peste patruzeci de caiete eminesciene, aceste fragmente sînt intercalate între poezii, piese de teatru, traduceri din diferite limbi, conșpecte privind cele mai variate domenii ale științei¹. Diverși „eminescologi” au extras în cursul anilor textele care li s-au părut mai importante pentru problemele puse în discuție și pentru definirea personalității poetului. Au stat în atenția lor îndeosebi acele fragmente care tratează probleme

de limbă, literatură și artă și în mai mică măsură cele care se referă la chestiuni economice, sociale și politice. Constantin Noica dezvoltă în cartea sa Eminescu sau gînduri despre omul deplin al culturii românești o pledoarie stăruitoare pentru publicarea integrală a caietelor eminesciene și insistă — dacă mai era nevoie — asupra importanței lor. Comentatorului caietelor eminesciene pare să-i displace reproducerea lor fotografică. Nu există însă transcriere, orice metodă s-ar adopta, care să dea o imagine exactă a manuscriselor poetului și cu atât mai puțin asupra întregului său laborator de creație. Ne putem întreba, pe de altă parte, la ce servește publicarea integrală a caietelor, cum cere C. Noica, de vreme ce în privința cunoștințelor lui Eminescu în materie de știință, de cultură umanistă și chiar în unele probleme de istorie „orice student” de azi

¹ Fragmentele de proză vor fi incluse în M. Eminescu, volumul de OPERE, VII. Proza literară al ediției Perpessicius continuată, sub auspiciile „Editurii Academiei”, de un colectiv de cercetători de la Muzeul literaturii române.

fi poate da „o explicație mai adâncă”². Nu-i va fi greu însă nici unui cercetător care parcurge aceste caiete să se convingă că Eminescu sta la nivelul culturii și științei vremii sale. Conspectele pe care le întocmește privind chimia, fizica, matematica — să nu le amintim decât pe acestea — ies din nevoia de a-și lămurii sieși problemele respective și nu sint mărturia unor preocupări de felul celor întâlnite la Goethe, care se încadrează în cercetarea științifică. Nu altfel se prezintă problemele și în însemnările poetului privind istoria poporului nostru. Întîlnim în caiete numeroase tabele sinoptice în care domniitorii provinciilor românești sint puși în legătură cu contemporanii lor din țările europene. Nu s-a făcut dovada, pînă acum, că tabelele sinoptice ale lui A.D. Xenopol, contemporanul lui Eminescu, ar fi mai cuprinzătoare. Caietele nu pot fi judecate separat de opera întregă și nu puține sint paginile publicate de Eminescu, care ilustrează cunoașterea profundă a istoriei. Eminescu nu are, evident, perspectiva de azi asupra evenimentelor istorice. Și nici nu putea să o aibă acum o sută de ani. Perspectiva, pentru care este învinuit poetul de C. Noica, este semnul altei orînduirii sociale și al unei alte epoci istorice.

Eminescu creează în contextul culturii și științei din vremea sa o operă durabilă, în măsură să înfrunte veacurile. Este, aceasta, suprema mărturie a genialității sale. Nimic nu i-ar împiedica, altfel, pe cei care „știu” mai multe decît el în materie de știință și cultură să creeze o operă cel puțin la fel de strălucitoare. Importanța cailtelor nu stă în faptul că din ele putem lua cunoștință, eventual, de cite „nu știa” Eminescu în comparație cu vremea noastră ori a celor ce vor veni după noi peste o altă sută de ani. Important e să vedem cite știa Eminescu în raport cu cultura și știința din vremea sa³. Caietele îl arată preocupat de legile generale ale fenomenelor, și în această privință poate fi comparat cu oricare din marii poeți ai lumii.

Dacă desprinderea fragmentelor din contextul cailtelor nu oferă o imagine a ceea ce reprezintă ele cu adevărat, apare cu atît mai puțin indicată practica, foarte des urmată, de a reproduce fragmente din aceste texte. Cu alte cuvinte: fragmente din fragmente. Ne întîmpină uneori chiar și în aceste frînturi din textele eminesciene lecțiuni ero-

nate. Se construiesc, pe baza acestor fragmente, transcrise uneori incorect, chiar teorii filozofice. C. Noica închină în cartea sa — și pe bună dreptate — un capitol întreg lui Ilie Eminovici, fratele poetului, și face considerații foarte interesante cu privire la „condiția omului”⁴. Dintre frații lui Eminescu, Ilie, cu patru ani mai mare decît el, este cel mai aproape, ca vîrstă, însă și ca structură sufletească. Șerban, Nicolae și Iorgu, frații mai mari, sint acceptați ca îndrumători și prin mijlocirea lor se exercită, adesea, autoritatea părintească. Matei, fratele mai mic, se situează dincoace de existența pămîntească a poetului și furnizează „amintiri”. De-o comuniune sufletească a poetului, cu frații săi nu poate fi vorba decît în cazul lui Ilie și o pagină din caietul 2287 (fila 11) este o mărturie revelatorie în această privință. Nu vom obiecta comentatorului cailtelor eminesciene că nu reproduce din acest text, atît de important, decît pasaje răslețe, dată fiind natura lucrării sale. Eminescu scrie însă despre Ilie că reprezenta „omul nobil și inteligent”, iar C. Noica transcrie „mobil și inteligent”. Viziunea asupra personalității „mobile și inteligente” stă la baza considerațiilor filozofice despre „condiția omului”. Sint preluate și datele din biografia lui Ilie Eminovici, depășite de cercetările mai noi de istorie literară, nu însă de dincoace de apariția cărții sale. Se explică de ce alte trei fragmente eminesciene, scrise în continuare, însă despărțite prin linii orizontale, nu sint comentate în acest context, deși aparțin aceluiași moment sufletec, de durere, a morții, în 28 decembrie 1863, a celui mai apropiat dintre frați. Nu vom pierde din vedere nici succesiunea celor patru texte. După confesiunea comuniunii sufletești cu Ilie, pînă la identitate, urmează cuvinte despre inimă, „singura ce se mișcă în această lume eternă”, se trece la „întimplarea dureroasă”, care este, pentru poet, mai mult decît orice teorie „călăuz concret” în viață, ca să se încheie, cu geniul „om care trăiește în toți”. Așadar și în Ilie.

Probleme importante se ridică și în legătură cu modalitățile de tipărire a fragmentelor. Editorii nu au dreptul să le segmenteze în paragrafe, iar dacă o fac se impune să se facă mențiune. Și așa însă chestiunea merită să fie discutată mai îndeaproape. Fragmentele sint scrise, în general, sub presiunea unor gînduri și sentimente și „derularea” rapidă a ideilor indică temperatura morală, tensiunea intelectuală, din momentul aruncării lor pe hîrtie. Slavici, cel mai apropiat prieten al lui

² C. Noica, *Eminescu sau gînduri despre omul deplin al culturii românești*, București, „Editura Eminescu”, 1975, p. 61; vezi și pp. 116—117.

³ Eminescu anticipează de la nivelul culturii și științei din vremea sa, cum vom arăta în numerele viitoare ale revistei „Manuscriptum”, multe teorii, foarte moderne azi, în filologie, istorie și chiar matematică.

⁴ C. Noica, *op. cit.*, pp. 162—167.

Eminescu, a lăsat amintiri semnificative și în această privință. «Obiceiul lui era — scrie Slavici — că citea cu glas tare ceea ce-i plăcea, mai ales poeziile, și făcea multă gălăgie când scria, se plimba, declama, bătea cu pumnul în masă, era oarecum în harță cu lumea la care se adresa»⁵. Dispunerea, tipografică, a fragmentelor, în paragrafe, pe lângă că nu respectă realitatea din manuscrise, creează și impresia falsă că sînt rodul unor meditații ulterioare. Imperfecțiunile formale, care se întîlnesc uneori în aceste fragmente, nu pot fi invocate — cum procedează unii — ca mărturie a necunoașterii regulilor gramaticale. Știe toată lumea că Eminescu, Caragiale și Slavici se pregăteau să întocmească o gramatică a limbii române. Nici Eminescu și nici Caragiale nu și-au dus pînă la capăt munca. În manuscrisele poetului se găsesc însă foarte multe însemnări privind gramatica și chiar organizarea observațiilor sub formă de reguli, cu o bogată exemplificare, ca în tratatele științifice. Imperfecțiunile formale din fragmente sînt urmarea, nu a necunoașterii gramaticii, ci tot a „derulării” rapide a ideilor. Aici stă și explicația pentru scrisul, nu o dată ilizibil, al unora din aceste pagini. Nu puțini sînt comentatorii operei lui Eminescu care se simt „umiliți” să publice texte după manuscrisele poetului, lăsînd spații albe acolo unde lecțiunea este imposibilă. Unii aleg calea reproducerii fragmentare, cu abandonarea pasajelor ilizibile, alții fac completări, prin deducții, cu cuvinte ipotetice. Nu se face adesea distincție între $f = f$ și $f = s$. Se întîlnesc și lecțiuni greșite, unde nu se ridică probleme de grafie. În fragmentul, cu titlul dat de editori, Despre sentiment și poezie, din caietul 2287 (ff. 11 — 11v), se spune că inima «este singura ce se mișcă în această lume eternă... ea este orologiul ei». Orologiul, cuvînt-cheie, este transcris, într-o ediție mai recentă: „orgoliul”⁶. Scurtu dă, încă în 1905, o lecțiune corectă⁷.

Eminescu este, ca orice geniu, om al ideilor și în caietele sale se întîlnesc la tot pasul „cugetări” de-o varietate uluitoare. Nici acum nu stăm în fața unor texte destinate publicării, ca aforismele lui L. Blaga și ale altor scriitori. Nu pierdem din vedere, firește, că după Axiome ale intuiției,

din caietul 2258 (ff. 162 v. — 164) Eminescu face, în genul lui C. Negruzzi, din Păcală și Tandală, „colecție” de cugetări⁸. Cugetările din Principii ale intuiției au stat în atenția cercetătorilor și ele au fost reproduse în unele ediții de scrieri ale poetului. Se întîlnesc în caiete și „cugetări” de-o altă natură. Aspirația lui Eminescu spre absolut îl determină să-și traducă ideile, nu o dată, în formule matematice. Nu stăm să discutăm acum, cită și ce matematică știa Eminescu, problemă cu care ne vom ocupa într-un număr viitor al revistei. Se impune să arătăm totuși, de pe acum, că Eminescu caută explicarea fenomenelor de la originea lor. Sînt de trebuință, aici, operațiile și formulele matematice fundamentale. Eminescu ajunge la matematică fie că se ocupă de economie ori demografie, fie că pornește de la lingvistică ori istorie. Diversitatea punctelor de plecare și a modului de a pune în discuție problemele — idee extrem de modernă — nu ne împiedică să vedem totuși că fragmentele din această categorie au, ca trăsătură comună, ideea de echilibru, privită ca lege a dinamicii psihologiei individuale și a vieții sociale. Simbolul echilibrului este cumpăna și orice înclinare a balanței într-o parte sau alta reprezintă o amenințare, atît pentru individ cît și pentru comunitatea socială. Carpații sînt, în spațiul geografic al poporului român, «cumpăna lui, cîntarul lui». Eminescu vorbește, în continuare, în același fragment, de religie, poate cu gîndul la credința dacilor și rolul acesteia în lupta pe care o duc pentru apărarea țării. Așa sau altfel și religia, pentru Eminescu morală arhaică, este privită ca un cîntar, cu menirea de a arăta binele și răul. Atunci cînd se îndeplinește această condiție, încetează utilitatea cunoașterii istorioarelor din Biblie.

Adaptarea și coadaptarea sînt căile prin care se reface echilibrul ori de cîte ori balanța cumpenii înclină într-o parte sau alta. Fragmente pe această temă se întîlnesc în aproape toate caietele și demonstrația se face cu exemple din chimie, fizică, fiziologie și din alte domenii ale științelor exacte, dar și cu exemple din lingvistică, educație, istorie, politică. Dacă privim istoria, arată Eminescu, numai ca o sumă de date, ea nu reprezintă decît

⁵ I. Slavici, *Amintiri*, București, 1924, p. 26.

⁶ Mihai Eminescu, *Despre cultură și artă*. Ediție îngrijită de D. Irimie, Iași, 1970, p. 42. Eminescu scrie, în alt text, despre «glosatori și falsificatori, cari de cari mai pocîți», editorul transcrie: „cari de cari mai poeți” (p. 39).

⁷ I. Scurtu, *Scrieri politice și literare*. Vol. I, București, 1905, p. 24.

⁸ Nu este de prisos să arătăm, vorbind de C. Negruzzi, că Eminescu propune (mss. 2306, f. 1), într-un proiect de lecturi pentru clasele primare, să fie incluse atît scrierile sale originale, cît și traducerea din Thomas Moor, publicată în „Convorbiri literare”. Eminescu propune, în același proiect, și reproducerea unor aforisme de T. Maiorescu, tipărite tot în revista ieșeană.

o înșiruire de tot altlea necunoscut. Capătă însă înțeles prin „coadaptarea” dintre ele. Domnia lui Ștefan cel Mare este și ea interpretată ca o luptă permanentă pentru echilibru între cele două brațe ale balanței: acțiune și reacțiune, război și pace, organizare militară și ridicarea de așezăminte culturale. C. Noica scrie, în legătură cu fragmentul Arta războiului, că Eminescu are o opinie «naivă despre arta războiului»⁹. Se prea poate. Pentru noi însă Eminescu traduce în formule matematice tactica lui Ștefan cel Mare în lupta de la Valca Albă și a lui Mihai Viteazul în cea de la Călugăreni.

*

Textele pe care le transcriem după caietele lui Eminescu sînt orînduite în trei grupe, spre a

⁹ C. Noica, op. cit., p. 27.

ilustra problemele puse în discuție. Din cele patru texte din prima grupă reproducem aici două, iar pentru celelalte două trimitem la edițiile în care s-au publicat cu titluri date de editori: Despre sentiment și fantasmă¹⁰ și Personalitatea creatorului¹¹. Dăm, pentru problemele din a doua grupă, o transcriere într-o lectură nouă, a unui fragment din caietul 2287 (ff. 15 — 15 v) publicat în Mihai Eminescu, Despre cultură și artă (pp. 41—42), cu titlul Despre talent, spre a ilustra îndepărtarea de manuscrisul eminescian. Fragmentele din grupa a treia pun în lumină concepția lui Eminescu cu privire la echilibru, adaptare și coadaptare.

D. VATAMANIUC

¹⁰ I. Scurtu, op. cit., pp. 9 — 10; Mihai Eminescu, op. cit., pp. 42—43.

¹¹ Mihai Eminescu, op. cit., p. 39.

De cel ce nu se închipuiește
figura unui om nobil și înțelept
Născut (nu este) dintr-un
punct de vedere
și altul, de câte ori interese
un grup înțelept în jur
l'el and uitat de glasul lui
Ia prezintă oare oricui și
cu persoane înalte (și pe 9.10) și închipuiește cele mai
oloroase și mai frumoase ale sufletului său, sau este
de oameni în cazul său? și dacă și în prezenta și de
închipuiește moare, moare
închipuiește artă: - Chiar dacă nu închipuiește moare, moare
gustul și în jur că și voi și în jur formă lui
și o mare, joacă cu cănd nu gîndu, primară
corpul meu au aici legătură propriu moare și - or
- sunt cu el, cu toate diferențele și simpatia
leostata și ar pute constata la amănunțit din această
Dispoziția și chipului și - la înțelept

Mihai EMINESCU / [Fragmentarium]

I

¹² *mobil* (C. Noica, *op. cit.*, p. 162).
¹³ *precis* (idem).

^{14,15} cuvinte introduse de noi.
^{16,17} lecțiuni nesigure.
¹⁸ *de la scris* între rinduri.

De cite ori voi să[-]mi închipuiesc figura unui om nobil ¹² și inteligent pe care nu-l cunosc imi ese Ilie-nainte — parecă ¹³ văd înaintea mea ochii lui albaștri, de cite ori citesc un pasagiu înțelept imi pare că-l aud citit de glasul lui. I se presintă oare așa ori și cui idia unei persoane iubite (și pierdute) în închipuirile cele mai valoroase și mai prețuite ale sufletului său, sau este asta numai în cazul meu? Și dacă li s-ar presenta într-adevăr [ce] ¹⁴ însemnează asta? — Chiar dacă mă închipuiesc mare, onorat, sapient imi pare că aș voi s-o fiu sub forma lui și nu sub a mea, poate că [atunci] ¹⁵ cind mă primb — picioarele, corpul meu au acea legănare proprie mersului său [sau eu] ¹⁶ sunt [cu] ¹⁷ el, cu toate diferențele și de la ¹⁸ simpatia deosebită s-ar putea conchide la asemănare din această dispozițiune a chipului său — la *identitate*.

(Mss. 2287, I. 11)

*

^{19,20} lecțiuni nesigure.

²¹ urmează, între rinduri, două cuvinte.

²² Mihai Eminescu, *Despre cultură și artă*, Iași, 1975, pp. 41—42; titlu dat de editor; trimiterele de mai jos se referă la textul din această ediție.

²³ *Oamenii* (p. 41); în mss. *Oameni*.

²⁴ *ființei* (p. 41); nu se face distincție între *f = s* și *f = f*.

²⁵ *ieșire* (p. 41); s-a adoptat, peste tot, și pentru *ies*, această formă actuală.

²⁶ *păreți* (p. 41).
²⁷ *contariază* (p. 41).

²⁸ se introduce aliniat (p. 41); nu există în mss.

²⁹ *intrară* (p. 41).
³⁰ *cor ființa* (p. 41)

și în nota: « În Mss., s-ar părea că scrie *vor ființi* »; nu se face, din nou, distincția menționată (vezi nota 24).

Precum fiecă lege civilă are ocașia prin care s-a născut (*occasio legis*) care servă de normă la aplicarea ei și este unicul criteriu contra abuzurilor, ba fără care ar rămâne ne-nțeleasă; tot astfel fiecă regulă, teorie, abstracțiune chiar își are durerile ei de naștere. Și nu odată, ci în fiecare individ. Abia cu ocașia unei întâmplări dureroase omul se pătrunde că *adevărată* fuse cutare regulă de viață și din momentul acela ea devine pentru el — nu o teorie pură, pe care o știa și mai nainte, ci un călăuz concret. Ea se naște în el într-un mod dureros. Tot astfel e și o abstracțiune. Prin învățătură [nimeni] ¹⁹ n-o capătă complectă în capul lui. Trebuie ca figura construită în linii numai în capul lui să capete viață și culoare printr-o întâmplare oarecare. Ea se naște în el în genere atunci cind în coincidențe [dintr-o] ²⁰ icoană [.] justul ²¹ și adevărul vădit îl ating dureros.

(Mss. 2287, I. 12)

II

Despre talent²²

Oameni ²³ învățați dar fără talent propriu, adică purtătorii științei ²⁴ moarte mi-i închipuiesc ca o sală întunecată cu o ușă de intrare și cu una de ieșire ²⁵. Ideele streine intră printr-o ușă trec prin întunericul salei și es pe cialaltă, indiferente, singure și reci. Capul unui om de talent e ca o sală iluminată, cu pereții ²⁶ de oglinzi. De-afară vin ideile într-adevăr reci și indiferente — dar ce societate, ce petrecere găsesc. În lumina cea mai vie ele-și găsesc pe cele ce s-asamăn, pe cele ce le contrariază ²⁷, dispută — concesii și ideele cele mari, quintesența vieții sale sufletești se uită la ele, dacă și cum s-ar potrivi toate fără să se contrazică. Și cum es ele din această iluminată? Multe întii inamice es înfrățite, toate cunoscindu-se toate știind clar în ce relațiune stau sau pot sta — și astfel se comunică și auditorului și el se simte în fața unei lumi armonice care-l atrage. Din ²⁸ contra la cel mărginit, el vede chipuri, pe care prelectorul nu le-a priceput și însuși eșind cu grămada din intelectul lui, tot astfel precum intrasă ²⁹, necunoscute între ele, indiferent una față de alta și unite doar exterior prin împerejurare că es din aceeași gură. De aceea mulți oameni învățați vor simți ³⁰ cum că au

un *fond negru* în sufletul lor, de-asupra căruia toată știința lor lunecă de la urechea, cu care au auzit-o la gura cu care o transmit altora. Ei înșiși ³¹ rămin neatinși de ea. La ³² un om cu talent fondul e luminos, ei sunt ³³ mai mari prin cugetările proprii ce conține capul lor, figurat oamenii casei sunt mult mai însemnați în rang decît oaspeții ce intră și es și cînd oaspeții es se cunoaște parecă ³⁴ cum că societatea cu care au petrecut le face onoare, de aceea tonul de demnitate cu care reapar. În ³⁵ genere orce cap omenesc seamănă c-o odae ³⁶, numai e-ntrebarea ³⁷ ce fel de odae, ce aer și ce lumină e în ea și ce societate găsești. Una e crăsmă ³⁸ iluminată de-o luminare sumbră ³⁹ de său — societatea e urită și cinică ⁴⁰ — alta e odae curată și orînduită a unei babe; găsești că lucrurile mici ⁴¹ sunt puse și tratate cu multă îngrijire, în cutioara feres-trelor ⁴² ș.a. — pentru lucruri mari însă baba nu are nici un înțeles. Aceste comparațiuni ⁴³ s-ar putea urma în infinit.

(Mss. 2287, ff. 15—15 v)

III

Carpații

Este muntele, tată al riurilor și al poporului românesc. Aceasta e cumpăna lui, cîntarul lui în care cîntărește [*ilizibil*] și faptele și acest cîntar i zice să fie drept. Care e cestiunea principală la religie? Este ca ea să fie un adevărat absolut în privirea simbolurilor și în privirea formelor ei esteriore sau să cuprînză în lăuntru ei o repartîție de idei astfel încît asemenea cîntarului să arate totdeauna că răul este rău, binele bine. Dacă o religie pozitivă îndeplinește această din urmă condiție ni se pare că ispitele seci pe cari le poartă pămîntul ar putea să se dispenseze de cercetări asupra adevărului istoric a celor cuprinse în biblie.

(Mss. 2275 B, f. 46 v)

*

Ce este coadaptatîa. Mediul considerat ca parte din mine. Identificarea persoanei cu mediul.

$$\text{Dacă mediul e } \frac{1}{3} \text{ persoana e } \frac{2}{3} = \frac{3}{3} = 1$$

$$\text{Dacă mediul e } \frac{2}{3} \text{ persoana e } \frac{1}{3} = \frac{3}{3} = 1$$

Ce e adaptabilitatea? A fi trecut prin toate mediile și a se putea strînge sau dilata după îngustimea gaurei. O bucată de gumilastic care umple o gaură mare, dar poate umple una și mai mică fără a pierde nimic din [*ilizibil*].

Dacă mediul e
indivîdul în repartîția puterii lui

$$\frac{1}{3} + \frac{2}{3} = \frac{2}{3} + \frac{1}{3}$$

dacă mediul

$$\frac{2}{3} + \frac{1}{3} = \frac{1}{3} + \frac{2}{3}$$

a schimba raporturile de puteri proprii după raporturile puterilor de din afară. A fi o cheie pentru orice ușa [*cuvînt indescifrabil*] ⁴⁴ a se adapta ca ceara tuturor primirilor din afară fără a pierde suma condițiilor de calități.

(Mss. 2275 B, f. 37)

³¹ însă (p. 41).
³² se introduce aliniat (p. 41); nu există în mss.

³³ sint (41); s-a adoptat peste tot această formă; în mss. poetului: sunt

³⁴ parcă (p. 41).
³⁵ se introduce aliniat (p. 42); nu există în mss.

³⁶ odaie (p. 42); s-a adoptat această formă; inițial, Eminescu scrie *chilie*, cuvînt pe care îl șterge.

³⁷ numai întreba-rea (p. 42).

³⁸ crîsmă (p. 42).

³⁹ umilă (p. 42).

⁴⁰ comică (p. 42).

⁴¹ aici (p. 42).

⁴² cutioare [...] (p. 42) și în notă: « un cuvînt indescifrabil ».

⁴³ comparații (p. 42).

⁴⁴ lecțiuni nesigure.

Coadaptațiunea în filologie trupina + sufix

$$\text{prefix} + \text{trupina} \left(1 + 1 + \frac{1}{2} + 1 + \frac{1}{2} + 1 + \frac{1}{2} \right) + \left(1 + \frac{1}{2} + 1 + \frac{1}{2} + 2 \right)$$

ele trebuie să formeze o unitate. Cari din componenții formatori trebuie să cedeze celorlalți, și cum trebuie să se facă repartitia de sunete din nou, pentru ca ele, coadaptate între dinsele, să nu formeze decât un singur sunet.

Obiceii indic de a serie toate cîte au un singur accent într-un cuvînt. Accentul e *sufletul* cuvîntului și determină repartitia, lungul sunetelor al fiecărui membru.

Cantitățile sunt rămășițe, închircirile de accente.

Accentul e poziție sau negație //
Da sau nu/ pururea accentuate.
ba!

(Mss. 2275 B, f. 39 v)

*

Omul de **c a u c i u c** e o probă vie despre unitatea perfectă de forțe în om și despre teoria cum-penei *pe arc*, care poate deveni *cerc*.

Ochiul nu poate cuprinde decât o singură unitate, un *cub* oarecum de spațiu. De aceea din momentul în care vei intra într-o sală lungă — perspectiva îți dă tot unitatea cubică dar lungită și mergînd spre *piramidă*.

Egiptologie

Urecheta nu poate cuprinde decât o unitate de sunet. Un cub. *Cub lungit spre piramidă* ⁴⁵. *Ce e ochiana alta decât o lungire a cubului?*

Priuit de departe cubul devine piramidă, cercul Kegel ⁴⁶, sfera spirală.

O repetiție de sfere paralele pe o lungime de spațiu reprezintă ochiului o spirală pururea descrescîndă. Noi avem deci în ochii noștri toate dimensiile la care putem ajunge dar depărtarea prefăce în aparență:

repetiția de cuburi = piramidă

repetiția de sfere în Kegel

adică într-o mărime pururea descrescîndă ale cărei linii longitudinale convergează într-un singur punct ⁴⁷.

Obelisc, piramidă, sfinx.

(Mss. 2265, ff. 355v — 356)

⁴⁵ Textul subliniat în continuare, este introdus cu tera F specifică rîmîterilor poetu-
ii, în spațiul liber în dreptul deseu-
ului.

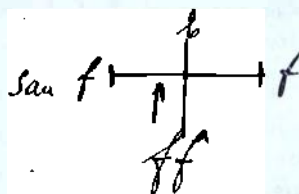
⁴⁶ Eminescu nu-
rește cu termenul
respectiv *conul* (cor-
ul geometric).

^{47,49} Aproximă-
ile matematice ale
ui Eminescu sint
xacte.

Secretul oricărui organism

Împărțirea unui finit prin infinit.

A unei mișcări deduse, născute, *orizontale* prin o mișcare directă, eternă, *verticală*

ff diviz⁴⁸ prin ab (in ff)

ff. calciu, siliciu, neorganică

ab cele patru organogene, atrase de soare în virtutea ușurinței lor

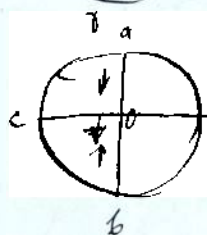
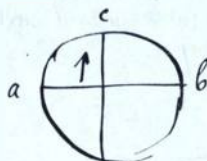
Linia de: **organică**

Linia ab: **anorganică**

pură gravitație a materiei spre centrul pământului

bo — a₀ = o **echilibru**⁴⁹

(Mss. 2255, f. 359)

(Mss. 2275 B, f. 20)

Cef-Ji educația?

O constantă deprindere la economie de puteri și la aplicarea lor pentru obiecte, cari merită să le cheltuim.

*

Două mari spirite în adîncimea lor înrudite — ca două izvoare cari, pornind de la înălțimi egale, acolo unde răsar din pământ și[-]și aruncă raza de apă la înălțimi egale. *Kant* și *Laplace*.

(Mss. 2275 B f. 22)

*

Ce era istoria noastră? Un X. Ori ce document e un termen al membrului al doilea (+ a + b + c) pînă cînd suma tuturor termenelor astăzi va fi $\frac{x}{x}$. Dar mulți din termenii aflați ne facem să ghicim pe ceilalți pînă ce la sfîrșit descoperim suma concretă pe care X o reprezintă.

Asta însă e toată istoriografia. Cîc nu știe decît numele și anii, acela știe tot atîtea necunoscute ale ecuației, cari numai în legătură, în *coadaptare* una cu alta primesc un înțeles.

(Mss. 2275 B, f. 31)

*

Arta războiului

Armata inamică $x = a + b + c + d$

Armata amică $y = c + d$

Cum o combat? Ea ocupă o unitate de [spațiu]⁵⁰ de două ori mai mare decît a mea [ilizibil] $a + b + c + d$

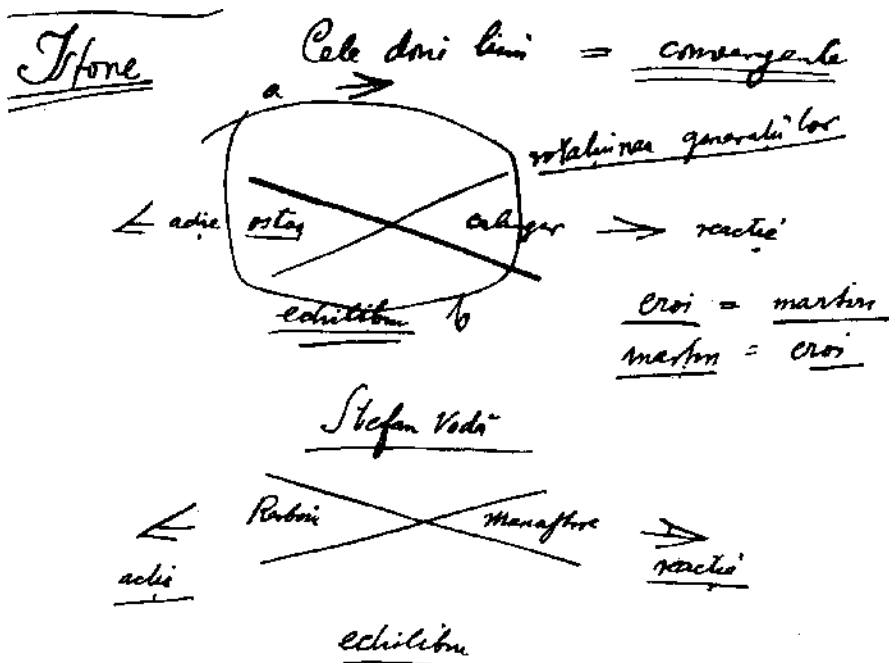
^{50,51} lecțiuni n
sigure.

Eu caut ca el să vie în locuri în cari să nu poată dezvoltă decit pe
a
și i opun

$$\text{pe } c + \frac{d}{8}$$

Am deci superioritate numerică și-l bat

(Mss. 2275 B, f. 30)

Cu cit se cheltuiește mai multă putere fizică, (*mişcare*) cu atât trebuie înlocuită prin putere morală (*energie*).

Ecuatie

A[pentru]⁵¹ semnul vitejilor — v.

Punem - semnul înțelepților + m

$$v = m$$

$$v - m = 0$$

ecuație

(Mss. 2255, f. 368 v.)

SCRIITORII ȘI ÎNȚELESURILE VIEȚII

«eu am să dau samă...»

De trei sute de ani, ideea de responsabilitate față de cuvântul scris formulată de Miron Costin însoțește lucid sau patetic destinul literaturii noastre. În principiu, orice creator respectabil participă la dialogul cu epoca, de unde observația că literatura exprimă ritmurile și *constința timpului*. Voci de prestigiu diferit repetă într-o formă sau alta propoziția lui Goethe, cum că «fiecare e cetățeanul epocii, ca și al unei țări...». Să evocăm și opinia aproape identică a lui Renan: «Un geniu aparține totdeauna unei epoci și unui popor, chiar atunci când reacționează împotriva epocii în care trăiește». În acest înțeles, Eminescu este un exponent de geniu al vremii sale, pe care o domină și influențează. Dintre înaintașii autorului *Scrisorilor*, o mențiune datorăm celui dintîi dintre Văcărești (Ienăchiță), al cărui catren despre «**Creșterea limbii românești/Ș-a patriei cinstire**» are valoarea unui legat simbolic. Dintre contemporanii lui nu trebuie omis temeinicul Budai-Deleanu, care ilustra literar ideologia militantă a mișcării naționale transilvane. Într-o altă etapă, de subliniat revirimentul civic, patriotic, din literatura premergătoare mișcărilor patruzecioptiste, amplificat apoi în pas cu evenimintele de anvergură istorică pro-unionistă. Din scrierile demonstrând adevătimea la comandamentele epocii, se rețin pagini luminoase de la Kogălniceanu, Heliade, Russo, Negruzzi, de la Alecsandri în special, la care ideea de *datorie*, în cadrul unui veritabil *risorgimento* românesc, implică un acord plenar al conștiinței cu fapta. Avem nevoie de «scrieri ce se vād la alte nații», declara în 1846 întreprinzătorul Heliade. «Unde ne sînt cărțile?» La chemarea acestuia, Costache Negruzzi, tulburat pînă la «lacrimi», își arăta prompt hotărîrea de a contribui ca «**ajutor și conlucrător [...]** spre folosul literaturii și teatrului» contemporan. Pledoaria pentru libertate nu e la Negruzzi un vag ideal politico-social, ci dovadă de participare la dezbaterile curente. Pe scurt, fizionomia de tiran, vărsător de sînge, a Lăpușneanului din capodopera sa, are semnificație critică vizînd tirania feudală din epocă. De ce profilul lui Bălcescu e unul dintre cele mai impresionante? Răspunsul lui Geo Bogza, sub titlul *A fi scriitor*, schițează marginal o profesiune de credință. «Pentru că pe fața lui [Bălcescu] joacă flăcările marii realități asupra căreia s-a aplecat, ridicînd-o pînă în sfera conștiinței umane și descifrîndu-i textul...». Bălcescu s-a manifestat în ordine social-politică, dar exemplul lui aparține deopotrivă literaturii, de unde o concluzie-comandament: «Prima datorie a unui scriitor este să observe realitatea și să se obișnuiască a o descrie...».

În locul stilului *rêveur*, elegiac sau pîndit de tragism, în romantismul preceminescian, îmbibat de sevă populară, se afirmă un fond social energetic, decis să dinamizeze. Oda, balada, legenda istorică, literatura cu mesaj patriotic, patosul hugolian conferă personalitate unei generații convinse de ideea responsabilității, dînd curs manifestului atît de bogat în urmări al lui Kogălniceanu, de la 1840. La Alecsandri, — despre care

Eminescu afirma că «și-au încuscrit [...] talentul său individual cu geniul poporului românesc» — militantismul civic nu poate fi separat de manifestările scriitorului. Popularul *bard* a creat epocă, menținându-se în prim-plan o jumătate de veac. «Am intrat în luptă», declara el, anunțându-și proiectul de a face din teatru un «organ» de campanii felurite.

Față de imperativul de a spori conștiința națională, se cuvine «a cugeta și lucra româneste». «Nu este oare acesta scopul cel mai sublim al literaturii?» — se întreba Hasdeu în prospectul unei foi literare din 1870. Adversar al „*Convorbirilor*“, învățatul și-a imaginat că merge pe un drum radical deosebit. În practică, resortul acțiunilor lui Maiorescu în sprijinul unei culturi bazate pe adevăr, «în toate formele de manifestare a spiritului public», nu diferă decît ca nuanță. «Nouă nu ne rămîne pentru existența noastră națională altă alternativă decît de a cere de la clasele noastre culte atîta conștiință cită trebuie să aibă [...]. Lupta neîmpăcată în contra ignoranței pretențioase și a neadevărului ne-a părut cea dintîi datorie [...] Critica, fie și amară, numai să fie dreaptă, este un element al susținerii și progresului nostru, și cu orice jertfă și în mijlocul a oricăror ruine trebuie împlîntat semnul adevărului...» Antimaiorescianul Dobrogeanu-Gherea și gruparea „*Contemporanului*“ vor argumenta pentru progres din perspectivă socialistă, pronunțîndu-se energic pentru scrisul militant. Ecoul va fi considerabil, în epocă și ulterior.

*

Atunci cînd interesului pentru contemporaneitate i se adaugă și talentul, raportul dintre personalitatea creatoare și spiritul veacului se materializează în opere reprezentative. Dacă n-ar fi lăsat decît seria de *Scrisori*, Eminescu ar fi, totuși, o conștiință exemplară a timpului, violența lui satirică fiind efectul purității morale ultragiante. La șaisprezece ani, el debuta cu accente de tribun: «Tot ce respiră-i liber, a tuturor e lumea, / Dreptatea, libertatea nu sînt numai nume...» Nu o dată, contemplația romantică e părăsită în avantajul datoriei de *răscolire* și transformare a conștiințelor. «Schimbați opiniunea publică, — afirmă în numele autorului un personaj din *Geniu pustiu* — dați-i o altă direcție, răscoliți geniul național, spiritul propriu și caracteristic al poporului, din adîncurile în care doarme. Faceți o uriașă reacțiune morală, o revoluționare de idei...» În tot ce scrie, poetul, ca și gazetarul de la „*Curierul de Iași*“ ori de la „*Tîmpul*“, ilustrează concordanța dintre ideea de *răscolire* și faptă. În formele lor optime, «artele și literatura frumoasă trebuie să fie oglinzi de aur ale realității în care se mișcă poporul.» (*Echilibrul*). Unor «moderni», imitatori de modele străine, li se reproșează *răceala*. În comparație cu literatura deceniilor anterioare, cînd scriitorii erau «într-un contact nemijlocit» cu colectivitatea, «cea mai mare parte din scriitorii noștri moderni» sugerează impresia că «ei nu sînt pentru public, nici publicul pentru ei...» (M. Eminescu — *Despre cultură și artă*, p. 71). Semnificativ, ultima prezență publicistică eminesciană, datînd din 1888, demonstrează o totală consecvență. Creatorii de literatură și artă sînt chemați să salveze «inteligențele de această boală psihologică a scepticismului», drept care revistei conduse de poet (într-un ultim moment de înseninare psihică) i s-a pus numele de „*Fîntîna Blanduziei*“. Frontispiciu simbolic, «izvorul ce răsărea de sub un stejar în vecinătatea orașului Tibur», trebuia să inspire tinerețe și forță.

Cel dintîi deceniu posteminescian își va face din afirmarea resurselor tonice ale poporului (în reviste conduse de Caragiale, Slavici, Vlahuță, Coșbuc și alții) un criteriu axiologic fundamental. N. Iorga, la începutul secolului nostru, pune în practică, în manifestări de anvergură excepțională, menționata idee a «răscolirii», asociîndu-și scriitorii din toată țara. Iată-l în 1915: «O întreită datorie stăpînește acest mare moment pentru viața noastră pe toate tărîmurile, deci și pe acel literar, noi continuînd a crede, în deosebire de esteții siderali, că literatura e lucru de pe pămînt, putînd, ce e dreptul, să se înalțe și mai presus de stele, dar aici înrădăcinat, trăind din oameni între oameni și pentru oameni...» (*La începutul unei noi lupte*). Puteric marcat de Eminescu e și G. Ibrăileanu, teoretician lucid al specificului național în artă, deschis imperativelor

contemporane. «Dacă artiștii sînt reprezentanții *prin excelență* ai sufletului unui popor, *încarnarea* aceluia suflet, mai mult decît în oricare alți fii ai poporului, pentru că în ei *mai ales* are ecou puternic și ereditatea, și lumea din afară — apoi să fie cu puțință ca literatura românească să nu fie *depozitara sufletului românesc*, să nu reprezinte *adică nuanța specific românească a sufletului omenesc*? [...] Literatura românească nu poate fi decît „românească” ». (*Scriitori și curente*). Combatant cu alt temperament decît N. Iorga, criticul de la Iași a făcut din „*Viața românească*” — de la a cărei întemeiere s-au scurs șapte decenii — o tribună de aspect militant și democratic. Nu pot fi înțeleși fără a-i raporta la climatul marii reviste ieșene, nici Mihail Sadoveanu, nici Mihai Ralea și mulți alții.

*

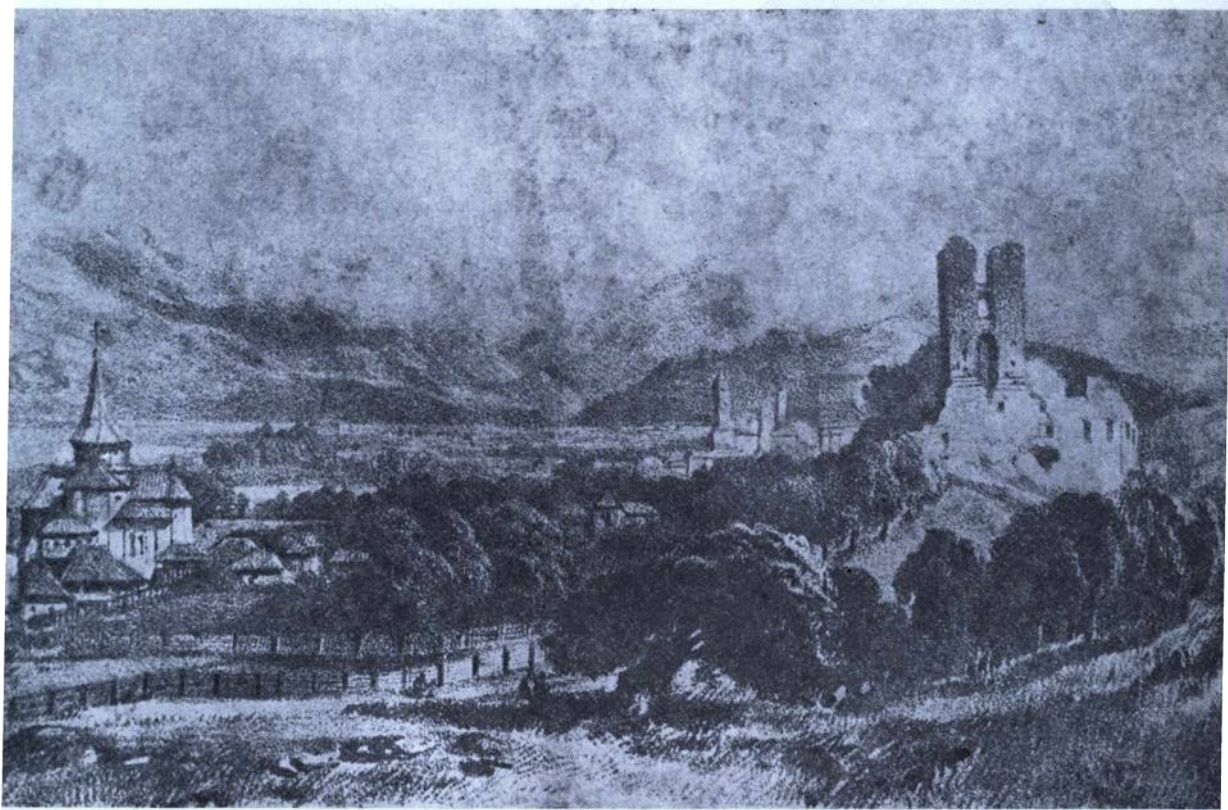
Dintre scriitorii reprezentativi ai secolului nostru, la Sadoveanu repetatele profesiuni de credință vizînd interesul pentru epocă pot constitui materialul unui volum masiv. Ne gîndim la pagini din *Anii de ucenicie*, din *Mărturisiri*, din *Evocări* și desigur la publicistica din periodice. Dacă ni s-ar cere să cităm un text sadovenian rezumativ pentru întreaga sa orientare, am alege discursul academic de recepție din 1922, elogiu destinat înaintașilor literari care «*au ascultat glasul poporului*». Prozatorul își sintetiza atașamentul într-o propoziție ce ar trebui memorată de toți urmașii: «*Aici e panteonul meu literar, simplu și rustic, fără podoabe ca natura, însă măreț ca și dînsa...*». E de presupus că Sadoveanu a văzut în Rebreanu, pe care-l recomanda spre alegere la Academie, un scriitor cu trăsături apropiate sieși. În orice caz, între discursul de recepție al unuia și al celuilalt (Rebreanu rostind o *Laudă țăranului român*) sînt numeroase afinități. Să ne adresăm însă confesiunii *Cred*, ca răspuns la o anchetă a revistei „*Ideea europeană*” (1934): «*Nu frumosul, o născocire omenească, interesează arta — precizează Rebreanu — ci pulsația vieții. Cînd ai reușit să închizi în cuvinte cîteva clipe de viață adevărată, ai realizat o operă mai prețioasă decît toate frazele frumoase din lume [...]* Dacă privești arta drept creație, trebuie să-i atribui și o valoare etică. Artă ca ușoară jucărie ar fi tot atît de incomprehensibilă ca și viața socotită fără rost...» De la Camil Petrescu și Hortensia Papadat-Bengescu, de la E. Lovinescu și alții, din epoca interbelică sau prelungindu-și activitatea în epoca republicană, au rămas, de asemenea, puncte de vedere revelatoare, insumabile într-o amplă cartă a rolului creatorilor definit de ei înșiși. În 1924, Tudor Vianu vorbea de o literatură ce «*se îndreaptă cu un ochi mai înțelegător către problemele integrale ale societății, cu perspectiva ca din totalitatea eforturilor să fie realizată formula vremii noastre*». (*Masca timpului*). Schițînd în 1933 principalele *Misiuni pentru viitor*, Mihai Ralea repeta aceeași năzuință spre integralitate: «*Azi, mai ales în România, unde dezvoltarea unei aptitudini chircește pe celelalte, cerem oameni integrali, ființe totale*». Și G. Călinescu, la „*Jurnalul literar*”, aspira să ofere «*o icoană integrală*» a literaturii și problemelor epocii. În 1945, îndată după eliberare, tot G. Călinescu, se exprima astfel: «*Majoritatea artiștilor și intelectualilor, în consensul aproape unanim al publicului, cer ca artistul să se coboare în mijlocul vieții, să ia act de problemele momentului și să dea, în fine, veșmînt aspirațiilor celor mulți*». (*Artă și lume*). O angajare mai energică încă, bazată pe ideologia revoluționară a proletariatului, este vizibilă în epocă la N. D. Cocea, Al. Sahia, Miron Radu Paraschivescu, Geo Bogza, Mihai Beniuc și alții.

Mai toți scriitorii și-au expus după al doilea război mondial credințele în problema la care ne referim. Creatorilor, remarcă Lucian Blaga, li se pun probleme noi. «*Dar ei pot găsi, de la o zi la alta, nenumărate prilejuri de inspirație pentru creațiile lor, în chiar actualitatea cotidiană, din care parcă faptul divers a dispărut ca să facă loc umanului de largă semnificație*». (*Probleme și perspective literare*). Pentru un sondaj mai larg, să convocăm generații diferite, dar solidare între ele în temeiul unor opțiuni comune: «*Am acceptat brevetul verbal de scriitor, numai după ce am aruncat 60 de ani la coș*». Argehezi, căruia îi aparține fraza citată, se declară «*înfricșat totdeauna*

de vorba scriu, amară și plină de răspunderi...» (*Ce se cheamă scriitor?*). Despre *Misiunea scriitorului* ca participant la construcția vremii lui, se pronunță în termeni limpezi G. Călinescu: « **O poză este și aceea de a scrie pentru „mîine“.** Toți marii creatori au scris pentru ziua de „azi“. Trăim mereu în prezent [...] Trăiește pe pămînt, în ceta-tea ta, cu oamenii vremii tale, acesta e singurul chip ca mîine să fii al tuturor cetăți-lor[...] Arta e o misiune; rămîne mereu în picioare comandamentul poetului vateș; vestitor al izbinzilor vremii lui. Eu unul prefer pe scriitorul patriot înflăcărat de con-strucția socialistă, chiar făptuind unele greșeli (emendabile în traiectoria operei lui), impecabilului placid... » La rîndul său, Eugen Barbu vede în deschiderea spre epocă a scriitorilor o condiție fundamentală. « **Cred în lava cuvintelor și [...] îmi dau seama ce răspundere revine fiecăruia dintre noi cei care le adunăm și le risipim.** » (*Scriitorul și actualitatea*).

Am preferat să ilustrăm tema în dezbatere *exempli gratia*. Pulsul mărturisirilor și dimensiunile atitudinilor apar astfel mai convingătoare.

Const. CIOPRAGA

Tudor ARGHEZI

MANUSCRISUL ARIPI NEOSTENITE — *DESPĂRȚIRE* are notat de condeul lui Tudor Arghezi în colțul din stînga: «pentru „Contemporanul“, 23 februarie 1956». Recitind însemnarea mi-am adus aminte de împrejurarea ce l-a îndemnat să aștearnă pe hîrtie această tabletă a despărțirii. Țin minte că m-a chemat și mi-a citit-o el întîi, apoi am citit-o eu și am discutat mult.

În casa noastră din Mărtișor venea adeseori Eliezer Fränkel, profesor de la Iași, cu ghiozdanul ca un burduf, plin de hîrtii și documente scotocite prin bibliotecile din țară, ca să caute și să afle adevăruri de care se tot îndoia. Primit «în căminul nostru pînă în brațele noastre», așa cum spune aici chiar gazda, l-am văzut ore de-a rîndul cum își depăna gîndurile și voia să-și confrunte îndoielile și temerile în discuții aprige cu Tudor Arghezi. El a tipărit și o carte despre problema majoră care îl frămînta, consemnînd opiniile scriitorilor și intelectualilor vremii, printre care și a lui Arghezi.

Într-o zi de iarnă, Eliezer Fränkel a venit cu același ghiozdan și cu aceeași înfățișare neglijent boemă din tinerețe, doar cu ochelarii lui mai îngroșați de cîteva dioptrii, rezultatul studiului de noapte, să-și ia un ultim rămas bun, de la cel care îl tot domolise și-i ținuse în loc imboldurile lui rătăcitoare.

Tableta *Aripi neostenite* — *Despărțire* a rămas între hîrtii fără a fi publicată. Poate a vrut poetul să cruțe un suspin mai mult celui care pleca.

În arhiva rămasă de la T. Arghezi, am găsit, decupat, un articol publicat în „*Scînteia*“ în anul 1957, intitulat *Tabletă de întoarcere*, unde scriitorul dezbate o problemă asemănătoare și din care voi cita cîteva rînduri: «S-ar putea ca un copac al pămîntului tău să se dezrădăcineze și să alerge, pribegind să se mute, ca un mucegai de ciupercă purtat de vînt, cu trunchiul și ramurile lui, cu mugurii și cuiburile lui, într-alte ținuturi? Poate fi furtună, necum adierile capricioase ale stihiiilor neliniștite, în stare să-l smulgă, crescut și împuțernicit, din rărunchii lui? Cînd nu mai rămîne nici țărîna, cu vocile îngropate într-însa, să te cheme șoptit, cine și ce ar putea să-i mai dea ființei sufletești echilibru?».

Textele următoare sînt bruioane ale unor viitoare articole în care T. Arghezi urma să dezvolte ideile notate.

Publicînd aceste pagini, m-am gîndit că pentru istoria literară și critica literară românească este un lucru folositor să pătrundem în taina meșteșugului arghezian.

Miltura ARGHEZI

ARIPI NEOSTENITE

Prin văzduhul înghețat al zodiei capriciosului Februar trec părechile de aripi ale pasărilor negre. O dimineață limpede, o zi de ceață, un amurg de jar, ele vislesc neîntrerupt neostenite, aninate una de alta cu o iluzie de trup. De unde vin? Unde se duc? Vin din marile neguri și vor ajunge cândva, poate niciodată, în insulele Nicăierilor, de pe coastele continentului Undeneunde.

Nemaidîndu-le spice țarinile pardosite cu cleștar, călătoresc flămînde. Și trec mereu, în luptă mereu cu cerul încremenit. Poate că pînă diseară vor cădea stolurile prin păduri.

Credincioase pămîntului nostru, cînd îmbelșugat cînd mînios, nu se vor deslîpi de marginile lui niciodată, răbdătoare și bucuroase, solidare cu noi, oamenii care nu le ajutăm cu nimic. Ba le mai și doborîm, jucîndu-ne de-a pușca. Zburătoarele căzute au căzut pe todeauna. Nu se vor mai ridica în lumină niciodată. Ele știu, pentru că pasările plutitoare în ceruri știu multe, poate mai multe decît omul.

Lui, omului, maica natura i-a dat și lui aripi, nevăzute aripi pentru marele zbor, sufletul lui, pe care omul nu-și mai aduce aminte. Îl văd umblînd pe drum împiedicat. De ce nu-și ridică ochii? Nu-l văd uitîndu-se în sus. Se uită tot în pămînt, ca și cum și-ar căuta mormîntul... Bună dimineața tinere! Se sperie. Nu mă recunoaște. Ce ai? Că n-ai nimic. Ce te doare? Că nu te doare nimic. Flămînd nu ești, gol nu ești, dimpotrivă. Sete nu-ți este. De ce fel de boală nebună suferi, că nu-ți desfaci aripile sufletului deloc? Ți-e sete de prăpăstii.

Cîteodată cînd ți s-a ivit o jumătate de aripă iei schiopătînd poteca întunerecului neexploatat, fără să-i zărești sfîrșitul. Și dacă nu ți-a tremurat aripa să zbori, ai fugit. De atîtea ori ai fugit! Atîția toți au fugit! Și în loc să te mîhnești, ajungînd undeva, pe vreo cracă de ghiață, ca pasărea neagră, în loc să plîngi ne blestemi. Nimeni nu v-a prigonit, nimeni nu v-a gonit, toți v-au primit în căminul nostru pînă în brațele noastre. Te-aud văitîndu-te de nimic, cu ocara pe buze. S-a îmbolnăvit de civilizație maimuța, și de bine?

Ieri a venit să-și ia rămas bun de la mine un mare nefericit învățător, ebraist, căruia îi ziceam mainainte Rabi. Rabi a plecat. Avionul lui se va fi întâlnit în văzduhul rece pe drumul Canaanului, Israel, care-i departe cu vreo 6 000 de ani, se va fi întâlnit cu corbii noștri negri...

Totuș, drum bun, durerosule Rabi și bucurii dacă se mai pot, la Ghenizaret, la Sinai și pe Ararat. Ți-aș ura să n-ai nici o dezamăgire Rabi. Voi păstra umedă pe mîna sărutată lacrima pe care mi-ai lăsat-o, odată cu suspinul dumitale. Ai plecat cu părere de rău, Rabi Eliezer...

Februarie 1962

«...nu-i de glumit cu condeiful»

Exigenți față de sine pînă la intoleranță.

Evitarea compromisului cu sine.

Aruncarea manuscriselor multe la coș.

Așteptare negrăbită. Răbdarea.

Constat că tineretul nu face prea mult uz de asemenea îngrădiri.

Îndoială continuă asupra calității rezultatelor muncii personale.

Nu-ți face concesii.

Să le placă munca, penibilă adeseori, a condeifului.

Evitarea facilității.

Întîi trebuie să ne intereseze lucrul, în timp ce ne găsim în atelier.

Că iese bine sau prost, răspunde lipsa ori prezența talentului.

Talentul e dragoste de meserie. Îl ai sau nu. Există și un cabotinaj al scriitorului. Păzește-te de el. Adorarea de sine duce la sterilitate.

Cu cît izbutești să faci mai bine cu atît îți ești dator sforțări mai mari și umilință mai multă.

Respectul față de public, singurul criteriu temeinic.

Metoda mea de a scri : fiecare manuscris de carte l-am aruncat de cîte 2—3 ori în foc. De aceea întîrziez mult fiecare publicare.

Dacă totuș am tipărit cîte o carte, care nu-mi place niciodată este de frica scadențelor editoriale care trec de obicei de cîteva ori peste termene, fără să le onorez. Scrisul e lucrul dracului, spunea cineva. Te apucă atunci cînd vrea dracul, ca dragostea. Odată vine inspirația, nici cînd vrei, nici cînd te-ai obligat. În scriitor stau doi indivizi alături : artistul și omul de onoare, care-și calcă fără să vrea cuvîntul. Acești doi inși te torturează : unul vrea și altul se împotrivesc.

« NU SÎNT ÎN STARE SĂ VĂ MULȚUMESC DUPĂ CUVÎNȚĂ DE BINEVOI-
TOAREA DUMNEAVOASTRĂ PREZENȚĂ ACI, RĂMÎNÎNDU-VĂ ADÎNC RE-
CUNOSCĂTOR. LA VÎRSTA MEA DE OM, AM O SINGURĂ DAR MARE
BUCURIE : CĂ LIMBA NOASTRĂ ȘI FAIMA ROMÂNIEI NOI AU TRECUT
CARPAȚII PESTE MULTE HOTARE PÎNĂ DEPARTE, FOARTE DEPARTE,
IZBÎNDĂ A HÂRNICIEI STĂRUITOARE ȘI A OPTIMISMULUI NAȚIONAL.
PRIMIȚI, VĂ ROG, CU PRIETENIE, URĂRILE DE VEȘNICĂ ÎNTINERIRE ȘI
BIRUINȚĂ MORALĂ, IAR ÎN SPIRIT FLORILE SUFLETULUI ÎNTR-O ÎNCHI-
NĂCIUNE SMERITĂ.

LA MULȚI ANI, ROMÂNEȘTE !»

T. Angelescu

Manuscrisul mai trebuie să fie pus să se răcească un timp, două, trei timpuri și recitit. Numai atunci îți dai seama câte prostii ai putut să scrii — mai cu seamă litera tipărită ți le semnalează și atunci nu mai ai ce face. Pe patul de moarte Balzac și-a întrebat medicii câte luni mai avea de trăit, ca să distrugă jumătate din romanele lui.

Așa că nu-i de glumit cu condeiul. Cine se joacă de-a condeiul își plătește jocul scump. Plăcerea de a scrie e dublată de tragedie.

1966

*

Viața privată a scriitorului am spus odată că nu interesează ci numai opera lui. Dacă ar interesa aceasta mai puțin și viața privată mai mult, atunci ceea ce interesează e calitatea lui de om nu de scriitor, mai prost decât viața lui și asta face parte din biografiile oamenilor pur și simplu.

Mă raportam la bagajele care aglomerează contextele critice.

Însă viața scriitorului interesează foarte de aproape când e viu și încă neexprimat procesul cu posteritatea. Interesează foarte, foarte mult, căci dacă după moarte singură opera trăiește, în timpul vieții i-o ia înaintea caracterul, care nu se poate da ca după o pavăză după operă, încă supusă îndoielii.

Mă rog Dumneata. Arată-mi certificatele. Am dreptul să exercit o razie a scriitorilor.

Problema agasează, recunosc. Dar ce-s eu vinovat dacă D[umnea]ta te simți vinovat?

1943

Tudor ARGHEZI

Liviu REBREANU

ROLUL EDUCATIV ȘI CONȘTIINȚA SOCIALĂ A SRIITORULUI

PREOCUPĂRILE DE CULTURĂ AU STAT întotdeauna în atenția lui Liviu Rebreanu. Caietele de notație juvenilă, ca și însemnările de creație ale romanelor, dar mai ales vasta bibliotecă personală, astăzi artificial divizată între Biblioteca Academiei și Secția memorială a Arhivelor Statului din Năsăud, o demonstrează fără echivoc.

Dar marele romancier n-a crezut numai în valoarea culturii, ca stimulator al măiestriei artistice proprii, pentru care a considerat totuși esențial contactul cu «realitatea vie». El a atribuit întotdeauna literaturii și artei un rol social deosebit și în acest sens a acordat un interes egal creației și receptării sale. Orice operă presupune un dialog. Între cele două circuite, al creației și al consumului, trebuie să existe un transfer permanent de energie. De aceea existența unor buni conducători ai destinelor culturii e indispensabilă. «Ofensivele culturale» nu trebuie să ducă la excluderea valorilor sensibile, bazate pe imaginație. Operele de artă sînt modele de umanitate și nivelul lor depinde de nivelul general de cultură al mediului social din care descind și căruia i se adresează. Rolul educativ al artei i se pare scriitorului indiscutabil. În acest sens scrisul trebuie să devină o meserie care să dea glas aspirațiilor majore ale colectivității. În sfîrșit, artă fără patrie nu există și marele scriitor servește direct sau indirect unitatea și afirmarea națională, îndeosebi prin cărțile pe care le scrie.

Sînt cîteva din ideile care se desprind din articolele și luările de poziție ale lui Liviu Rebreanu, din deceniile III—V ale veacului nostru. Nu întîmplător i se încredințează misiuni culturale de răspundere în aceiași ani: președinte al Societății scriitorilor români, director al Teatrului Național din București (în două rînduri), director al Direcției educației poporului, membru al Comitetului de conducere al Radiodifuziunii etc.

Contemporanii au considerat drept izbinzi certe ale lui Liviu Rebreanu, ca director al Teatrului Național în anii 1928—1929, înființarea studioului și a matineelor literare cu concursul scriitorilor. Cu prilejul sărbătoririi sale pentru aceste succese și pentru trecerea sa în altă muncă culturală de anvergură, Liviu Rebreanu rostește o alocuțiune rămasă inedită¹,

¹ Din cele 2 variante pe care le cunoaștem, reproducem pe singura completă, redactată în creion și păstrată în ms. rom. 4063, Bibl. Acad.

în care își expune câteva din ideile sale privind arta ca profesiune, și dorința de a contribui la stimularea ei.

Cea mai amplă dintre conferințele pe teme culturale este, fără îndoială, aceea rostită de Liviu Rebreanu în cadrul Universității populare U. E. R., unde îi găsim conferințind, în primăvara anului 1930 și pe Const. Graur sau Gr. Trancu-Iași. De data aceasta romancierul vorbea în calitate de conducător al Direcțiunii educației poporului, înființată în locul fostului Minister al Artelor, la 1 ianuarie același an. După ce sublinia că «întîia oară statul își manifestă preocuparea culturală prin crearea unui organism menit anume să îndrume educația culturală a poporului român» — Liviu Rebreanu expunea pe scurt cu prilejul instalării sale solemne în noua funcție, la 22 ianuarie, programul noii instituții. Aceasta «prin ramificațiile ei», dar mai ales stimulînd «bunăvoința și însuflețirea particulară» se va îngriji «pe de o parte să se păstreze lumina pe care o răs-pîndește școala românească și să îmbogățească sufletele prin darurile pe care le oferă artele și literatura, iar pe de altă parte să lucreze și pentru păstrarea și sporirea sănătății fizice și morale a poporului nostru». Din păcate, speranțele în inițiativa particulară nu se vor confirma, iar subvențiile statului vor deveni tot mai precare pe măsura agravării crizei economice. Neinspirată s-a dovedit și tutelarea Direcțiunii educației poporului de către Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor sociale. În sfîrșit, încă de la înființare, necesitatea ei

fusesse vehement contestată în parlamentul țării. Într-o interpelare prezentată în Senat, filozoful și profesorul universitar C. Rădulescu-Motru protesta împotriva jignirii care se aduce școalei și profesorilor cînd se instituie o asemenea direcție independentă de factorii tradiționali ai instrucției și educației publice. Interpelarea a dat naștere și unei polemici cu scriitorul Dem. Teodorescu, în paginile gazetei „*Rampa*”. Apărînd și de data aceasta punctul său de vedere, sprijinit, după opinia lui, de «toți oamenii de bun simț», C. Rădulescu-Motru sublinia încă o dată că alegerea unui scriitor la conducerea noii direcții și autonomia ei față de Ministerul Instrucțiunii Publice sînt măsuri cu totul nefecite².

Toate aceste piedici, precum și altele la care nu ne mai referim, au făcut ca viața noii instituții să fie scurtă. În vara anului 1931, un proiect de lege depus pe biroul corpurilor legiuitoare, în numele guvernului prezidat de Nicolae Iorga, va aduce desființarea completă a Direcției educației poporului, fiind înlocuită de o Direcție generală a Teatrelor, neretribuită.

Conferința rostită de Liviu Rebreanu cu un an mai înainte în cadrul Universității populare U. E. R., urmărise tocmai să răspundă nedumeririlor și atacurilor, precizînd punctul său de vedere asupra culturalizării maselor și a rolului educativ al literaturii și artei. În prealabil scriitorul își întocmise următorul plan, ceea ce demonstrează o dată mai mult importanța pe care i-o acorda:

« Conferință

Gluma

Educația și instrucția

Cultura și civilizația

Educația integrală

Arta — cel mai bun mijloc de educație

Toate artele

Surogatele artei sau artele mecanizate — cinema, radio etc.

Metoda educației prin artă

teatru

teatru de păpuși

conferințe

bibliotecă — lectură — șezători

radio — special

Lumea civilizată, o imensă uzină de educație: armată, religie, poliție etc.

Educația — fericire

Educație și cultură — efect la cauză

Educația, un postulat al culturii

² Cf. Dem. Teodorescu, *Scrisoare deschisă către d. C. Rădulescu-Motru*, „*Rampa*”, XV, 1930, nr. 3617, 12 februarie, pp. 1—2; C. Rădulescu-Motru, *Școală tradițională sau școală nouă?* (Răspuns la scrisoarea ce-mi adresează dl. Dem. Teodorescu), „*Rampa*”, XV, 1930, nr. 3618, 13 februarie, pp. 1—2.

cinema — special
muzică — coruri, fanfare
artele plastice — aplicate, expoziții ambulante

Rezultatele... lente

Educația — șapte ani p[entru] copii, care învață repede. Cîți trebuie în proporție celor mari care învață mai încet, fiindcă au și alte griji și au în sine lipsa de educație »³.

« Orice încercare s-a făcut pînă azi — observa cu amărăciune Liviu Rebreanu, într-un articol neterminat datînd din aceeași epocă — pentru a se da viață reală sforțărilor culturale disperate, a întîmpinat rezistențe furibunde, s-a izbit de o adversitate atît de acerbă, încît și se pune, fără să vrei întrebarea dacă toată nostalgia culturală care se exprimă în vorbe mari la ocazii solemne n-o fi oare un simplu bluff pentru ameteșirea lumii? »⁴. Considerate de fapt utopice sau neavenite, în condițiile vechiului regim, eforturile lui Liviu Rebreanu privind instituționalizarea educației și culturizării maselor și-au găsit împlinirea în condițiile socialismului, fiind depășite de realizările epocii noastre. Nu este însă mai puțin adevărat că Liviu Rebreanu a fost un mare precursor și trebuie apreciat ca atare.

Întregim acest grupaj de conferințe cu caracter cultural rostite de romancier, cu prefatarea unei suite de manifestări ale tinerilor săi confrăți, în calitate de președinte al Societății scriitorilor români. Exprîmîndu-și credința în continuitatea generațiilor, Rebreanu ținea să sublinieze că « literatura adevărată » presupune « un contact strîns cu realitățile vieții ale poporului și pămîntului »⁵.

Scriitorul nu și-a recunoscut niciodată vocația de conferențiar. Dar luările sale de cuvînt, mai mult sau mai puțin ocazionale, au stabilit întotdeauna contactul cu publicul, cucerindu-l prin înălțimea ideilor și autenticitatea unui suflet generos.

Nicolae LIU

³ B. A. R., Arh. L. Rebreanu, I(1), ms. 15

⁴ Ms. rom. 4062, f. 66.

⁵ Ms. rom. 4063, f. 68.

înșiși scriitorii tineri pe care-i vedeau
din războaiele ce le-au manifestat au fi ^{mai} ~~totuși~~
vrednice de refuzat, după părerea mea cel puțin,
acum de-a se deosebi de înaintașii lor imediați
În privința rîmilor ^{principale} de a se deosebi, ^{cu impresia} ~~ca~~ ~~în~~
că toți ^{sînt} ~~de~~ ^{acord} ~~cu~~ ^{în} ~~sa~~ ^e ~~o~~ ^{vrea} ~~de~~ ^{folos.}
cum s-a se manifeste ~~deosebirii~~ (deosebirii), începe depăcirea în înaintași
generația nouă.
^{Totuși} ~~în~~ interesul mișcării este ~~at~~ ^{acest}
depăcirea, ^{cei} ~~se~~ ^{pe} ~~face~~ ^{diversitatea} în stîmul
mișcării, fapt de care ~~am~~ ^{am} ~~avea~~ ^{avea} ~~o~~ ^{monotonie}
nepăturată cu un adevarat fenomen literar colectiv
dar cu ~~un~~ ^{un} ~~am~~ ^{am} ~~amestec~~ ^{amestec} în ~~controversale~~ ^{controversale}

«...scriitorii autentici, expresiile veritabile

[F. 182] Onorabilii conducători ai Universității Populare U. E. R. au avut totdeauna darul și iscusința să-și regaleze auditorii cu conferințe de-ale celor mai străluciți intelectuali ai țării noastre. Fiindcă știu asta, vă mărturisesc că sunt puțin mișcat și chiar intimidat. Între atîția conferențieri profesioniști sau [in] orice caz cu multă experiență, eu trebuie să mă simt în mare inferioritate, fiindcă eu... nu sunt conferențiar deloc. Cum vedeți, eu am să vă citesc așa-zisa mea conferință, eu nu voi putea jongla nici cu gesturi, și priviri, nici cu spirite sau cu patetism, încît am toate șansele să vă plictisesc. Eu n-aș putea avea decît o singură calitate: să fiu cît mai scurt. Dar și aici e o piedică: trebuie să vorbească cel puțin o jumătate de oră. Încît vedeți... Cineva a spus undeva că, dacă n-ar fi femeia pe lume, n-ar mai fi fost nevoie de justiția criminală, fiindcă începînd și sfîrșitul tuturor păcatelor femeia este. Cam la fel ar trebui să spun eu în legătură cu conferința mea, despre d[omnul] d[octo]r Beck, simpaticul director al acestei simpatice universități libere, fiindcă dumnealui a insistat, m-a convins, aș putea chiar zice că m-a ademenit să vii aici, în fața d[umnea]v[oastră], drept conferențiar. De aceea, dacă am să vă plictisesc, vă rog anticipat să fiți mai severi cu dumnealui și cît mai indulgenți cu mine!

Imi voi permite să vă vorbesc, cît mai scurt posibil (asta sper să fie o calitate a conferinței mele), despre educație, nu în calitatea mea temporară și trecătoare de conducător al instituției de educație a poporului, ci în calitatea mea de scriitor. Profesorii își revendică în general monopolul sau exclusivitatea de educatori. Eu nu sunt profesor și nici n-aș fi dorit să fiu, oricît respect am pentru [f. 183] corpul profesoral și menirea lui într-adevăr superioară pentru destinele unui popor. Fără catedră, fără diplome și metode patentate, îmi revendic totuși și eu calitatea de educator în simpla și modesta mea profesiune de scriitor. Pentru că scriitorul, ca și orice artist adevărat în general, este, cu sau fără voia lui, educatorul sufletului poporului său. Opera de artă nu desfată numai, ci și modelează conștiințele.

Firește, mă socotesc educator nu în sensul de instructor, cum se înțelege în general de către profesori, ci în sensul cel'alt, cum cred că trebuie înțeles. Căci educație nu înseamnă numai decît instrucție. Înseamnă și instrucție, dar mai înseamnă și multe altele. Educația omului începe cu nașterea și sfîrșește cu moartea. Trebuie să știm să ne naștem, să trăim și să murim. Gîndiți-vă numai că azi ne silim să facem educația femeii care trebuie să nască, precum a ființei care are să se nască. Gîndiți-vă că atîtea religii, atîtea sisteme filozofice se silesc de mii de ani să învețe pe oameni să știe a muri... Educația însoțește pe om pretutindeni, toată viața, ziua și noaptea — ziua trebuie să știi să te porți, noaptea chiar să te dezveți de sforăit, dacă nu altceva. Pentru educație nu e nevoie să frecvențezi școala și nici să ai profesor. Educatorul cel mai mare a fost și a rămas experiența vieții. Școala îți oferă elementele tuturor cunoștințelor, o temelie pe care să poți clădi pe urmă. Oricît de puternică și de binefăcătoare ar fi influența școlii, ea nu ajunge pentru educația omului. Imensa majoritate a românilor n-are contact cu școala decît cinci-șase ani, și încă ce contact! Tot restul vieții omul trebuie să-și facă șau să-și completeze [f. 183 bis] educația aiurea și prin alte mijloace decît cele ale învățămîntului direct.

N-aș vrea să fiu rău înțeles și să-și închipuie cineva că, prin felul cum văd educația în general, ar fi să se diminueze importanța școlii. Și eu, ca și d[umnea]v[oastră] știm că dascălul este pionierul înălțării poporului, că prin dascăli s-a ridicat omeniirea, prin

le sufletului românesc...»

*Artista să fie vădit totdeauna
numai prin prisma operelor sale. A câmpului
se arde înconjurat aproape totdeauna a pînă
mai mult sau mai puțin din împrejurări
ce ai avut de dinaintea.*

ea s-a răspindit cultura, pînă în adîncul mun-
ților, că mai ales progresul prodigios al ultimului
secol este datorit în primul rînd răspîndirii învăță-
mintului pînă la obligativitate... Adagiul că învățătorul
german a cîștigat războiul de la 1870 îl cunosc și eu. Prin
urmare nu mă gîndesc o clipă, cum nu se poate gîndi nimeni,
să disprețuim rolul învățătorului, mai ales cînd știm că, pentru cei mai
mulți, anii de școală sunt singurii de educație directă, tot restul vieții rămînînd
pentru nevoile cotidiene. Învățămîntul fiind obligator, de bine de rău toată lumea
trebuie să i se supuie, pe cînd aproape toate celelalte mijloace de educație fiind
facultative, rămîn inaccesibile pentru 90%.

2. 8. 1914 București

L. Rebreanu

Un popor cu aspirații culturale nu se poate mulțumi numai cu școala. Școala e o
verigă dintr-un lanț în evoluția culturală. Să nu uităm că cele mai strălucite epoci
de civilizație n-au fost produse ale școalei, în nici un caz al școalei în sensul de azi.
Civilizația greacă n-a cunoscut școala. Școala e un produs al ultimului secol, precum
și ultimul secol de civilizație e produsul școalei. Poate că, privind rezultatele ei gene-
rale — civilizația mecanică și mașinistă [f. 184] în care trăim — i s-ar putea imputa
că a mecanizat, a mașinizat progresul. Dar asta e altă poveste, cum zice Kipling.

Educația adevărată trebuie să urmărească în fond fericirea omului. Înmulțindu-și
cunoștințele, estompîndu și instinctele barbare, cultivîndu și pornirile spre bine — omul
va prețui mai bine viața, va privi mai împăcat moartea, va trăi mai bine. Mai presus
de nevoile de toate zilele, de cele materiale, de mizerii și neajunsuri, omul are răfuiele
cumplite cu sine însuși, mai grele decît toate cele cu lumea din afară. Nu există om,
oricît de simplu, care să nu aibă momente teribile cînd i se iveau în față uriașul semn
de întrebare al rostului său pe lume, momentele celea ciudate și neînțelese cînd, fără
nici un martor, în fața necunoscutului care ne înconjoară și pe care citeodată îl simțim
zguduindu-ne inima, îl cuprinde groaza cea mare a sfîrșitului inevitabil. Educația,
prin toate posibilitățile ei multiple, aici vine în ajutorul sufletului și-i aduce mîngiere,
resemnare sau încredere.

Fericirea individului o dorește educația, dar în cadrul societății. Adică nu o fericire
absolută, egoistă, ci una care să ne împace, ca fericirea aproapelui. Viața în societate[a]
civilizată n-ar fi posibilă fără educație. Dacă fericirea mea ar cere nefericirea altora,
n-ar mai fi fericire. Educația coordonează fericirea mea cu a altora. Ce ție nu-ți place,
altuia nu face! — iată! De altfel întregul decalog e un excelent breviar educativ,
poate cel mai vechi manual succint de educație a poporului.

Educația trebuie să înlesnească viața oamenilor între ei, să [f. 185] înfrățească
neamurile, să armonizeze interesele claselor, să niveleze asperitățile dintre colectivități
și indivizi, în sfîrșit, să propovăduiască iubire, înțelegere, ordine, bunătate, să arate
tuturor calea spre fericirea comună, cea mare, de aici și de dincolo...

De aceea viața civilizată e în realitate o uriașă uzină de educație. Școala face edu-
cație, armata face educație, biserica face educație, fiecare părinte face educație, cum
fiece primar bun face educație, cum poliția însăși tot educație face oprind pe oameni să
facă ceea ce ar supăra pe alții... Totalitatea acestor educații face civilizația. La popoa-
rele barbare preocuparea educativă e minimă; la cele mai civilizate, educația a devenit
o parte constitutivă a vieții.

Sufletului omului, spre deosebire de concepția romantică care îl socotea perfect din naștere și alterat numai de vicisitudinile vieții, e barbar în adîncul lui. Animalul din noi caută să iasă la iveală la fiecare pas[...] Civilizația sau cultura e o pojghiță atît de fragilă chiar în sufletele popoarelor celor mai înaintate, încît o atingere aspră o vatămă... Vor mai trebui decenii, secole sau chiar milenii, ca sufletul omului să se umanizeze deplin, ca animalul să fie redus la neputință — atîta educație! Cultura și educația sunt așadar în relații de efect și cauză. Educația naște cultura, iar cultura oferă noi mijloace de educație mai bune. Astfel educația e un postulat al culturii. Firește educația integrală, nu educația școlară simplă.

[F. 186] Educația integrală însă vrea să fie educația în toate privințele și în tot cursul vieții. Aceasta cere o colaborare intimă, strînsă, permanentă între toți, începînd cu părinții și sfîrșind cu artiștii.

Educație integrală primește copilul pînă ce intră în școală. Chiar cel mai modest, chiar copilul porcariului satului. În acel răstimp copilul învață să se spele, să umble, să se ferească de primejdii, să se îmbrace, să se culce, să alerge, să cînte, să joace, în sfîrșit de toate.

Cei puțini fericiți, cei ce ajung, cu ajutorul școlii, să se cultive aievea, vor continua să-și facă educația integrală, singuri, pînă la moarte. Omul cuminte pînă moare tot învață. Orașenii în general sunt privilegiați în privința asta. Statul și inițiativele particulare se întrec în a căuta mijloacele cele mai desăvîrșite pentru a pune la îndemîna tuturor posibilitatea de a se educa dincolo de școală. Greutatea intervine la țară, unde poporul n-are nici indemnul interior, și unde nici indemnul exterior nu-i vine. Și tocmai acolo unde și efectul școlii este fatal mai redus, unde mare parte din copii nici nu frecventează măcar școala. Acolo, după școală și pînă la armată, și apoi după armată e un gol cumplit. Cine să se îngrijească de golul acesta în care plutesc aievea milioane de români cel puțin? Cine și cum să ducă acolo măcar o rază de lumină, sub orice formă ar fi? Școala? Dar ea abia răzbește să ție piept copiilor! Atunci cine?... De atîția ani acel gol a fost lăsat în seama tuturor și a nimănui. D[omnul] Iuliu Maniu s-a gîndit că asta nu se poate, că și milioanele acelea au nevoie de educație, [f. 187] de îngrijire, de reconfortare, măcar cît de cît. Și din acel gînd s-a născut Direcția educației poporului. Cum vedeți, s-a născut dintr-un gînd bun, nu dintr-un capriciu, nu dintr-o întîmplare. E un imens cîmp înțelenit care va trebui negreșit să fie lucrat, încetul cu încetul, fiindcă altfel riscăm să ne civilizăm excesiv la orașe și să rămînem în plină sălbăticie la țară, în primitivismul popoarelor primitive. Pînă cînd milioanele acelea nu vor ajunge să se împărtășească de binefacerile culturii, nu ne vom putea socoti cu adevărat civilizați.

Educația integrală însă cere multe de toate și în orice caz educația trupească, sufletească și intelectuală: cea trupească va întări rasa, cea sufletească va oțeli caracterele și cea intelectuală va ascuți și îmbogăți mințile. Asemenea educație e un ideal.

În realitate se face ce se poate, cu cine se poate și cum se poate. Vremurile și împrejurările nu sunt propice pentru preocupări educative cînd stomacul gol țîpă desperat. Întîi să trăiești și pe urmă să te educi. Ceea ce însă nu poate însemna totuși că trebuie să trăiești numai pentru stomac. Omul civilizat, în cea mai grea mizerie, nu-și neglijează sufletul care are aceeași nevoie de hrană, ca și trupul.

Dacă aș fi profesor, desigur aș spune că cel mai bun mijloc de educație e școala. Fiindcă sunt scriitor, îmi permit a crede că e arta în general. Dovadă de altfel că și școala utilizează arta și literatura ca principale instrumente educative.

Artă, prin esența ei, e armonizatoare, înălțătoare, ademenitoare. Frumosul e deopotrivă de gustat și rivnit de omul primitiv ca și [f. 188] de cel mai cultivat. Dacă e adevărat că scopul educației trebuie să fie înfrățirea, armonizarea, fericirea tuturor, atunci arta singură e cea care poate servi cel mai complex acest scop. În artă ne putem întîlni cu toții, fără deosebire de neam, de credință, de politică, de clasă, de vîrstă chiar... O poezie frumoasă e iubită și de creștin și de evreu, e admirată și de proletar și de capitalist, e înțeleasă și de țăran și de superesteti...

De altfel arta mai are și marele avantaj de-a plăcea fără interes și așa de a se strecura mai lesne în sufletul omului. Învățătura se dobindește cu muncă, strădanie, persistență, cu mare cheltuială de energie. Artă se insinuează în ochi, în urechi, în inimă, te cucerește de multe ori chiar împotriva voinței tale.

Educația însă trebuie să se facă în general și pe cât posibil cu cât mai puțină cheltuială de energie, cu cât mai multă plăcere și pentru educator și pentru cel ce primește educație. Și iată cum artele se impun de la sine și prin firea lor ca admirabile mijloace de educație.

Descoperirea însă n-am făcut-o eu, artist, ci au făcut-o educatorii de profesiune, de mult. Chiar în învățămînt, profesorul cel mai bun e acela care izbuteste să-și agrementeze învățăturile, să facă pe elevi să găsească plăcere dezinteresată în învățatură. De obicei acești profesori au și daruri artistice: vorbesc frumos, au darul plasticității, expun clar, demonstrează, concretizează chiar lucrurile cele mai abstracte, în sfîrșit fac puțină artă.

Apoi artele au ajuns în viața modernă o necesitate indispensabilă. [F. 189] Evident nu artele pure, ci aplicate, întocmai cum nu esențele de parfum se întrebuintează în viața de toate zilele, ci anume combinații diluate. Esența pură fiind prea tare, prea specifică, e un produs de laborator, pe cînd viața are nevoie de amestecuri pe care să le poată consuma toată lumea.

Artele înfrumusețează, înobilează viața. Ele explică lumea într-un limbaj accesibil tuturor. De aceea le găsim pretutindeni în viața cotidiană civilizată, cu atît mai mult, cu cît civilizația e mai reală. Omul civilizat nu mai poate locui într-un bordei — arhitectura ne-a învățat să facem locuințe frumoase, confortabile, chiar pentru cele mai modeste. Nevoia frumosului e aproape organică pentru sufletul omenesc. Așa se face că-l găsim în toate manifestările vieții. Cu cît frumosul, în toate formele lui, e mai răspîndit în viața unui popor, cu atît acel popor poate spune că e mai civilizat.

Am insistat atît de mult asupra unor lucruri prea cunoscute, fiindcă aș fi vrut să vă conving că artele sunt elementul adevărat al educației unui popor. Literatura, muzica, artele plastice, teatrul, arhitectura — suprimați-le din viața omului și aveți să vă dați seama cît de goală, cît de insuportabilă ar fi existența.

Pînă de curînd artele au fost însă socotite un lux pentru cei puțini favorizați ai soartei, pentru cei bogați. Civilizația modernă are superioritatea de-a fi făcut artele accesibile tuturor, chiar celor mai umili. Tiparul, cinematograful și radiofonia au dat posibilitatea să se răspîndească literatura, teatrul, muzica pînă în colțurile cele mai depărtate locuite de oameni.

[F. 190] Astfel azi educația poporului a devenit un postulat pe care nici un stat civilizat nu-l mai poate neglija, pe care în realitate toate statele îl practică cu o perseverență de care noi încă nu ne dăm îndeajuns seama. Așa-zisa propagandă e în realitate o educație a poporului.

Aici însă ne găsim în fața unei probleme atît de vaste încît statul singur n-o poate rezolvi [*sic* !], fără concursul tuturor. Fiindcă nu poate fi vorba de o educație obligatorie, ci de una facultativă, statul nu-și poate revendica decît rolul de stimulator, de coordonator al eforturilor, de îndreptar. Inițiativa particulară e aici indispensabilă.

Firește, noi ne găsim încă în privința asta în faza tatonărilor, a căutării drumului pe care va trebui să mergem. Propaganda culturală care a făcut atîtea ravagii mai ales de la război încoace a fost faza primitivă a acestei educații a poporului. Societăți culturale, asociații diverse au răsărit pretutindeni, fiecare dorind să contribuie la răspîndirea luminii sub forma culturală. Aparițiile acestea au dovedit necesitatea educației. Un popor întreg s-a deșteptat dintr-un somn multiseclar și a început să dozească hrană sufletească. Sămînța care va fi aruncată are deci toate șansele să rodească...

Cu mijloacele mecanice de care dispunem azi, artele își pot exercita puterea lor educatoare pretutindeni. Numai să fie bine utilizate, cu înțelegere pentru nevoile locului și oamenilor. Fiindcă evident, precum nu orice doctorie vindecă orice boală, nu orice operă de artă e potrivită să slujească drept mijloc de educație. Cred că asta nici nu mai e nevoie să subliniez.

Cel mai puternic mijloc de înțelegere rămâne însă mereu cuvântul, [f. 191] deci în înțelesul cel mai larg literatura, fie vorbită, fie tipărită.

A răspîndi cartea înseamnă a pune în mișcare poporul un instrument durabil de educație. Din nenorocire la noi se ridică îndată dificultatea neștiinței de carte. A nu ține seama de asta, înseamnă a face o muncă zadarnică. Și totuși cam așa s-a făcut pînă azi. S-a zis la un moment dat că e nevoie de biblioteci populare pentru răspîndirea gustului de citit în popor. Și numaidecît s-au înființat sute și sute de biblioteci, mai multe proporțional decît oriunde, încît se zice că azi avem 16.000 biblioteci populare și școlare. Că astfel de biblioteci sunt egale cu zero, dovedește numărul cititorilor de cărți în general, precum și starea lor. Am văzut cîteva asemenea biblioteci. Închise ermetic, cărțile așteaptă frumos în rafturi, netăiate, curate, neatînse, exact în starea în care au sosit, dovadă că nimeni n-a umblat cu ele, că idealul a fost să fie păstrate intacte... În clipa cînd am încercat să-mi dau seama de cuprinsul cărților, am văzut că, chiar dacă s-ar fi întîmplat să cadă în grija unui om dornic de lumină, ar fi fost în zadar, căci cărțile, în marea lor majoritate, sunt opere fără nici o valoare, achiziționate de stat la voia întîmplării, manual de contabilitate dublă, gramatică turcească, regulamente militare, și alte asemenea opere ciudate care, utile pentru anume cititori de specialitate, într-o bibliotecă publică constituie un balast ironic.

În împrejurările noastre speciale problema bibliotecilor populare se pune încă întreagă. Ea însă e legată de problema bibliotecarilor care să fie adevărați agenți culturali, bine pregătiți, cu însuflețire pentru opera ce trebuie să o împlinească. O bibliotecă populară trebuie să fie înainte de toate vie, să constituie un centru de lumină vie, să [f. 192] ademenească pe oamenii cei simpli, copleșiți de nevoi, cu suflul neformat pentru plăcerile intelectuale. În jurul ei bibliotecarul va trebui să grupeze deocamdată pe copiii și adolescenții pînă la armată, precum și pe cei eliberați din armată. Ea trebuie să facă să nu se piardă învățătura școlii, să nu redevie analfabet copilul care a frecventat școala și nici flăcăul care s-a întors din armată cu oarecare știință de carte. De aceea biblioteca trebuie să cuprindă nu multe cărți, ci bune și interesante pentru cititorii cărora vrea să se adreseze. Bibliotecarul va fi chemat să stabilească lista acestor cărți și să facă apoi ca ele să fie citite. El va organiza șezători și va face citiri pentru cei neștiutori de carte, el va dezvolta dragostea pentru carte... O asemenea bibliotecă nu va mai avea volume netăiate și se va îmbogăți mereu prin chiar sacrificiul oamenilor care citesc. O dată omul ciștigat pentru carte, va rămîne fidel bibliotecii, învățaturii, culturii și în general educației.

Că în jurul bibliotecii vor putea înflori și celelalte mijloace de educație, nici nu mai e nevoie să spunem. Șezătorile inițiate de bibliotecă vor cuprinde negreșit și cite o conferință instructivă, și coruri, și producții teatrale, și cinematograf, și audiții de radio... Biblioteca va fi cheagul adevăratului cămin cultural. Firește, cînd biblioteca va fi bibliotecă vie.

*

[F. 35] Doamnelor și Domnilor,

Vă mărturisesc: pe cit m-au încîntat, tot atîta m-au și intimidat prea multele vorbe bune, prea marile elogii ce mi-ați dăruit și prea frumoasele speranțe ce s-au pus înaintea mea. Mă simt chiar puțin uluit de atîta cîinste pe care nu știu dacă voi putea-o merita baremi de-acîi înainte.

Înainte de toate aș vrea deci să mulțumesc, fără multe vorbe, dar cu mai multă inimă, din toată inima, bunilor prieteni care au avut măgulitoarea inițiativă a acestui

cordial prilej de întâlnire, și d[umnea]voastră tuturor, nu mai puțin buni prieteni, care mi-ați făcut prea marea onoare și bucurie de-a vă aduna aici, împrejurul modestiei mele.

Sunt din firea mea modest — iertați lipsa de modestie a acestei declarații — și poate de-aci vine că niciodată n-am scris în public la singular, și niciodată nu mi-a plăcut să vorbesc despre mine, nici în particular și nici în public. Cu atât mai [f. 36] greu îmi vine azi să răspund unor vorbitori atât de talentați și de iscusiți, care au avantajul în plus de-a putea vorbi despre altul. Asupra altuia poți să arunci fără teamă toate laudele, toate spiritele, toate frazele, știind prea bine că pe tine nu te costă nimic și că cel vizat va fi silit să le suporte cu stoicism și cu entuziasm.

Vedeți, într-o destul de lungă carieră de scriitor, căci se împlinesc vreo douăzeci de ani aproape de când am început, m-am obișnuit să primesc în scris destule elogii și tot cam atitea, să zicem, critice. Am primit și pe unele și pe celelalte cu aceeași resemnare, n-am răspuns niciodată nici la elogii nici la critice. Răspunsul cel mai bun pe care-l poate da un adevărat creator — mi-am zis totdeauna — nu poate fi decît o nouă creație. Creația singură justifică pe creator, ea înfruntă toate părerile, ea revizuiește, cînd e cazul, greșelile, sau dărimă elogiile.

De aceea chiar și azi, cînd dragostea prietenească [f. 37] mi s-a înfățișat atât de vie, mai ales azi, cînd emoția și bucuria unei atât de frumoase manifestări colegiale mă copleșește, peste mulțumirile sincere n-aș putea adăuga nimica deosebit, dacă acestei manifestări i-aș da caracterul unui simplu gest adresat omului < sau funcționarului > care a primit o intimplătoare însărcinare.

Măgulitoare cuvinte ce s-au spus astă seară și călduroasa manifestare de simpatie ce s-a făcut, eu îmi îngăduiesc a o interpreta că se adresează mai cu seamă profesionistului artei care mă mindresc a fi. În privința aceasta nu voi mai fi modest și declar fără înconjur că primesc toate elogiile. Căci profesiunea mea de scriitor și de artist mi-o revendic cu toată pasiunea.

Profesiunea aceasta o iubesc din toată inima, pentru ea trăiesc și pentru ea vreau să lucrez mereu din toate puterile.

Artă și profesiune — sună poate puțin ciudat. O profesiune e totdeauna, mai mult sau mai puțin lucrativă, pe cînd arta în sine, cu cit e mai [f. 38] curată cu atât e mai puțin ciștigătoare de bunuri. Și totuși arta numai cînd devine o profesiune intră în domeniul sufletesc al poporului, numai atunci poate să se perfecționeze, să strălucească aievea. Artist e fiecă om — dacă n-ar fi cit de cit n-ar putea gusta arta —, artist adevărat însă nu e decît acela care-și dăruiește viața întreagă artei, care e capabil să renunțe la cele pămîntești pentru a-și realiza visul de nemurire. Și pentru realizarea unui vis atât de mîngietor chiar o viață întreagă rareori ajunge.

Căci asta e prețios și etern în artă, de aceea artele totdeauna au fost podoaba cea mai de preț a popoarelor, a omenirii — pentru că prin artă poate mai mult chiar decît prin religie omul a putut spera veșnic la realizarea visului de nemurire. Artele au fost totdeauna nefolositoare și totuși totdeauna ele au fost și vor fi înfățișarea vie a civilizației unui popor. Artă singură e expresia sufletului omenesc. Prin ea mai mult decît prin [f. 39] orice alte manifestări, un popor își creează pedestalul de prestigiu și de valoare în lume. Prin artă un popor, ca și individul, poate aspira la nemurire.

Aceasta o simțim fiecare, cel mai umil ca și cel înălțat pe scara vieții. De aceea profesiunea noastră, a artiștilor de toate categoriile, atât de rîvnită, chiar cînd nu e îndejuns de prețuită. De aceea se văd atât de deseori capete încoronate, după ce au gustat gloria tuturor < celor pămîntești și sociale > măririlor și onorurilor, venind și căutînd, cu o supremă satisfacție, gloria artei. De aceea oameni politici, mari financiari, înalți < funcționari > demnitari, în sfîrșit acei care au urcat pe culmile vieții — cînd vor să-și găsească o adevărată glorie, o caută în artă.

Noi însă, cei ce ne-am dedicat viața întreagă acestei profesiuni, căutăm în ea nu atât gloria, care vine singură cînd vine, ci o realizare a noastră înșine, a sufletului nostru, a aspirațiilor noastre celor mai intime.

În iubirea acestei profesiuni de artă îmi [f. 40] găsesc negreșit și eu un merit pe care nu mă sfiesc a-l revendica. Pentru înălțarea acestei profesiuni am făcut ce am putut și voi face, sper, și mai mult — un merit cu care mi-ar plăcea să mă mindresc.

Pentru profesiunile de artă este mult de făcut. Dacă nici o sforțare din lume nu poate crea artiști și nici opere de artă, dacă pentru aceasta nu există alt ajutor decît libertatea inspirației și talentul de la D[umne]zeu, în schimb pentru artistul care creează se poate face tot, se pot crea împrejurări care să-i înlesnească creația, se pot face situații care să scoată la iveală talentul.

Întîmplarea m-a adus într-un loc unde să pot face ceva în direcția aceasta. Sper că mine sfera posibilităților de realizare se vor [sic!] lărgi. Oameni care se află azi la conducerea treburilor publice își dau prea bine seama ce însemnătate au artel și, împreună cu [f. 41] ele, cultura pentru înălțarea neamului românesc, pentru rolul lui în viața omenirii. Și deci sunt animați de cele mai bune intenții.

Literatura, teatrul, muzica, artel plastice, ca și micile arte, chiar fără prea trimbitate ofensive culturale, vor trebui să aibă și în creația românească rolul primordial pe care-l ocupă în viața marilor popoare civilizate.

Depinde aceasta, nu atît de oamenii politici, care nu pot decît să ajute, cît de noi înșine care putem să realizăm. Pentru o realizare mare însă e nevoie de sforțări comune.

Ca un semn al acestei nevoi de sforțări comune aș vrea să privesc adunarea noastră de azi. Cu toții împreună vom putea ajunge în curînd să impunem pentru creatorii de artă locul de onoare ce li se cuvine în viața românească. În speranța aceasta vă mulțumesc din nou pentru cîntea ce mi-ați [f. 42] făcut-o azi și cu speranța aceasta vă zic tuturor: să trăiți!

*

[F. 43] Doamnelor și Domnilor,

O generație nouă de scriitori se va prezenta în fața d[umnea]voastră astă seară și în cîteva seri următoare. Sunt colegii mei cei mai noi, cei mai entuziaști, cei mai pasionați. Unii dintr-înșii, deși tineri de tot, vor fi totuși cunoscuți multora din d[umnea]-v[oastră], fiindcă i-ați întîlnit prin diferite reviste, iscăbind fie poezii, fie nuvele, fie mici studii literare, sau chiar polemici zgometoase.

Nu vreau să vă spun despre acești tineri colegi ai mei nimica. Ei înșiși, prin operele lor, au să vă spună mai mult decît aș putea eu. De altfel despre « generația nouă » literară s-a vorbit atîta în vremea din urmă, încît nu știu dacă a mai rămas ceva nespuse. Ceea ce nu înseamnă, firește, că s-ar fi limpezit ceva. La discuție au luat o parte copioasă, poate cea mai copioasă, înșiși scriitorii tineri pe care îi veți vedea.

Din năzuințele ce le-au manifestat ar fi mai vrednică de reținut, după părerea mea cel puțin, aceea de a se deosebi de înaintașii lor imediați. În privința rivnei principale de a se deosebi, am impresia că toți sunt de acord. Cînd însă e vorba de felul cum să se manifeste deosebirea, începe dezacordul în însăși generația nouă.

Totuși interesul mișcării este tocmai acest dezacord, căci el face diversitatea în sinul mișcării, fără de care am avea o monotonie nepotrivită cu un adevărat fenomen literar colectiv.

Dar eu nu vreau și nici n-am să mă amestec în controversel tinerilor mei confrăți. Din ele, cu cit vor fi mai impersonale, nu poate ieși decît folos pentru marea evoluție literară românească în care în mod firesc ne integrăm cu toții.

Frămîntările lor sunt simpatice și merită toată atenția și dragostea noastră.

Acuma, că eu nu cred într-o putere de [f. 45] deosebire prea mare între generațiile scriitoricești, e altă poveste. Eu am convingerea că mersul unei literaturi se face într-o linie continuă. Linia aceasta poate avea înălțimi și coborîșuri, dar spiritul general care o animă e constant.

Nici o inovație, nici o revoluție cred că nu se poate face în literatură fără un contact strîns cu realitățile vii ale poporului și pămîntului. Literatura adevărată are rădăcini

adinci și indisolubile în sufletul mare și permanent al neamului. Revoluționarii literari pot provoca schimbări formale. Sufletul rămâne același, veșnic, nealterat. Expresiile lui în afară pot varia; esența lui niciodată. De aceea toate încercările de a aclimatiza în literatura noastră forme străine de sufletul nostru au fost efemere, au pierit după aparențe de viață de o zi. De aceea linia de dezvoltare a literaturii românești, ca și a altor literaturi, urmează o direcție anume, care nu se poate defini și [f. 46] poate nu se va defini niciodată, dar pe care noi o simțim, pe care mai ales scriitorii autentici, expresiile veritabile ale sufletului românesc, o simt și o manifestă constant în operele lor de valoare statornică.

Astfel și generația nouă de scriitori, care începe astă seară să se prezinte în fața d[umnea]v[oastră], eu cred că nu face decît să continue opera începută de cei dinaintea lor. Poate că în forma de expresie generația aceasta va aduce un plus peste ceea ce s-a făcut înaintea ei, dar sufletul pe care-l va exprima în opere trainice nu poate fi decît același suflet românesc nemuritor!

Doamnelor și Domnilor,

O generație nouă de scriitori se va prezenta în fața voastră astă-seară și în câteva seri următoare. Sînt colegi mei cei mai noi, cei mai entuziaști, cei mai pasionați. Unii dintr-înșii, deși tineri de tot, vor fi totuși cunoscuți multora din dv., fiindcă frașii întîlnit prin diferite reviste, iscălină frașii poeziei, fie nuvele, fie mici studii literare sau chiar polemici. Au sgaratose și vă spun despre acești tineri colegi ai mei minica. Ei înșii, prin operele lor, au să vă spună mai mult decît aș putea eu. Despre generația nouă literară să vorbit abia în noaptea din urmă. Înțeleg nu știu dacă a mai rămas ceva nespus. Ceace nu înseamnă, firește, că s-au fi limpezit ceva la discuții au luat parte cea mai copioasă,

Ion Marin SADOVEANU

Varna, 1928.

GÎNDURI DESPRE DRAMĂ ȘI TEATRU

FRĂMÎNTAT ÎNCĂ DE TIMPURIU DE destinul teatrului în contemporaneitate — întâi ca spectator, iar mai apoi ca profesionist — Ion Marin Sadoveanu a reflectat îndelung asupra problemelor teoretice ridicate de fenomenul dramatic și teatral.

Cronicele dramatice, articolele, studiile și cercetările sale consacrate «poeziei dramatice» și realizării ei scenice, în decursul a peste patru decenii de activitate publicistică, constituie, fără îndoială, una dintre moștenirile teoretice cele mai prețioase din istoria teatrului românesc.

Preocuparea față de arta scenei devenise într-atât o obișnuință pentru scriitor, încât considerațiile privitoare la soarta acesteia pătrund plină și în creațiile sale literare. A se vedea în special romanele *Sfârșit de veac în București*, *Ion Sintu* și *Taurul mării*, a căror desfășurare epică scoate nu o dată în prim plan actori și oameni de teatru cu complexe probleme ale profesiei pe care o exersează.

Cu toate acestea am îndrăzni să afirmăm că adevărata măsură a intensității interesului lui Ion Marin Sadoveanu față de fenomenul dramatic și teatral nu poate fi înțeleasă fără parcurgerea numeroaselor sale manuscrise din cele 15 mape aflate la Biblioteca Academiei.

Piescele de teatru originale sau traduse, conferințele experimentale, adnotate sau revizuite în vederea publicării, manuscrisele diverselor intervenții orale sau ale unor articole rămase netipărite, însemnările cu caracter de jurnal, notele pregătitoare în vederea ținerii unor conferințe, fișele de lectură și repertoriile bibliografice conțin în însăși substanța lor sau pe filele pe care sînt scrise nenumărate reflecții și punctaje importante — inspirate de moment — în stare să întregescă substanțial imaginea pe care cercetătorul și-a făcut-o asupra concepției lui I. M. Sadoveanu despre dramă și teatru.

Din acest bogat material publicăm în cele ce urmează cîteva din considerațiile scriitorului privitoare la două dintre aspectele fundamentale ale teoriei teatrale — fațete, în fond, ale uneia și aceleiași probleme: relația dintre artă și realitate.

Este vorba pe de o parte de influența publicului asupra realizării spectacolului, iar pe de altă de funcția socială a «poeziei dramatice» și a actorului în contextul vieții moderne.

Reflecțiile reproduse mai jos au fost extrase intenționat din manuscrise aparținînd unor etape diferite ale vieții scriitorului, spre a proba continuitatea, constanța și mai ales actualitatea ideilor lui I. M. Sadoveanu în problemele de fond enunțate.

Ele datează din perioada: 1924—1926, 1930—1933, 1955—1960 și se păstrează în arhiva autorului (mapa XI, varia 7).

Izvorite din experiența îndelungată a unuia dintre cei mai talentați și mai cultivați oameni de teatru de la noi, gîndurile de față au mai mult decît o valoare teoretică. Ele reprezintă pentru slujitorii scenei — actori și autori dramatici — adevărate repere pe drumul auto perfecționării artistice.

I. OPRÎȘAN

[TEATRU ȘI SOCIETATE]

Fragmente teoretice

Drama și publicul — ceea ce poate lămuri, tot în funcție de timp, oarecum, efectul dramei și legătura ei asupra și cu spectatorul¹.

Această « idee a viitorului, îmbelșugată în posibilități » creează încă de la începutul spectacolului curiozitatea necesară, fantezia mai mult sau mai puțin îndeminatecă a fiecăruia pe subiectul dat.

Pe măsură ce drama se consumă, pe planul propriu autorului, speranța se transformă în posesiunea operei de artă, a dramei realizate, care de multe ori poate să decepționeze.

*

Strindberg. Barbaria lui culturală. Anticlasicismul și antiumanismul său. Sub raportul acesta este scriitorul tip, al naturalismului, care nu întrebuițează nici o influență, nici un prestigiu din trecut, ci lucrează numai cu materialul oferit de epoca sa (social direct, sau social prelucrat în psihologic). Chiar în dramele sale istorice e numai istoria lipsită de orice legături cu antichitatea ca ramă, căci de conținut nu mai vorbim: e psihologie contemporană prelucrată în cadrul istoric. A se compara cu Ibsen, care are legături mai îndepărtate: *Împărat și Galileu*. « De altfel s-a ajuns să se suprimă limba latină și din cultura bărbaților, ca fiind superfluă. » (Heiraten, *Ein Puppenheim*, pag. 152).

*

De căutat dacă nu tot pe bază de psihanaliză se cristalizează și psihologia publicului la teatru. Cu alte cuvinte dacă *impresia colectivă* (estetică și psihologie a maselor), impresia și plăcerea artistică, nu repauzează aci, mai mult decât în orice altă artă, pe o bază sexuală.

În general temele întrebuițate de această artă — și mai ales în epocile în care « *teatrul* » are o vădită supremație față de « *dramă* » (Comedia dell'Arte, Mimus, epoca noastră) — cred că cheamă înspre ele și această plăcere, și o provoacă, în același timp. Drama chiar — care întrebuițează ca temă favorită dragostea —, drama modernă mai ales, cu toate variantele și combinațiile posibile ale acestei teme, formează, pare-se, un argument capital, care, firește, că trebuie amănunțit și argumentat.

De analizat, de asemenea, până în ce măsură vine în conflict, conviețuiește și se armonizează sentimentul acesta într-o sală de teatru, cu frîna firească a moralității sociale.

Amestecul acesta subtil, al unui sentiment colectiv, stîrnit de un spectacol de teatru, cum evoluează — de trasat curba lui — prin diferite epoci, la diferite popoare și legătura lui cu poezia dramatică.

*

De căutat cauzele atît de generalizatei dezaprobări generale — în toate societățile și la toate popoarele — ale condiției morale și sociale *rele* a actorului. Încercările lui Stanislavski, Wachtangoff și Copeau. Temeinicia și posibilitățile lor de realizare. *Individualismul*?

*

¹ Reflecția de față este prilejuită de lectura volumului *Essai sur les données immédiates de la Conscience*, de Henri Bergson — din care I. M. Sadoveanu extrage următorul citat: « Ce qui fait de l'espérance un plaisir si intense, c'est que l'avenir, dont nous disposons à notre gré, nous apparaît en même temps sous une multitude de formes, également souriantes, également possibles... idée de l'avenir, grosse d'une infinité de possibles, est donc plus féconde que l'avenir lui-même, et c'est pourquoi l'on trouve plus de charme à l'espérance qu'à la possession, au rêve qu'à la réalité ». (pag. 7)

Zoo, Berlin, 4 septembrie 1934.

Constanța
30 martie 1934

Importanța covârșitoare pe care o are în fecundarea unui scriitor — artist, poate, în general — legăturile sale cu mama sa. Cum o deviere sau suprimare a acestor legături poate să coloreze o întreagă operă într-un fel cu totul neobișnuit. De analizat lucrul acesta, urmărind ca scriitori-tip, în această chestiune, pe: Jules Renard (în *Jurnalul său intim*, corespondență și *Poil de Carotte*), Strindberg și Baudelaire (în toată opera sa și corespondență). Și pentru a contura, cât mai bine speța, a argumenta și prin *a contrario* citind cazurile lui: Flaubert și Goethe, în parte.

*

Simt cum fac și eu parte dintr-o familie de scriitori, care lucrează prin amănunt. Creația lor, de multe ori, face impresia unui fragment, mărit, de tablou. Acest procedeu de amănunt e cu totul altceva decât imaginea, și ca tehnică și din punct de vedere al creației. Imaginea e un cristal, un vîrf, care îți apare deodată. E o asociație spontană, care îți vine în majoritatea cazurilor în și din experiența unui moment. Tehnica prin amănunt este rodul unui ton dat de multe ori de ființa ta, de o afectivitate nebuloasă, din care *trebuie să treacă timp* pentru ca să-i găsești formula expresivă. Cred că din acest punct de vede[re] se aseamănă cu creația în proporții mai mari, numai că e lipsită de suflul și lungimea ei. De aceea, cred că e o formulă de tranziție. Maestrul acestei formule este, neîndoios, Strindberg, și nu Strindberg-ul dramatic, ci cel epic.

Clinele adormit — cel ce doarme — cel
ce-ți inspiră teamă.

*

Romantica exhibiționării: de analizat,
în cele două chestiuni, în care se desface
această problemă, și anume: a) descon-
siderarea actorului pretutindeni, din punct
de vedere social și b) idolatrizarea acto-
rului în același timp, *paradoxul acesta* de
superstiție și entuziasm al publicului.

*

Teatrul *deservește, prelucrează, antici-
pează* chiar, orice problemă cu singura
condiție să fie de funcțiune colectivă.

Tendința modernă: *teatralizarea indivi-
dualiștilor*. De aci grupul izolat al revolta-
ților, care au fost siliți să-și schimbe pînă
și tehnica pentru a se face înțeleși: Ibsen,
Strindberg, Wedekind.

Caractere comune ale acestor autori:
1) toți ies din naturalism, 2) [toți sînt]
pasionați de morală, 3) [toți sînt] indi-
vidualiști.

Pe *drama gotică* se altoiește opera acес-
tor trei poeți, precum și încercarea de
prefacere, de subțiere, a întregii drame
moderne.

*

Materialul social (obiceiuri, structură
etc.) care dă formele dramei și legile ei.
(Vezi teatrul indian, japonez și european la
diferite epoci.) Calderon: alegoria concep-
tuală a dogmei catolice spaniole trăiește,
se transformă în « carne și sînge », după
cum spune H. Brandenburg (pag. 319).

Asocierea permanentă, în dezideratele tuturor teoreticienilor a *eticii* cu teatrul,
în însărcinarea acestuia din urmă cu o înaltă misiune culturală și socială. Din punct
de vedere al *dramei*, lucrul este vechi, și se poate găsi în orice literatură.

Din punct de vedere al teatrului el este mai nou (Stanislavski, Copeau) și *rămîne
problema permanent deschisă și nerealizată*.

*

Problema aceasta a funcției etice a teatrului într-o societate se poate desface, la
rîndul ei, în două părți distincte: 1) Valoarea lui culturală recunoscută (în înțelesul
valorii germane, vezi Stahl). La noi e numai suportată încoștient. 2) Situația morală
a lumii teatrale într-o societate.

*

În general, din punct de vedere social, am putea ierarhiza astfel lucrurile: [există]
trei categorii de popoare:

1) *Popoare latine*: cu o foarte slabă sensibilitate socială a teatrului. Teatru amu-
zament. a) Teatru vagabond. b) Teatru de potențați. c) Teatre naționale, care cores-
pund unei idei de naționalizare, de adaptare, iar nu de socializare. (Socializarea în
viața unui teatru presupune un rafinament care e încă necunoscut lati-

nilor)², rafinament care vine din artă, parte a structurii sociale, și se răsfinge și asupra teatrului³.

2) *Poșoare germanice*: cu o funcție socială și o valoare bine precizată.

3) *Poșoare slave*: care au cunoscut în trecut lor forme mixte, și care acum dau o funcție de propagandă socială teatrului.

*

2 poziții reale: 1) Tratarea de la început a unui rol cu mijloace ieftine, actoricești; 2) Decăderea unui rol de-a lungul spectacolelor în aceste ieftine mijloace actoricești.

Lupta împotriva acestor mijloace: Actorul are *sentimentul că săvârșește un lucru nefiresc*, este *legat, înălțuit*, de acest sentiment.

El face față atunci acestei situații cu șabloane, cu lucruri mecanizate, învățate, *pe care nu le simte, exterioare. Trupul va mima, sufletul este însă aiurea*. Marii creatori au însă *sensibilitatea creatoare*, adică un procedeu care dă o *plenitudine interioară săvârșirilor lor*, deosebindu-se, astfel, de *sensibilitatea actoricească*, care ține prezente la îndemina actorului șabloanele uzate ale performanțelor trupești.

Există vreun mijloc prin care să se creeze un climat favorabil acelei plenitudini interioare, care este baza sensibilității creatoare? Da, dobândind căderea cătușelor cu care actorul se găsește în poziția lui față de public.

Cu cât actorul va trăi mai mult în funcție de acel public, cu atât cătușele acestea nu numai că nu vor cădea, dar sensibilitatea actoricească (folosirea șabloanelor) le va accentua și mai mult, fără să-l elibereze pe actor. Acesta nu va dobîndi starea de eliberare pentru *sensibilitatea lui creatoare*, eliberarea completă a trupului și spiritului decât numai printr-o *deplină concentrare fizică și spirituală* asupra adîncirii stării sufletești a personajului interpretat, *eliberîndu-se complet* de prezența și obsesia publicului (vezi conferențiarul).

Exerciții inventate de St[anislavski] pentru dezvoltarea acestei atenții.

*

Așadar izvorul de *săvîrșire autentică* pe scenă, izvorul *sensibilității creatoare* este *înțelesul* lăuntric al rolului cu care actorul trebuie să stea în legătură prin concentrare fizică și spirituală pentru a primi toate *valorile de acolo și libertatea* în săvîrșirile rolului său.

*

Dacă ne-am modelat forme exterioare pentru a exprima scenic acest înțeles adînc al rolului și apoi am pierdut contactul cu înțelesul rolului, practicînd numai formele, murim iute, decădem din libertate, închistîndu-ne în aceste forme.

*

Înțelesul lăuntric al rolului este realismul lumii lui (al rolului); adevărul creat de autor, pentru care trebuie actorul să aibă sensibilizarea acestui adevăr. Realitatea publicului, a scenei, a teatrului, din care și el vine ca ființă, trebuie să *dispară* pentru el, el *nemăitrînd* decât realitatea piesei, unde găsește înțelesul lăuntric al rolului din care extrage toate valorile și mai ales eliberarea lui, și *anularea* sentimentului de artificialitate, în care actorul este pus de la început.

*

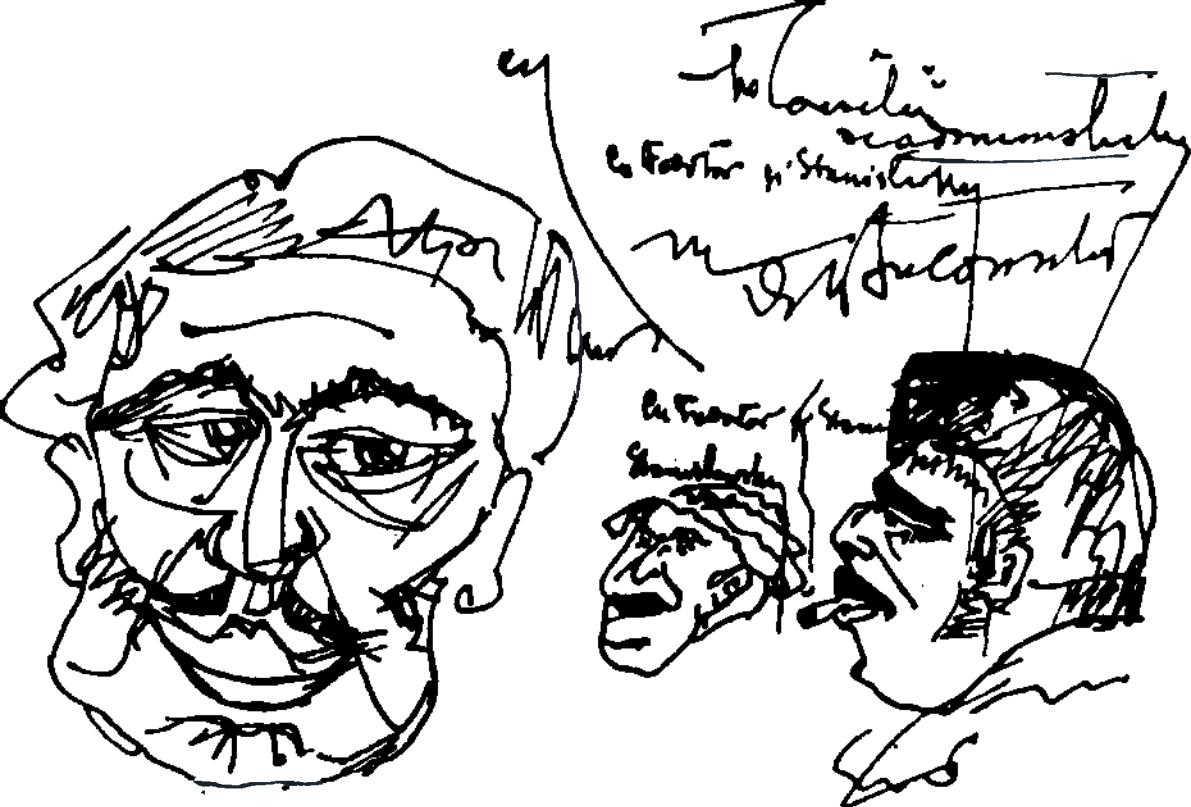
² Însemnarea de față datează din perioada 1930—1933.

³ O săgeată pornind de la litera *c* a alineatului de față, ne trimite la următoarea completare a autorului pe marginea ideii enunțate: « Dovadă că aceste teatre sînt instrumente de adaptare a culturii universale e că ele duc cu ele un repertoriu universal și un repertoriu național, în care însă nu se răsfîrîng eroii naționali.

Meridionali: epică. *De altfel e o caracteristică a dramei latine: nici marile creații populare, nici literare, n-au găsit expresia în dramă: Tristan, regele Arthur, cavalerii mesei rotunde, Gargantua, Pantagruel, Don Quichotte, nici unul.*

Nordici: dramă. *La grupul poșoarelor nordice dimpotrivă, eroul colectiv și național e mai întotdeauna realizat dramatic. Parzival, Lohengrin, Tristan, Faust, pînă la Ibsen (Peer Gynt) și Strindberg.*

Latinii au teatrul, în cel mai bun caz ca instrument de critică socială, iar nu de extaz (?) social ca nordicii. »

Numai astfel se pot atinge culmile *acelui realism, supraconstrucțiile, lumea adevărată a rolului și a actorului în rol.*

*

Primejdia de a *generaliza*. Arta actorului e tocmai o artă care lucrează pe particular.

*

Pentru a dovedi că e o luptă de clasă între mimus și extatică, e suficient a examina zeii de la care pleacă. Zeii mari (trag[edie], com[edie], joc [de] satiri) nu sînt ai lui. Sînt ai exploataților. Mimusul lucrează cu demonii mărunți, informi, a căror ființă grotescă o reprezintă (fallus). La aceste divinități nătinge va ajunge și omul protestatar al Evului Mediu cînd va transforma pe diavol în aceste personaje nătinge.

*

...Dacă în scrisul lor unii scriitori au știut să folosească viața și aspectele Capitalei, nu mai puțin actorii trecutului, mulți dintre cei mari, au lăsat să se vadă în creațiile lor trăsăturile școalei realiste din jurul Teatrului Național bucureștean, la care s-au format și pe care au servit-o. Căci nimeni, poate, ca actorul, în aceeași măsură prins de arta lui, dar și de fenomenul social, nu izbutește să facă să circule un caracter fundamental al societății în mijlocul căreia trăiește. Amintim, astfel, numele [a]celor foarte mari actori ai unei generații ce l-au mai slujit încă pe Caragiale sub propria lui supraveghere, ca pe autentici bucureșteni. Constantin Nottara, Iancu Petrescu, Iancu Niculescu, Vasile Toneanu, Iancu Brezeanu, Maria și Eugenia Ciucurescu — iată atîtea nume așezate ca tot atîtea glorii ale teatrului românesc în jurul lui Caragiale și al acestor București de la sfîrșitul veacului trecut ⁴.

⁴ Fragment din evocarea *București* (Arhiva I. M. Sadoveanu, mapa III, mss. 50).

REVELAȚIA DOCUMENTULUI

Mort d'Alibaud

*Victime infortunée,
de notre liberté,
ne gémis point, ta cendre abandonnée
vit pour jamais dans la postérité !*

*Dessus la triste tombe,
en ce siècle pervers,
on ne voit point qu'aucune larme tombe,
pour le vengeur des droits de l'Univers !*

*Mais dans les nobles âmes,
de généraux mortels,
ton nom vivra toujours en traits de flammes
et dans leurs coeurs s'élèvent tes autels !*

*L'esclave politique,
te nomme un assassin
et chaque coeur vraiment patriotique
un défenseur envoyé du destin !*

UN PAȘOPTIST ROMÂN ÎN ÎNCHISORILE VIENEI

CERCETĂRILE DE ISTORIE LITERARĂ întreprinse asupra personalității, vieții și operei lui Alecu Russo, deși numeroase, lasă în nesiguranță anii săi de început.

Până la primele sale manifestări literare în Moldova anilor 1840—1841 nu se întâlnesc documente în afara declarațiilor sale făcute în „foaia de calităști”, cu ocazia numirii ca asesor la judecătoria din Piatra Neamț (octombrie 1841): data nașterii 17 martie 1819¹.

Cercetările întreprinse în arhivele elvețiene au adus alte amănunte asupra acestei perioade: anii de studii la institutul Naville de la Vernier, lângă

¹ Al. Dima, *Alecu Russo*, „Editura de Stat pentru literatură și artă”, București, 1957, p. 16. Vezi P. V. Haneș, *Scriitorii basarabeni*, București, 1942, p. 65.

Russo

* Aceste două poezii atribuite lui Alecu Russo sînt scrise în spiritul pașoptiștilor, elogiul al eroului jertfit pentru națiune împotriva tiraniei.

Se vede din limbajul simplu și rimele copilărești că autorul nu-i nici poet și nici nu scrie în limba maternă. Oricum, de-ar fi să-l calificăm pe Russo după aceste poezii, ne-ar fi gren, dacă nu imposibil, să-i atribuim *Cîntarea României*.

10 Februar 76

Ioan ALEXANDRU

Moartea lui Alibaud

Predestinată victimă
Pentru a noastră libertate
Cenușa ta suspină
Cu noi în posteritate.

Deasupra tristului mormînt
În acest veac pervers
Nu-i nici un ochi lăcrimînd
Pentru cel drept în univers.

Ci nobilul suflet
Al muritorilor de-omenie
Numele tău pe altar
Inima lor îl învie.

Robul politic
Te-a numit asasin
Ci inima te socoate
Ocrotitor trimis de destin!

Geneva, unde a studiat²; pașaportul din 26 octombrie 1835 cu care pleacă la Viena³. În fine, știrile pe care ni le transmite Vasile Alecsandri despre sederea sa la Viena, ca și despre primele sale poezii la mort d'Alibaud și Epitafie d'Alibaud, sînt primele date care ne fac cunoscut acest episod din viața lui Alecu Russo.

Încercînd să reconstituim această perioadă pe baza unor copii ce se păstrau la Piatra Neamț⁴, am avut prilejul în anul 1972, într-o foarte scurtă oprire la Viena, să cercetez documentele din Arhivele Statului Austriac (Oesterreichische Staatsar-

chiv) din capitala Austriei. Atît în fondul Cancelariei de Stat (Staatskanzlei) din 1836—1837, cît și în actele poliției secrete adresate acestei instituții centrale (Polizei Korrespondenz și Polizeieigendstände) pe aceeași durată, se păstrează corespondența între Poliția și Guvernul Austriac, între acesta și Ambasada imperială a Rusiei, comunicînd date culese despre activitatea subversivă a tinărului Russo și măsurile care s-au luat împotriva lui. Totodată, ca piese incriminatorii, pline de idei „republicane” și revoluționare, se păstrează în copie cele două poezii pomenite de Alecsandri, necunoscute pînă astăzi, și considerate a fi primele sale creații literare: o scrisoare a poetului adresată unui prieten englez — probabil coleg la institutul lui Naville — și o declarație scrisă în care Russo se disculpă de acuzațiile cei se aduc, cerînd totodată permisiunea de a se reîntoarce în familie.

² Lucia A. Popovici, *Pe urmele lui Alecu Russo*, în „*Preocupări literare*”, an V, nr. 7, iulie 1940, pp. 386—397.

³ Teodor Virgolici, *Alecu Russo*, „Editura Tinerețului”, București, 1964, p. 42.

⁴ Vezi Al. Dima, *o.c.*, pp. 31—34.

*Punir le despotisme,
par le fer, par le feu,
ne fut jamais commettre quelque crime
ni devenir exécrable envers Dieu !*

*Quand quelque Roi despote
se baigne dans le sang
du citoyen, et sacré dans le poste
de bon pasteur, devient cruel tyran !*

*Le peuple dit : vengeance
et pousse vers le ciel
des cris de rage et des cris d'impuissance
et suppliant à l'arbitre éternel !*

*Les fils de la patrie,
s'émeuvent à sa voix,
prennent leur vie et méprisant la vie,
au prix du sang, retablissent ses droits.*

*Quoiqu'en dise l'esclave,
on verra tes vertus,
germant long-temps au fond du sein du brave
ressusciter encore des Brutus !*

*À la lueur des flammes,
vous voyez vos martyrs,
peuples troublés[,] et vos tremblantes âmes
n'ont pour eux rien que de tardifs soupirs.*

Aceste scrieri, la care se adaugă rapoartele oficiale, mai ales ale Poliției, aduc noi amănunte, multe necunoscute, despre mediul intelectual în care s-a format, despre caracterul și concepțiile politice ale tânărului scriitor, sprijinind sau infirmind cele ce se cunoșteau de biografii lui pînă în prezent.

Fără îndoială că documentele respective, descoperite în cele două fonduri vieneze pe care le-am menționat, sînt de mare valoare, dar ele nu epuizează întreg materialul de arhivă asupra acestei perioade, ce se păstra în depozitele Poliției austriece, atît de temută și de puternică în anii dinaintea revoluției de la 1848.

Din nefericire, fondul Poliției secrete a ars, parțial, într-un incendiu, astfel că nu se păstrează decît date de după 1859. De aceea scrierile lui Alecu Russo și tipăriturile aduse de el din Elveția, care se găseau la dosarul lui din 1836—1837, au dispărut pentru

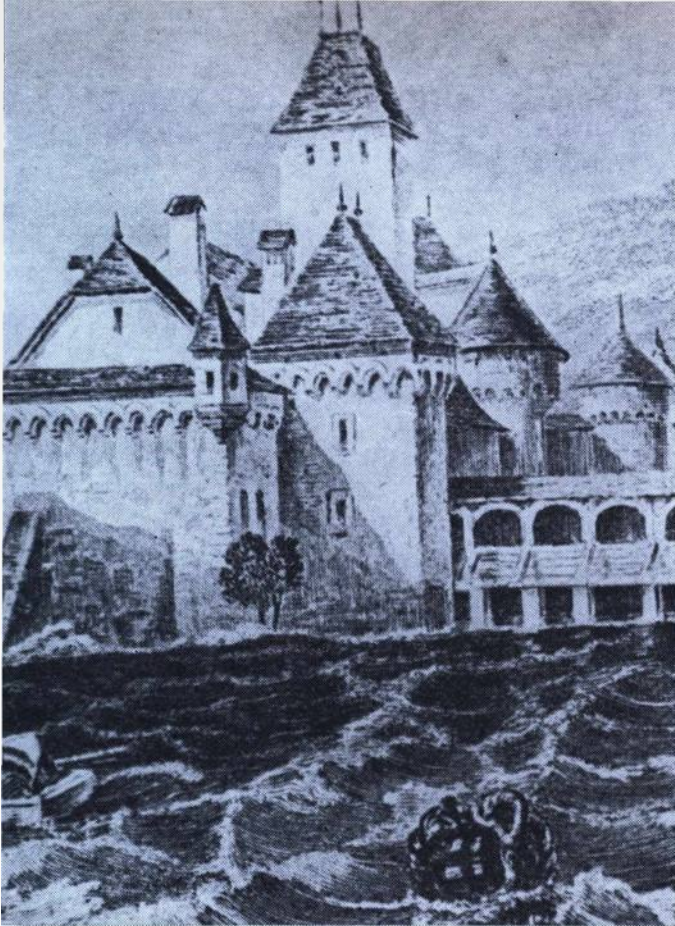
totdeauna. Publicarea materialelor de care dispunem⁵, cu acte în original și în copie, oferă noiștiri nu numai asupra personalității sale literare și politice, dar și pentru a ne explica felul în care s-a format ideologia revoluționară a tineretului de la 1848.

*

Un lung drum de nemulțumiri, de revolte și de jertfe singeroase au precedat revoluția din 1848, drum greu de pregătire și de organizare a cadrelor umane pentru răsturnarea vechii Europe. Nemulțumirea maselor clocotea pe întreg continentul.

Un antagonism acut, cu izbucniri revoluționare punea în conflict lumea feudală, a nobilimii privi-

⁵ Cunoscute din *Protocolul Direcției Superioare a Poliției imperiale și regale* din 5 septembrie 1836 (vezi anexa I).

A smeri despotismul
Prin sabie și mînie
Nu înseamnă crimă
Nici apostasie.

Cînd un rege tiran
În sînge se-mbăiază
Sfințitul său post
De păstor încetează.

Poporul caută răzbunare
Către cer înălțînd
Strigăte de-ndurare
Cumpănitorului blind.

Fiii patriei
La vocea lui se deșteaptă
Prin singele lor ctitorînd
Iarăși cumpăna dreaptă.

Nu contează robul ce spune
Virtuțile tale vor răsări
Germinînd în adînc de plămîne
Brutuși încă se vor ivi.

În licărul flăcărilor
Vă veți zări eroii
Dar nu-i veți recunoaște
Popoare în istorii.

legiate și a monarhiei absolute, cu masele nemulțumite și noua burghezie care se ridica, frămîntată de ideile revoluției de la 1789. Franța „Marii Revoluții” suferea sub opresiunea regalității restaurate. Prin instaurarea „Sfintei Alianțe”, monstruoasa coaliție în care se uniseră două imperii multinaționale, Imperiul austriac al Habsburgilor și Imperiul țarilor Rusiei, al Romanovilor, aliate cu regatul Marii Britanii, orice încercare de a schimba regimul instaurat după căderea lui Napoleon era urmărită cu atenție de guvernele lui Metternich și Nesselrode și repede reprimată. Mișcările „carvonarilor” în Italia, dominată de Habsburgi, mișcarea revoluționară a lui Tudor Vladimirescu și a nașunilor din peninsula balcanică, Polonia sfîșiată, sînt tot atîtea probleme ce se puneau celor trei „dictatori”. Desigur, sacrificiile sînt numeroase: jertfa „decabriștilor” în Rusia la 1820, sacrificarea lui Tudor Vladimi-

rescu, turburările din Polonia și din Ucraina din acești ani. Pentru a le ține piept, un regim polițienesc aprig se instituie în toate statele, în special în cele două imperii. Cenzura oprește tipărirea sau intrarea cărților bănuite a fi „subversive”. Acest regim primește forma cea mai perfectă în Imperiul Habsburgic.

Un singur stat se arăta binevoitor față de progresul politic: Confederația cantoanelor Elveției. Aici era locul de refugiu al tuturor persecutaților politici. Faima Elveției, în special a cantonului Geneva, era mărită de renumitele sale instituții de învățămînt, laice și liberale. Aici se grupau mulți străini, printre care și români. Drumul fusese deschis pentru tineretul din principatele dunărene de Dinicu Golescu; multe alte familii românești cu vederi largi acolo își vor trimite copiii, pentru o pregătire intelectuală și morală înaintată. Printre aceștia se găsește la un

*Des trop sanglantes marches,
de leur trônes souillés
vous verriez ces Rois honteux et lâches,
rouler aux pieds des peuples reveillés !*

*Dans sa demeure sombre,
à ton nom, Alibaud[,]
tout tyran croit déjà voir ta grande ombre
montrer du doigt son fastueux tombeau.*

*À chaque anniversaire,
on verra quelques pleurs
couler ici sur ta modeste pierre
et s'élever ta couronne de fleurs.*

*O ! voyageur, arrête !
sous ce triste gazon,
un héros dort, incline ici ta tête
et donne lui ta bénédiction.*

Wien 20 July 1836

moment dat și Alecu Russo. Timpul petrecut la Institutul „François Naville” din Vernier lângă Geneva, începând din 1829, a jucat un rol hotărâtor în formarea lui, mai ales ideologică, ca de altfel și în cazul altor oameni politici „pașoptiști”, cum au fost frații Golescu, Radu, Alexandru, Ștefan și Nicolae, sau viitorii oameni politici progresiști ca medicul Al. Suțu, unionistul I. A. Cantacuzino-Canta și alții.

Leгаți de cercurile radicaliste ale emigrației franceze, unite în asociația „La jeune Suisse”, care promova cu curaj democrația și progresul în viața politică, tinerii români — judecând după Alecu Russo — urmăreau cu indignare acțiunile de represiune pe întregul continent, demonstrațiile de forță ale marilor puteri împotriva Confederației sau soarta tragică a celor care încercau să schimbe brusc mersul istoriei.

În noiembrie 1835, tinărul Russo pleacă la Viena trimis de tatăl său spre a se specializa în... comerț. Se știe că Iancu Russo se ocupa de afaceri comerciale, în imperiul austriac și în Turcia. De aceea poate pregătirea lui Alexandru (el se intitulează „Privatstudierende”) a fost incredințată „casei de comerț turcești, Johann Koëmzy”, din Viena.

Stabilit aici, Alecu Russo intră îndată în legătură cu cercurile românești progresiste. În septembrie 1836 locuia împreună cu Constantin Hurmuzachi, care îi va găzdui, cu fratele său Eudoxiu, pe revoluționarii

moldoveni exilați în 1848 la moșia lor de la Cernauca. Atenția poliției vieneze era îndreptată, firește, asupra lui Constantin⁶, cetățean austriac din Bucovina. De aceea « sub pretextul unui control vamal ordonat din locurile înalte (!) se procedează la o percheziție asupra lucrurilor și scrisorilor lui ». Și cum « a fost necesară extinderea acestei operațiuni și asupra lui Russo », spre surpriza agenților, « s-au găsit la ultimul, două poezii și o scrisoare cu un conținut foarte necuviincios, grav și, într-un sens, cu adevărat republican, al căror autor a declarat că este ». În continuare se specifică în actul respectiv că tinărul « a încercat să se scuze [...] spunând că ideile exprimate se datoresc numai și numai educației sale primite în Elveția liberală; că nu a avut nici o intenție ostilă și că se bazează în parte pe cele spuse într-o cafenea de aici de către o persoană necunoscută lui ». Dirzenia opiniunilor sale, dar și abilitatea cu care caută să explice poziția lui și să acopere pe alții, în primul rînd pe Constantin Hurmuzaki, îl feresc de arestare. După un interoga-

⁶ Între actele fondului Staatskanzlei a Arhivelor Statului din Viena, se află și urmărirea în 1836 a preocupărilor politice a unui „Hormozake” din Cernăuți, Rosetti și alții, de Poliția vieneză. Probabil că știrea se referă la Constantin Hurmuzaki. Vezi și legăturile cu Eudoxiu și frații lui la 1848 la Teodor Virgolic, o. c., p. 122.

Pe căile rușinii
Din tronuri pingărite
Vor fi curînd tiranii
Cohorte izgonite.

În criptele lor sumbre
Tiranii deja văd
Stafia umbrii tale
Simbolizînd prăpăd.

Alibaud de fiecare dată
Cînd sărbătoarea ta va fi
Acest mormînt de piatră
Un ochi va umezi.

O călător în grabă
Pe ling-acest mormînt
Descoperă eroul
Din tine la cuvînt.

Wien 27 July 1836

toriu luat la Prefectura Poliției, aceasta propune însă guvernului îndepărtarea grabnică de pe teritoriul statului austriac, mai ales că și Alecu Russo, speriat, cere repatrierea.

Calificat «individ foarte suspect sub raportul sentimentelor și al principiilor politice, cu toată vîrsta lui fragedă, căci trebuie să aibă șaisprezece ani»⁷, guvernul austriac solicită ambasadei țariste un pașaport rusc, pentru ca Russo să poată pleca la părintele său⁸. Acestea sînt pe scurt reacțiunile guvernului lui Metternich; tînărul recunoscuse a fi «încălinat mai mult pentru republicanism, decît pentru sistemul monarhic», despre care afirmă răsplat că «o monarhie, chiar una constituțională» este numită în orice stat republican, o guvernare tiranică».

Și suveica corespondenței birocratice pornește să umble între guvernul austriac, prefectura poliției din Viena și ambasada țarului, între aceasta, mi-

nistrul de externe Nesselrode și autoritățile ruse. În jur de 20 septembrie, anul respectiv, Alecu Russo (care semnează Alexandre de Russo) se prezintă la ambasadă spre a obține un pașaport pentru a se duce la tatăl său, și solicită totodată «remiterea hîrtiilor care i-au fost luate de poliția din Viena». Prințul Gorceakov, locțiitorul ambasadorului țarist, contele Tatișcev, sublinia că în această împrejurare «nu i-am ascuns gravele consecințe care le-ar putea avea pe toată viața această situație».

Corespondența diplomatică durează luni de zile, ceea ce-l pune într-o situație dificilă pe tînărul Russo, lipsit de mijloace de trai fiindcă, probabil, fusese înlăturat din funcția ce o deținea la casa de comerț Johann Koëmzy, slujbă care îi asigurase pînă atunci unele venituri.

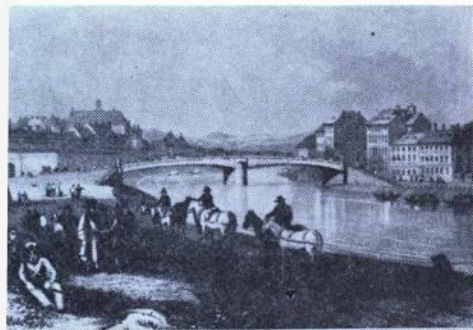
Tîrziu, în mai 1837, Tatișcev anunță pe Metternich că este posibilă eliberarea unui pașaport. Cu aceasta, șederea lui Alecu Russo la Viena se încheie; putem presupune că el s-a întors, așa cum spune un raport al poliției vieneze din 19 mai, «la Iași unde se afla tatăl său».

Aceasta ar fi pe scurt relatarea conform actelor oficiale, a timpului petrecut de Alecu Russo la Viena, între noiembrie 1835 și vara anului 1837. Din informațiile pe care ni le oferă dosarul consemnat, se pot extrage însă și alte informații interesante. Aflăm, bunăoară, că Iancu Russo nu vizitase

⁷ În realitate avea aproape optsprezece ani.

⁸ Din 1812, printr-un tratat încheiat între Sultan și țarul Rusiei, teritoriul Basarabiei se afla înglobat imperiului țarist; de aceea, în tratativele care se duc pentru întoarcerea lui Alecu în familia Iancu Russo, guvernul Metternich tratează cu guvernul Nesselrode. (Vezi și Ștefan Pascu: *Momente ale luptei pentru desăvîrsirea unității naționale*, în „*Magazin istoric*”, nr. 1, 1976.)

⁹ Aluzie la Franța lui Louis-Philippe.

Epitaphe d'Alibaud

*Il mourut pour le peuple, et lui reconnaissant,
élève pour toujours au temple de la gloire l'éternelle mémoire
d'un héros glorieux, et mourant innocent[.]
De même, citoyens, imitez son courage
et puissent pour le moins de prospères destins devenir le partage
des patriotes vœux accomplis par vos mains[:]
né libre, et né français, contre la tyrannie
essayant son courage et sa noble fierté il a donné sa vie
pour instruire le peuple et pour la liberté.*

Wien 27 July 1836

Epitaful lui Alibaud

Pentru popor e mort și el recunoscînd
— I înalță templul pomenirii-n gînd
Mort inocent în eroismul sfînt
Împărtășind curajul voi oameni deasemeni
Să deveniți făptașii unui destin asemenea
Liber născut francez ci tiraniei
Și-a subjugat mindria jertfind-o omeniei
Și-a dat viața cu seninătate
Pentru a-și crește neamu-n libertate.

Tălmăcire de Ioan ALEXANDRU

Austria numai în 1842 ¹⁰ dar fusese și în 1833—1834 la Viena și la Baden pentru cură ¹¹. Cu această ocazie îi dăduse probabil dispoziții să vină la Viena « pentru a studia limba germană » ¹² și eventual comerțul austriac în Peninsula balcanică, în cadrul activității pe care boierul moldovean o desfășurase, căci numai așa s-ar explica postul pe care-l ocupa Alecu Russo în « casa de comerț turcească Johann Koëmzy » ¹³. Tot după afirmațiile sale, nu își văzuse tatăl de șapte ani. Revederea este imaginată într-un

mod voit exagerat, cu ciudățenii glumețe. Din scrisoarea sa reiese că Iancu Russo nu cunoștea nici limba franceză, nici cea germană, dar vorbea ¹⁴ italiana ¹⁵. Numai în această limbă se vor putea înțelege fără ajutorul unui interpret. Tot acest pasagiu face aluzie la « viața la țară » unde trăia — sau știa că trăise — tatăl său, viață care exercită asupra lui o atracție ¹⁶ ce se va păstra și mai

¹⁰ Teodor Virgolici, *o.c.*, p. 16.

¹¹ Anexa II. În 1822 fusese și la Karlsbad. (Vezi: Bezviconi, *Prietenii istoriei literare*, 1931, p. 458). Se știe că « vorbea bine franțuzește ».

¹² Anexa VI.

¹³ Anexa I. Numele proprietarului indică un vînzător de proveniență maghiară, poate un transilvănean din societățile comerciale cu Levantul.

¹⁴ Cu toate că se căsătorise în timpul cînd Alecu era în Elveția (1833) cu Maria Rossolimo-Lapierre, văduva fostului consul francez din Constantinopol. Era cunoscut ca un cunoscător al limbii franceze. (Vezi mai sus nota 11.)

¹⁵ Maria Rossolimo era născută la Padova, deci de origine italiană. Vezi P. V. Haneș, *Alexandru Russo — o pagină ignorată din literatura română*, Ediția II-a, București, 1930, p. 7.

¹⁶ Cum se va vedea și în toate operele sale, mai ales în cele de început.

tîrziu. Nici o aluzie la mama lui sau la alți membri ai familiei, nici la recăsătorirea tatălui. În schimb, amintirile îl leagă de Elveția, în special de «cantonul și republica Geneva» pe care o consideră «Țara libertății [...] al cărei lapte l-a supt»¹⁷.

În mărturisirile sale, se întîlnesc prea puține date despre relațiile cu alți tineri din Geneva. Cea mai clară o găsim în scrisoarea din 5—6 august 1836, care, din nefericire, ne-a fost transmisă numai în extrase. Cel cărui i-o adresează, «domnul Offley de Crew, la Muxton lângă Stafford»,¹⁸ era un bun prieten și coleg, cu care împărțea gândurile și sentimentele sale, și cu care a locuit la Geneva la hanul „La Urs”. Un cunoscut din societatea de tineri inflăcărați cu care avea legături era și autorul versurilor „revoluționare” *Couplets patriotiques* pe care și le notează într-un caiet confiscat de Poliție.

Versurile pe care Russo le închină lui Alibaud cinstesc amintirea celui tînr de 26 ani, care încercase o răsturnare a situației politice din Franța, printr-un atentat înfăptuit în iunie 1836 asupra persoanei regelui. Prins și judecat, el a fost executat barbar sub acuzarea de paricid la 11 iulie același an.

Documentele de față pun — așa cum arătam — într-o lumină nouă portretul moral al tînrului poet, ideile și năzuințele sale, din care vor rodi mai apoi cîteva opere de importanță capitală în istoria literaturii noastre. Izolat mulți ani de mediul românesc cărui îi aparține, tocmai la vîrsta cînd amprenta acestuia și a oamenilor este mai puternică, lipsit de căldura familiei, Alecu Russo ne apare din actele respective deplin maturizat, cu o concepție politică și filozofică deosebit de clară, trăind plenar evenimentele epocii sale.

Ion-Radu MIRCEA

¹⁷ Toate aceste date sînt extrase din scrisoarea sa din 5—6 august 1836 (anexa III).

¹⁸ *Enciclopedia Britanica* dă date despre un personaj politic și poet, născut în 1858, fost ministru în 1905; Robert Offley Ashburton Crewe-Milnes, Earl of Crew. Poate că prietenul lui Alecu Russo a făcut parte din această familie de nobili, deși nu poartă un titlu nobiliar în adresa scrisorii sale.

I

DIRECȚIA SUPERIOARĂ A PREFECTURII POLIȚIEI IMPERIALE ȘI REGALE

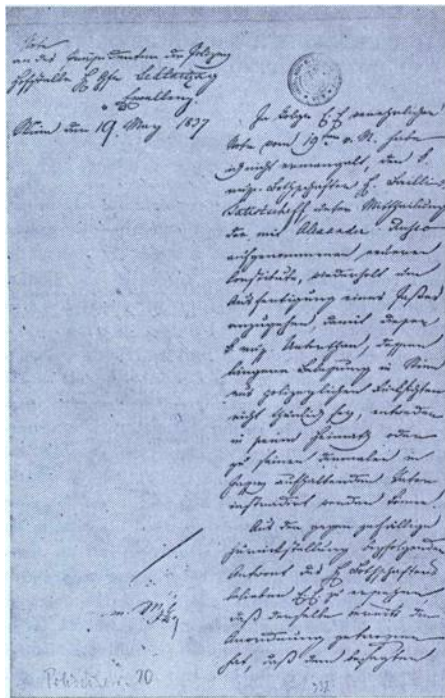
Alexandru Russo, supus controlului străinilor, fiul unui proprietar din Chișinău — Basarabia cu numele de Iancu Russo, a intrat din Noiembrie anul trecut [1835] în casa turcească de comerț „Johann Koëmyz” pentru a învăța comerțul și prin purtarea sa în public, sau prin relațiile sale, nu a dat ocazie unei limitări a duratei șederii sale aei.

Între timp, sub pretextul unui control vamal ordonat din locurile superioare, s-a procedat la o percheziție asupra luerurilor și scrierilor lui Constantin Hurmuzaki, cu care el locuia; deoarece cei doi locuiau împreună, a fost necesară extinderea acestei operațiuni și asupra lui Russo; în acest fel s-au găsit la ultimul alăturatele poezii și o scrisoare cu conținut foarte necuviincios, grav și, într-un sens, cu adevărat republican, al căror autor a declarat că este în procesul verbal de față. În privința acestor piese, el a încercat să se scuze spunînd că ideile exprimate se datorează numai și numai educației sale primite în Elveția liberală; că nu a avut nici o intenție ostilă și că ele se bazează în parte pe cele spuse într-o cafenea de aici, de către o persoană necunoscută lui... [indescifrabil, n. n.]

I

Der in der Anlege der Fremde Behandlung unterzogene Alexander Russo, Sohn eines zu Kischineff in Bassarabien ansässigen Gutsbesitzers Namens Janko Russo, war seit Novembers v. J. fortwährend in dem türkischen Handlungshause „Johann Coëmyz” der Erlernung des Handelsfaches beflissen und hat in seinem Betragen an öffentlichen Orten oder durch die Art seines Umganges keinen Anlass gegeben, die Dauer seines hiesigen Aufenthaltes zu beschränken.

In zwischen als bey, Constantin Hormuzaki, mit dem er in einem Zimmer wohnten, unter Mautlichen Vorwände die hohen Orts anbefohlene Durchsuchung seiner Effekten und Schriften Vorgenommen wurde und Solche der Beissammenwohnens mit demselben wegen, gleichzeitig auch auf Russo ausgedehnt werden musste, wurden aus diesem Anlasse bey letzterem die gehorsams folgenden Gedichte und ein Brief hocht unandstendigen bedenklichen und auch in wahrhaft republikanischen Sinne geschriebenen Inhalts vorgefunden als dessen Verfasser er sich in dem weiter machen den Protokolle erklärte; zugleich aber auch sich bezüglich dieser Pücen damit zu entschuldigen versuchten, dass die in derselben ausgesprochenen Gedanken einzig und allein deiner in der frey

În urma acestor constatări, îndepărtarea cea mai grabnică și mai sigură a lui Alexandru Russo de pe teritoriul statului este măsura cea mai adecvată, astfel că aceasta ar trebui pusă în aplicare, eu atît mai repede cu cît el însuși declară că întoarcerea imediată în patria sa este o hotărîre luată de mai de mult timp.

Viena, 5 septembrie 1836
Văzută, Amberg

LEY

sinnigen Schweiz genussenen Erziehung beyzumessen wären, er Keinen ostensiblen Gebrauch mit solchen beabsichtigte, und auch zum theil auf einen Ersuchung in einem hiesigen Caffeekunde von einem ihm unbekannten Menschen... [Indescifrabil, n. n.]

Da nach diesen Umständen die baldigste und sicherste Entfernung der Alexander Russo aus dem K[eiserliche und] K[önigliche]... sich als die... Massregel, darstellt, so durfte solche gegen ihn, um so gewissen unverzüglich in Vollzug zu setzen sage, als er selbst die alsgeleiche Rückkehr nach seiner Heimath, als einen von ihm bereits gefassten Entschluss erklärte.

Wien den 5 September 1836
Vidi, Amberg.

LEY

II

PROCES-VERBAL

din 5 septembrie 1836, redactat la Prefectura Poliției Imperiale și Regale — Direcția superioară, după ce i s-a atras atenția în prealabil de a nu spune decît adevărul, cu următoarele întrebări:

Generalități:

Mă numesc Alexandru Russo; m-am născut la Chișinău, în Basarabia, în vîrstă de 18 ani, de religie protestantă [sic !], student-particular.

Precizări:

Printre hîrtiile D[umnea]v[oastră] se găsește o foaie cu 2 poezii intitulate: Mort d'Alibaud și Epitaphie d'Alibaud. D[umneavoa]v[oa]s[tră] sinteți autorul?

Du, eu sint autorul.

Reiese din aceasta că D[umnea]v[oa]s[tră] aprobați crima lui Alibaud.

Ce puteți spune pentru justificarea D[umnea]v[oa]s[tră]?

Deoarece am fost educat în Elveția, vederile mele sînt înclinate mai mult spre republicanism decît spre monarhie; eu toate că nu aprob fapta lui Alibaud ea asusînat, n-am putut să refuz admirația mea pentru curajul ce a arătat și pentru principiile republicane pentru care s-a lăsat antrenat;

II

PROTOCOLE

vom 5tem September 1836, aufgenommen bey der K[eiserliche und] K[önigliche] Polizey-Ober-Direktion mit Nach ..., [Indescifrabil, n. n.] euch vorausgeschikten gesetzliches Erinnerung, die Vehrseit auszusagen.

Ad generalia:

Ich heisse Alexander Russo, bin gebürtig von Kischeneff im Bessarabien, 18 Jahr alt protestantische Religion, Privat Studirenden.

Ad specialia:

Er findet sich unter ihren Papieren ein Blatt mit zwey Gedichten, unter dem Titel: Mort d'Alibaud und Epitaphie d'Alibaud, Sind Sie der Verfasser derselben?

Ia, ich bin der Verfasser.

Es gehet daraus hervor, dass sie aus Verbrechen der Alibaud billigen. Was können sie zu ihrer Rechtfertigung sagen?

Da ich in Schweiz erzogen bin, so sind meine Ansichte mehr zum Republikanismum geneigt, als für die Monarchie; obgleich ich nun die That Alibaud als

afară de aceasta am considerat această întâmplare ca un subiect bun pentru o poezie și astfel s-au născut aceste lucrări. De altfel trebuie să adaug în mod special că nu am destinat publicării ambele poezii. Totodată trebuie să adaug spre justificarea mea că într-o poezie te servești de expresii hiperbolice care nu pot fi luate drept adevăratele expresii ale opiniei tale.

Se găsește o scrisoare, scrisă unui oarecare Offley de Crew în Anglia și în care comunicați amintitului Offley poezia D[umnea]v[oaia]s[tră] Mort d'Alibaud. Trebuie să indicați motivul.

Deoarece Offley este un foarte bun prieten căruia nu-i așezund nici unul din gândurile mele, este foarte natural să-i comunic această poezie, fără să fi avut intenția s-o răspundese sau s-o publice.

În aceeași scrisoare îndrăzniți să vorbiți de tirani în Austria. Cu ce puteți justifica această expresie?

În orice stat republican o monarhie, chiar una constituțională, este numită guvernare tiranică, fără

in einem Meuchelmord nicht billige, so konnte ich doch dem Muthe den er zeigte, und den bey der Vorlesung zugesetzt republikanischen Grundsätzen durch welche er sich hinweisen liess, meine Bewunderung nicht versagen. Ueberaus hielt ich diese Begebenheit für einen guten Gegenstand eines Gedichtes, und so entstanden diese Aufsätze Uebrigens muss ich ausdrücklich beysetzen, dass ich beide Gedichte nicht zur Veröffentlichung bestimmt habe. Auch muss ich zu meiner Rechtfertigung beysetzen, dass man sich in einem Gedichten hyperbolischen Ausdrücke bedient, die man nicht als den wahren Ausdruck einer Gesinnungen annehmen kann.

Er liegt ein Brief vor, den sie an einen sichern Offley de Crew nach England schreiben und in welchen sie ihr Gedicht Mort d'Alibaud dem Offley mittheilen. Sie haben die Ursache davon anzugeben.

Da diesen Offley ein sehr guter Freund von mir ist, dem ich keinen meiner Gedanken verberge, so ist es auch ganz natürlich, dass ich ihm dieses Gedicht mittheile, wobey ich jedoch Kineswegs die Absicht hatte, es zu verbreiten oder zu veröffentlichen.

In demselben Briefe unterfugen sie sich auch von Tirannen in Oestreich zu sprechen. Womit können sie diesen Ausdruck rechtfertigen?

In jedem republikanischen State nennt man ein Monarchie, selbst eine constitutionnelle, eine tyrannische Regierung, ohne damit einen üblen Sinn zu

a lega de aceasta un sens rău; deoarece sînt crescut în Elveția, întrebunțez aceste expresii fără o părere ren.

Între hîrțile D[umnea]v[oaia]s[tră], într-un caiet, se află o anecdotă foarte necuviincioasă despre Majestatea Sa. Cum puteți justifica aceasta?

Am auzit această anecdotă într-o cafenea de la o persoană necunoscută mie; deoarece volam să colecționez anecdote și glume vleneze, am notat-o și pe aceasta, fără intenții rele.

În alt caiet se găsec versuri sub titlul Couplets patriotiques al căror conținut este revoluționar. Ce puteți răspunde?

Aceste versuri le-am auzit în Elveția, și deoarece mi-au plăcut ea poezii și cum sînt scrise de un cunoscut, le-am notat și pe acestea.

În Elveția aceste versuri nu sînt revoluționare, ei sînt expresia opiniei publice, deci pentru mine este o seuză faptul că au fost scrise în Elveția.

Se află între hîrțile D[umnea]v[oaia]s[tră] un caiet cu cîtece litografiate cu titlul: Chant national. În ce scop le-ați procurat?

verbinden. Da ich in der Schweitz erzogen bin, so gebrauchte ich diesen Ausdruck ohne eine böse Meinung.

Er findet sich in einem Hefte ihrer Papiere eine höchst unanständige Anekdote über Sr. K. K. Majestät. Womit können sie dieses rechtfertigen?

Ich habe diese Anekdote in einem Kaffenhause von einem mir unbekannten Menschen gehört; da ich Wiener Anekdoten und Witzworte saummele wollt, so habe ich auch diese, jedoch ohne böse Absicht wiedergeschrieben.

In einem anderen Hefte sind Verse unter den Titel: Couplets patriotiques wiedergeschrieben, deren Inhalt revolutionär ist. Was können sie dagegen sagen?

Diese Verse habe ich in der Schni gehört und da sie mir als Poesie gefielen, zu dem auch von einem Bekannten verfasst sind, so habe ich sie wiedergeschrieben.

In der Schweiz sind diese Verse nicht revolutionär, sondern der Ausdruck der öffentlichen Gesinnung; es ist also für mich eine Entschuldigung, dass dieses in der Schweiz geschrieben worden ist.

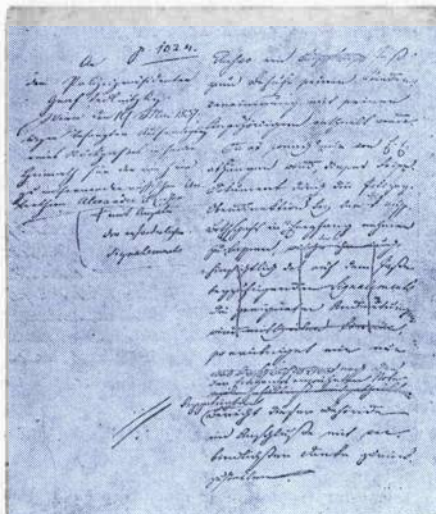
Er findet sich ferner unten ihren Papieren ein Heft litographierter Lieder unter dem Titel Chant national. Zu welchem Zwecke haben sie sich dieselben angeschafft?

În timpul cit am trăit în Elveția, am cunoscut aceste cîntece, foarte răspîndite la Geneva. La plecarea mea le-am luat la Viena cu celelalte lucruri ale mele, fără ca prin aceasta să am vreo intenție specială. Trebuie să mai adaug că aceste cîntece sînt întrebuițate la Școala de Muzică din Geneva pentru exerciții.

ALEXANDRE DE RUSSO

Als ich in der Schweiz war, bekam ich diese in Genf sehr verbreiteten Lieder, bey meiner Reise nach Wien nahm ich sie mit meinen andere Sachen mit, ohne damit ein besondern Absicht zu verbinden. Ich muss nach beysatzen dass diese Lieder in der Musikschule zu Genf als Beispiele gebraucht wurden.

ALEXANDRE DE RUSSO

III

EXTRAS DINTR-O SCRISOARE A LUI ALEXANDRU RUSSO CĂTRE DOMNUL OFFLEY DE CREW, LA MUXTON LINGĂ STAFFORD

5 august 1836. Te afli în țara libertății; îți trimit o bucată care, deși afumată la focul și fumul tiraniei și a poliției austriece, ea iese din mina și din fundul inimii unui om demn de țară, al cărui lapte l-a supt.

Într-un regat bine constituit, o asemenea bucată ar fi tipărită și afișată peste tot, și autorul ei ar primi mari onoruri. Dar aici, dacă aș arăta-o cuiva: adio, Viena! Aș fi dat pe scurt afară sau aș fi virit în ceva mai rău. De altfel, cum voi vedea în curînd pe tata și cum el se află într-o țară unde rușii sînt stăpîni, n-ar fi — cred — o prea bună recomandare și... Siberia este la dispoziția lor. Fericită țara libertății, fericită Elveția! Aici, prietene, nu poți îndrăzni să fii om!

6 august 1836. Am scris tatei să-mi trimită bani, ca să pot merge să-l văd. Cu siguranță, îi voi avea: căci s-au împlinit șapte ani de cînd l-am văzut pe tata. Dar ce e nostim și mă face să rid, și te va face și pe tine să rîzi, este că tata nu știe nici franceza, nici germana, și pentru a ne înțelege, va fi nevoie de un interpret. Din fericire eu știu puțin italiana de cînd sînt la Viena, și o știe și el; de altfel, am plănuț să rămîn toamna și iarna la el, deși într-un oraș mare te distrezi mai bine ca la țară. Limba care se vorbește în țara sa este o corupție a limbii lui Horațiu*, și în felul acesta, foarte apropiată de franceză.

Cum vezi, din cele ce ți-am scris, nu voi merge prea curînd la Paris, și rog pe Dumnezeu să nu mă inspire să rămîn la tata, unde atracția vieții de țară m-ar putea reține. Dacă nu, adio revedere!

Dacă scrii la Geneva, transmite complimentele mele doamnei fostei noastre gazde și stăpînă a Hanului cu firma „La Urs“.

* Aluzie la originea latină a limbii române.

III

EXTRAIT D'UNE LETTRE D'ALEXANDRE RUSSO À MR. OFFLEY DE CREW, À MUXTON
PRÈS STAFFORD.

5 Août 1836. *Tu es en pays de liberté; je t'envoie donc un morceau qui, bien que fumé au feu et à la fumée de la tyrannie et de la police autrichiennes, n'en est pas moins sorti de la main et du fond du cœur d'un homme digne du pays dont il a sucé le lait (suivent les vers sur Alibaud). Dans un royaume bien constitué on ferait imprimer et afficher partout un pareil morceau, et l'auteur recevrait de grands honneurs; mais ici, si je le montre à quelqu'un: adieu Vienne! On me mettrait tout nettement à la porte ou dans quelque chose de pis encore. D'ailleurs comme je vais bientôt voir mon père et qu'il se trouve dans un pays où les Russes sont maîtres, ce ne serait pas, je crois, une bien bonne recommandation et la Sibérie est à leur disposition. Heureux le pays de liberté. Heureuse la Suisse! Ici, mon ami, on n'ose pas être homme.*

6 Août. *J'ai écrit à mon père de m'envoyer de l'argent, afin que je puisse aller le voir. Je crois inmanquablement que j'en aurais, car il n'y a pas moins de 7 années que je n'ai point vu mon père. Mais ce qui est plus drôle et qui me fait rire, et te fera rire aussi, c'est que mon père n'entend ni le français, ni l'allemand, et que pour nous entretenir il faudra un interprète. Heureusement je sais un peu d'Italien depuis que je suis à Vienne, et lui le sait aussi; d'ailleurs mon projet est de rester l'automne et l'hiver chez lui, quoique dans une grande ville on s'amuse bien mieux qu'à la campagne. La langue qu'on parle dans son pays est une corruption de la langue d'Horace, par conséquent très rapprochée du français. Comme tu vois par ce qui précède, je n'irai pas de sitôt à Paris, et prie Dieu qu'il ne m'inspire pas de rester chez mon père, où l'attrait de la campagne pourrait me retenir. Si non, adieu le revoir!... Si tu écrit à Genève, fais mes compliments à Madame notre ci-devant hôtesse et maîtresse de l'Auberge à l'enseigne de l'Ours.*

IV

NOTA MINISTERULUI AUSTRIAC CĂTRE
AMBASADA IMPERIALĂ A RUSIEI*Viena, 15 septembrie 1836*

În luna noiembrie 1835, a sosit la Viena, venind din Elveția, un oarecare Alexandru Russo, fiul numitului Ianeu Russo, proprietar la Chișinău-Basarabia, același care cu știrea Ambasadei Imperiale a Rusiei obținuse acum doi ani un permis de séjour pentru Viena și Baden. Acest tânăr, dovedind cu un certificat al unei case de comerț turești stabilită aici că avea mijloace de trai suficiente și că scopul călătoriei sale la Viena era numai de a se dedica studiului comerțului, a obținut fără nici o restricție permisul de séjour în această capitală.

De curind însă, întâmplarea a făcut să cadă în mâinile poliției dovezi incontestabile că numitul Russo, cu toată vârsta lui tinăra (căci trebuie să aibă abia șaisprezece ani), sub raportul sentimentelor și a principiilor politice, era un individ foarte suspect.

În interogatoriul ce i s-a luat la Direcțiunea poliției, el a mărturisit nu numai că era autorul unui panegiric și al unui epitaful asasinului Alibaud, care se găseau între hirtile sale, ci a declarat sus și tare că înclină mai mult pentru republican-

nism decât pentru sistemul monarhiei, fapt pe care-l explică ca fiind o consecință naturală a educației primite în Elveția.

Aceste mărturisiri — adăugându-se la alte considerațiuni — impun autorităților locale datoria de a îndepărta acest individ, cât mai curind posibil, de Statele Austriece. Totuși, cum el a venit la Viena cu un pașaport elvețian și nu se poate întoarce în patria sa decât cu un pașaport rus, Cancelaria Curții și Statului (Hof und Staatskanzlei, n. n.), la cererea Departamentului de Interne, are onoarea a aduce la cunoștință aceste detalii Ambasadei Imperiale a Rusiei la Viena rugînd-o să binevoiască a elibera numitul Alexandru Russo un pașaport pentru a putea pleca acasă la tatăl său, unde avea efectiv intenția de a se duce.

Dacă totuși Ambasada Rusiei ar avea dorința de a culege informații mai circumstanțiate asupra tinărului Russo, Cancelaria Curții și de Stat este gata să o lase să ia cunoștință de actele care îl privesc.

IV

NOTE DU MINISTÈRE AUTRICHIEN,
ADRESSÉE À L'AMBASSADE IMPÉRIALE
DE RUSSIE*Vienne le 15 Septembre 1836*

Au mois de Novembre 1835 est arrivé à Vienne, venant de la Suisse, un certain Alexandre Russo, fils du sieur Janko Russo, propriétaire à Kichénew en Bessarabie, le même qui au sud de l'Ambassade Impériale de Russie avait obtenu, il y a deux ans, un permis de séjour pour Vienne et Baden. Ce jeune homme ayant prouvé par un certificat d'une maison de commerce turque établie ici, qu'il avait des moyens d'existence suffisants et que le but de son voyage à Vienne était uniquement de se vouer à l'étude du commerce, il obtint sans la moindre restriction la permission de séjourner dans cette Capitale.

Mais depuis peu, le hasard a fait tomber entre les mains de la police des preuves incontestables que le nommé Russo, tout jeune qu'il est (car il doit n'avoir à peine que seize ans) était sous le rapport des sentiments et des principes politiques un sujet fort suspect.

Dans l'interrogatoire qu'en lui fit subir à la direction de la police il a non seulement avoué

qu'il était l'auteur d'un panégyrique et d'un épitaphe de l'assassin Alibaud, qui se trouvèrent parmi ses papiers, mais il a même hautement déclaré qu'il était bien plus porté pour le républicanisme que pour le système monarchique, ce qu'il expliqua lui-même comme la conséquence naturelle de l'éducation, qu'il avait reçue en Suisse.

Ces aveux réunis à d'autres considérations, imposent naturellement aux autorités locales le devoir d'éloigner aussitôt que possible cet individu des Etats Autrichiens; toutefois comme il est arrivé à Vienne avec un passeport suisse et qu'il ne saurait retourner dans sa patrie qu'avec un passeport russe, la Chancellerie de Cour et d'Etat, sur la demande du Département compétent de l'intérieur, a l'honneur de porter ces détails à la connaissance de l'Ambassade Impériale de Russie à Vienne, en La priant de vouloir délivrer au nommé Alexandre Russo un passeport pour qu'il puisse aller rejoindre son père, auprès duquel il avait eu effectivement le projet de se rendre.

Si peut-être l'Ambassade de Russie mettait du prix à recueillir des renseignements plus circonstanciés encore sur le compte du jeune Russo, la Chancellerie de Cour et d'Etat est prête à Lui laisser prendre connaissance des actes qui le concernent.

V

NOTĂ A ÎNSĂRCINATULUI CU AFACERI
A RUSIEI, PRINȚUL GORCEAKOV,
ADRESATĂ MINISTERULUI AUSTRIAC

Viena, 4/16 septembrie 1836

Subsemnatul etc., etc. se grăbește să prezinte Excelenței sale, baronului de Ottenfels, etc., etc. mulțumirile sale pentru informațiile comunicate privind pe numitul Alexandru Russo, fiul numitului Ianeu Russo, proprietar din Chișinău — Basarabia și ar fi bucuros să la cunoască de actele care cuprind informații mai circumstanțiate asupra interogatoriilor acestui individ. Subsemnatul nu ar putea acorda pașaport de întoarcere în Rusia unui individ pe care principiile și mărturisirile sale îl fac atât de suspect, înainte de a referi autorităților competente. El își face chiar astăzi această datorie și speră să fie în măsură să comunice foarte curând rezultatul acestui demers. În intervalul, care va fi scurtat pe cât va permite distanța, subsemnatul este convins că Guvernul austriac va continua să țină sub o supraveghere severă pe numitul Alexandru Russo, supraveghere care-l va împiedica de a-și face rău sieși, intrând tot mai mult pe calea pierzării pe care probabil l-a împins atât lipsa lui de experiență, cât și influența doctrinelor care au stat la baza educației sale.

V

NOTE DU CHARGÉ D'AFFAIRES
DE RUSSIE, MONSIEUR LE
PRINCE DE GORTSCHAKOFF, ADRESSÉE
AU MINISTÈRE AUTRICHIEN

Vienne le 4/16 Sept[em]bre 1836

Le soussigné etc. etc. s'empresse d'offrir à S[on] Ex[celence] M[onsieur] le B[ar]on d'Ottenfels etc. etc. ses remerciements pour les informations communiquées au sujet du S[ieur] Alexandre Russo, fils du S[ieur] Janko Russo, propriétaire à Kichénew en Bassarabie, et il prendra volontier connaissance des actes qui renforcent des renseignements plus circonstanciés encore sur les interrogatoires de cet individu. Le soussigné ne saurait accorder de passeport pour rentrer en Russie à un individu que ses principes et ses propres aveux rendent aussi suspects, avant d'en avoir référé aux Autorités compétentes. Il s'acquitte aujourd'hui même de ce devoir et espère être à même de communiquer très incessamment le résultat de cette démarche. Dans l'intervalle qui sera abrégé autant que les distances le permettent, le soussigné est persuadé que le Gouv[ernement] Autrichien voudra bien continuer à faire exercer une surveillance sévère sur le s[ieur] Alexandre Russo, surveillance qui l'empêchera d'être nuisible et de se nuire à lui-même, en s'enfonçant d'avantage dans la voie de perdition où il est possible que son inexpérience ait autant contribué à le placer que l'influence des doctrines qui on présidé à son éducation.

VI

MINISTERUL IMPERIAL AL AFACERILOR
STRĂINE, AMBASADA IMPERIALĂ
A RUSIEI

Viena 9/21 septembrie 1836

Domnule Conte,

Numitul Alexandru Russo s-a prezentat la mine și mi-a remis cererea alăturată aiei în copie, prin care cere un pașaport pentru a se duce la tatăl său și remiterea hîrtiilor care l-au fost luate de poliția din Viena. I-am refuzat și unu și altu și nu l-am lipsit de o muștrare foarte severă pentru conduita sa, neli nu i-am așteptat gravele consecințe care le-ar putea avea pe toată viața.

Numitul Alexandru Russo n-a putut pretexta ca să se sezeze decît repetînd depozitia pe care a mal făcut-o la poliție, anume: că nu a avut neli un moment intenția să facă elogiul asasinatului, el curajului, eu care Alibaud a suportat supliciu.

L-am concediat spunîndu-l că va trebui să aștepte aiei să-i comunice decizia luată.

Binevoîți, domnule Conte, a agreea omagiul celui mai profund respect,

GORCEAKOV

Excelenței sale, domnului conte Voronjov.

VI

MINISTÈRE IMPÉRIAL DES AFFAIRES
ÉTRANGÈRES AMBASSADE IMPÉRIALE
DE RUSSIE

Vienne le 9/21 Septembre 1836
22 Sept[em]bre 1836

Monsieur le Comte,

Le S[ieur] Alexandre Russo vint de se présenter chez moi, et m'a remis la requête ci-jointe en copie, où il demande un passeport pour rejoindre son père et la remise des papiers qui lui ont été pris par la police de Vienne. Je lui ai refusé l'un et l'autre et je ne lui ai pas épargné une admonition très sévère sur sa conduite, ni dissimulé les graves conséquences qu'elle pourrait avoir pour toute sa vie.

Le S[ieur] Russo n'a su alléguer pour son excuse que la répétition de la déposition qu'il avait déjà faite à la police, c'est à dire: qu'il n'avait nullement eu l'intention de faire l'éloge de l'assassinat mais du courage, avec lequel Alibaud avait subi son supplice.

Je l'ai congédié en lui disant qu'il aurait à attendre ici les décisions que je serai dans le cas de lui communiquer.

Veuillez agréer, Monsieur le Comte, l'hommage de mon profond respect.

GORTSCHAKOFF

À S[on] Ex[celence] M[onsieur] le Comte de Worontzow.

Subsemnatul, în vîrstă de 18 ani, născut în Basarabia, crescut timp de șase ani în sinul Cantonului republicii Geneva în Elveția, venit la ordinul tatălui său la Viena la 26 noiembrie 1835 pentru a studia limba germană, este obligat, de poliția acestui oraș, să rămînă aici de patru săptămîni, fără a se ține seama de cererile sale. Refuzul numitei poliții de a-l lăsa să plece este motivat de cîteva hirtii pe care comisarul le-au găsit la el, vizitînd locuința cîtorva tineri, cu care subsemnatul locuiește. Procesul verbal făcut acum cîteva săptămîni implică subsemnatului o lucrare poetică asupra lui Alibaud. Crescut în Elveția din cea mai fragedă copilărie, în Elveția unde opinia și ideile, oricare ar fi ele, nu sînt supuse nici unei piedici, putea oare inculpatul să nu fie mai mult sau mai puțin pătruns de ideile care formează temelia țării și spre care este îndreptat spiritul tinerilor? Nu faptul că inculpatul aprobă asasinatul și crima și cum o spune însuși acest nefericit tînăr, actul de a vărsa singele semenului său este un act împotriva firii. Ci curajul și singele rece al bietului om l-a mișcat. El a admirat curajul bărbătesc și cutezanța cu care a mers spre moarte, precum alții aleargă la festine și banchete.

În continuare, ancheta prezintă o glumă injurioasă, spune ea, la adresa Majestății sale Imperiale și Apostolice, Împăratul Austriei; la aceasta, răspunsul a fost simplu: acest spirit sau vorbă de duh este vieneză și cunoscută de toată lumea și circulînd nu de mult în cafenelele capitalei. Subsemnatul are obiceiul de a culege tot felul de cuvinte de spirit și protestează împotriva acuzației că a cules-o pe aceasta cu o anumită intenție sau pentru a ofensa pe cineva.

În continuare, interogatoriul acuză în sfîrșit pe cel anchetat de cîntece revoluționare; dacă ele sînt revoluționare aici, fără îndoială la Geneva, la Lausanne și în multe orașe ale Confederației, ele nu erau și nici nu sînt încă; căci acestea se cîntă în temple și în adunările publice. Se mai găsesc cuprinse în anchetă încă una sau două acuzații, dar ele se aseamănă într-atît cu cele expuse aici, încît nu merită să fie citate. De altfel, aceste cîntece patriotice au venit cu subsemnatul; de ce atunci la vamă, cercetîndu-se bagajele sale, nu i-au fost reținute sau nu au ridicat contestații?

Mă aflu aici fără prea multe cunoștințe și mijloace de trai; tatăl meu mă așteaptă de mult timp; sînt obligat să fac multe cheltuieli și să-mi pierd timpul degeaba.

Vă rog stăruitor, Prințe, să binevoiți a avea bunătatea de a mă face să obțin pașaportul meu și restituirea celorlalte hirtii ale mele, care deși nu sînt folositoare, sînt totuși reținute de poliție.

Îmi închipui, Prințe, că nu voi fi singurul care să fie înșelat în așteptările mele, căci toată lumea laudă bunătatea dumneavoastră

Sînt... etc.

ALEXANDRU DE RUSSO

COPIE D'UNE REQUÊTE DU [SIEUR] ALEXANDRE RUSSO, ADRESSÉE À
MONSIEUR LE PRINCE DE GORTSCHAKOFF

Le soussigné âgé de 18 ans, natif de Bessarabie, élevé pendant six ans au sein du Canton et république de Genève en Suisse, venu sur l'ordre de son père à Vienne le 26 Nov[em]bre 1835 pour étudier la langue allemande, est obligé par la police de cette ville à rester depuis quatre semaines environ ici, sans égard pour ses demandes. Le refus de la dite police pour le laisser partir est motivé sur quelques papiers que des commissaires ont trouvés chez lui en visitant le logement de quelques jeunes gens, avec lesquels le soussigné demeure.

Le procès verbal fait depuis deux semaines implique au soussigné une pièce de poésie sur Alibaud. Elevé en Suisse depuis sa plus tendre enfance, en Suisse, où l'opinion et les idées, quelles qu'elles soient, ne sont soumises à aucune entrave, l'inculpé pouvait-il ne pas être plus ou moins pénétré des idées qui forment le fondement du pays et vers lesquelles on dirige l'esprit des jeunes gens [?] Non que l'inculpé approuve l'assassinat et le meurtre et comme le dit lui-même cet infortuné jeune homme, l'acte de répandre le sang de son semblable est un acte contre nature. Mais le courage et le sang froid du malheureux l'avait ému. Il a admiré ce courage mâle et intrépide avec lequel il a couru à mort, comme d'autres courent aux festins et aux banquets.

La suite de l'inquisition présente un mot d'esprit injurieux dit-elle, contre S[a] M[ajesté] I[mpériale] et M[ajesté] Apost[olique] l'Empereur d'Autriche; à cela, la réponse a été simple; ce mot ou cette saillie est viennoise et connue de tout le monde et courant naguères les cafés de la Capitale. Le soussigné est dans l'habitude de faire recueil de toutes sortes de mots saillants et proteste qu'il n'a pas recueilli celui-ci par intention ni pour offenser qui que ce soit.

La suite de l'interrogatoire en dernier lieu accuse l'inculpé de chansons révolutionnaires; si elle sont révolutionnaires ici, elles ne l'étaient sans doute pas et ne le sont pas encore à Genève, à Lausanne et dans beaucoup de villes de la Confédération, où on les chante dans les temples et les assemblées publiques. On trouve encore entremêlées une ou deux charges, mais elles sont si semblables à celles qui sont ici exposées qu'elles ne valent pas la peine d'être citées. D'ailleurs ces chansons patriotiques sont venues avec le soussigné;] pourquoi à la douane, en fouillant son bagage, ne les a-t-on pas retenues élevées des considérations dessus?

Je suis ici sans beaucoup de connaissance et de moyens d'appui, mon père m'attend depuis long temps; je suis obligé de faire beaucoup de dépenses et de perdre inutilement mon temps. Je vous supplie instamment, Mon Prince, de vouloir bien avoir la bonté de me faire obtenir mon passeport et la restitution de mes autres papiers qui bien qu'inutiles n'en sont moins retenus à la police. Je me flatte, Mon Prince, puisque tout le monde loue votre bonté, que je ne serai pas seul trompé dans mon attente. Je suis,

ALEXANDRE DE RUSSO

VII

Viena, 31 decembrie/12 ianuarie 1836/7

Prince,

În urma adresei pe care Alteja voastră mi-a făcut cîndea de a mi-o adresa, la data de 8 decembrie curent, m-am grăbit să sprijin pe lingă Ministerul Imperial al Afacerilor Externe cererea Șefului

departamentului poliției austriece, referitoare la expulzarea numitului Alexandru Russo din Viena, a cărui sedere prelungită în această capitală prezintă inconveniente locale.

Domnul conte de Nesselrode mi-a răspuns că, pînă cînd nu va primi informațiile pe care guvernul le-a cules asupra purtării acestui individ în străinătate, nu-mi va acorda autorizația de a-l elibera un pașaport pentru Rusia. Domnul Vice-

VII

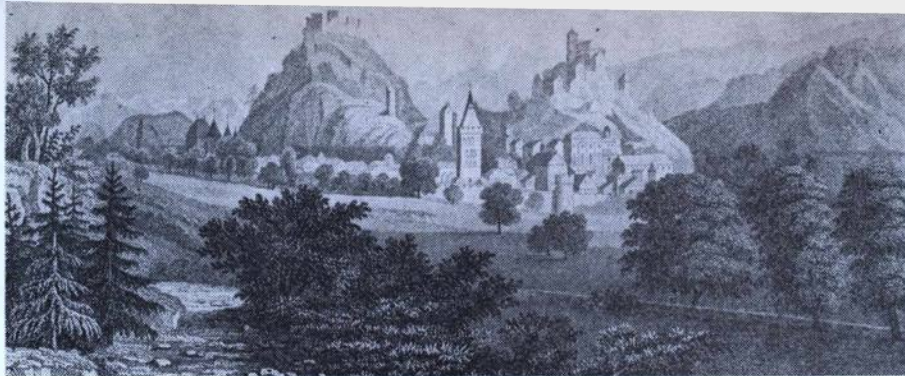
Vienne, le 31 Décembre/12 Janvier 1836/7

Mon Prince,

Par suite de l'office que Votre Altesse m'a fait l'honneur de m'adresser, sous la date du 8 Décembre dernier, je m'étais empressé d'appuyer auprès du Ministère Impérial des affaires étrangères la

demande du Chef du Département de la police Autrichienne, relative au renvoi du Sieur Alexandre Russo de Vienne, dont le séjour prolongé dans cette capitale offrait des inconvénients locaux.

M[onsieur] le C[om]te de Nesselrode vient de me répondre, que jusqu'à la réception des renseignements que le gouvernement fait recueillir sur la conduite de cet individu à l'étranger, il ne saurait m'accorder l'autorisation de lui délivrer un pas-

Cancelar mă invită insistent să acord toată grija pentru a clarifica bănuielele care apasă asupra tinărului Russo ca să poată fi constatată sau culpabilitatea, sau inocența sa, și domnia-sa adaugă că atita timp cât va dura nesiguranța în care ne găsim în această chestiune, natura bănuielelor îndreptate împotriva lui este prea gravă pentru a nu convinge Guvernul Austriei de necesitatea de a continua la Viena măsurile de siguranță și de supraveghere strictă în privința tinărului.

Comunicându-vă ordinele date de Curtea mea, îndrăznesc a ruga pe Alteja Voastră să-mi faceți cunoscute rezultatele noii anchete, pe care a binevoit să o facă la cererea mea, asupra relațiilor și conduitei născutului Russo la Viena, pentru a putea referi Ministerului Imperial.

Bluevo!], Prințe, a primi asigurarea celei mai înalte considerațiuni.

GORCEAKOV

Altefel Sale, domnului prinț de Metternich.

seport pour la Russie. M[onsieu]r le Vice-chancelier m'invite itérativement à vouer tous mes soins à éclaircir les soupçons qui pèsent sur le jeune Russo, de manière à constater soit sa culpabilité, soit son innocence, et il ajoute que tant que durera l'incertitude où nous sommes à cet égard, la nature des soupçons élevés, contre lui est trop grave pour ne pas convaincre le Gouvernement Autrichien de la nécessité de prolonger à Vienne les mesures de sûreté et de sévère surveillance dont ce jeune homme est devenu l'objet.

En m'acquittant par cette communication des ordres de ma Cour j'ose supplier Votre Altesse de vouloir bien me faire part des résultats de la nouvelle enquête qu'Elle a bien voulu ordonner à ma demande sur les relations et la conduite du S[ieu]r Russo à Vienne, afin que je puisse en référer au Ministère Impérial.

Veuillez recevoir, mon Prince, l'assurance de ma plus haute considération

GORTCHAKOFF

À Son Altesse Monsieur le Prince de Metternich.

VIII

Către contele Sednizky

Viena la 15 ianuarie 1837

Ca urmare a sesizărilor mele de mai înainte în legătură cu Alexandru Russo, care se află aici în cercetarea poliției, am onoarea să vă transmit alăturat, Luminășiei Voastre, un memoriu al ambasadei imperiale ruse adresat de curând mie, cu rugămintea înăpăierii lui.

În acest memoriu, prințul Gorceakov arată înfii că, la ordinul curții sale, a interzis eliberarea susnumitului Alexandru Russo a unui pașaport de călătorie în Rusia, pînă cînd cercetările pe care guvernul imperiului rus le-a ordonat în legătură cu comportamentul acestui individ în străinătate să-l fi parvenit; în al doilea rînd, ambasada imperială rusă ne roagă să-i comunicăm cît mai curînd rezultatul cercetărilor desfășurate aici împotriva acestuia și opiniunea în legătură cu vinovăția sau ne-

VIII

An Grafen Sednizky

Wien den 15 Jan[uar] 1837

Im Verfolg meiner früheren den allhier in Polizeylicher Untersuchung befindlichen Alexander Russo betreffenden Eröffnungen gebe ich mir die Ehe Euer D. in der Anlage gegen gefällige Rückstellung ein neuerlich von der K[aiserlichen] Russischen Botschaft an mich gerichtetes Promemoria mitzutheilen.

Im demselben äussert sich Fürst Gorschakoff erstlich dafür daß ihm auf Befehl seines Hofes untersagt sey dem Gedachten Alexander Russo einen Paß zur Reise nach Russland auszufertigen bevor die Erhebungen welche die K[aiserlichen] Russische Regierung über das Betragen dieses Individuums im Ausland angeordnet hat demselben zugekommen seyn werde und verbrucht damit zweitens das Ersuchen der K[aiserlichen] Russischen Botschaft das Ergebnis der gegen denselben allhier eingeleiteten Untersuchung ehebaldigst mitzutheilen.

vinovăția acestuia, cerind însă să fie supus, în acest timp, unei supravegheri și observații riguroase și neîntrerupte.

Din partea mea eu nu pot decât să solicit Excelenței Voastre să răspundeți acestei cerințe a ambasadei ruse după posibilități și să înștiințați ambasada la momentul potrivit de rezultatul cercetărilor ordonate împotriva lui Alexandru Russo.

(Transcriere și traducere de I. BIDIAN)

IX

Viena, 6/18 martie 1837

Prinț,

Vind să iau o hotărâre în legătură cu numitul Alexandru Russo, și să răspund dorinței exprimate de mai multe ori de Alteța Voastră, îndrăznesc să repet rugămintea de a-mi comunica rezultatele noii anchete a Poliției. Dacă aceasta nu va adăuga noi acuzații împotriva acestui individ, eu nu m-aș mai opune plecării sale și aș dispune să i se elibereze un pașaport.

Binevoți, Prinț, a primi asigurarea celei mai înalte considerațiuni.

GORCEAKOV

Alteții sale, domnului cancelar prinț Metternich

len und selbe in Stand zu setzen über die Sorgfältigkeit oder Unschuld desselben sich auszusprechen, mittlerweile aber solchen fortwährend einer strengen Aufsicht und Überwachung zu unterziehen.

Ich kann meinesorts Eure E[xcellenz] nur ersuchen die sem Verlangen der Russischen Botschaft nach Thunlichkeit zu entsprechen und auch seiner Zeit zum Verständigung der gedachten Botschaft von dem Resultate der gegen den Alexander Russo angeordneten Untersuchung in die Kenntnis setzen zu wollen.

IX

Vienne, le 6/18 Mars 1837

Mon Prince,

Désirant prendre une résolution relativement au S[ieu]r Alexandre Russo, et répondre à un désir qui m'a été à plus d'une reprise exprimé par Votre Altesse, j'ose lui réitérer la prière de me faire part du résultat de la nouvelle enquête de la Police. Si elle n'ajoute aucune charge nouvelle contre cet individu, je ne m'opposerai pas d'avantage à son départ et je lui ferai délivrer un passeport.

Veuillez agréer, Mon Prince, l'assurance de ma plus haute considération.

GORTCHAKOFF

À S[on] A[ltesse] Monsieur le Chancelier Prince Metternich.

X

Către contele Sedtnitzky

Viena la 21 martie 1837

În legătură cu comunicarea făcută Excelenței Voastre la 15 ianuarie în legătură cu Alexandru Russo aflat aici în cercetarea poliției, am onoare a vă transmite un memoriu adresat mie de către însărcinatul eu afaceri imperial rus cu privire la acest individ. Prin acesta principele Gorceakov ne anunță că ar fi gata să-i dea lui Alexandru Russo un pașaport, dacă în urma noulor cercetări, referitoare la el, n-ar reieși alte învinuiri grave.

Dar pentru a putea lua o hotărâre în acest caz, însărcinatul eu afaceri solicită o comunicare urgentă a rezultatelor obținute până în prezent, a cărei aprobare o susțin.

(Transcriere și traducere de I. BIDIAN)

X

Am Grafen Sedtnitzky

Wien den 21 Maerz 1837

Mit Beziehung auf meinen E[ure] E[xcellenz] unter dem 15 Jaener hinsichtlich des hier in Polizeylicher Untersuchung befindlichen Alexandru Russo gemachte Eröffnung gebe ich mir die Ehre Hochsv, dem selben ein abermal von dem Russisch K[aiserliche] Geschäftsträger in Betref dieses Individuums an mich gerichtetes Promemoria zu übermitheln. Laut derselben wäre fürst Gortschakoff bereit dem Alexander Russo einen Paß zu ertheilen wenn aus der neuen gegen ihn eingeleiteten Untersuchung keinen weiteren beschwerenden Beschuldigungen gegen ihn vorgehen sollten.

Um jedoch diesfalls einen Beschluß fassen zu können ersucht gedachter Geschäftsträger um baldige Mittheilung des bisherigen Ergebnisses ein Ansuchen dessen Gewährung ich meinesorts nur zu unterstützen im falle bin.

Mit Bezugnahme auf
recuise E. E. Tschurkow
15. Jaener fürstlich
fürst in Polizeylicher Untersuchung
bezüglich beschuldigten Alex. Russ.
Aufso geneigte Erwägung
am 21. März 1837

XI

Viena, 4/16 mai 1837

Prințe,

Restituind Altefei Voastre interogatoriile alăturate, la care a fost supus numitul Alexandru Russo, și pe care domnia voastră ați binevoit a mi le aduce la cunoștință, am onoarea a Vă informa, Prințe, că am dat ordin să se elibereze un pașaport acestui individ pentru a-și regăsi familia.

Binevoește, Prințe, a primi asigurarea înaltei mele considerațiuni,

TATIȘCEV

Altefei Sale, domnului prinț de Metternich.

XII

NOTĂ

CĂTRE PREȘEDINTELE POLIȚIEI
DE CURTE DOMNULUI CONTE SEDTNIZKY

Viena în 19 mai 1837

Excelență

Ca urmare a ultimei note a Excelenței voastre din 19 luna trecută, nu am neglijat să mă adresez din nou ambasadorului imperial rus, domnul Baillin Tatiseev, comunicându-i noile constatări în

XI

Vienne, le 4/16 Mai 1837

Mon Prince,

En restituant ci-près à Votre Altesse les interrogatoires qu'a subies le S[ieu]r Alexandre Russo, et dont Elle a bien voulu me donner connaissance, j'ai l'honneur de Vous informer, mon Prince, que j'ai donné des ordres nécessaires afin qu'un pasport fût délivré à cet individu, pour rejoindre sa famille.

Veuillez recevoir, mon Prince, l'assurance de ma haute considération

TATITCHCHEFF

À S[on] A[lt]esse Monsieur le Prince de Mëtternich

XII

NOTE

AN DES PRÄSIDENTEN DER POLIZEI
HOFSTELLE GRAFEN SEDTNITZKY

Wien den 19 May 1837

Excelenz

In folge E[uerer] E[xcellenz] "neuerlicher Note vom 19ten v[olgende] M[onat] habe ich nicht ermangelt, den K[aiserlichen] russ[ischen] Botschafter H[eer] Baillin Tatitscheff, unter Mittheilung der mit

legătură cu Alexandru Russo [pentru a i se întocmi un pașaport, pentru ca acest supus al Imperiului rus, a cărui ședere în continuare la Viena nu este indicată din considerente polițienești, să fie trimis ori în patria sa ori la Iași, unde în prezent se află tatăl său.

Din răspunsul alăturat al domnului ambasador, pe care vă rugăm să aveți bunăvoința de a-l restitui, Excelența Voastră va binevoi să ia cunoștință că domnia sa a dat ordin ca să se elibereze, numitului Russo, un pașaport pentru a se întoarce în familie.

Intrucit depinde numai de Excelența Voastră ca acest document de călătorie să fie dat în primire ambasadei imperiale ruse prin intermediul direcției superioare a poliției eu indicarea semnalmentelor necesare [care îl va putea comunica și indicațiile potrivite eu privire la semnalmentele care se se vor trece în pașaport] nu-mi rămâne în continuare decât să-l restitui eu mulțumiri respectuoase raportul anexat la nota amintită mai sus.

(Transcriere și traducere de I. BIDIAN)

Alexander Russo aufgenommen neueren Constitute, wiederholt um Ausfertigung eines Passes anzufragen, damit dieser K[aiserlichen] russ[ischen] Unterthan dessen längere Belassung in Wien aus polizeylichen Rücksichten nicht thunlich sey, entweder in seine Heimat oder zu seinen dormalen in Lassy aufhaltenden Vater instradirt werden könne.

Aus der gegen gefällige Zurückstellung beygelgenden Antwort des H. Botschafters belieben E[ure] E[xcellenz] zu ersehen daß derselbe bereits die Anordnung getroffen hat, daß dem besagten Russo ein Paß zum Behufe seiner Wiedervereinigung mit seinen Angehörigen ertheilt werde.

Da es sonach nur von E[ure] E[xcellenz] abhängen wird dieses Reisedokument durch die Polizey Oberdirektion (mit Angabe der erforderlichen Signalements) bey der K[aiserlichen] russ[ischen] Botschaft in Empfang nehmen zu lassen, [welche ihm auth hinsichtlich des auf dem Passe beyzufügenden Signalements die geeigneten Andeutungen wird mittheilen können] so erübrigt mir nur noch den der Eingangs erwähnten Note beygefüigten Bericht dieser Behörde in Auschluß mit verbindlichsten Danke zurückzustellen.

Wegen besorgte Ausfertigung eines Rückpasses in sein Heimath für de von hier zu entfernende russischen Unterthan Alexande Russo.

München Staps, H. Gn.
Hofstaatssekretär in Rufsland
unterzeichnete die
mit beigefügter Memorie
zu übersenden. Land
Appellanten nun für den
Kaiserhof in Wien
Alexander Russo

LUMEA PRIN CARE AU TRECUR

B. FUNDOIANU

MEMORIALISTUL — O IPOSTAZĂ NECUNOSCUTĂ

B. FUNDOIANU NU A PUBLICAT ÎN TIMPUL vieții sale pagini memorialistice, deși trăgându-se, după mamă, dintr-o familie de vechi cărturari — istorici și critici literari, folcloriști, publiciști —, adolescentul de atunci a avut prilejul să ia cunoștință de o seamă de evenimente semnificative și demne de notat.

Mama sa era cunoscută în familie și între prieteni ca o femeie cu o cultură aleasă; știa pe dinafară multe poezii din operele lui Alecsandri, Bolintineanu, Coșbuc, Goethe, Heine, Lenau etc. Stăpinea bine cîteva limbi, citind, în original, pe scriitorii clasici germani. În tinerețe cunoscuse personal pe Creangă — pe cînd acesta era diacon — care venea deseori în casa părinților săi. Participase la mai toate prelegerile organizate de cercul *Junimea* din Iași

și povestea ades cu multă căldură și farmec cum văzuse și ascultase vorbind pe Eminescu, Negruzzi, Panu etc.

Unchiul lui Fundoianu — frații mamei sale —, doctorii Schwarzfeld, absolviseră chiar de pe atunci școli superioare în țară și străinătate; ei se numărau printre colaboratorii activi ai celor mai prestigioase publicații ale vremii, printre care „*Curierul de Iași*” — unde Mihai Eminescu lucrase ca redactor-administrator —, „*Buciumul Român*” al lui Theodor Codrescu, „*Contemporanul*” condus de Ioan Nădejde, „*Revista Olteană*” de sub direcția lui Traian Demetrescu și G. D. Pencioiu, „*Șezătoarea*” lui Artur Gorovei, „*Arhiva științifică și literară din Iași*” și multe altele. M. Schwarzfeld fusese în strînsă legătură de prietenie cu Caragiale, Tiktin, Gaster, Șăineanu, Ronetti-Roman,

N. N. Beldiceanu, Cilibi Moise etc., de la care păstra scrisori și despre care istorisea amintiri interesante.

B. Fundoianu a cunoscut și el, la rîndul său, încă din anii începuturilor sale literare, numeroși scriitori de a căror prietenie s-a bucurat, printre care Ovid Densusianu, Gala Galaction, Tudor Arghezi, Constantin Mille, Liviu Rebreanu, Ion Minulescu, Constanța Hodoș, G. Topirceanu, Mihail Sorbul, A. Steuerman-Rodion ș.a., iar în timpul războiului din 1917, pe Octavian și Eugen Goga. Să nu fi fost ispitit oare tînărul B. Fundoianu să-și noteze în carnetul său impresiile din această luminoasă și interesantă perioadă?

Nu trebuie să uităm că poetul nu a prea avut răgazul pentru aduceri aminte: îndată după primul război mondial, Fundoianu stabilindu-se — după îndemnul lui Ion Minulescu — la București, a intrat repede în vîlmășagul evenimentelor la ordinea zilei, iar în anul 1923, după eșecul grupării sale teatrale „*Insula*“, al cărui conducător și animator a fost, s-a stabilit definitiv în Franța.

Și totuși, Fundoianu se numără printre cei ce și-au început de fapt activitatea literară scriind — e drept doar pentru sine — numeroase însemnări memorialistice... Mai întîi și-a alcătuit un *Jurnal*, într-un caiet de școală, care începe la 28 mai 1912 și se termină la sfîrșitul lunii iunie a celuiiași an. «*Deși azi nu e nici o zi comemorabilă pentru a începe jurnalul, totuși pot zice că astăzi a fost cea mai fericită a vieții mele*», așa începe tînărul confesiunile sale. Sint aici însemnări fugare, fără șlefuire artistică, cu propoziții eliptice în care autorul își notează sentimente intime, observații cu privire la micile evenimente care se desfășoară în jurul său, în familie, la școală, în micul univers în care trăiește.

Jurnalul relevă, printre altele, și preocupările sale literare, artistice, dar mai ales preferințele sale de atunci, la locul de cînte aflîndu-se în primul rînd mari creatori ca Eminescu, Caragiale, Xenopol, Hașdeu etc. Fascinat de poeziile lui Eminescu, pe care le citește cu o pasiune rar întîlnită la un tînăr de vîrsta lui, Fundoianu simte nevoia să citeze — din memorie — aproape în fiecare pagină a *Jurnalului* strofe sau chiar poezii întregi. În ziua de 16 iunie 1912, autorul notează printre altele: «*Am fost cu Lache la Copou. Am petrecut foarte bine. După amiază am luat Manasse. Din viața lui Cuza Vodă, Momente (Caragiale), Impresii*

(Chendi), reviste și altele de la bădi Adolph¹. Am făcut o poezie dedicată Copoului». Iar în ziua următoare scrie: «*Am fost după amiază la Contele de Luxemburg pentru a doua oară*». Pe data de 23 iunie, 1912 consemnează: «*Dimineața am luat ca să citesc Oameni mari ai României: Ion Vodă cel Cumplit de Bogdan Petriceicu Hașdeu. E cit se poate de interesant: e istorie, te miri numai de tactica și geniul lui Ion Vodă, atît în timp de pace ca și la război. Am să-l rog pe bădi Adolph să-mi împrumute Istoria Românilor de A. D. Xenopol (în 12 volume) spre a studia în vacanțe*». Și în sfîrșit, în ziua de 24 iunie 1912, notează iar: «*L-am citit pe Eminescu (Poezii postume)*».

Pe la jumătatea caietului (pag. 37) B. Fundoianu schimbă titlul însemnărilor sale, de data aceasta fiind mai modest, în *Jurnalul unui elev*, cu toate că acum impresiile sale sînt mai dezvoltate, scrise mai îngrijit, mai limpede, mai literar. Iată cîteva pasaje elocvente: «*Stau toți veseli în jurul unei mese bînd și cîntînd. Lampa arde pe cîmin pîrînd o stea în întunericul de afară. Stau la fereastră și privesc... Oameni întîrziiați se grăbesc spre casă. Par niște fantome albe sub viscolul continuu. Ninge... Fulgi mari de zăpadă cad acoperind străzile pustii.*

Cît de frumoase erau zilele de odinioară! Azi străzile părăsite sînt triste. Văd în fața ferestrei o cioară... Cuprînsă de brațele lui Morfeu a adormit de somnul veșnic. Foel pilpile în sobă... Și mi-e frig. Și cînd mă gîndesc la nenorocii care poate n-au nici un lemn să-și încălzească membrele oboseite de muncă și de nesomn. Cînd gîndesc la nenorocitul care muncește toată ziua în centrul unui oraș mare și care întorcîndu-se spre casa-l situată la cîte știe cîți kilometri depărtare, îmi sună parecă în urechi versurile marelui Alecsandri:

Fericit acel ce noptează rătăcit în viscolire
Stă, aude din cîmp lătrare și zărește cu uimire
O căsuță dragălașe cu ferestrele lucind

Unde dulcea ospetie îl întîmpină zîmbind.
Se aude un lătrat de cîne. Din cealaltă oda[le]
se aud risete, tipete... mii de amintiri îmi trec prin cap... ».

Puțin mai tîrziu, prin anii 1914 și 1915, o dată cu cele dintîi versuri, traduceri și articole

¹ A. Steuerman-Rodion, poet și publicist, o rudă a poetului, mort în anu 1918, după întoarcerea din război.

publicate, tînărul începe alte pagini confesionale, scrise de data aceasta într-un stil literar, unele adevărate poeme în proză, pline de observații interesante și de imagini originale, presărate de umor fin și ascuțită ironie. Nu lipsește nici nota polemică. Universul autorului este desigur același, adică lumea înconjurătoare: bunicii, mama sa, mătușa, iubita, prietenii, colegii de școală și, bineînțeles, unele profesoare de la liceul unde învață, liceu căruia are grijă să-i ascundă numele real sub acela de «Birzea». Scrisul lui Fundoianu, din aceste pagini, anunță nu numai un poet autentic, dar și un bun observator, completat de un prozator înzestrat cu alese însușiri descriptive. Fragmentele memorialistice, pe care

le publicăm în numărul de față al revistei „Manuscriptum”, au fost găsite în arhiva poetului, lăsată la Iași, în 1918, cînd acesta s-a stabilit în Capitală; ele aflîndu-se în prezent în posesia autorului notei de față.

După moartea lui B. Fundoianu în 1944, căzut victimă a ororilor fasciste în lagărul de exterminare de la Birkenen-Auschwitz, poetul și eseistul de expresie franceză Benjamin Fondane a lăsat în manuscris și alte pagini de *Jurnal*, care — ca și confesiunile de față — au rămas necunoscute pînă în prezent. Sînt pagini scrise cu cîțiva ani înainte de dispariția lui din viață, care conțin, desigur, însemnări despre oamenii pe care Fundoianu i-a cunoscut în perioada dinaintea celui de al doilea război mondial.

Paul DANIEL

« Aș povesti cu drag impresiile... »²

M-am născut în anul 1898, luna Noembrie, în ziua de 14. Pe actele oficiale sunt născut în 15. Deși mă importase [*sic* !] puțin în care zi anume m-am născut, am întrebat odată de curiozitate. Mi s-a povestit un basm întreg, complex și dificil. Mărturisesc că n-am priceput nimic și nici ce legătură avea nașterea mea cu sus-zisul basm. Acum sunt tot așa de lămurit ca și atunci. Așa că, rămîne pe seama biografiilor să afle...

Un singur lucru pot însă să atest cu siguranță. Că m-am născut. Am, de altfel, și un martor la care țin deosebi. Sora mea mai mică [*sic* !] cu șase ani decît mine, își amintește să mă fi văzut la vîrsta de doi ani, jucîndu-mă cu păpuși, ori era imposibil ca să am doi ani și mai cu seamă să mă joc cu păpuși, fără ca să mă fi născut !

Nu știu dacă ziua ceea memorabilă a fost ori nu vreo zi de sărbătoare; dar dacă e adevărat că omul cinstește locul, <atunci> desigur că este de-atunci înainte. Nu știu dacă în ziua aceea, după zisa psalmului «colinele săltară ca mieii și dealurile ca berbecii». E cert însă că au săltat într-un fel dacă li-e în firea lor să salte.

Nu știu iară sub ce zodie m-am născut, nu știu ce ursitoare mi-au urzit firele vieții și nu știu dacă vreo stea oarecare, inedită, a răsărit pentru înția oară, ca să lumineze

² Paginile memorialistice Fundoianu au fost grupate de noi sub titlul de mai sus. Fragmentul de față se intitula în manuscris *Cum m-am născut* (n. ed.).

calea celor trei crai. Mărturisesc că darurile pe care le-au adus aceștia cu sinesi, îmi sunt mult plăcute, dar aş fi renunţat şi la daruri şi la frumoasa carieră de fiu al lui Iehova, numai să nu mă fi născut într-un staul. Căci nu sunt născut într-un staul!...

Ceea ce ştiu însă şi-i îndestul de trist, e că în ziua ceea în care a avut lumea deosebita onoare de a [mă] naşte, soru-mea mai mare, coborînd treptele de la etaj şi căzînd jos, s-a lovit aşa de tare, încît şi azi cînd îşi aminteşte, îmi iartă cu greu nerozia de a mă fi născut.

Din fericire, m-am născut în Iaşi; dacă m-aş fi născut în Betlehem pe vremea lui Irod, aş fi fost poate în rîndul celor masacraţi. Aşa că nu puteam astăzi să vă povestesc. Pentru care lucru îi mulţumesc adesea celui ce stăpîneşte toate, că nu m-am născut la Betlehem.

Aş povesti cu drag impresiile pe care mi le-au sugerat probabil, pe vremea aceea, sufletul lucrurilor şi fiinţelor prejmuitoare. Nu povestesc însă impresiile pentru simplul fapt că, pe atunci, n-aveam impresii. Lucrul nu trebuie să mire. Sunt, încă şi astăzi, mulţi oameni care suferă de aceeaşi situaţie precoce.

Nu-mi amintesc nimic şi găsesc destul de imbecil < lucrul > faptul acesta. De ce letopiseşii ar vorbi cu-atîtea amănunte despre lucruri aşa de puţin însemnate şi n-ar vorbi puţin şi despre mine?

Cu toate-aceste, citeva indicii nu fără oarecare importanţă, mă fac să cred că atît în decursul zilelor monotone, cît şi în acel al nopţilor pustii şi negre, ţipam precît puteam şi din toată forţa. Sunt convins că, deşteptaţi din paturile de odihnă, vecinii < sculaţi din somn > somnoroşi şi infuriaţi, mă blestemau amarnic, care lucru îmi procură şi acum o diabolică plăcere, căci sunt convins că zac < acum > deja în împărăţia iadului...

Sunt iarăşi convins că în cele dintîi zile de primăvară, vreo bonă oarecare, durdulie, mă purta într-un cărucior împletit, pe aleile Copoului, cu copaci bătrîni, cu bănci verzi şi şubrede şi cu vizitatori mai verzi decît băncile şi mai şubrezi ca ele. Mă legănam aşa în cărucior, cu boneţică albă pe cap şi cu o legiune de scutece alături, cu beatitudinea unei curtezane purtată de octofori într-o lectică de fildeş.

Sorbeam răcoarea netezită printre frunze şi apoi, ascultam vorbele gingaşe ce le şoptea bonei mele, un vistavoi fercheş şi voinic. Căci e sigur că bona mea făcea dragoste c-un vistavoi.

Contemporanii — birfitorii poartă totdeauna numele acesta! — contemporanii mi-au relatat citeva din amintirile lor din vremea ceea şi fiindcă nu vroi să fie publicate după moarte, scrise cu multă invidie şi cu rea voinţă, le scriu eu.

Aveam capul mare, ţuguiet şi de forma unui bostan. Ochii îmi erau mici, şterşi, abia existenţi. Sprincenele desemnau o curbă grasă şi plină. Obrazul îmi era roşu şi urechile îmi erau lungi peste măsură. Din toate aceste semnalmente, am rămas numai cu < picioarele > urechile lungi. De aceea, socot că aş prefera să am în loc, capul ţuguiet. Mai eram roşu, roşu ca vinul, ca pudoarea, ca inocenţa. Şi în sfîrşit, ca să completez lista, cînd m-am născut adulmecam fîgăduielile rabinului din *Disputation*-ul lui Heine, fîgăduieli de mare însemnătate; căci eram chel şi chelia mea era tot ţuguietă ca şi capul.

Eram deci urît, urît ca un faun, ca Voltaire or ca un urangutan. Părinţii mă iubeau însă, iar curte nu făceam, pe atunci, nici unei principese din Tripoli. Din fericire m-am mai schimbat ceva de-atunci; alminteri, nici versurile mele geniale, nici proza, nici erudiţia, nici măcar eleganţa mea, nu mi-ar putea scuza, în ochii unei femei, uriciunea. Şi cu dreptate.

Deasupra leagănului, aplecată, mama cînta ca să m-adoarmă. În tăcerea toridă din după amiezele de vară, în arşiţa greoaie care cobora din plafon şi aprindea podelele joase, în lumina scăzută, strecurată prin perdelele leneşe ca o pleopă, cîntecul mamei plutea încet, cu asonanţe dificile în rimă şi numai o muscă gureşă plutea în tăcerea imensă, surprinsă în laţurile cîntecului mulcom, ca-ntr-o reţea de păngăn.

Cîntecul era vechi, bătrîn, străin, îndepărtat. Era născut din chin şi din suferinţă şi reflecta în apele lui limpezi, nevănuite cochilii şi boabe de mărgăritare. Era adus

din alte țărmuri cu vegetații de naramze și de mandarine, din țărmuri cu lacuri albastre în scorburi de munți, cu lemn de cedru și de palmier, cu soare roșu ca o garoafă coaptă, cu populație vie, străină și stranie.

Îl ascultam în mirosul amestec al nărilor de prin glastre și adormeam învins de armonia melodiei. Căci și oamenii urîți pot simți armonia...

Nu știu nimic din vremile acele pînă la vîrsta, nefericita vîrstă, în care am început să frecventez instituțiile de cultură. E cert însă, că sprijinită pe marginea patului, pe cînd cînta, învîrtind cu mîna dreaptă rișnița de cafea ce împrăstia o aromă amară, mama visa despre mine. Mă vedea mare, ucigînd poate bestia din apocalips, stăpînind lumea ca un sultan, ori fericit și mulțumit ca un rajah impresurat de baiadere. Dar nu. Mă vedea doctor, avocat, ori inginer, or chiar bancher oricît de urîți par multora, banii. Nu mă vedea însă în nici un caz, poet mare, critic cu arme formidabile de spirit, războinic în arena literelor, ori simplu, un boem. Într-atît e de adevărat că fiecare visează lucrurile după sine-insuși.

Au trecut de-atunci optsprezece ani și nu știu încă ce-am ajuns. Scriu memorii. Țin poate prin aceasta să-l dezmint pe Faguet, care socoate că numai bătrînii scriu memorii. Sunt încă pe drum, ca și țiganul din anecdotă, care, culcat la poartă, nu mai cearcă să-și stîmpere dancii, fiindcă < se socoate > e de-acuma pe drumul spre Hirău.

Sunt încă pe drum și, de aceea, istorisirea nu-mi va putea fi tulburată nici de nimbul amăgitor al gloriei, nici de furia mediocrității. Căci oricît de stupidă e gloria, mediocritatea e și mai stupidă. E și motivul unic și sincer pentru care o vreau pe cea dintîia.

Cît despre calea pe care va fi s-o aleg, vi-e indiferent. Nu intră în cadrul prezentelor memorii. În tot cazul, vă asigur că n-o să mă fac profet; e o meserie care rentă numai în antichitate. Dar nici antisemit, deși e o meserie care rentează astăzi îngrozitor. Nu-mi plac amindouă, fiindcă necesită la fel și minciună și fals și mască și orgoliu.

Nici zeu n-o să mă fac. Zeii nu mai sunt ca altădată infailibili. Aș prefera să fiu mo-nar, dacă ar fi vacant, vreun post ca acesta. Mă mulțumesc deocamdată să fiu rentier...

Oricum, dacă va fi cumva să fiu profet, apostol, zeu, ori alt asemenea profesionist, vă făgăduiesc să fiu de bun simț și să vă respect. Căci vă asigur, că oricît de mare a fost Crist, nu-i pot [i]erta niciodată, că a salvat de la moarte pe soacra lui Ioan. Sunt gesturi care nu se iartă așa de lesne!

*

Freemătă castanii ³. Un vînt smintit, ca un om beat, sgîlție și desfrunzește ramurile. O ploaie mărunță, plumburie, grea, se prelinge pe geamurile prăvăliilor închise și spală asfaltul.

Grăbesc pașii și infundat în pelerina greoaie și impermeabilă, urc în Casino și mă pun supt adăpostul unui palmier, ca să simt mai bine, cu capul proptit în găvanele palmelor, tristețea acestei zile de toamnă pripășite în vară...

Nu știu pentru ce îmi plac îndeosebi zilele aceste cu plins de vînt și plumburie de toamnă. Nu știu pentru ce; dar în zilele aceste înfrunt cu toată perspectiva neplăcută și frigurile și tifosul și pneumonia. E un eroism pe care îl practic cu deosebită plăcere. De altminteri, fiecare e erou cum poate.

În zilele aceste, în timp ce afară picură și frunze ruginite vislesc prin aer, impresii înmormintate, amintiri prohodite, se învîlmășesc în minte și se rindu[î]esc, ca să le dau viața amintirii, ca niște calici care se bat pînă se rindu[î]esc pentru pomană, în zilele de sărbătoare, la biserici.

Îmi amintesc atunci icoane din trecut.

Depart, marea scîlpătă imbrobodită de neguri, își agită valurile calm, caldă și mulțumită și descrie o dată cu fiecare strop adăugit imensului de apă, un cerc distinct, cu relief.

³ Titlul în manuscris : *Domnișoara Frumuseanu...* cu mottoul : « Povestea ta frumoasă <dăscăliță> domnișoară... Oct.[avian] Goga » (n. ed.).

De ce-mi răsare-n minte, din atîta vîlmășag de note încileite, tocmai d[omnișoa]ra Frumuseanu ?

Poate pentru că e așa în firea lucrurilor să prepare totdeauna nebaneuitul. Poate un pretext al întîmplării, ca să-mi atingă călcîiul vulnerabil. Căci imi plac femeile...

D[omnișoa]ra Frumuseanu imi era profesoară în cele dintîi clase primare. Imi amintesc și acum vremile acele, cu clădirea severă a școlii, cu harmalaia de copii rău crescuți, cu profesorii aceia așa de disperați ca vîrstă, sex și ticuri — o, mai ales ticuri !

Imi amintesc cu groază zilele de școală și totuși are și pentru mine, școala, frumusețile ei. Întîi, fiindcă eram la mine acasă. Directorul imi era unchi și printre profesori se număra un altul.

Vă închipuiți deci, condescendența pe care o profesau față de mine dascălii și teama nemotivată pe care n-o profesau, dar pe care o aveau fără să o profeseze — conșco-larii.

Revăd și acum cancelaria mare a școlii, cu cadre pe pereți, cu o masă lungă și verde, verde ca și clorofilul și lungă, lungă ca peștele enorm numit Leviathan și făgăduit ovreilor pentru ospățul ce va bilanța existența Universului.

Pe un părete, în cadru gros de bronz, tabloul bunicului meu, care în viață întemeiasc școala, aceeași școală în care aveam să studiez mai tîrziu.

Bunicul meu era ras, avea părul cărunț — imi închipui că nu de totdeauna — și supt o frunte albă, potrivit, doi ochi albaștri ca un neteziș de cer.

Acasă, se spunea că semănăm mult bunicului meu. Era însă ceva mai frumos ca mine. Dar aceasta nu mi-o spuneau părinții. Poate că nici n-o credeau. Părinții ca și poeții nu se prea pricep la propriile lor opere. Cel puțin la defecte.

D[omnișoa]ra Frumuseanu imi era profesoară la toate obiectele. Învățam pe vremea ceea citire, memorizare, socoteală, istorie și alte cîteva științe practice.

D[omnișoa]ra Frumuseanu era foarte bună profesoară. Imi amintesc și acum, că avea părul blond, ca o pată de soare și ochii albaștri ca ai bunicului meu.

Nu-mi amintesc ce anume am învățat atunci, cum n-am să-mi amintesc mai tîrziu, cele ce învăț astăzi. De altfel e și de prisos; deoarece după felul de-a se învăța la noi, nu se învață ca să se știe, ci ca să se treacă clasa.

Revăd numai buclele sfîrșite pe tîmple în şuvițe subțiri și inelate și ochii rîzători ai D[omnișoa]rei Frumuseanu.

Mai avea ceva D[omnișoa]ra Frumuseanu, care-mi plăcea îndeosebi; avea un parfum ațîțător și greu, un parfum care-ți pătrundea toate fibrele de senzualism.

Nu era însă un parfum artificial, ci un parfum pe care îl respira numai trupul ei.

În fond iubesc artificiile de orice soi — în afară de artificiile de calcul — cînd imi procură senzația de artă. E și motivul pentru care iubesc femeile!...

Puteam să stau ceasuri întregi, cu nările dilatate, să adulec. O iubeam fără să-mi dau seama, o savuram cu deliciul cu care savurezi un fruct cărnos și exotic, o iubeam cu inconștiența și nevinovăția cu care cei dintîi oameni au privit pomul oprit.

D[omnișoa]ra Frumuseanu imi inspirase cele dintîi aplecări spre perversitatea care avea pe urmă să mă urmărească ca o umbră nedezipită.

Nu știu cu ce ochi o voi fi privit-o. Poate cu ochii nesimțitori și proști. O voi fi privit-o atunci cu ochii mei.

Eram copil, dar nu eram copil frumos. N-aveam semne de urîțenie anume, dar nu eram frumos. Un defect comun multora.

D[omnișoa]ra Frumuseanu nu putea deci să mă iubească nici măcar cum iubești pe un copil. De aceea nu-mi strecura prin plete mîna albă cu degetele lungi și inelate și nu-mi strecura în trup fiorul dezmiardărilor mature.

Mă privea frumos, rîzător, cu ochii dulci și limpezi. Eram doară nepotul directorului și oarecum, fruntaș în școală.

Mîncam cu toate de multe ori [*sic!*], cu linia, bătaie la palmă și de multe ori înduram cu ochii roșii de plîns, răsplata pentru lenevie. De altfel, în privința aceasta, sunt recidivist.

Ținea cu toate astea la mine D[omnișoara] Frumușeanu. Cred chiar că nu m-a fost uitat până astăzi. Cu atît mai mult cu cît nu putea să-mi uite numele.

Azi, D[omnișoara] Fein, e măritată și profesează cine știe unde, în ce orășel de provincie, banal și uzat ca o tapisărie veche, aceeași meserie de profesoară.

E poate tot așa de frumoasă și de ațîțătoare. Și poate, un alt copil, tot ca mine, îi adulmecă mireazma trupului sănătos și plin de voluptate.

Nu mi-o pot închipui îmbătrînită, ofilită, ca o floare de toamnă și poate fără dinți. Suntem obișnuiți să păstrăm icoana cuiva nealterată, ca o medalie ce păstrează figura unui imperator.

<Ți-l poți închipui lucrurile se perpetuează sub o singură efigie.> Ți-l poți închipui tînăr, pe Mircea cel Bătrîn și urît, Tîrgul Frumos?

Fiecare lucru e legat de-o efigie vecinică.

D[omnișoara] Frumușeanu mă cunoaște și cred că dacă ar ști că scriu, m-ar urmări cu plăcere. Cred chiar că m-ar înțelege.

Ca elev, eram poate cel mai prost din cîți avea. La socoteală nu mă pricep pînă azi și nu-i știu rostul. E vorba, firește, de o socoteală aritmetică. Cu gramatica m-am acomodat mai pe urmă. La istorie șchiopătam. Memorizarea în care astăzi excelez, șchiopăta pe vremea aceea.

Nu pentru că eram cu totul lipsit de aceste utile facultăți. Ci pentru că nu învățam de loc, cu toate bătăile pe care le primeam cu regularitate matematică — singura pe care o țin minte.

În timpul orei de clas' nu ascultam ci, distrat, rătăceam ochii ori la profesoară ori pe păreți. Și era ce vedea pe păreți!

Între altele, era un tablou care reprezenta un asalt. O mulțime de capete, sulți, sinețe, scări, comandanți și alte lucruri neînsuflețite, tirnuite într-o strîmtoare îngustă la poalele unui deal ocupat de fesuri. Probabil vrăjmașul...

Așa doi ani. Într-o zi, aveam la memorizare poezia *Semănătorul* a lui Alecsandri. N-am învățat-o nu pentru că aș fi vrut să-l maltratez pe cîntăreț, ori ca prin aceasta să-i arăt simpatia. N-am învățat-o, pentru că așa îmi era în obicei.

Drept pedeapsă — în ziua aceea — D[omnișoara] Frumușeanu hotări incorigibilului, o excepție. În ziua aceea fui pus în genunchi, pe bancă. În banca-ntăia.

Întîmplător — în ziua aceea — mama veni la școală să se intereseze de plod.

Intră în clas și după ce, reglementar, toată clasa se ridică în două picioare, mama înaintă spre domnișoară și apoi, mă privi mirată și totodată rușinată de întâmplare. În fața ei, stam roșu, cu ochii micșorați de plîns, cu buzele vinete.

— De ce e pedepsit? întrebă mama, molatec și se întoarse către mine.

— Mă scuzați Doamnă — răspunse profesoara — dar l-am pedepsit așa, după ce-l [i]ertasem de multe ori. N-a știut pe azi la memorizare *Semănătorul*.

Mama era din generația „*Convorbirilor literare*“, pe care le citise cu pasiune. Avea o memorie minunată și ținea mai cu seamă mult la Alecsandri. De aceea se întoarse din nou spre mine supărată...

— Cum nu știi,

« *Semănătorul harnic cu sacul subsuoară
Pășind în lungul brazdei...* »

Copiii, prin bănci, zimbiră cu răutate. Eu stăteam rușinat și mă așezai, grațiat în bancă.

D[omnișoara] Frumușeanu cu zimbetul ei < răutăcios > fugar, mă privi răutăcioasă.

— Vezi și mama ta le știe versurile...

Mama mă privea furios. N-am înțeles atunci, că era rănită în orgoliu și pentru poetul ei favorit.

Am cerut [i]ertare umilit și am plecat acasă. N-am învățat însă mai bine după aceea.

— N-am mai văzut-o de atunci pe D[omnișoara] Frumușeanu. Sunt ani mulți la mijloc și totuși mi-o amintesc din cînd în cînd.

Nu pot însă să mi-o amintesc, fără să-mi amintesc și de *Secerătorul* [sic!] și de Alecsandri.

Poate de aceea nu pot să-l mistui pînă astăzi, pe bardul din Mircești...

*

Cînd⁴ m-am înamorat înția oară aveam doisprezece ani. Eram mic, urît, elev în clasa [a] III[-a] sec[undară] la liceul « Bărzea », mai mult ras decît tuns cu mașina nr. 3, leneș, fricos, prost îmbrăcat și înteme[i]etorul unei societăți de binefaceri, cu binefaceri și capital anonim.

Cît despre inteligența mea nu prea știu multe, dar după cît îmi reamintesc, părerile erau împărțite; părinții susțineau că-s cel mai inteligent plod cu care Dumnezeu or-nase lumea; iar rudeniile și vecinii după felul cum mă priveau ori cum nu mă priveau, spuneau cu totul altceva.

Lucrul acesta nu cred să fi pus pe cineva pe gînduri; n-avea nici unul prostul gînd de a-mi explora isvoadele de păcură ce-mi dormitau în ochi ca-n lăuntru unui strat primar. Ba o mătușă, o mătușă care locuia pe Mogosoaia ori pe Podul-Roș, și care se-n-tîmpla foarte deseori la noi, la ora ceaiului, spunea, ori de cîte ori eram subiectul convorbirii cu o indiferență ce contrasta cu căldura ceaiului: « N-o să ajungă ista nici-odată om! ».

⁴ Titlul în manuscris: *Pagini dintr-un confesional*.

[illegible]

M-am gândit de-atunci de multe ori asupra formulei pe care o debita cu atîtă ușurință mătușa care locuia pe Mogoșoaia ori pe Podul-Roș și care se întîmpla to[t]deauna la noi, pe vremea cearului; și cugetam cu o vădită și explicabilă curiozitate: « cam ce fel de om m-o fi văzînd ori nu m-o fi văzînd mătușa ? ».

După cum am zis, eram stingaci, prost îmbrăcat și... prost. Cu toate acestea mai aveam ceva. Mai aveam pe lingă o extremă afinitate pentru alimentele dulci și o sensibilitate delicată ce-mi sirmuia tot trupul ca o vină roșie ori neagră pe cimpul unui marmor alb. Și anexat acesteia aveam un inexorabil gust pentru cetit și eram unul din cetitorii < se pretinde că există și de aceștia > cei mai asidui ai tomurilor de literatură, începind cu almanahurile mucegăite și resuscitate de prin poduri, pînă la versurile impregnate de mistuitoare suferinți ale lui Eminescu.

Dina era înaltă, blondă, voluptuoasă, zveltă. O prietenă a sor'ni. Nu știu ce farmec avea, dar exala așa îmbătătoare senzații, că fiori cu variații de robinete reci ori calde, îmi străbăteau tot trupul.

Era prin februarie ori prin martie.

Cînd scobora ușoară-n odăită, din tramu-n care vreun vițel bătrîn o urmărea cu ochii, parcă aerul uscat și muced se împrosăta deodată; o ventilație în stil clasic.

Din primul moment, în fascinatoarea ei prezență, griso-ul sufletului meu zbugni în flăcări violete.

O iubeam — fără ca sentimentele să-mi fie încă lămurite. Un haos de nouri și de vapori, o nebuloasă cu un astru incandescent la mijloc, mai nedefinit ca acela în care bătrînul soare își plimba spleenul cînd lumile terestre se despărteau de el, fără de plinsete și fără de emoționante « Leb-wohluri ».

Eram așa de stingaci când îi stăteam în preajmă, și-așa de pierdut când îi auzeam glasul răsunător ca o sonerie și virgin ca o coală albă, că de multe ori îmi voi fi răspunzând aceeași ori vreo măgulitoare variantă a celui « Oui monsieur » < din *Le livre de mon ami* > datorită talentului unui mare timid poreclit și Anatole France.

Dar trecu și mart cu ploile-i abundente și somnolente; cu primele înmuguriri de viață nouă; cu lecțiile bucherite automatic, pe cerdacul de dindărătul casei; cu guraliva ospetie a păsărilor migratoare.

Maiul, acel « wunderschönen Monat Mai », cum l-au denumit cu-o jovială plesanterie poetul Düsseldorfului, maiul cu ierburi și cu elytre de insecte — sosi, cu un ciorap fin și c-un decolté larg, parfumat, indiscret de demi-mondenă.

Devenisem de tot amoretat. O urmăream cu ochii nesăţioşi şi palizi şi o iubeam, fără să-i potfesc trupul, fără să visez lucruri nepermise (dar deja permise, socotind vechimea uzajului devenit un fel de servitute) ci o împresuram cu adoraţie naivă şi plingătoare, ca nişte sălcii arborescente circuitul unui lac.

În sfârșit, într-o zi, poarta cotețului în care sălășluiau sentimentele mele fiind deschisă, sentimentele, golase ori aripate de fantezie și de dragoste, emigrară cu toatele și, momentul fiind oportun, clipita pregătită, sucombară sub liniile concentrice ale ochilor ei de agată.

Eu aveam 12 ani și ea avea optsprezece; eu eram copil și ea Domnișoară; eu abia începusem să adulmec viața, ca copoiul urma unei căprioare; ea o cunoștea de-acum și totuși romanticele mele elucubrații (cu mult deosebite întru totul celor pe care le auzise până atunci!) păreau că o distrează.

Nu-mi aduc aminte să fi ris, ori să fi avut în glas, o singură nuanță de batjocură ori de dispreț; ba, lucrul fiind grav, cercind câteodată să-mi discern trecutul, ca pe-un manuscris înzorzonat de sinuozitățile vreunor hieroglife egiptiene ori caldeie — mi-am reamintit că promisem — dar divin al Junonei către Prometeu! — o sărutare lungă, caldă, vagă, amețitoare.

Lucru firesc acum, cît timp pietricica unei senzații nu tulbură fluviul activității noastre, facultățile își dezvoltă și își trimit antenele spre toate punctele cardinale, tulburate odată, ele gravitează în jurul unui singur punct pe care fizicienii l-au numit « punct de gravitate » și pe care eu, lăsându-l anonim, l-aș onora cu-o singură placardare: « Boală molipsitoare ».

Din ziua aceea deci, fiindcă gravitam și eu n-am mai învățat nimic pe-acasă.

Dragostea, ca orice ferment distrugător, ca orice ardere lentă, e prietină bună cu lenea și cu inactivitatea. Și așa, ajutat și de-o comunicativă căldură, cu capul răzîmat pe coate, îi evocam imaginea rizătoare și caldă, cu șuvițele-i blonde strangulate-n bucle, cu ciudățenia dar nu și cu maiestatea francezului Mirabeau.

Imaginea era de tot sugestivă și mă urmărea neîncetat, așa cum te urmărește un cerșetor cînd, dotat de un umanitarism larg, nu te înduri să-i taxezi insolența.

Și-așa, pe drum, seara la lumina roșie a lămpii, în pat ori la școală, icoana ei fină și evocativă ca o estampă, îmi resuscita fibrele sufletești.

La școală mai cu seamă, în orele în care profesorii bărboși, inepti, piperniciți ori dotați de-o talie circumferențiară, își goleau matca surselor lor, mă îndispunea grozav.

Sunt zile cenușii, obscure și friguroase, cari adăugite prospectului lecțiilor și nepriceperii profesorilor, îți infectează în suflet o melancolie surdă, un vis flotant și opac ca o brumă, o indispoziție instalată de propozițiile colegilor cu variații și alternative de trombon și piculină.

Rămîneam așa, cu pleoapele lăsate, ca niște nenufari pe sinuri de ape tulburate și visam. O moleșală dulce mă-ncerca din ce în ce, un ceva vag ca o somnolență mi se insinua printre globulele cîrnii și nu știu, ațipeam ori visam.

Ce știam și ce-mi păsa de cele ce profesorul bătrîn ori tînăr, dar todeauna nepricepător și insensibil, le debita în fața elevilor neatenți și incapabili, cu agilitatea unui acrobat invitînd publicul la circ, ori de strepidul unei seringi ce-ți slobozește-n carne exact atîta lichid cu cît fusese încărcat în ajun.

Erau brațe albe, erau ochi fermecători, erau nespuse farmece în grădina visului din care desprindeam cite-o floare rară din rana unui trunchi, ca să-i sorb hașigul otrăvitor.

— « Neculai Ținteanu! »... — o calmie spăimîntător de grea se făcea în clasă.

Rideau cu toții, își dădeau cu cotul, își cîntăreau pumnii, iar profesorul ridea și el: « Ia spune-mi mă rog, ce măcinăm de-un ceas aici? ».

Eram amețit, pierdut, fricos. N-aș fi avut niciodată curajul lui Znogveanu ori a ăluia de-i zicea clasa « Sturzu », ca să-i fi trîntit ușa în nas, ori ca să-l fi-nfruntat pe profesor: « Mai spuneți-mi o dată că nu s-aude aici prin fund! ». Rămîneam prostănac, mut, și clipeam des cu ochiul. Iar în catalog, după toate ceremoniile oficiale, cerneală roșie, dată, iscălitură, căpătăm în districtul Neculai Ținteanu, un trei mare cît toate zilele.

Consecințele au fost grave. Dragostea [i]eșise din crisalidă, fusese larvă și ajunsese sub tutela aripelor pudruite. Iar clasele au rămas în urmă, am pierdut numai doi ani. Dar dacă clasele au rămas în urmă, Dragostea, care atîta vreme mă desmierdase și

adormise în împărăția ameteitoarelor ei săruturi, stăruia neconținut în veșnică mișcare și prefacere, ca efervescența unui ev de patimi și de lupte.

Era o veșnică beție; nu amețeaua unui om care se-mbată într-o zi mare — ci o obișnuință care te mină în fiecare zi-nspre crismă.

Prefacerea se întâmplase totuși; din primitiv, sub veșnica aglomerare a îngrășămintelor de nervi și de senzații mă rafinai. Părăsii deci cu plăcere barbaria naivității și a platonismului, ca să primesc acolada unei forme moderne și sensibile fiecărui.

Nu mai priveam cu admirație sedentară, marmura gîtului D[omnișoa]rei Marguerite. Ci năvăleam, galant ca un rege al-Franței și nesupus ca un hotentot, ca să-mi înfig în gîtul ei, dinții mei avizi de acadele.

Principiul lui Diderot, pe care-l disprețuiam odinioară, devenea principiu vital. Credeam experimental acum c-amorul nu-i decît contactul a două epiderme.

S-au dus însă zilele însozite de Mai, cum se duseseră cele pluvioase de mart, se dusesse știința mea pe copcă și, fatal — trebui și dragostea să ia capăt.

Într-o zi, ori într-o seară, (n-am știut niciodată bine cînd e zi și cînd e seară) vestea veni fulgerător de vie scuturîndu-mi toate visurile, ca și cum un vînt suflînd prin cui-bul unei paseri i-ar fi măturat tot puful.

Fugise cu un ofițer. O lovitură năpraznică, o inconsolare temporală [*sic!*] și dragostea-mi se sfîrși.

O văd și azi pe stradă. Mă bucur cînd o zăresc de departe; mă trec prin trup fiori de voluptate, iar cînd i-ajung alături, o salut cu un gest sec și rece, ca și cum i-aș fi făcut cunoștința în cele mai penibile împrejurări din viață.

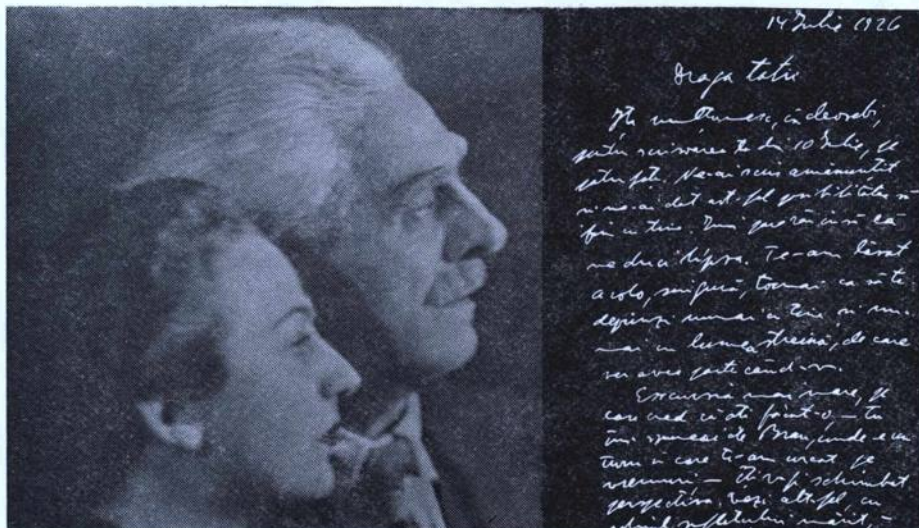
Și întorcîndu-mi capul, mă gîndesc că carnea asta dospită în ambră și în mose, e un interesant bibelou de catalogat în averea cuiva.

Iar ca epilog acestei drame, tata, care ofta și oftează, ori de cîte ori își amintește clasele < pierdute > pe care le pierdusem, mi-a lăsat o frază bine spusă în acea memorială zi: « Iaca, ai pierdut doi ani să-i faci versuri și cînd a fost să fie nici n-a fugit măcar cu tine ».

Iași

AMINTIRI DESPRE «CEL MAI MÎNDRU TIMID»

Galaction își eufunda mîinile în vasele
buzunare ale antirului lui și scotea fructe și
bomboane, pe care le punea pe masa de la căpă-
tîiul bolnavului. Erau amîndoi foarte frumoși.
Galaction cu marea lui barbă albă, cu ochii
plini de bunătațe, tata cu părul lui mult, de
zăpădă, cu fruntea înaltă, cu privirea lui fier-

binte. Plutea pe fețele lor o lumină pe care n-am mai văzut-o la alți oameni. Nu știu cum se vor fi văzut unul pe altul, ei care se cunoscuseră atât de tineri, atât de sprinteni încât făceau pe jos drumul din inima Bucureștilor la Mînăstirea Cernica să-l vadă pe Arghezi, atât de grațios timizi și curajoși, rînd pe rînd, în fața vieții, dar fără îndoială că aceeași înțelepciune și cumpătare îi făcuse să îmbătrînească la fel, să-și semene la bătrînețe, să aibă aceeași noblețe pe chip.

Și eu aveam atunci și am și azi diverse imagini ale tatii, de la omul tînăr, ușor cărunt, iute în mișcare, care la deșteptare dimineața cînta și foarte des și juca un joc mărunț, pe loc (s.t. dans n-a cunoscut niciodată), care se plimba eu mine de mină, sau cu mine în cîrcă, la cel care m-a învățat să iubesc poezia și m-a purtat în expoziții de pictură și în ateliere de pictori, la cel obosit de mai tîrziu, prea devreme obosit, dar care se înviora și se lumina la față cînd dădea de un vers bun, de o carte bună, cînd avea o mică bucurie personală sau i se părea că undeva, cuiva, i s-a făcut dreptate.

Muncise mult, tata, scrisese versuri și proză¹, tradusese și fusese funcționar de Minister, funcționar de editură. Din boemul desăvîrșit, fără rost și fără căpătii pînă cînd se căsătorise, ieșise, în fața răspunderii de a avea o nevastă, un copil, cel mai disciplinat, cel mai trudnic om. Născut într-o familie modestă, săracă, din

¹ « Deși am scris pînă acum o sută de nuvele, 7—8 romane și 5 volume de versuri, tot așa mai avea ce spune. Aș mai găsi încă un colț de viață românească neexplorat și încă un cîntec de îngînat în sufletul meu.

Dar am o slujbă, care nu mă păsuiește; și griji, supărări pînă peste cap mă asaltează și-mi macină timpul. Poftim de zămislire o atmosferă, în care să trăiască cu nevoile lor oameni și să se deslășoare o dramă.

Nu pot scrie decît în liniște, cînd zbuciumul meu propriu a tăcut, sau îl pot cel puțin da pe seama personajelor create. Cu prăpastia nesigurantei zilei de mîine înaintea ochilor nu poți fi scriitor! » (*Arhiva M. L. R., cota 1225.*)

părinți cu care nu se înțelegea nu din pricina unei naturi nă răvase, ci a unei totale nepotriviri, tinerețea îi fusese amară, nesigură, grea. A revărsat asupra noastră, a mamei, a mea, tot avutul lui de afecțiune, toată bogăția care îl umplea, și de care avuseseră pînă atunci parte numai bunica lui și prietenii.

Așa l-am știut și eu pe tata și așa și-l aduc aminte și alții: un prieten devotat, absolut, dar un singuratic atunci cînd nu era vorba despre prietenie. Ocolise cenele, grupările, coteriile literare. Acolo unde legăturile se stabileau pe altceva decît stimă și amicitie, unde era vorba de interese subiective, de servicii reciproce, de oarecare birfeală sau de pîndirea și lovirea altuia care făcea parte din alt grup, unde era vorba de un ceneclu al cărui șef trebuia să fie adulat și cu care se cuvenea întotdeauna să fie aparent cel puțin de acord, chiar dacă aveai o altă opinie, tata nu prindea rădăcini. Unii l-au socotit mîndru, alții timid. Cred că dreptate a avut Victor Eftimiu cînd a spus despre el că este « cel mai mîndru timid » pe care l-a cunoscut². Sfios, fără îndoială, niciodată umil, și mîndru, adică demn, niciodată înfumurat. Torturat de îndoile în privința propriului lui seris și străbătut de mulțumire cînd îl satisfăcea ceea ce făcuse, l-am văzut pînă la moarte trînd să refacă, să îmbunătățească și să primească³.

În casa noastră nu se dădeau oștețe, primiri, chefuri. La masa noastră însă au stat la loc de cinste mulți scriitori tineri sau mai puțin

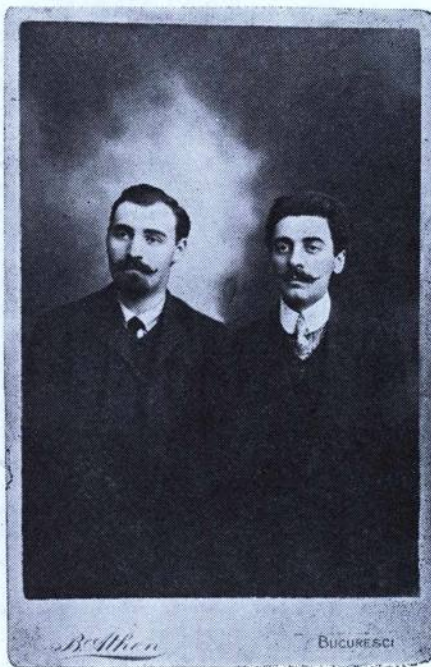
² Revelatoare este, din acest punct de vedere, întîlnirea — de o mare candoare și un haz involuntar — cu un alt timid, poetul Șt. O. Iosif: « Am hotărît, prin scrisoare, să ne întîlnim la București, ca să ne cunoaștem, în sfîrșit. [...] Iosif îmi [dădu] întîlnire la Kübler. Ne-am cunoscut lesne. Aveam plete și lavalieră. Am stat față-n față, la o mesuță, numai noi doi. Dumnezeu a fost darnic, cu mine: nu numai că nu-mi lipsește nici unul din simțuri, dar le am pînă astăzi treze și agere. Ca să-l adu pe Iosif însă, mă aplecam peste masă, mă încordam și din zece vorbe auzeam patru. Ne-am mai dat o întîlnire și am pătîi la fel. Nu-l auzeam ce spune! Așa fiind, disperat, l-am ocolit de atunci. Mi-am dat seama mai apoi că viața și a lui și a mea ar fi fost cu totul alta dacă aș fi putut să stau de vorbă cu Iosif cumsecade. Este pesemne un destin, o fatalitate și cu încheierea prieteniei ». (*Arhiva M. L. R., cota 3968.*)

³ « Vreau să refac toate cărțile mele, și cît mai repede, pentru că... mult a fost, puțin a rămas... <Și alt testament nu am> » — declara scriitorul, într-o scurtă confesiune scrisă probabil spre sfîrșitul vieții. (*Arhiva M. L. R., cota 1225.*)

tineri, în perioadele lor de lipsă, și uneori au și înnoptat, cînd soarta le era vitregă. Zgîrcit cu sine, neînțelegînd necesitatea unei haine noi, era generos cu boemul care i se părea lui că are talent. N-am văzut niciodată la noi un critic, vreun șef sau director de un fel sau altul.

Lucrul la minister sau la ministerele prin care a trecut, nu-i plăcea. Era silit să-l facă, puțini scriitorii sau poate nici unul nu trăia pe atunci numai din venitul literaturii lui. Dar cînd, din 1923 a preluat direcția „Bibliotecii pentru toți“, direcție pe care a avut-o pînă la sfîrșitul vieții, viața lui s-a mai îmbogățit cu o țintă: de a face din această carte mică, ușor de purtat în buzunar, spunea el, cel mai răspîndit și mai folositor factor de cultivare a celor deprinși cu cititul sau pe care ea avea să-i deprindă. Într-un număr al „Buletinului Asociației editorilor români“ (ianuarie-februarie 1934), într-un istoric pe care îl face „Bibliotecii“, serie cu entuziasm: «„Biblioteca pentru toți“ este astăzi cea mai mare comoară de cultură din cîte avem! În ea se cuprind toate facultățile și poate ea singură alcătui instrucțiunea completă a unui om. Mai mult ca școala primară, care poartă vina analfabetismului în largă măsură, ea a creat gustul de citire, a cultivat, a civilizat neamul românesc la orașe și a răzbătut pînă la căminele sătești». Tot în acest articol, tata spune cu mîndrie că pînă în acel an „Biblioteca pentru toți“ difuzase mai mult de 25 000 000 de volume în țară.

În legătură cu această „Bibliotecă“, mi-aduc aminte că tata a avut și o idee practică, poate singura din viața lui: În sate nu existau librării, țăranul nu era deprins să cumpere cărți cînd se ducea în oraș, la țîrg, micii intelectuali ai satelor erau departe de librării, de biblioteci. Cărțile trebuiau să ajungă la ei, să-i ademenească. Tata s-a dus la directorul Poștelor și a convenit cu el ca fiecare factor rural să aibă în țușca lui și cîteva numere din B. P. T. pe care să le propună celor cărora le ducea scrisori. Factorul cîștiga cîteva gologani la fiecare exemplar vîndut. Treaba a mers de minune. În B. P. T. se publicau de la povești pînă la opere de filozofie, literatură română și universală, clasici și moderni, poezie și proză, toate marile opere ale lumii. Redacția „Bibliotecii“ se afla la librăria Alcalay, un birou minuscul la capătul prăvăliei, a cărei fereastră-vitrină dădea, ultima, spre boulevard. Cînd am început să ies singură în oraș, treceam neapărat pe boulevard și mă opream în fața vitrinei în dreptul căreia era masa de scris

Vasile Demetrius și
Adrien le Corbeau.

a tatii. Așteptam să ridice fruntea, să mă vadă, să-mi zîmbească. Atunci eram fericită.

Prietenia noastră a început de cînd am prins să gîndesc, de cînd m-a învățat să gîndesc. Și mai ales m-a învățat să iubesc: oamenii, creațiile lor, frumusețea naturii. Dragostea care ne lega pe toți trei nu era învăluită de pudoare și de discreție. Ne iubeam fătîș, ne-o spuneam, ne-o dovedeam, sufeream și ne bucuram unii pentru alții fără măsură. Răsfoiesc scrisorile pe care mi le-a trimis de cîte ori eram plecată de acasă, găsesc pagini pline de căldură, de simplitate, de cumințenie. Transeriu aici una dintre primele, cînd eram aproape de șaisprezece ani și plecasem pentru prima oară singură, într-o colonie de vară.

«Draga tatii,

Îți mulțumesc, îndeosebi, pentru scrisoarea ta din 10 iulie, pe patru fețe. Ne-ai scris amănunțit și ne-ai dat astfel posibilitatea să fim cu tine. Îmi pare rău însă că ne duci lipsa. Te-am lăsat acolo, singură, tocmai ca să te deprinzi numai cu tine și numai cu lumea străină, de care vei avea parte cindva.

Excursia mai mare, pe care cred că ați făcut-o, — tu îmi spuneai la Bran, unde e un turn în care te-am urcat pe vremuri, — îți va fi schimbat perspectiva. Vezi altfel, cu ochiul mărit al sufletului, împuternicit după o lecție de frumusețe, rostită de „marele dascăl”. Capeți forța de a fi singur. Guști marea tristețe de a fi om și, după ce te-ai simțit mic, te înalți cu cugetul tău cuprinzător al întregului univers, ca un plop care ar fi fost îndoit până la pământ. Lucrurile devin lucruri, iar tu suflet, mister nepătruns, forță chibzuitoare.

„Toate fetele cîntă”, spui tu. Ele sînt vesele cu puținul ce-l au la îndemînă, pe cînd tu ceri senzații tari, excepționalul. Nu-ți spun să te mulțumești cu puțin, dimpotrivă, cere cit mai mult. Mai ales cere-ți ție. Dar fii răbdătoare și caută de vezi, nu cumva, în cele ce sînt în juru-ți, se găsește deosebitul. Aspecte, oameni, foarte multe lucruri se prezintă modest, obișnuit, dar omul original cu adevărat descoperă în ele ceva nou, delicat, mai știu eu cum? Să nu crezi că era mai interesantă, mai plină, lumea și viața din vremea lui Balzac, decît e azi. Nu! Era el însă un mag și în orice timp ar fi trăit, ar fi născocit o lume a sa, adevărată, care să ne placă, să ne farmece.

Lucico dragă, știu eu? dar te pomenești că tot vom pleca undeva în august. N-am nici bilete de tren, nici bani, dar Le Moulquinier stăruie și-n mine cu credința că va ieși un diamant, în cele din urmă, din silințele noastre, sau din teșchereaua maică-ti. Carmenei și Silviei sărutări iar pe tine, Lucico, te pupă tata mult, mult!

V. Demetrius

Locșorul ăsta îl păstrasem pentru maică-ta, dar m-am întilnit cu Tacit, care mi-a făcut o bucurie imensă. Mi-a spus că a fost la Lerești și că v-a luat la plimbare. Bun om! Excelent amic! Fii cumințe și iubitoare, dragă. Nu da însemnătate micilor neajunsuri, nu te lăsa impresiilor răutăcioase. Cu un pic de voință înlături multe, și din bălării ușor se poate [face] grădină. Vezi mai ales de sănătate. Mă tem de cofetării.

Iar te sărut!

Tu-Si-Mei ».

Nu-mi aduc aminte cum ajunsesem la numele ăsta de desmierdare pentru tata dintre multele desmierdări cu care l-am numit cîte o bucată de timp. Mi-aduc aminte însă foarte bine că la întoarcere de la Lerești (undeva, prin Muscel) tata m-a întîmpinat în gara Ploiești. Și el, și

eu ne topeam de dor; încă o oră pînă la București ni se părea prea mult după o lună de despărțire.

Marele Dascăl despre care vorbește în scrisoare e o frîntură dintr-o poezie a lui din volumul Trepte rupte (versuri scrise între 1901—1906) și care începe așa:

*«Din marile-ți precepte, minuni și iscusințe,
Natură, mare dascăl, copilul n-a-nțeles
Decît pe ale sale prea timpurii dorințe
Și versul pentru care se socoti ales.*

*Să străduiască alții în Biblii, Aritmetici,
Ajungă stîlpii lumii, podoabe sau unelte!
Copilul desluși-va cu ochii lui besmetici
Mîșcarea mlădioasă, sub vînt, a plantei svelte
.....»*

«Teșchereaua» mamei erau economiile ei, taină față de noi. Ea pusese ordine în viața tatii, în casa noastră, și mai găsea posibilitatea să și economisească din bugetul lor destul de pirlu.

Nu știu dacă tata mă răsfăța; mă lubea, dar încerca să facă din mine un om modest, drept

și cinstit. Nu cu severitate, nu cu asprime, ci cu înțelepciune, cu luciditate. În 1932 mă aflam în provincie, acțișă la un Teatru Național. Mă plîngeam în scrisorile mele de fîgăduiele care mi se făceau și nu erau ținute, mă plîngeam de nedreptate pesemne, de singurătate, de dor. Tata îmi scria:

«Lucico dragă, așa sint începuturile. Și Fotino, care este răspunzător de joc, are dreptate să nu-ți încredințeze ție, nou venită, roluri de oarecare însemnătate, cînd are elemente bine cunoscute lui și poate chiar formate de el. Ai voi ca Bălăceanca să stea cu brațele încrucișate și să te lase să joci în ceea ce poate ea juca? Se socotește și ea talentată și are, desigur, și ea sprijinitori. Și dacă n-ar avea și ar avea talent, n-ar fi păcat să privească cum îi trece înainte o începătoare? Asta n-ar fi o nedreptate?

Primește orice rol, cit de mic, căci îți va folosi. Vei învăța să te miști, să iei parte la jocul general, în tăcere. Ce penibil e să vezi că un actor stă gata să iasă de pe scenă, pentru că, o dată ce și-a spus vorbulețele, nu-l mai interesează ce fac ceilalți, sau să-l vezi legat pachet, Guliver în țara piticilor, prins, neputînd face o mișcare decît dacă i-a fost dictată din culise».

Avea încredere în mine, îmi afirma adesea această încredere, dar voia să mă ferească de înfundare, de lipsă de obiectivitate. Cînd am început să scriu literatură s-a bucurat, dar nu s-a grăbit să mă laude, a așteptat mai întîi confirmarea altora, în al căror cuvînt credea. Îi dădeam eu sfială un manuscris, mai șovăielnic, decît i-am dat lui Camil Petrescu bunăoară, mi-era atît de teamă să nu-i displace! Îl citea, își ridica ochelarii pe frunte și spunea: «Deh! tată, o fi, n-o fi!» Se temea să nu mă vadă cu ochi de părinte.

Cei care l-au pomenit pe tata în scris, în ultimii ani, au vorbit despre bunătatea, despre blîndețea și delicatețea lui. Era, în adevăr, blînd și delicat. Nu ocolea însă adevărul. Putea spune omului în față cu atîta sinceritate ceea ce credea despre el, încît mama și eu mine rămîneam încremenite. Le spunea pe nume minciunoșilor, ticăloșilor, viclenilor, și pe urmă ne explica simplu: «Nu trebuie să-ți închipuie că nu știu și alții că minte. De ce să nu-i spun că e tîlhar, dacă asta e adevărul?» Era, în purtarea asta, și naivitate, și imprudență. Nici una, nici alta nu sînt de natură să creeze în jurul tău un climat de răsfăț sau cruțare. Dar cum era tot atît de ușor să fie înșelat dacă cineva își dădea osteneala să-l convingă de contrariu, cum firea lui era mult mai înclinată să creadă, să lubească, să lerte, să accepte justificări, să descopere laturi omenești vrednice de afecțiune, avea mai puține prilejuri de duritate decît de duioșie. Din tristețea copleșitoare îl deștepta, înviorat, cîntecul lăuntric care nu-l părăsea niciodată.

Prieteni i-au fost Gala Galaction, Arghezi, Cocea, pe care i-a iubit pînă la sfîrșitul vieții, chiar dacă nu pe toți a continuat să-i vadă des. Prieteni i-au fost într-o epocă mai tîrzie poetul George Dumitrescu, Aron Cotruș, Ion Pas. Pe Ion Pas, mai tînăr decît el, îl cunoscuse de la debutul lui literar și-l îndrăgise de la început. Trecuse și tata pe la Clubul Socialist, se potriveau la păreri și zburcîmii tinereții pline de lipsuri dar însetate de cultură le fusese aidoma, în epoci diferite. Pe Aron Cotruș îl citise într-o revistă prin 1925 și-i scrisese la Arad o scrisoare plină de admirație și de dragoste. Cotruș răspunsese, îi trimisese o carte și o fotografie, apoi îl căutase cînd venise la București. Poposea la noi, era găzduit și răsfățat, și prietenia asta a durat ani de zile, pînă cînd, pe nesimțite, cei doi poeți s-au îndepărtat unul de celălalt, datorită opiniilor lor politice, care începuseră să se deosebească. Și prieten de toată viața, începînd din adolescență, a fost Felix Stamatiaide, un om de mare sensibilitate, de o strălucită inteligență, care i-a fost tatii foarte aproape în momentele grele ale tinereții lui zbucumate. Cînd Felix Stamatiaide a murit, cu un an și ceva înainte de tatii, tata n-a mai fost același om. Tristețea, care-l povernea adesea, s-a statornicit cu desăvîrșire în el, n-a mai cunoscut niciodată gustul bucuriei, n-a mai vrut să trăiască. O singură dată l-am mai auzit cîntînd și l-am văzut jucînd jocul lui mărunt, pe loc, în odaia de spital în care zăcea, într-o dimineață cînd îi fusese mai bine și îl îmbăiaseră. Cei doi tovarăși de cameră se uitau uluiți la domnul bătrîn, veșnic

îngîndurat, veşnic trist, care devenise pentru o clipă un băietan năzdrăvan şi jucăuş.

Astea sînt toate amintirile mele despre tata. Nu, numărul lor este infinit. Nu voi uita niciodată de pildă entuziasmul lui dezlănţuit cînd înlînea un nou autor care îi plăcea. Putea acel autor să fie foarte departe de forma pe care o cunoscuse şi în care scrisese el, dacă răsuna în acea proză sau în acele versuri un talent autentic, o coardă adevărată, tata îl adopta şi-l iubea. Avea o mare slăbiciune pentru « Întunecatul April » al lui Emil Botta şi o mare dragoste pentru poet. Pictorului Aurel Jiquidi, pe care l-a cunoscut în 1927 la Simbăta de Sus, unde se afla o casă de odihnă pentru artişti, tinerel proaspăt venit de la studii din străinătate, nu-i putea spune decît « Jiquidele tatii » şi nu se mai sătura

admirînd acel talent încă în mugure. Pe Lena Constante, cunoscută tot acolo pe cînd absolvisese primul an de Belle Arte, o stima ca pe o persoană matură, intuindu-i talentul şi personalitatea. În adevăr, nu-şi precupeţea preţuirea şi nu păstra pentru el, cu zgîrcenie, nici lauda, nici efuziunea.

Dragostea lui pentru oameni era molipsitoare. Respectul pentru cei simpli şi umili, despre care a scris atît de mult, n-avea limite. Mi se părea că stă cu urechea aţintită asupra lumii, ca asupra unui mare ghioc, să audă aulţul suferinţei omenieşti şi să-l traducă în proză sau vers, ca un apel la ceea ce ar fi putut s-o curme, s-o vindece. Un apel la omenia înăbuşită şi un strigăt împotriva orînduirii nedrepte.

Lucia DEMETRIUS

«...un cîntec de îngînat în sufletul meu»

MĂRTURII DE LA ÎNCEPUT DE SECOL

Taică-meu se numea Dumitru Ogea, feciorul lui Lazăr Ogea şi avea un frate şi o soră. Maică-mea se numea Elisaveta, fata lui Gheorghe şi al Paraschivei Bratu, născută Stinghe. Acest străbunic al meu, «tatăl de vecin» al mahalalei sale româneşti, înalt, foarte înalt, gros, era poreclit « Găburul », cuvînt al cărui înţeles nu l-am ştiut niciodată, dar care părea de cinste, nu de ocară. L-am apucat trăind şi m-a purtat odată de mină, într-o zi la biserica sfintei Troiţe, cînd mi se cumpărase o pălărie nouă, cu panglicuţe. Nevastă-sa, Maria, era de tot mică şi mi-aduc aminte închinîndu-se cu mare evlavie la icoane, îndelung.

Toţi aceştia sînt români din români, născuţi în Braşovul românesc şi trăgîndu-se poate unii din Turcheş ori din Săcele (n-aş putea spune care). Lazăr Ogea a fost negustor de lînă. Avut-a turme de oi? Nu ştiu. Atîta ştiu despre el şi că şi fiu-său Dumitru a încercat negustoria aceasta o vreme. Cu neamurile tatii (frate-său şi soră-sa) nu am avut legături şi n-am vrut să avem. Nu le-am preţuit niciodată. Gheorghe Bratu, tatăl mamei, a fost zaraf în Tîrgul-Griului, din centrul Braşovului. A avut o prăvălioară cu o singură vitrină. Bunică-mea, nevastă-sa, îşi aducea ades aminte în zilele grele de mai tîrziu, cum spăla aurul, ca să fie frumos. Era bogat şi bine văzut. Eu nu l-am apucat. Şi ea şi cum n-ar fi avut pe nimenea pe lume din neamul său, n-am cunoscut şi n-am auzit de vreo spiţă de a sa. De un prieten numai: Diamandi Manole. Avea pesemne rude puţine

și de departe și care n-au ajutat-o pe bunică-mea în văduvie. S-a întâmplat ca după moartea lui Gheorghe Bratu, după un an de zăcere și căutare scumpă cu doctori de la Viena, bunică-mea să încerce negoțul cu lână și să-i ardă casa cu toată lina depozitată în pod. (Rămăsese văduvă cu două fete de măritat și 2 băieți minori. Mama era copilul cel mai mare.)

Cea mai veche amintire a mea nu cuprinde nici tată nici mamă. Pe străbunicu și pe străbunica, da, și două șiruri de case, două girle și munți într-o parte și alta. Părinții mei se despărțiseră, cu ură și dispreț din partea mamei, după ce avuseseră 5 copii, dintre care doi muriseră din pruncie. Și plecaseră amândoi, rășniți unul de altul, în România: tata ca să-și găsească o muncă potrivită lui, căci pierduse tot ce avusese el cu băutura, jocul de cărți și poate și cu femeile, iar mama la o soră a ei, măritată și statornicită la Galați.

La foarte scurtă vreme după nașterea mea, pesemne de cum m-a înțărcat, m-a lăsat mama în grija maică-si și a bunicilor ei de către mamă. Nu împlinisem șase ani și bunică-mea deznădăjdui de negoțul ce făcea: cumpăra 2—3 cai de poștă (cantități de engros) și-i vindea la precupeți mici. Mă luă cu ea la Brăila, la o soră a ei bogată și fără copii. Că așa avea tată, mamă, nu-mi trecea prin cap. < Împlinisem vârsta de șase ani >. Eram al bunicii, căreia îi ziceam pe atunci «Maica Vița». În casa soră-si nu mă simțeam străin și stam bucuros de vorbă cu mătușa-mea, cu unchiu-meu însă era peste puțină: mă ascundeam în odaia noastră cînd îi auzeam vocea și băgam capu-n pernă cînd el trecea prin pridvor pe dinaintea ferestrelor. Nu m-a putut momi nici cu făgăduiala că-mi va da mie minzul, cu care mă jucam în curte și la grajd. (Casa avea multe încăperi, grajd cu cai, porci, păsări.)

La Brăila, șezînd în poartă, uitîndu-mă la o fierărie de peste drum, am văzut ieșind de acolo doi oameni certîndu-se, apoi luptîndu-se și pe unul trîntit la pămînt și călcat de picioarele. Apoi gălăgie: «I-a omorît! I-a omorît!». Vedenia isprăvii acestuia m-a urmărit adesea, turbure și fioroasă.

Împlinisem șase ani, cînd bunică-mea a pornit cu mine la București, unde părinții mei, cari se împăcaseră la stăruința unui frate mai mare al mamei, locuiau cu frații mei mai mari: Sterie și Dumitru.

Ca într-o lume cu desăvîrșire străină am intrat în casa părintească.^a

Fratele meu cel mai mare, Sterie, a fost de îndată trimis (poate că nici nu mai era, cînd am venit eu) la niște rude din Tirgoviște, care aveau un hotel, sală de reprezentație, grădină de vară și circumă. Seria frumos, știa să socotească, învățase vreo trei clase reale în Brașov, avea să fie de mare folos și să se procopsească la vremea sa. Pentru că bunică-mea venise cu mine nu-mi era mai neplăcut decît la Brăila deși aici ședeam la mansardă. La Brăila nu lăsasem nici un prieten, afară de minz, care, tot jucîndu-mă cu el crescuse și îmi trîntise odată, ca să-i dau pace, niște copite de măgar; la Brașov lăsasem doi: pe Arsenie și Hainărie, de care n-am mai auzit niciodată. Aci dădui de Dumitrache, mai mare cu vreo patru-cinci ani, din pricina căruia după vreo 2—3 luni am vrut, foarte serios, să mă sinucid. Mi s-a făcut, din pricina lui, o mare nedreptate și am fost insultat cumplit. Iată cum: ni se dădea la amîndoi cîte o cană mare de cafea cu lapte, dimineața. El își mîncă repede cafeaua, cu pline multă totuși și, vîzînd că mie îmi mai rămăsese, se făcea, de pildă, că aruncă o muscă în ea. Îndată, o lăsam și plîngînd mă duceam să reclam. Obîșnuit, mama îmi da un sfert de cană, fără să zică nimic. O dată însă refuză să mai îmi dea și mă respinse cu brutalitate și-mi spune că sunt un lacom și nesățios. Că sunt înțeles cu frate-meu, ca să mai capăt un supliment de mîncare. Atît de greu mi-a căzut acuzarea asta, că m-am închis în odaie și am pus chibrituri în apă, să mă omor. Deși mansardă, se putea totuși trece, cu oarecare primejdie de la

^a Aproape regulat tata, în loc să fie acasă, se ducea la circumă, seara. Mama pleca și-l căuta și, tinără, îl lua pe Dumitrache cu ea[...] și rămîneau eu singur, într-un etaj întreg, închis cu cheia într-o odaie. Și dacă așa fi fost măcar un copil somnoros, dar nici nu prea mîncam și nici somn n-aveam. Plîngeam noaptea, de-mi udam fața de pernă, la gîndul că bunica are să moară și totdeauna am să rămîn așa în singurătate. Și mă gîndeam cum are s-o bage pe bunica în groapă...

o cameră la alta și intra pe fereastră—Dumitrache, copil, a putut veni, ca o pisică, și m-a oprit la timp, să nu mă sinucid. Aveam să ne împrietenim apoi strajnic. M-a cucerit cu poveștile, de a căror existență știam de la bunică-mea, care îmi istorisise citeva, toate însă cu tilc, religioase.

Nu pot uita o carte mare cu scoarțe, cu chipuri multe, în care bunică-mea îmi arătase o sumedenie de sfinți și îmi spusese patimile lor: pe sfântul Ștefan îl ucideau cu pietre, pe altul îl tăiau în două, ca pe un miel jupuit, cu fierăstrăul. Dacă am fost cindva înțelept, bun și omenos, numai și numai bunicii mele îi datorez asemenea sfântă moștenire, de pe urma căreia am suferit mult, dar am și avut multumiri.

De la Dumitrache am auzit întâile stihuri, spuse înalt și răspicat. Plingeau toți ai casei, afară de tata căruia de asemenea îi plăcea, <dar asculta> cind Dumitrache citea *Orfanii* de Crețeanu și mai cu seamă mama făcea mare haz de cotoiul Raton — al lui Grigore Alexandrescu — care zicea că se călugărește, poftindu-i la sindrofie pe șoareci. Idei mai presus de vîrsta mea începeam să le înțeleg prin meșteșugul versului și prin căldura și iscusința celui care le debita. Acea minunată *Carte de citire* de profesorii asociați și de Barbu Constantinescu, aveam s-o cunosc curînd și s-o devorez. La 8 ani știam să citesc cumsecade, sorbisem tot ce era de sorbit din cărțile lui frate-meu și găsisem și altele, aduse în casă tot de el: haiduci și romane senzaționale.

Și tata, cînd <dormeam> mă culca cu el, îmi spunea povești. Isprăvile lui Alexandru Machedon nu mă interesau prea mult. Mai degrabă îi plăcea tatii să și le amintească, decît mie să le ascult. Dar erau, desigur, bine istorisite și n-am uitat nici *Făt frumos*, *fiul vacii*, nici *Oglinda de sub mîna dreaptă*, basm pe care l-am scris și se găsește în *Povestiri și povești*. [...]

Cînd mi-a venit vremea de învățătură, m-a dus mama la școala de roșu, numărul 1, să mă înscrie. — «Ogea?» a întrebat directorul, văzîndu-mi actul, care era și de botez și de naștere. «Nu se poate! o să-i zică copiii popă turcesc și, cum e plîpînd, cine știe ce are să pată! Cum îl chiamă din botez pe taică-său?» — «Dumitru.» «Păi așa spune, cucoană. Atunci îl înscriem așa: Vasile Dumitrescu, fiindcă e băiatul lui Dumitru.» Mama n-a protestat și, deși pe frate-meu, la școala din sfinții Apostoli îl înscrieseră Ogea (sau Ogescu — așa mi se pare), eu am rămas Vasile Dumitrescu. Cu timpul, toată familia s-a chemat așa.

Mi-am adus multă vreme aminte cum, cînd am intrat întiași dată în clasa aproape plină, mi-am ales cu șovăieli locul, căutînd un băiat a cărui mutră să-mi placă. În cele din urmă însă m-am așezat lîngă un cocoșat, din milă, pricepînd că nu vrea nimeni să se așeze alături de el. Era un fecior de popă, băiețel care a murit chiar în anul acela și am stat apoi în bancă lîngă băiatul pe care îl plăcusem cu adevărat: Ion Costoli. La acesta, curînd, curînd, am început să mă duc întîi de la școală, după amiaza, și să beau cafeaua cu lapte cu el și soră-sa Betuța. Ședeau în strada Lipscani; taică-său, Adam Costoli, italian, avea o fabrică de pălării de paie. Ceea ce mă atrăgea acolo era Betuța, de care am fost îndrăgostit pînă la 14—15 ani.

În școală am fost dintre copiii cei mai cumiți, mai mediocri la învățătură și mai cu autoritate printre copii. Aveam pesemne nevoie de regatul pe care îl pierdusem. Smeu, arșice, bătălii (se băteau școalele între ele cu mare tîmbălău, pe maidanele întinse de pe atunci, de exemplu pe locul unde este azi tribunalul) nu mi-au plăcut. În cartierul în care ședeam (strada Smîrdan, strada Doamnei) am găsit o lume de copii din care făcea parte și Ion Costoli și soră-sa, Betuța.

În clasa [a] 4-a primară, monitorul nostru, Const. Antonescu, mai mare cu vreo 5—6 ani ca noi, țăran șiret, ca să nu fie gălăgie în clasă tocmai cînd vine profesorul, propunea: «Băieți, să tăcem cu toții, că filozoful Lahovary ține o cuvîntare». Și cuvîntarea, din bancă, o țineam eu. Cînd profesorul deschidea ușa, mă lăsam ușurel la loc, ca și cum nimic nu se petrecuse. Poate că știa însă și el ceva în privința asta. A fost vorba la sfîrșitul anului să mi se dea al doilea premiu întîi... Dar Busuioc, al cărui tată era la Poștă intendent, i-a dus d[omnu]lui profesor cîtă sîrmă i-a trebuit ca să îngrădească o grădină și premiul i-a fost dat lui. Ce nostimadă: eu și Busuioc Alexan-

dru i-am dus sirma acasă. Și într-o școală primară se pot învăța multe lucruri. Dar n-am avut de fel sentimentul că mi s-a făcut o nedreptate mie, ci altora, care erau tari la geometrie, aritmetică, pe care eu nu le pricepeam nici atita cit se predau în școala primară.

Tocmai sfîrșeam clasa [a] patra, cînd părinții mei, care trăiau în nesfîrșită vrajbă deși copii făceau (la fiecare an și jumătate, la doi ani, spoream la număr cu cîte un frate și acum și cu cîte o soră) au cumpărat un imobil (2 corpuri de casă cu cîte o cameră mare și o sală) pe strada Rosetti, azi Vasile Cirlova, în suburbia Staicu.^b Fratele meu cel mare, Sterie, se întorsese de curînd de la Tirgoviște și fusese numit contabil al fabricii Letea. În multe circiume din centrul Capitalei și pînă acasă, tata se odihnea și se oțelea. Gospodăria grea începuse să apese mai mult pe umerii lui Sterică.

Cam tot pe atunci mama, care purta toate socotelile și toate grijile și care nu ațipea, oricît de trudită, pînă nu venea și cel mai în vîrstă dintre plozii ei în cuibar, deși eram oleacă venetic, umbla să mă înscrie la un liceu și nu izbutea, nemaifiind locuri. Școalele se deschideau la 16 august. Mama nu întîrziase. Erau și alții pățiți. În cele din urmă se creează o divizionară la gimnaziul Șineai (în curtea bisericii sf. Gheorghe Vechiu). În noiembrie sunt înscris; învăț destul de bine, mai ales în urmă avui succes: sunt singurul din clasă care explic, cînd toți elevii tac nemțește, *Toporul și pădurea* de Gri-gore Alexandrescu.^c Dar divizionara se desființează și iată-mă trecut din oficiu la liceul „Matei Basarab”, școală cu alți profesori, cu alte cărți și cu un avans de învățătură de două luni! Profesori, elevi, ne primesc cu ostilitate. Ni se cer alte cărți decît cele după care învățasem noi. Acasă... mizerie, sărăcie. Alți bani pe cărți! Și nici la mine chef de carte, ci chiar imposibilitate, dezgust. Trag la fit, pînă cînd într-o zi de mai sunt întrebare acasă: «Tu ce faci? Te duci la școală ori ba! — Nu, îmi cere alte cărți... Și umbli haimana! — Da! — Ce facem cu asta? — Tu ce-ai vrea să faci? — La o librărie...».

Trebuie să spun că de multă vreme mîzgăleam versuri. Mă amuzam. Era felul meu de-a mă juca.

Am spus de bunică-mea că nu fusese ajutată de nici o rudă a bărbatului ei. În Bucu-rești, totuși, ea avea foarte multe case de oameni înstăriți, în care era primită cu dragoste și bucurie. Mă lua cu dînsa și în toate acele case am stat, ca la cele mai primitoare conacuri de moșie, rugați și tratați minunat, și pînă la două săptămîni. Eram sărutat, lăudat pentru deșteptăciune și îmbuibat cu toate zaharicalele. Mi-aduc aminte de casa lui Nicolae Penopol, mare angrosist de băcănie; de casa lui Măgiraș (o poreclă brașovenească), mare librar; de o casă pe calea Moșilor și de alta pe strada Belvedere, mari. Și bunica (mama mare, cum îi ziceam acum) plecă și cu ceva bani la portofel de la prietenii ei dragăstoși, rugată să mai vie, cit de curînd, cu nepotul ei. Fuseseră

^b Cînd am intrat întiași dată în curtea caselor din strada Cirlova, m-am oprit după doi pași, amețit. Și nu era numai amețea, se întîmpla cu mine ce mi se mai întîmplase; se răsturnau brazde, un scrînciob stricat nu izbutea să se învîrtească. Am stat năuc și deodată mi s-a întîns dinaintea ochilor priveliștea casei mătuse-mii din Brăila, strada care se repezea în poartă și pînă și vedenia nesuferită a asasinatului de care am pomenit. Le uitasem pe toate, se ștersese din mine de tot și mirosul, el mi le reînviase. Mirosea pămîntul ogrăzii rîcîit de găini ca în curtea caselor din Brăila.

^c În liceu am fost zguduit din cucernicia mea pînă la desgrădinare. Profesorul (cel simpatic mie din pricina succesului ce-l avusesem la el cu *Toporul și pădurea*) de română, care era și de istorie, ne-a spus că lumea e veche de cel puțin 300.000 de ani. Făcîndu-se săpături adînci în malul Nilului care crește cu atîta în fiecare sută de ani, s-au găsit case omenești la cutare adîncime, care era socotită la 300.000 ani. Eu știam de la mama mare că lumea lui Adam este de vreo 5.000 de ani. Și se mai întîmplase un pocinog, ceva mai înainte, cu mine. Mă dusesem la Mitropolie, de hramul sfîntului Dumitru. Dornic să înaintez în biserică pînă la racla sfîntului, ca să văd moaștele, în înghesuiala cea mare, dau în lături cu pieptul ori cotul haina unei cocoane. Și cocoana începe să strige: «Hoțul! a vrut să-mi fure ceasornicul!» Abia am scăpat nechelfănit. Avea lumea alte scopuri acolo. Dar credința mea s-a poticnit: De ce a vrut Dumnezeu, m-am întrebare eu, să pat asemenea ocară; de ce atîta nedreptate mie? Și m-am simțit izgonit din biserică. Mi-era greu să cred că nu era Dumnezeu prezent în sfînta Mitropolie în ceasul acela de «slujbă tare».

aceștia, cred, dacă nu neamuri, prieteni ai bărbatului ei, făcuți la Brașov, pe vremuri.

Frate-meu Steriță, tânăr cu mustăcioară, luxos oleacă, era bun prieten cu Gheorghe Sfetea, care conducea librăria din Calea Moșilor, a lui frate-său Constantin, acesta fiind director al fabricii „Progresul” din Ploiești, unde se vede că avea leafă mare. După cîțva timp însă, Constantin vine să-și conducă singur librăria și editează o revistă literară, „*Vatra*”, la care cheamă pe Slavici, Caragiale și Coșbuc. Bucuria mea era fără seamăn: îi vedeam de aproape și-i auzeam discutînd pe trei mari autori. Cel mai ascultat era Slavici. Discuțiile se prelungeau uneori de la șapte seara pînă la zece,

cînd negustorul, flăcău pe atunci, pleca cu cei 3 scriitori (Slavici îi părăsea pe drum pesemne) la berăria din strada Gabroveni, a lui Caragiale și Mihalcea (acesta numai și vechi birtaș).

În mahalaua Staicului, în care aveau părinții mei acum case, am venit și eu și bunică-mea să locuim. Poate că nu îndată, dar foarte curînd am început să fac prieteni, și, cînd se potrivea, să-mi spun veleitățile, să citesc din versurile mele. L-am cunoscut pe Măteache Zamfirescu, flăcăiandru, cu aere de student (era cred prin clasa a 6-a ori a 7-a și învăța în particular). Și am pus la cale o revistă: „*Încercări literare*”. Pe poligraf. Poetul eram eu, Măteache traducea din franțuzește.

Gheorghe Sfetea pleacă îndată de la frate-său, venind acesta să-și conducă treburile. Pe C. Sfetea nu l-am putut suferi de la început. Avea două fețe: răpitoare una, cu clientela, cu cucoanele mai ales și groaznic de respingătoare cu bieții lui simbriași. După cel mult 2 ani și jumătate de sedere, am plecat din librărie.

Pe cînd eram la librărie, din bacșișurile pe care le primeam de la cei la cari duceam pachete, cumpăram de la chioșc toate revistele literare și gazetele în care se publicau romane, nuvele, poezii. Cumpăram și cărți de la anticari. Așa, din ziare și reviste, am aflat de socialiști și m-am dus, copil de vreo 13—14 ani, la clubul muncitorilor din strada Doamnei. Doream acum să fiu muncitor ca să pot protesta în bloc, să am tovarăși în lupta ce începuse împotriva burghezilor, a patronilor ca Sfetea. Atmosfera clubului socialist, în care erai primit ca egal ori de ce vîrstă ai fi fost, ori de ce nație, oricum ai fi fost îmbrăcat și oricum ai fi arătat la chip, m-a atras cu putere, dar m-a și jignit: erau atîția urîți și nespălați acolo, cari parcă proclamau pe o idee mare urîtenia și nepieptănarea. < Dar > Iubirea de oameni însă mă cucerea. Totuși, nu m-am înscris niciodată în « partid ».

Și tata și Steriță își pierduseră slujbele. Tata a fost nevoit să se angajeze ca lucrător într-o fabrică de sobe, de pe strada Vulturului. Steriță își găsi post la comuna — șef. Frate-meu Dumitrache este luat în armată, de care scapă Steriță ca susținător al familiei, pe trei ani, se înțelege. Eu umblam fără rost, citeam cărți împrumutate de la te miri cine, acasă începuse să mi se dispute masa și adăpostul și purtam haine și încălțăminte de-ale fraților mai mari, și nu lipseam de la cercul studiilor sociale al partidului socialist, pierdut printre cei mărunți, neremarcat de nici unul din cei mari și nedeschizînd gura niciodată între 7 inși, ceea ce a fost suferința mea de toată viața și pricina neizbindei mele totale. < Vremea trecea; spoream în vîrstă >. Prieteni aveam din cei cari îmi rămăseseră de copil, din cartierul străzii Smîrdan și cei din mahalaua Staicu. Ca să nu fiu certat acasă și să nu mi se drămuiască bucata de pline și blidul de mîncare, dormeam uneori la Sima Hara, cel mai deștept dintre băieți,

chelnăr vara și blănar (la Prager) iarna. Nu avea părinți, nu știa nici el precis dacă este german sau ceh.

O rubedenie a noastră, Dumitru Gogonatu, om vîrstnic, maistru la o țesătorie din Filaret, vorbi cu directorul lui și iată-mă-s ucenic de fabrică. Am învățat să țes cu mașina, să mi-o ung și s-o curăț. În fiecare săptămînă primeam într-un plic, cînd îmi venea rîndul, de la ghișeu, suma (nu-mi aduc aminte cifra) cu care îmi plăteam cumsecade mesele. Locuiam la fabrică, într-o odăiță destul de bună, cu alt ucenic, singurul meu prieten acolo, afară bineînțeles de D[umi]tru Gogonatu la care mă duceam des și pe care îl iubeam cu adevărat, fiindcă, nu știu de ce, mă prețuia. Într-o zi însă mi-a căzut de la piept, tocmai pe cînd trecea d[omnu]l director și lucram la mașină, o carte. Tapaj, scandal! Gogonatu a fost chemat pe loc să constate și el nepotrivirea mea cu meseria ce-mi alesesem — și am plecat din fabrică. Șezusem un an poate și eram pe atunci de vreo 14 ani.

Iar îmi nemulțumeam cumplit părinții, iar supărare pe bunică-mea, iar haimanalic. Să nu ai ce face ore peste ore, săptămîni, luni, e grozav! Scriam poezii! dar de ce? pentru cine? Iar prietenii mei, unii pe care bucuros nu i-aș mai fi văzut, fiindcă nu aveam nimic comun cu ei; iar Sima Hara, pe care îl iubeam, dar nu-i citeam versurile mele; iar Kraushaar, care-și urma liceul tîrîș-grăpiș și se extazia la tot ce făceau eu, dar nu-l socoteam prea deștept. Kraushaar îmi era credincios, orice aș fi ajuns. Ne împrietenisem în clasa a 2-a primară, eu luîndu-l sub protecția mea, cînd tocmai i se făgăduia o bătaie și persecuție. Nu făcuse cu noi clasa întîia și băieții ceilalți apucaseră să se împrietenească și să se coalezze. Dar pe amicii aceștia nu-i mai vedeam uneori cu săptămîni. Ei ședeau în centrul orașului, unde-i cunoscusem, și eu la mahala, departe. Se întimpla să-i caut zadarnic, se risipiseră și în cele din urmă, Hara plecă la America, de unde avea să-mi scrie și, cînd se va îmbogăți, pe mine, cel dintîi, să mă aducă la el.

Înainte de a pleca Simi Hara, cu băieții din mahala, de aceeași vîrstă, am înjghebat o revistă, tipărită. N-a apărut decît un număr și, redacția fiind acasă la mine, am primit o sumedenie de scrisori și nu știu cum s-a făcut, am cunoscut pe un veritabil publicist: Ion Ruse-Admirescu. Vestindu-l pe Matache Zamfirescu de această cunoștință, se pune la cale, împreună și cu alți prieteni ai lui Matache, alcătuirea unei societăți culturale, „Emanciparea“. Se țin cîteva ședințe la Elisabetan (sală din str. Romulus) și este ales președinte Ruse-Admirescu și, în statutele societății, se trec următoarele: «dacă în chiar stînul societății se va ivi un poet de mare talent, societatea îl va ajuta moral și material». Articolul acesta mă viza de-a dreptul. La scurtă vreme mai apoi am dobîndit prin Ruse cel dintîi post potrivit cu veleitățile mele: corector la ziarul „*Naționalul*“, al cărui director era Iancovescu. Ca și societatea „Emanciparea“, gazeta n-a trăit prea mult după intrarea mea la ea.

În lumea socialistă pe care o cercetam uneori des, am cunoscut un student în medicină: Samuel Segal și pe niște flăcăiandri: Conrad Gold, Abovici, Solomon Iser și Spitzer, care, locuind cam prin același cartier cu mine, plecam de la clubul socialist cu toții, discutînd. Pe cel dintîi l-am împrietenit cu ceilalți și ne adunam apoi cu toții la o ceainărie. Am început să ne întîlinim seară de seară și discuțiile sociale, literare, filozofice nu mai aveau sfîrșit. Am simțit în cercul acesta primii fiori ai mulțumirii artistului, citindu-mi versurile la ceai. Segal, pentru că nu știam franțuzește (și apoi Segal citea rînd pe rînd răspunsurile noastre și pe al lui și le comentam cu toții, cu foarte multă rivnă.

Mă ridicasem un moment în ochii părinților mei prin slujba de la gazetă, repede pierdută, și, cum nu-mi mai găseam alta, mama (tata habar n-avea de mine!) îmi făcea zile fripte. Nemaivînd încotro, intru la o casă de comerț care se intitula librărie, dar care procura cărți în rate, cărți franceze. În situația aceasta am cunoscut un oarecare Popescu, socialist și el. Citindu-i din versurile mele, îmi propune să mă ducă la niște

prieteni ai săi, cari tocmăi întocmeau un ceneclu literar, care avea să întemeieze cîndva o revistă literară. Erau liceeni — la „Sfîntul Sava“, terminau studiile liceale și o revistă pe care o făcuseră ei de curînd, avusesse mare faimă: vorbise de ea „Adevărul“.

E locul să spun aici că versurile mele de pe atunci, poezia ce mă mulțumea, aceea pe care mi-o îngina sufletul și izbuteam în parte citeodată s-o scriu, aducea cu o imagine de neprihănire, de naivitate: fete în muselină și dantele, unele prințese de pur singe, care toate nu se împăcau pînă la fraternizare cu chipurile care populau clubul socialist. Pricină de suferință și de confuziune sufletească. Voiam să scriu și poezie socială, din zvonul și durerea din jurul meu. Înceream și izbuteam mediocru. Trebuia să treacă multă vreme ca să se imbibe în mine realitatea. Prietenii cu care mă alesesem din club nu erau nici ei oameni de rînd; mă puteam încrede în prețuirea lor. Făceam cu toții o gașcă aparte în masa socialistă, nici unul nu era înscris în partid, nu vorbise de la tribună și nu colaborase la vreo publicație.

Tot aici trebuie să spun că mă miram și mă întristam citind versurile lui Radu Rosetti și Haralamb G. Lecca, considerați mari poeți pe vremea aceea. Îmi citeam stihurile mele după ale lor și desnădăjduiam. Nu semănau cu ale lor! Eu n-aveam să fiu prețuit niciodată decît de doi, trei prieteni. Inima mi se stringea, mintea mi se întuneca, avea dreptate mama să mă disprețuiască și amăgită era bunică-mea apărîndu-mă.

La sfatul și stăruința lui Popescu n-am rămas rece. Nu avusesem pînă atunci prieteni scriitori și eram foarte ademenit de perspectiva de a avea tovarăși de-o vîrstă cu mine, trecuți prin școli și aliați literari. Lipsa școalei, eu o acoperisem cu tot ce găsisem pe la cunoscui, pe la bibliotecile puține unde mi se îngăduia să citesc și cînd aveam bani cumpăram cărți și toate gazetele care publicau literatură. Ca să-i pot cunoaște și să mă cunoscă cumsecade mi-am transcris poeziile, cite le păstrasem pe foi volante, într-un caiet, pe care l-am încredințat lui Popescu. Dacă le plăceau, bine; dacă nu, nu trebuia să-i cunosc pe tinerii studioși — tobă de carte, mi se spusese — care aveau să deschidă drumuri noi în literatura românească. Îmi mai spunea Popescu despre ei: — «Sunt mulți. Este unul Pișculescu, este Luculescu, este Pașcanu, este Duca și alții. Nu se știe cine va fi director: eu l-aș vrea pe Luculescu. Se întîlnesc toți în strada Semicercului la Pișculescu Grigore».

Prietenii mei începuseră să emigreze. Plecase Conrad Gold în America, unde avea să ajungă profesor universitar de dentistică la facultatea din Filadelfia (cred). Abovici și Solomon Iser, cu care stasem vreo două luni într-o cameră mobilată ca doi frați, plecau sau plecaseră. Unul avea să aibă cu vremea două cabinete de dentistică la Paris și să se îmbogățească, celălalt, cocărjat de învățătură și de citiri literare, filozofice, științifice, avea să ajungă (este și azi, în 1937) directorul Institutului de Radiografie din Paris. Insuși Segal, învățătorul nostru (nu și al lui Iser) avea să plece, sau plecase în America, de unde avea să se întoarcă odată ca să-și vadă rudele și prietenii și ca să moară. Numai Spitzer rămăsese și avea să rămînă, dar nu-l mai vedeam nicăieri.

Tinerii scriitori, care pregăteau o revistă, care puneau la cale un ceneclu, se grăbiră să-mi trimită pe Popescu. M-am prezentat în ziua fixată în strada Semicercului. Erau acolo: gazda și Niculae Cocea. Doi tineri foarte frumoși, bine îmbrăcați, unul oacheș, celălalt blond și cu părul creț. Nu m-am intimidat și după discuții de vreun ceas, neîntrerupte, literare, Cocea l-a chemat pe Pișculescu să-i spună ceva, în sală, tainic. Și i-a spus: «Este extraordinar băiatul ăsta! Trebuie să facem tot posibilul să rămînă între noi, iar de Popescu să ne cotorosim». Versurile mele plăcuseră și eu de asemenea. «Cînd l-am cunoscut eu — a spus mai tirziu Galaction fie-mii — era un poet complet făcut». Iar ei mi-au plăcut mie, fără comparație. O mare dragoste m-a învăpăiat pentru amîndoi. Aș fi vrut să-i văd zilnic, dar înțelegeam că trebuie să-și dea bacalaureatul și nici eu n-aș fi putut să-i văd: eram slujbaş. Îmi găsisem tovarășii, eram fericit.

I-am cunoscut mai apoi pe Luculescu, care scrisese în dreptul uneia din *Albăstrelele* mele, în caietul de care am pomenit și pe care toți îl citiseră, «admirabil», pe

I. G. Duca, pe frații Pașcanu — unul din acești Pașcani a scris mai târziu o piesă *Cleopatra* (a Egiptului) care căzu — pe Alecu Zamfirescu, pe Traian Alexandrescu (care avea respect față de mine tocmai din pricina poeziilor mele social-realiste) — dar mare prietenie nu aveam decât pentru cei doi, pe care îi cunoscusem mai întâi: Pișculescu și Cocea. Dintr-un început, am auzit de Theo, dar nu se arăta. Când l-am cunoscut, poate peste un an, mi-a spus că mă urmărea din ochi pe uliți, că mă știa din caietul meu de versuri. Și cu el m-am împrietenit tot atât de strâns ca și cu ceilalți doi. Am mai cunoscut pe Iuliu Dragomirescu, de care și Cocea și Pișculescu făceau mare caz. Dar nici eu, nici Theo nu-l puteam accepta și suferi și numai pe noi patru ne considerau scriitori de talent. Întîia manifestare în public a unuia din noi cred că a fost romanul *Poet-poetă* de Nelly (Cocea). Avea o prefață de Grigore Pișculescu. Pe cînd mi-l citea, am socotit romanul acesta de mare valoare, la scurtă vreme însă după apariția lui nici noi nu l-am mai prețuit. Nu apucasem să-l cunosc pe Theo și după multe sfaturi, șeful nostru de fapt, Pișculescu, s-a prezentat la „*Adevărul*“ lui C. Mille cu o poezie a mea, în care era vorba de o a doua înviere a lui Isus, revoluționară. S-a publicat. Pseudonimul «Demetrius» apare atunci întîiași dată în publicistică și fusese inventat de Pișculescu. Tot el s-a dus la d[omnu]l N. Petrașcu, secretarul și alcătuitorul revistei boierești de atunci „*Arta și literatura română*“, la care scriau Olănescu-Ascanio, H. Lecca, Vasile Păun și o mulțime de alți scriitori cu nume, dar cu puțin sau fără talent. Era în anul 1897—98 cînd am început să publicăm în revista aceasta și eu mă găseam în serviciul librăriei-comision din strada Enei a lui Basile Nicolesco.

Bunii mei prieteni se gindeau să mă scoată de la o muncă nepotrivită în treptele spirituale pe care le urcam. Și Pișculescu, căruia murindu-i mai demult tata administra avutul părintesc, mă luă mai întîi la el acasă, — era vară — să dorm pe galerie. Ceea ce făcui un timp. Dar nu se potrivea cu ideea unui cămin propriu, în care vîi să te închizi singur, cugeți cărți, lucrezi. Plecam de dimineață și oriunde mă puteam duce, dar la galeria mea nu. Acolo veneam numai la dormit. Scăpasem de ocupația nepotrivită, dar nu mă puteam în lege ocupa de versurile mele. Dar iarna se apropia. Prietenul meu mai avea tocmai în acel timp pe Theo de îngrijit. Nu avea slujbă, cu Macedonski, la care stătea ca un fiu, se certase, și maică-sa, la care stătea acum, trebuia neapărat să fie ajutată. Și iată-mă șezînd în gazdă la mama lui Theo, pe banii lui Grigore. În aceeași cameră, la aceeași masă mîncînd, ne-am împrietenit ca pentru eternitate.

Luîndu-mă într-o zi Pișculescu la hipodrom — pe care nu-l mai văzusem și nici nu l-am mai văzut de atunci — am cunoscut pe un fost coleg al lui de liceu în primele 4 clase, care era în uniformă școalei de ofițeri de infanterie. Mai în vîrstă decât mine cu un an, doi, și eu păream mai tînăr cu alți doi ani, tînărul începu să mă zeflemi-sească. Purtam plete, nu prea mari, și lavalieră. Păr mare, dat peste cap, era pe vremea aceea vădită pretenție literară. Dar la batjocura lui am răspuns așa de blînd, așa de frumos pesemne, că omul meu și-a sleit răutatea. M-a rugat să-i spun din versurile mele și m-am supus. Cucerit și-a cerut scuze. Felix Stamatiade. A trebuit să ne înîlmim în cea mai apropiată zi de sărbătoare. L-am cunoscut și pe fratele lui, Aurel,

care își termina liceul și care, de la Felix, îmi și învățase unele poezii. O mare prietenie se întemeie. Fără atitea amicitii și admirație, pradă tuturor felurilor de lipsuri și nevăzînd în viitor puțința unei existențe onorabile, ideea sinuciderii ar fi biruit în mine, cu siguranță.

În atîta timp liber cit aveam, om fără slujbă și fără cămin, citeam în biblioteci, citeam în grădinile publice, cărți împrumutate de la prieteni, citeam pe străzi, gheboșat încă de pe atunci. Mai de mult îmi căzuse în mină o carte, pe care o citisem cu sete, o digerasem și o asimilasem: *Versuri* de A. Naum, traduceri din marii poeți ai lumii. Deși găseam că sunt oribil traduse, versurile acelea m-au făcut să văd cit este de intens terenul poetic, cit este de variată imaginația. De orice mi-ar fi vorbit cineva, nu mă putea ului. Era destul un capăt de ață, ca să posed întreg mo-sorul.

Găzduirea la mama lui Theo, cu banii lui Grigore, nu ținuse nici un an. Iar mă întorsesem la părinți, iar nu aveam nici un căpătii. Poate că pe atunci, poate că mai înainte (cred că mai înainte), mă îmbolnăvisem în sfîrșit și doctorul chemat spusese că am lingoare. Știam că boala aceasta ucide și într-atîta voiam să mă ucidă, că nu luam nici unul din medicamente. Cu mama nu vorbeam și mă întorceam cu fața la perete cînd ea intra în odaia mea. În sfîrșit doctorul o chemă pe maică-mea de-o parte și-i spuse: «Coană Lisavetă, pregătește-te de cheltuială pentru cele de cuviință, bă-iatul mai ține cel mult pînă mîine dimineată...». Și iată că văd pe măsua de lingă pat: icre negre, șvaițer, bere, bunătăți pămîntești de care mă despărțisem cu hotărire. Și mama intră în odaia, se așează la căpătiiu meu și, plîngînd, începe să-și ceară iertare că mă supărase și să mă îmbie ca de împăcare, să gust din bunătățile aduse. Umilirea ei, lacrimile ei, sacrificiul bănesc, m-au înmuiat și am mîncat și am băut. Lucru de necrezut, am început să mă inzdrăvenesc și m-am vindecat.

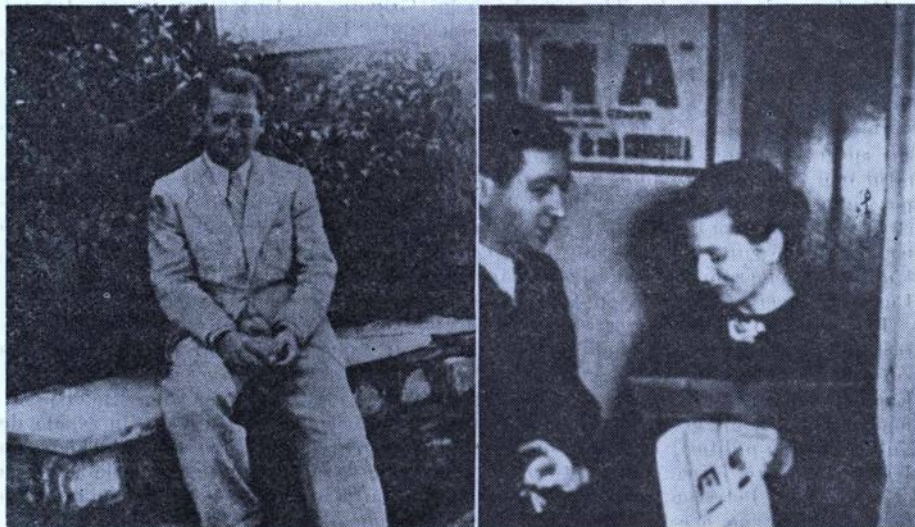
Prietenii mei de odinioară se risipiseră în lumea largă. Theo nu era nici el în București. Era, pesemne, atunci, ajutor de chimist la fabrica de zahăr de la Chitila. În zilele de lucru mă întilneam cu Cocea, cu Pișculescu, la care găseam pe Duca, Pașcanii, Luculescu, Al. Zamfirescu și Traian Alexandrescu (acești doi mai tineri, poeți). Mă mai găseam cu alt grup de prieteni: cu Aurel Stamatiaide, care intrase în școala de viitori medici-militari, cu Spiridon Predescu (pe care-l cunoșteam prin Theo), cu Kraushaar, care făcea conservatorul de muzică și-l recomandasem celorlalți amici ai mei, cu N. Petrescu, poet, pe care-l cunoscusem prin Predescu și-l recomandasem lui Pișculescu, iar acesta reușise să-i publice un poem în „*Artă și literatură română*“ (sub pseudonimul Saraga, *Miresme*) și cu un văr al acestuia, Gr. Grigorescu.

Duminica mă întilneam neapărat cu Felix, care numai acea zi o avea liberă și în tovărășia lui și a lui frate-său mergeam la o berărie, la o grădină, petreceam în sfîrșit duminical. În cele 6 zile ale săptămîinii o duceam greu. Pe prietenii mei, care toți mă admirau și îmi știau versurile pe dinafară, aș fi vrut să-i văd necontenit. Dar neavînd slujbă nu aveam bani și trăgeam acasă ca murgul la grajd, unde fratele meu Sterie mă îngăduia și unde, în curînd, fratele meu Dumitrache, ieșînd din armată, avea să aibă toată sarcina casei. Fratele nostru mai mare, Sterie, avea să se însoare, apoi repede să divorțeze, și, căzut la darul beției, să-și piardă slujba și apoi viața.

< La scurtă vreme după ce-l cunoscusem pe Aurel, pe cînd mă aflam > Într-o seară, la șosea, văd că se oprește o trăsură și coboară din ea Aurel, vine la mine și mă urcă în birjă, lingă o fetiță bălaie, năltuță, subțire, cu un zîmbet plin de dinți oltenești albi ca de tigr. De fetița asta îmi pomenise Aurică, singurul copil al unei biete femei care-și ciștiga existența brodînd minunat, mai ales cămăși țărănești, atunci la modă, văduvă și cocoșată. Fata se chema Viorica. M-au luat cu ei, se duceau la o doamnă Pârâianu, care și aceea mă cunoștea, firește, de la ei. Acolo, am intrat pe virful picioarelor în salon, unde se afla gazda. Tocmai cînta la pian cineva care ținea și merita să fie ascultat religios.

MIHAIL SEBASTIAN

UN DOCUMENT PSIHOLOGIC ȘI DE EPOCĂ

FRAGMENTELE DIN JURNALUL LUI M. SEBASTIAN, pe care le publică „Manuscriptum“, se referă la perioada 30 decembrie 1935—22 martie 1937 și sînt inedite, cu excepția unui foarte scurt pasaj care a mai fost reprodus de Vieu Mindra în volumul al doilea al ediției de Opere alese, „Editura pentru Literatură“, 1962. De altfel, Vieu Mindra a ales spre publicare cîteva pagini care acoperă în mare cam același an (mai exact: 7 septembrie 1935 — 4 aprilie 1937), ceea ce ar putea însemna că M. Sebastian a ținut jurnal doar în această perioadă a vieții lui sau, mai probabil, că atunci însemnările lui personale au avut continuitate și insistență. Fie această supoziție, fiindcă nu cunoșc eu exactitatea întinderea manuscrisului, iar datele de care dispun în momentul de față sînt puține.

În revista „Azi“ din 1932, de exemplu, s-au tipărit mai multe pagini din jurnalul parizian al

scriitorului (17 ianuarie 1930—14 ianuarie 1931), ce vor furniza unele elemente pentru episodul francez al romanului De două mii de ani. Cartea de debut a lui M. Sebastian din 1932, Fragmente dintr-un carnet găsit, are de asemenea caracter de jurnal (ușor romanțat). E evident din toate acestea că «jurnalul» lui M. Sebastian durează cam tot atît cît viața autorului: uneori sub formă nemijlocită, alteori deghizat în romane. Ceea ce nu pot preciza este însă dacă paralel cu acestea din urmă, autorul a ținut mereu și un jurnal propriu-zis, care ar putea fi dat cîndva la iveală ca atare.

Asupra caracterului de jurnal subiectiv al prozelor lui M. Sebastian nu există discuții. Ca și Anton Holban sau Mireea Eliade, el impune la noi un tip de roman autobiografic și eseistic totodată, mult deosebit de acela al generației anterioare, anunțat doar de cărțile lui Camil Petrescu. Dar

Jurnalul propriu-zis eum este? Prin forța lucrurilor, despre el s-a discutat mai puțin (ca să nu zic deloc): rămânând în cea mai mare parte necunoscut. Există în general trei tipuri de jurnal: jurnalul personal, document moral și psihologic despre autor; jurnalul unei creații, document despre nașterea și problematica unei opere; și jurnalul unei epoci artistice, document despre viața artistică în special, dar nu numai atât, despre medii, relații scriitoricești etc. Tolstoi, Flaubert (în corespondență) și frații Goncourt ilustrează aceste tipuri care, firește, nu se găsesc decit rareori în stare pură, de obicei un element ori altul prevalând într-un amestec hibrid. Dar e clar că, de pildă, însemnările zilnice ale lui Titu Maiorescu ne interesează mai puțin ca jurnal al creației critice proprii decit ca document psihologic (referitor la autorul însuși, în prima parte, și la scriitorii sau oamenii politici contemporani în rest). Jurnalul lui M. Sebastian, judecând după fragmentele elite, este hibrid, amestecând observații despre autor, despre creația proprie și despre epocă. Mi-e greu să-mi dau seama din atât de puține pagini unde cade accentul principal. De aceea este poate util să trec în revistă cele trei aspecte, cu meritele și particularitățile lor.

« Jurnalul personal » e cel mai puțin consistent, ceea ce pare destul de curios la un scriitor atât de interesat de proza subiectivă și care a urmărit mai mult să se confeseze în romanele sale decit să creeze o lume și personaje viabile în sine. Este de notat și că tonul general al mărturisirilor seamănă cu acela din romane. Ca și Anton Holban, M. Blecher, M. Ellade, C. Fintineru etc., M. Sebastian transcrie aproape pretutindeni în operele sale stări de spirit. Nu pur și simplu idei: ei atitudinii. O generație, care conținea în literatura noastră printr-o « reformă » a prozei în numele lucidității și al ideii, numără mai ales scriitorii cu structură sufletească a unor mari afectivi. Aproape toți sînt febrili, nervoși, pătimayi, aparținînd de temperamentul pe care Aldous Huxley l-a numit cerebrotonic și l-a asociat cu un fizic ectomorf. Timizi, inhibați, reflexivi, introvertiți, ei « se apără » totemal prin afirmarea drepturilor minții asupra sufletului: luciditatea lor este masea pentru o afectivitate

excesivă. Ca toți timizii, ei au reacțiuni violente: ca toți sentimentalii își neagă sentimentalitatea. Liviu Rebreanu, M. Sadoveanu sau Hortensia Papadut-Bengescu erau natuți creatoare: spontani, productivi, creînd impresia de masivitate fizică și sufletească. La ei ne atrage atenția un fel de pondere a personalității ce rezultă din alianța greu de desfăcut a spiritului creator cu o materie sau, mai bine, din intruparea spiritului într-o masă materială. La M. Sebastian sau la Anton Holban materia aceasta se subțiază pînă la a se desface de spiritul pe care-l poartă: de aceea la ei ni se și pare că forța creatoare ține de o inteligență pură, acută, de o spiritualitate oarecum în sine. Dar această inteligență continuă a se exprima afectiv, ca și eum ideea n-ar avea totdeauna limbaul propriu, împrumutîndu-l pe acela al emoției. Luciditatea lor nu înseamnă numai decit idee; mai curînd un fel de palpit emoțional al ideii, ea și aerul fierbinte de vară deasupra unei pajști cu flori; o atmosferă și nu o substanță. Inteligența curată produce cîine (ca Huxley); ei sînt doar sentimentali. Ei nici nu scriu (cu excepția Șantierului lui M. Ellade ori a părții finale din De două mii de ani) romane curat ideologice, romane-eseu, ci mai mult romane-confesie.

În latura lui intimă, jurnalul lui M. Sebastian traduce acest climat afectiv al ideii, e plin de stări de spirit, de o intelectualitate decit mai mult emoțională decit analitică. Anxietăți, salturi de umoare, jubilație, nehotărîre, teamă: iată o parte din teme. Un limbaj ușor precipitat, seurtime și trepidație a frazei: iată scriitura. Cititorul le poate identifica oriunde. Voi cita doar cîteva rînduri: « Trebuie să plece neapărat. Poate că e o simplă prejudecată, dar acum prea s-a înrădăcinat: nu pot să scriu aici. Am încercat și astăzi seară, dar nu merge. Ce e mai stupid este că întreg actul ăsta imi este clar în minte, frază cu frază. Totuși nu merge. Mi-am consultat agenda și cred că dacă am puțină voință pot pleca miercuri seara și să rămîn pînă luni dimineața. Ar fi patru zile de lucru. Nu trebuie să le las să se piardă. Dar nu am bani, mama trebuie să plece, simbată am proces. Totuși, totuși ». (Duminea 17 mai 1936).

« Jurnalul de creație » privește scrierea primei piese de teatru: Jocul de-a vacanța. (Așa eum paginile din « Azi » se refereau dacă mi-aduc bine aminte la geneza Orașului cu salcîmi). El e minuțios, ocupînd cea mai mare parte din text. Pentru istoricul literar e util: pentru cititorul obișnuit mai puțin. Dezavantajul este nu atât caracterul « tehnic » sau strict legat de textul piesei, cit faptul că piesa însăși nu e o operă de primă mînă. Felul cum a scris

Flaubert Madame Bovary ne interesează fiindcă nașterea unei epodopere e totdeauna exemplară (chiar dacă e vorba de un exemplu gratuit, în sensul că nu poate fi urmat): în plus, la Flaubert, referința la procesul de creație se împănăază permanent de reflecții estetice generale și acestea sînt oricînd valabile în sine. Deși critic, M. Sebastian menține jurnalul creării Jocului de-a vacanța la un nivel teoretic înalt, în puține împrejurări experiența propriu-zisă de creație interesînd dîncolo de amănuntele concrete pe care ni le furnizează. Teoreticianul e șters.

În fine, deși limitat ca pagini, «jurnalul epocii» conține cîteva lucruri extrem de necesare pentru cunoașterea epocii 1936—1937 (în mediul artistic), a relațiilor dintre scriitori, a atitudinii lui M. Sebastian însuși față de problemele politice ce se puneau cu violență și față de răstăcirile unora dintre colegii de generație și prieteni personali. Pe scurt, e vorba de ruptura definitivă de Nae Ionescu și de gruparea de la „Cuvîntul” și de la celelalte gazete scoase de discipolii acestuia: ruptură înepuțată mai demult, practic îndată după publicarea romanului De două mii de ani (1934) însoțit de prefața profesorului și cu răspunsul lui M. Sebastian din Cum am devenit huligan.

Nu încape nici o îndolală că, în 1936—1937, M. Sebastian devenise pe deplin conștient de consecințele funeste ale doctrinei lui Nae Ionescu și de pericolul pe care îl reprezenta creșterea valului de xenofobie și antisemitism pe fondul fascizării țării în pragul războiului mondial. «La trahison de elers» era prea evidentă spre a lăsa vreo iluzie autorului Stelei fără nume care consemnează în caietul său în ziua de 11 octombrie 1936:

«Sărbătorirea lui Stelian Popescu la Arenele Romane. Perpersiculus îmi spunea aseară: „O zi de doliu”. Și adăuga: „cea mai rușinoasă zi din România de după război”. Poate că n-ar trebui să fiu trist. Poate că, dimpotrivă, ar trebui să fiu mulțumit că toată dreapta românească, tot „naționalismul”, se grupează în jurul lui Stelian Popescu. Este definitoriu, infamant și — în anumit sens, privind foarte de sus lucrurile, — consolator.

Nae Ionescu i-a telegrafiat ieri felicitîndu-l în numele lui și al „Cuvînt“-ului. Trebuie să fiu deprimat? Mai degrabă nu. Ar trebui să-l văd și să-i spun: acuma, domnule profesor, nu mai e nici o îndolală că politica dvs. este o eroare...

Triste, triste timpuri! Ce val de trivialitate, în care se înecă toți din Ipocrizie, din Iașitate, din Interes!

Va veni o zi în care se va putea vorbi deschis despre aceste negre zile? Sînt convins, sînt absolut convins. Aș vrea să mai fiu atunci de față ».

Din nefericire n-a mai apucat să fie de față. Rămîne însă meritul de a fi înțeles înaintea altora ce se întimplă și de a se fi dezis de o ideologie cu care n-avea nimic comun. Pentru raporturile cu Nae Ionescu și pentru colaborarea la „Cuvîntul” unele lămuriri ne oferă romanul De două mii de ani și pamfletul Cum am devenit huligan. O frază din cel dintîi este, între altele, edificatoare pentru iluziile tinărului de nici douăzeci de ani care vedea în «filozofia» lui Nae Ionescu (în roman Ghiță Bldaru) o salvare de la individualismul neliniștit în spiritul cărui se formase: «În ce mă privește, obosit de a fi crezut prea mult în dreptul meu de a spune vieții „eu!” cum i-aș fi spus „stai!” — gîndirea aceasta de lene, de supunere, de renunțare a fost și o lecție de modestie și o chemare la pace!» Ce eroare! Și unde a dus lecția de modestie și de pace! Ceea ce în 1927 M. Sebastian nu știa (deși E. Lovinescu avea dreptate: «Furtunile nu s-au dezlînguit deodată; ele mugeau de mult în peștera lor coale» și criticii ar fi trebuit să se organizeze demult pe un front comun împotriva adversarului care se arăta la orizont»), avea să descopere, cu preț unor deziluzii și privațiuni dureroase, zece ani mai tîrziu. Jurnalul e plin de amărăciunea acestor (de ce n-am spune-o) tardive revelații. Cel care în De două mii de ani mai credea bunăoară că problema antisemitismului este pur metafizică va trebui să se convingă foarte curînd că substratul social-economic și politic joacă rolul principal, aici, ca și în celelalte manifestări de care s-a însoțit, în ascensiunea lui, fascismul. Dîscuția (pe larg transcrisă în jurnal), avută cu Nae Ionescu în ultima zi a anului 1936, este edificatoare nu doar pentru grandomania și cabotinismul (cum zice G. Călinescu) fostului lui profesor, dar și pentru iresponsabilitatea întregii lui gândiri sociale: între «obiectivitatea» cu care eroul-narator din De două mii de ani încearcă să prezinte mistica unui autohtonism pur și anistoric, sub care se deghiza critica «de la dreapta» a instituțiilor burgheze din România interbelică, profesată de Ghiță Bldaru cel imaginar și consemnarea delirului verbal al lui Nae Ionescu cel real este distanța de la o iluzie periculoasă la o certitudine care-l onorează pe M. Sebastian. Căci nu e totul de a nu greși: cine nu greșește? Totul e de a înțelege că ai greșit și de a te îndrepta. Sub acest raport, jurnalul conține o dovadă emoționantă.

Domnului Perpessicius,
această carte pierdută
și un ptic dăscă într-un
totul regăsit,
cu mângâierea de
a vede cu afecțiunea
ACCIDENTUL
meu pentru poezie, pentru
critică și - cu viața sa -
pentru prieten, ar
fi putut să aibă un
mai bun prilej de
a se mărturisi
Mihail Sebastian
Martie 1940

ÎN PREZENTUL NUMĂR AL REVISTEI
„Manuscriptum” publicăm câteva pagini din Jurnalul lui Mihail Sebastian, păstrate printre caietele de lucru rămase de la tatăl meu, în speranța că ele vor contribui la o mai clară conturare a mediului literar interbelic și vor ajuta la elucidarea unor probleme de creație literară.

În rândurile ce urmează nu vom intra în detalii de amănunt referitoare la istoria documentului, nici nu vom pune în discuție conținutul și valoarea istorico-literară a faptelor dezațuite de aceste „însemnări zilnice”. Vom căuta numai să punctăm prietenia literară care l-a apropiat pe Perpessicius

— în ciuda diferenței de vîrstă — de autorul Orășului cu salcîmi.

Amîndoi erau brăileni, colaborau la același ziar, posedau o serioasă cultură franceză, erau sensibili la fenomenul literar și — mai presus de toate — iubeau cartea, ca pe cel mai bun prieten. «O bibliotecă are ceva din expresivitatea albumurilor de familie! Un breviar de atitudini și scene. Un istoric scurt de trepte și vîrste», scrisese, prin 1938, Mihail Sebastian.

Ținărul romancier a fost sensibil la apariția tuturor cărților lui Perpessicius: de la Antologia poezilor de azi, pe care o socotea «o istorie literară», la volumele de «mențiuni critice» sau la edițiile definitive: Eminescu («va fi mai mult decît o carte. Va fi un monument. Un monument mai durabil decît imaginea în piatră, care înțirzie să se ridice marelui nefericit, un monument care va servi mai viu amintirea lui»), sau Mateiu I. Caragiale (despre care scrisese: «o carte mai nobilă e greu de închipuit»). La suprimarea ziarului „Cuvîntul”, lectorul Mihail Sebastian, care urmărise seria cronicilor literare perpessiciene, apărute în acest cotidian, timp de șapte ani, notează: «V-ați gîndit cît pierde de mult viața noastră literară, prin absența lui Perpessicius din scrisul „activ”»? Iar în încheierea aceluiași articol: «Astăzi cînd Perpessicius e redus la critica sgîrcit cronometrată a postului de radio, ne simțim, în dubla noastră calitate de scriitori și cititori de cărți, prădați de un îndreptar, lipșiți de un prieten».

La rîndul său, Perpessicius a urmărit îndeaproape ascensiunea literară a tînărului său confrate. Scriind, în 1932, despre Fragmente dintr-un carnet găsit, criticul le afla corespondență, mai curînd, în literatura lui André Gide decît în aceea a lui Stendhal: «Ceea ce la Stendhal era jurnalul „accidentelor [sale] de amor propriu” și alte diverse experiențe, la dl. Mihail Sebastian, ca și la Gide, este jurnal dezinteresat, în care orgoliul n-are ce căuta, chiar dimpotrivă, este alungat cu hot r re».

Un an mai t rziu, autorul «mențiunilor critice» prezent nd romanul Femei spunea că el «reprezintă înaintea de toate cartea între filele căreia stau presărate în loc de flori, c lewa suflete efemere și în care, mai presus de celelalte calități, preșim tocmai această aromă de floare de morm nt, ale cărei miresme imb ls maser  și paginile Fragmentelor dintr-un carnet găsit».

În 1939, c nd apare Corespondența lui Marcel Proust, Perpessicius comunică ziarului „România” impresiile despre această lucrare, subliniind importanța corespondenței proustiene, pe care o compară cu aceea a lui Cicero, a lui Flaubert, Saint-Beuve sau Goethe și, în același timp, sfătuindu-l pe Mihail Sebastian să «ne dea [acei] repertoriu de „izvoare și chei”» al scrisorilor lui Marcel Proust.

Ultima carte recenzată în cotidianul „România” este Accidentul. Perpessicius, incerc nd să pătrundă atmosfera romanului, scria în 1940: «Este aceea

poezie a deșertăciunit, ce îmbibă la fel cu pictele pătrunzătoare, toate și toate suflătele, acea melan-colie acaparanță, ce urcă pe nesimțite, dar statornice a o iedără, învăluind de jur-împrejur tulpinele, acel gust de cenușă pe care-l lasă fericirile efemere... »

Iată deci că drumurile celor doi oameni de litere merg paralele, străbătând domenii ale activității lor comune, de zi cu zi, și acolo unde ele se întretaie, marchează puncte de maximă confluență spirituală, cu semnificații adânci pe planul istoriei literare românești.

**

Documentul care a stat la baza editării celor cîteva pagini de Jurnal M. Sebastian ce văd acum

lumina tiparului, este o copie după manuscrisul original, însumind 50 pagini dactilo. În vederea selecționării fragmentelor inedite am făcut o confruntare a întregului material cu paginile de Jurnal apărute în „Revista Fundațiilor Regale”, nr. 1 și 2/1945, și cu cele incluse de V. Mindra în ediția de Opere alese — M. Sebastian, apărută la „Editura pentru literatură”, București, 1962. Rezultatele acestor investigații le-am indicat în note. Menționăm că, pentru simplificarea subsolului, am abreviat mereu „Revista Fundațiilor Regale” prin R.F.R.

Dumitru D. PANAITESCU

« ... o familie care are gustul lamentației »

JURNAL
1935—1937

Sîmbătă 7 septembrie 1935.

[...] ¹ Comarnescu mi-a comunicat un lucru care dacă aș fi pentru moment într-o dispoziție mai puțin sceptică, mi s-ar părea monstruos. A făcut propuneri de împăcare „Credinței”! A dejunat cu Stancu! Aș spune că e incalificabil. Mă mulțumesc doar să observ încă o dată cît sunt de naiv. M-am certat cu cei de la „Credința” în chestia asta. Am refuzat să-i mai dau mina lui Sandu Tudor... Toate astea pentru ca acum să se ajungă la o astfel de capitulare. Cînd mă voi deprinde să fiu mai puțin entuziasmat în relațiile mele cu oamenii? Indiferență, neutralitate, refuz de a mă indigna sau de a aproba, iată care e cea mai bună dintre atitudini. Sunt destul de bătrîn pentru ca măcar ațita lucru să fi învățat. [...] ²

30 decembrie.

Sceaux. Sunt la Paris și încă nu realizez bine evenimentul. Cred că mă voi dezmetici abia peste 10 zile, după ce îl voi fi părăsit.

Mi se pare într-adevăr că e ceva ireal în această întoarcere care anulează cinci ani de viață ca și cum nici n-ar fi existat. Sîmbătă seară am dinat la Yerres, la Panny Bonnard. Am găsit-o absolut neschimbată și mi se părea pur și simplu absurd gîndul că sunt între noi cinci ani care ne despart. Curioasă senzație de bătrînețe.

¹ Fragment publicat de V. Mindra în M. Sebastian, Opere alese, vol. II, E.L., București, 1962, p. 403.

² Ibidem.

M-am plimbat într-o dimineață prin cartierul Rue de la Clef. Nimic schimbat, nimic — nici măcar eu care nu aduc cu mine din cei cinci ani de despărțire nimic mai mult decât știuse și trăise băiatul de 22—23 de ani din 1930. Am urcat pe Rue Soufflet. Am revăzut biblioteca Sainte Gêneviève, am continuat pe Rue Clevis, Rue Mouffetard, Rue Monge, Rue de la Clef, Rue Lacepiède și am intrat în Jardin des Plantes unde m-am oprit citva timp sub cedrul cel mare. Sincer vorbind nu izbutesc să mă conving că a trecut vremea. Dar nu am de gând să scriu în carnetul ăsta pe care zadarnic l-am luat cu mine. Poate voi recapitula la București.

Duminică 26 [aprilie 1936]

[...] ³ X face teatru cu Timică și Țăranu, și îl face la Alhambra. Renunță de fapt a teatru. Piesa mea — și mai ales rolul pe care ar fi trebuit să-l joace ea — sunt

la antipodii... Și ea vrea prea mult să cîștige bani, ține prea mult să «cucească» un mare succes de public pentru ca să riște o experiență cu o piesă originală și cu atât mai puțin cu o piesă a mea.

[...] ⁴ Dacă într-adevăr Iancovescu trece (așa cum se zvonește) la „Regina Maria” — ce excelentă distribuție voi avea cu el cu M.S. și Maximilian. Cît despre regie, acolo unde H. va fi mai greoi, voi încerca să redau eu însumi vivacitatea textului.

Joi 14 [mai]

[...] ⁵ Citesc, nu știu de ce cu atîta întîrziere, căci o aveam de mult în bibliotecă, — *Années Décisives* de Oswald Spengler. Surpriza de a găsi fraze întregi, formule, idei, paradoxuri din cursul lui Nae. Tot cursul lui de anul trecut (politică internă și externă, pace, război, definiția națiunii), toate «loviturile» lui (Singapore, Franța

care moare, Rusia, puterea asiatică, Anglia în lichidare), totul e în Spengler cu o înmărmuritoare asemănare de termeni.

Și încă n-am terminat.

Miercuri 27 [mai], dimineața. [...] ⁶

Aș fi foarte bucuros să retipăresc într-o zi cartea asta. Fără prefața lui Nae și fără nici o explicație din partea mea. [...] ⁷

Vineri 5 iunie

[...] ⁸ Afacerea Pleniceanu ⁹ mă încurcă grozav. M. S. le-a spus Bulandrilor despre piesă și se pare că amîndoi, mai ales madame Bulandra, sunt ambalați de gîndul de a mă juca.

³ Fragment publicat în *R.F.R.*, Serie nouă, anul XII, nr. 1, sept. 1945, p. 7.

⁴ *Idem.*

⁵ Fragment publicat în *R.F.R.*, Serie nouă, anul XII, nr. 1, sept. 1945, p. 8 și reprodus de V. Mîndra în ed. cit., p. 407.

⁶ Fragment publicat în *R.F.R.*, Serie nouă, anul XII, nr. 1, sept. 1945, p. 9.

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem.*, p. 10.

⁹ În *R.F.R.*, Serie nouă, anul XII, nr. 1, sept. 1945, p. 10: *Afacerea D...*

Dar nu voi accepta cu nici un preț (chiar cu riscul de a nu fi deloc jucat) să-i dau rolul lui Toni. Ar strica totul.

Interpretarea ideală e Iancovescu, X, Timică. Iancovescu ar putea fi înlocuit la rigoare cu Vraca, iar X la și mai mare riguros cu M. S.

O altă distribuție mă duce la completa ratare a experienței mele.

București 11 iunie, joi.

[...] ¹⁰ Volumul ar putea să cuprindă: 1. Jurnalul *Orașului cu salcâmi* — așa cum a fost tipărit pe vremuri în „*Azi*” — și cu eventuale adăugiri de după apariția romanului. 2. Jurnalul piesei de teatru. 3. Seria de articole publicate în „*Rampa*” sub titlul *Voluptatea de a fi scriitor* — așa cum au fost scrise sau refăcute dacă se poate — iar dacă nu, scrise cu desăvîrșire din nou. 4. Diversele mele polemici ¹¹ cu Călinescu, Al. O. Teodoreanu, Stancu, Pandrea (ce păcat că am rupt răspunsul pentru Lovinescu — „*Vremea*”. Ar fi intrat așa de bine aici. Să-l scriu din nou n-aș putea). De asemeni articolul lui Mircea Dem. Rădulescu și câte or mai fi. 5. Criticii mei comentați, confrunțați ¹². Cu deosebire articolul lui Roșu, căruia i-aș adăuga din caietul ăsta nota de la 26 octombrie! 6. Diverse întâmplări și anecdote literare văzute sau trăite de mine. De exemplu, trecerea mea pe la „*Sburătorul*”, «duelul» cu generalul Văitoianu, incidentul cu Lovinescu (smochingul) ¹³.

[...] ¹⁴ Alaltăieri la M. am citit actul I. Erau de față, în afară de soția lui și el, M. S., Marise și Gheorghe. Cred că au ascultat cu plăcere, fără oboseală (îmi dau seama că eoul meu îl enervează pe M. și știu și de ce. Îl vede suficient, infatuat. Se înșală însă și am să încerc să-i explic lui M. de ce).

Nu pot ști ce cred ei sincer despre act. Evident, mi-au spus că le place. Dar lectura mi-a ajutat mie. Am văzut actul încheiat și am avut într-adevăr impresia că se susține. [...] ¹⁵

Scrisoare dezolată de la Poldi. De ce? De ce? Suntem din partea Hechterilor, o familie care are gustul lamentației. E adevărat că într-asta viața mi-a dat un larg concurs. Totuși ar trebui să-mi impun mai multă stăpînire, mai multă hotărîre de a fi în limitele care îmi mai rămîn și atîta cît se mai poate — mulțumit.

Vineri 12 [...] ¹⁶

Pentru moment să observ însă un lucru uimitor: marea, puternica asemănare dintre *Huliganii* lui Mircea Eliade și *Les faux monnayeurs*. Să nu fi observat nimeni asta pînă acum? Să nu fi observat nici eu?

Luni 22 [...] ¹⁷

Mă amuza, Joi seara la B., Horia Bogdan, care nu numai că-mi vorbea extrem de elogios despre pledoaria mea de miercuri, dar făcea un caz teribil de ea, vorbind tuturor despre aceasta. Și mai amuzant este că Horia Bogdan îi povestise nevestii-si întreaga pledoarie în chiar seara procesului, întorcîndu-se acasă. Și dacă-l pot crede, dacă adică nu a fost o simplă amabilitate, se pare că, la Tribunal, s-a discutat în camera de consiliu despre mine. Ei și! [...] ¹⁸

¹⁰ Fragment publicat în *R.F.R.*, Serie nouă, anul XII, nr. 1, sept. 1945, pp. 11—12, și reprodus de V. Mindra în ed. cit., p. 408.

¹¹ În *R.F.R.*, Serie nouă, anul XII, nr. 1, sept. 1945, p. 12, după *polemici* este punct; la V. Mindra, în ed. cit., p. 408, după *polemici*, puncte de suspensie.

¹² La V. Mindra, după *confrunțați*, puncte de suspensie, urmînd apoi însemnarea de la punctul 6.

¹³ Pentru a nu fragmenta ideea pe care o conține, am considerat necesar să reproducem în întregime acest paragraf, parțial publicat, completînd omisiunile semnalate în notele 11 și 12.

¹⁴ Începutul paragrafului a fost publicat în *R.F.R.*, Serie nouă, anul XII, nr. 1, sept. 1945, pp. 11—12.

¹⁵ Fragment publicat în *R.F.R.*, Serie nouă, anul XII, nr. 1, sept. 1945, p. 12.

¹⁶ Fragment publicat de V. Mindra în ed. cit., p. 408.

¹⁷ Fragment publicat în *R.F.R.*, Serie nouă, anul XII, nr. 1, sept. 1945, p. 13, și reprodus de V. Mindra în ed. cit., p. 409.

¹⁸ Fragment publicat în *R.F.R.*, Serie nouă, anul XII, nr. 1, sept. 1945, p. 14.

Miercuri 24.

[...] ¹⁹ Mergem poate spre un pogrom organizat. Alaltăieri seară Marcel Abramovici a fost doborât pe stradă de vreo 20 de studenți, care pe urmă l-au ținut leșinat în pivnița căminului lor, de unde l-au « eliberat » peste vreo 2 ore, cu o rană profundă la cap, hainele rupte și însingerat.

Ieri la Tribunal, Sicu Davidovici a fost aruncat pe scări de la Comerț II, iar Leibovici Marcu a fost și el bătut. Uite unul care își continuă destinul. În facultate cred că a fost cel mai des bătut.

Aseară pe strada Gabroveni, atmosferă de luptă. Negustorii ovrei lăsaseră în jos obloanele și-i așteptau pe agresori, deciși să reziste. Cred că este singurul lucru de făcut. Dacă e să crăpăm, cel puțin să o facem cu bîta în mînă, nu e mai puțin tragic, dar e oricum mai puțin ridicol.

Azi dimineată la telefon, X mă ruga să nu mă mai duc la Tribunal și mă asigura că toată ziua de ieri s-a gîndit cu grijă la mine. [...] ²⁰

Joi 25

C. P. întîlnit azi dimineată la Capșa, era indignat pe mine fiindcă încercasem să spun că procesul de la Craiova, al antifasciștilor, se desfășoară în condiții sălbatice.

« Țăstia nici n-ar trebui judecați. Trimiși direct la închisoare. Zece ani, douăzeci de ani, fără judecată. Nu să le dea ocazia să facă propagandă comunistă la proces, prin martori și prin avocați. »

Ieșind de la Capșa am făcut cîțiva pași pe stradă și mi-a explicat din nou atitudinea lui față de ultimele bătăi antisemite.

« E regretabil, dragă, dar tot ovreii poartă răspunderea. »

— De ce, C. ?

— Pentru că sunt prea mulți.

— Dar Ungurii nu sunt și ei mai mulți ?

— Poate, dar cel puțin sunt masați la un loc, în aceeași regiune. »

(N-am înțeles argumentul, dar n-am vrut să insist. La ce bun să reeditez lunga mea convorbire cu el din ianuarie 1934. Sunt edificat asupra lui, și tot ce poate face este să mă deprime, în nici un caz să mă surprindă.)

Marți 22 [septembrie 1936]

[...] ²¹ Oricîtă nevoie am de Iancovescu — pe care, mai ales acum, îl simt iramplabil — nu pot să-l las să mă joace cu Țoța, cu Țăranu în Bogoiu și — te pomeniști ! — cu Mircea în Jeff. [...] ²²

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ *Ibidem.*

²¹ Fragment publicat în *R.F.R.*, Serie nouă, anul XII, nr. 2, oct. 1945, pp. 243—244.

²² Fragment publicat în *R.F.R.*, Serie nouă, anul XII, nr. 2, oct. 1945, p. 245.

Vineri 25.

[...] ²³ « Titulescu! Ar trebui executat. Pus în fața unui pluton de mitraliere. Ciuruit de gloanțe. Spânzurat de limbă. »

— De ce M.? îl întreb surprins.

— Pentru că a trădat. Înaltă trădare. A încheiat cu Rușii un tratat secret, pentru ca în caz de război să ocupe Bucovina și Maramureșul.

— De unde știi?

— Mi-a spus generalul.

— Și e de ajuns? Sursa nu ți se pare pătimasă? Informația nu ți se pare fantezistă?

M-a privit lung, cu stupeoare, incapabil să priceapă că cineva se mai poate îndoi de un asemenea « adevăr ». Pe urmă, l-am auzit spunându-i Ninei, în șoapte: « Îmi pare rău că i-am spus ». Ar fi vrut să adauge: « el nu poate înțelege asta — e orbit ».

11 octombrie, duminică.

« [...] ²⁴ Numai printr-o teribilă eroare, puteți fi alături de Stelian Popescu. »

Mă întreb dacă în sinea lui, Nae Ionescu — cel puțin el — nu se simte prost.

S. S. R.-ul a trimis și el o adresă de adevărate. N-a semnat-o Tudor Vianu și nici M. Dar M. — naivul! — credea că face astfel un gest de solidarizare cu Nae — ceea ce i-a atras din partea lui serioase reprime, când a aflat.

Un moment m-am gândit să demisionez din S. S. R. pe motivul că nu pot lua parte la sărbătorirea unui ziar care-l insultă pe Arghezi. Dar dacă Arghezi însuși nu o face... [...] ²⁵

Miercuri 14.

Aseară, la Fundație, Davidescu îi explica lui Perpessicius și lui Cicerone Theodorescu că evreii nu știu românește. Între alte argumente, cita dintr-o carte a mea o comparație cu o « gîscă îndopată ».

Cicerone comunicîndu-mi această mică poveste, iar Davidescu apropiindu-se puțin mai tîrziu de mine, ca să-mi dea bună seara, i-am spus: « D[omnu]le Davidescu, îmi pare rău, dar să știi că eu n-am scris niciodată un astfel de lucru. Cel puțin, nu-mi aduc aminte să-l fi scris ».

Pe urmă, discuția a continuat destul de amuzant, timp de vreo jumătate de oră. Sunt prea leneș, ca s-o reproduc întreagă. Am impresia că Davidescu face un sifilis de manifestare antisemită. Uitătura lui e îngrijorătoare.

Seara, acasă, am băgat de seamă că în ce privește « gîsca » mă înșelasem. Drept consecință, îi trimit lui Davidescu, chiar azi, următorul bilet:

« Stimate Domnule Davidescu, aseară, după ce m-am despărțit de d[umnea]ta, reîntors acasă, am căutat vreo două ore prin cărțile mele, ca să mă conving dacă am întrebuițat sau nu vreodată, imaginea compromițătoare pe care cu atîta virulență critică ai reținut-o.

Mă grăbesc să te informez că ai avut dreptate. Într-adevăr comparația în chestiune se află într-o carte a mea. O uitasem. O vei găsi cu ușurință în *Femei*, ediția II-a, pagina 27, rîndul 17. Sunt bucuros că-ți pot face serviciul colegial de a-ți comunica întocmai propozițiunea. Iat-o:

„Respira greu și dădea uneori ochii peste cap, cum fac gîștele îndopate“.

Îmi vei permite să te informez că prin procesul acesta se obține un foie-gras excelent.

²³ Fragment publicat de V. Mindra în ed. cit., p. 414.

²⁴ Fragment publicat în *R.F.R.*, Serie nouă, anul XII, nr. 2, oct. 1945, p. 247, și reprodus de V. Mindra în ed. cit., p. 416.

²⁵ *Ibidem*.

Aș fi fost neconsolat, dacă nu m-aș fi grăbit să rectific regretabila mea proastă memorie. Sunt încântat că pot reda astfel sistemului d[umi]tale politic și critic, unul din argumentele lui fundamentale.

Rămîn al d[umi]tale vechi admirator ».

Telegrama lui Nae Ionescu a apărut în „*Universul*”, publicată între telegrama lui Trandafirescu-Nămăești și a lui Muche. Nu e o simplă întîmplare. E o sancțiune.

Dem. Theodorescu, întîlnit luni seara la Național, îmi zicea: « Da, duminică a fost cea mai mizerabilă zi din politica României. D[umnea]ta, domnule Sebastian, nu știi însă ce profundă scîrbă mă cuprinde: pentru asta ar trebui să-l cunoști mai bine pe Stelian Popescu.

— Perfect. Dar atunci de ce ai semnat și d[umnea]ta telegrama de felicitare?

— Ce să fac? Viața!»

Joi 22

[...] ²⁶ M. mi-a dat astă seară detalii amuzante despre ceaiul de ieri de la Polichroniade.

Era și Zelea Codreanu de față, căruia toți îi spuneau « Căpitane ». M. S. venise cu cartea lui Codreanu și i-a cerut un autograf.

— Cum e numele dumatăle? a întreat el.

— M. S., a răspuns ea singură. Și pentru că el nu părea edificat, a adăugat:

— ...De la Teatrul Național.

— Doamnă sau domnișoară? a cerut el mai departe explicații, întocmai cum facem noi la Ziua Cărții.

Cred că a fost o mică lovitură pentru biata M. S.—ceea ce n-a împiedicat-o (spune tot M.) să-l privească și să-l asculte tot timpul pe Căpitan cu un zîmbet extatic. Pot spune că M.S. e ipocrită? Nu. Dar e un curios dozaj de simț practic și de sinceritate generoasă.

O frază din discuția cu Nae, duminică.

« Mă, eu sunt un om terminat, căzut, ratat.

Viața mea se frînge în două: pînă la 5 iulie 1933 și de la 5 iulie 1933. Pînă în ziua aia eram un om tare. De atunci nu mai sunt nimic. »

Ce s-a întîmplat la 5 iulie 1933? Cred că e ziua despărțirii cu Maruca Cantacuzino.

Vineri 6 noiembrie [...] ²⁷

Într-o seară am fost cu Camil [Petrescu] la Gambrinus.

Cred că asta a fost luni, după concertul Mûnzer. Vorbeam despre literatura românească. Am reținut fără să zîmbesc declarația lui:

« Dragă Sebastian, un singur scriitor este astăzi capabil să dea un roman mare — și acela sunt tot eu ».

Mi-e imposibil să-mi explic candoarea lui. E așa de inteligent și totuși așa de profund naiv.

Joi 26.

Prodan le-a chemat pe M. S. și Lili zilele trecute în cabinetul lui, ca să le certe pentru obstrucția orală pe care o fac ele Teatrului Național. Între altele le-a spus:

« Și ce vreți, să plec eu de aici? Să-mi dau demisia și să fie numit în locul meu, director al Teatrului Național, d[omnu]l Mihail Sebastian? Ei bine, asta nu se poate. Nu se poate fiindcă dumnealui e ovrei ».

²⁶ Fragment publicat în *R.F.R.*, Serie nouă, anul XII, nr. 2, oct. 1945, pp. 248—249.

²⁷ *Idem*, p. 250.

Imposibil să găsesc o explicație acestei subite ieșiri, dar n-aș putea spune că nu mă amuză. [...] ²⁸

Marți 1 decembrie.

Camil Baltazar îmi spunea simbătă seara, când întâmplător îl întâlnisem la Alcalay: « ...Dacă nu scrii un studiu despre mine în „Revista Fundațiilor”, până în trei luni, nu mai vorbesc cu d[umnea]ta ».

Pur și simplu.

A apărut *Domnișoara Christina* de vreo trei zile. [...] ²⁹

Miercuri 16.

Aseară, M. S. reclama interzicerea prin lege a tuturor filmelor străine. « Să se vorbească românește », cerea ea cu oarecare violență. Credeam că glumește. Am observat cit de barbare sunt filmele sonorizate în altă limbă decât aceea în care au fost turnate.

M. S. a ridicat vocea, a pălit, s-a sufocat și cu glasul ei « din cap » asurzit parcă de lacrimi ce vor izbucni dintr-un moment într-altul, țipa: — « Dar să se termine odată cu scandalul ăsta: suntem în România, să se vorbească românește ».

Mi se părea penibil să primesc o asemenea discuție. M-am mulțumit doar să-i spun, cu o ironie, pe care dealtfel n-a reținut-o: Dragă M. S. ești în cea mai îngrijorătoare fază de naționalism.

Nu știu dacă a înțeles că mă refeream și la aventura ei de vinerea trecută, când a recitat versuri la un festival gardist, dar « sub patronajul spiritual al legionarilor luptători în Spania contra marxismului » și în beneficiul Casei Verzi.

Nu știu dacă a înțeles și nici nu știu dacă înțelegând ar fi fost incomodată. Biata fată, simte că sub regimul ăsta nu mai are nimic de așteptat. Este poate loc pentru o Leni Riefenstahl a statului Zelea-Codrenist. M.S. candidează.

Literatura. Anișoara Odeanu îmi trimite romanul ei: « O carte care ar fi trebuit să cuprindă cel puțin zece motto-uri din *De două mii de ani* ».

În realitate manuscrisul ei cuprindea, e drept, nu zece dar două motto-uri. A trebuit însă să le suprima după cererea lui Camil [Petrescu].

« Nu e bine să fie prea multe motto-uri », zicea el. Într-adevăr unul ajunge — mai ales că e din *Ultima noapte de dragoste...*

Delicios Camil...

Miercuri 30 [...] ³⁰

Azi în timp ce-i comunicam la telefon din partea lui Blecher salutări lui Ocneanu — Petru Manoliu, care se găsea acolo, a luat pur și simplu receptorul și mi s-a adresat:

« La mulți ani, d[omu]l[c] Mihail Sebastian ». N-am avut prezența de spirit de a închide.

E dement băiatul ăsta, sau e pur și simplu un caracter?

Simbătă 2 ianuarie 1937.

Scriu pentru prima oară cifra noului an: 1937.

Am trecut peste noaptea de ajun, fără emoție, fără deznădejde și mi se pare fără speranță.

Am băut mult, fără entuziasm însă. « Reveillonul » a fost destul de cenușiu. Altă dată treceam cu mai multă solemnitate de la un an la altul. Încă un semn de bătrânețe.

Joi seara — în ultima zi a anului — l-am vizitat pe Nae, pe care nu-l mai văzusem de mult. Potriveală care n-a avut nimic simbolic.

²⁸ *Idem*, p. 254.

²⁹ Fragment publicat de V. Mândra în ed. cit., pp. 418—419.

³⁰ *Idem*, pp. 420—421.

Mă întreb dacă Nae nu-și pierde complet controlul de sine. Acces de megalomanie, orgoliu exasperant de înfrîngeri sau pur și simplu o fază de misticism acut? Îl găseam altădată, în asemenea ocazii, pitoresc: începe însă să fie îngrijorător.

O oră cât am stat la el, nu mi-a vorbit decît de politica externă:

— « Ei îți place cum ne-au lucrat sîrbii? », au fost primele lui cuvinte.

— « Dacă eu strig de trei ani, că trebuie să facem înțelegerea directă cu bulgarii — nimeni nu vrea să mă audă. Și uite, că acum s-au înțeles sîrbii cu ei — și ne-au lăsat în aer. »

I-am spus-o regelui de atîtea ori: n-a vrut să mă înțeleagă. Acuma dacă ar funcționa un tribunal revoluționar, l-ar pune pur și simplu la zid. Cîte ocazii pierdute! Acum un an nemții încă făceau propuneri extraordinare, ca să ne înțelegem cu bulgarii. Mergeam la Adrianopol, făceam un imperiu.

Acum doi ani i-am adus Regelui coroana Poloniei pe tavă. N-a vrut să mă audă.

Acuma o să fim siliți să ne dăm nemților pe nimic. Altfel vorbeam eu cu ei altădată și altfel o să ne vorbească ei acum. Le cădem în mînă pe nimic.

— Dar Franța? întreb eu timid.

— Franța merge și ea cu Germania. Eu le-am spus nemților: mă băieți, trebuie să faceți pact cu francezii. Altfel nu merge. Și atunci Schacht s-a dus la Paris. Uite am să-ți spun una, care o să te uluiască. Dar bagă de seamă: nu trebuie să treacă nimic dincolo de acești patru pereți. Eu am tratat pentru Francezi cu Germania. Am avut mandat să tratez. Și știi de la cine am avut mandat? De la Léon Blum.

Și încă cu Léon Blum merge mai greu, dar cînd s-o constitui guvernul Daladier — chestia e tranșată. Uite, am aici scrisoare de la Daladier că cum o veni prim-ministru o să plec la Paris. »

Vineri 15, București.

De duminică seara, de cînd sunt înapoi la București, nici o întîmplare personală. Cartea a rămas în loc: voi încerca astă seară să reiau lucrul.

Nu văd pe nimeni: nu mi se întîmplă nimic.

Au murit Moța și Vasile Marin în Spania. Mi-e greu să vorbesc cu M. despre asta. Simt că el e în doliu. În ce mă privește, mă gîndesc cu tristețe la întîmplarea asta. Este în tabăra lor mai multă orbire decît farsă, [...]. Dar atunci, cum se poate, prin ce aberație, să nu-și dea seama de oribila lor eroare, de sălbateca lor eroare?

Pe M. S. n-am mai văzut-o de vreo două săptămîni — și nici nu mă prea grăbesc. A avut zilele trecute un acces de antisemitism, la care n-am fost de față, dar pe care Gheorghe mi l-a povestit cu detalii...

Într-o zi, vorbind calm, voi încerca să-i explic [lui] M.S. de ce între o femeie care poate gîndi astfel și rolul din piesa mea, este o incompatibilitate absolută, definitivă.

Vineri 5 [februarie], București [...] ³¹

Într-o lojă, Nae Ionescu. Am stat de vorbă cu el în antract. A fost săptămîna trecută la Varșovia și Lemberg, unde a ținut vreo două prelegeri pentru studenți. — Le-a vorbit despre România nouă « plecînd — zicea el — de la jertfa lui Ion Moța, care s-a dus în Spania nu ca să lupte, ci ca să moară ».

Era în loja lui și o jurnalistă pariziană — Odette Arnaud — venită în România să facă o anchetă. Am luat un rendez-vous cu ea pentru mîine dimineață, căci vrea un interview sau așa ceva.

Nae îi vorbea despre casa lui, care e « cea mai frumoasă din București ». Ne-a vorbit despre mobilele florentine, pe care le-a cumpărat, despre două fîtîni aduse nu știu de unde... Avea ceva ostentativ, ceva indiscret în această laudă. Știu cită

³¹ Idem, pp. 425—426.

copilărie intră într-asta, dar mi se pare că e și puțină bătăranie. O simțeam mai ales în tovărășia acestei pariziene, modestă și grațioasă fără să caute, fără să vrea...

Vineri 12.

Altă seară, am ieșit în oraș, la o cafea, cu Radu Olteanu și cu Beno. Radu credea cu toată seriozitatea că o lovitură de stat gardistă nu este exclusă zilele acestea. Lui i se pare foarte posibil ca garda, mobilizată la București cu ocazia înmormântării lui Moța și Marin, bine înarmată, excitată de post, de fast și de paradă, să pună mâna pe putere.

Nu iau prea în serios teama lui Radu. Dar o consemnez. Este oricum un simptom. Nae n-a ținut curs, desigur în semn de doliu. M. nici el nu va ține mine curs.

București, joi 25.

Aseară, mică recepție la noi. M., N., M. S., Haig, Maryse, Gheorghe, Lilly, Dinu. Mă întreb dacă nu e ultima oară când îi mai chem. Situația devine mereu mai penibilă. Nu mă simt în stare să suport jocul de duplicitate pe care amicitia noastră îl impune, de când cu convertirea lor gardistă. Ultimile articole din „*Vremea*” ale lui M., au fost din ce în ce mai « legionare ». Pe unele am evitat să le citesc. Pe cel din urmă l-am citit abia azi dimineață — deși a apărut de vineri și deși toată lumea îmi vorbea despre el.

E posibilă o prietenie cu niște oameni, care au în comun o întreagă serie de idei și sentimente străine — așa de străine, încât ar fi suficient să intru eu pe ușă, pentru ca dintr-odată să facă tăcere, rușinați și stingheriți?

Pe la M. n-am mai fost de vreo zece zile. Pe la M.S. de mai bine de o lună. Poate că ne vom cruța o despărțire violentă — dar vom lăsa să se destrame singure lucrurile, cu timpul... Va trebui să recitesc, din nou, ultimul capitol din *Cum am devenit huligan*.

În ultimul număr din „*Cuget clar*” Iorga traduse aprobator un mic articolăș al meu din „*Independența*”³² (cel cu Petru Bellu) — desigur fără să știe că a fost scris de mine, căci era semnat Flaminius.

Iată-mă și tradus de Niculae Iorga. Destul de picantă situație.

În același număr, în nota imediat următoare, un corespondent al revistei atacă pe Sergiu Dan, Camil Baltazar, Mihail Sebastian, « acești corupători de suflete ».

Luni 1 martie.

Ieri și alaltăieri cu d[oa]na Ghiciu la Roman. Blecher mereu mai pe moarte. Nu știu cât va mai dura. Suferă acum de un nou abces, care trebuie spart sau lăsat să spargă singur. Totul e atroce — dar ca și data trecută, constat că devine suportabil à force d'habitude. Suportabil pentru ceilalți, se înțelege — nu pentru el, care poartă o permanentă grimasă de durere.

Marti 2.

Lungă discuție politică cu M., la el acasă. Imposibil de rezumat. A fost liric, nebulos, plin de exclamații, interjecții, apostrofe... Din toate astea nu aleg decât declarația lui că iubește garda, speră în ea și așteaptă victoria ei. Ioan Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazul, Ștefan cel Mare, Bălcescu, Eminescu, Hajdău — cu toți au fost la timpul lor gardiști.

Altminteri n-aș putea spune că n-a fost amuzant. După opinia lui studenții care l-au ciopârțit cu cuțitele pe Traian Bratu aseară la Iași, nu sunt gardiști, ci ori... comuniști, ori național-țărăniști. Textual.

³² Este vorba de articolul *Le plus grand écrivain roumain*, publicat de M. Sebastian sub pseudonimul FLAMINIUS în „*L'indépendance roumaine*”, Année 61-ème, Nr. 18513, Jeudi 19 Novembre 1936, p. 1.

În ce-l privește pe G. R. (d[omnu]l G., cum spune M. ironic) studentul care a fost bătut cu frîghii ude la sediul gardist — foarte bine i s-a făcut. Așa li se cuvine trădătorilor. El, M., nu s-ar fi mulțumit numai cu atît, ci i-ar fi scos și ochii. Toți cei care nu sunt gardiști, toți cei care fac altă politică decît cea gardistă, sunt trădători de neam și merită aceeași soartă.

S-ar putea să recitesc cîndva aceste rînduri și să nu-mi vină să cred că ele rezumă cuvintele lui M. De aceea e bine că spun încă o dată că n-am făcut decît să redau întocmai vorbele lui. Asta ca nu cumva să le uit. Și poate că într-o zi, lucrurile vor fi destul de liniștite — pentru ca să-i pot citi această pagină lui M. și să-l văd roșind de rușine.

Să nu uit de asemeni explicația pentru care el aderă cu atîta inimă la gardă: «Eu totdeauna am crezut în primatul spiritual».

Nu e nici farsor, nici dement. Este numai naiv. Dar există naivități atît de catastrofale!

Miine dimineață plec la Brăila, unde se pare că lucrurile sunt tragice cu baba și tanti Caroline.

Duminică 7.

Leny Caler m-a chemat să mă întrebe dacă nu vreau să citesc piesa simbătă seara, pentru ea, Froda și Sică Alexandrescu. Am primit cu două rezerve: 1. discreție absolută, 2. dreptul pentru mine de a contramanda între timp lectura, în cazul în care nu voi fi liber.

Așadar aseară le-am citit în sfîrșit piesa. Mi se pare cu mai puțină emoție decît aș fi făcut-o în vară sau în toamnă. Poate cu nici un fel de emoție. N-am subliniat nici una din replicile care aveau vreun sens ascuns. N-am privit-o, nu i-am zîmbit cu subînțeles, n-am lăsat-o să se înduioșeze, n-am primit să fie nici un moment complice cu mine, într-o lectură care altfel cuprinde atîtea complicități sentimentale.

Am citit piesa ca în fața unui comitet de lectură.

Ei vor s-o joace, dacă e posibil chiar în primăvara asta, în aprilie. Nu știu dacă e un aranjament acceptabil. Cîte reprezentații serale îmi pot fi astfel asigurate? Cel mult treizeci.

Un mare succes, la sfîrșit de stagiune, nu se poate. E în sfîrșit preferabil să las piesa pentru la toamnă, să o joc în noiembrie, să prind deci Crăciunul și să am apoi timp și de un turneu la sfîrșitul iernii viitoare. Nu încapе îndoială că aceasta e soluția cea mai bună — și dacă angajîndu-mi-se piesa acum, cu un aconto de să zicem 30.000 lei, se amină premiera pentru noiembrie, accept din toată inima.

Ne-am certat asupra interpretării. Ei mi-l propuneau pe... Lungeanu. Am replicat textual: «În nici un caz Lungeanu. Chiar dacă ar urma să nu joc 99 de ani, și tot nu-i dau rolul».

Pînă la urmă ne-am înțeles asupra lui Vraca. În felul ăsta mi se pare că aș avea într-adevăr o distribuție excelentă: Leny, Vraca, Timică. Pentru Jeff există un tînăr recent descoperit, Mircea Axente, și se pare că e perfect pentru rol.

M-a amuzat cum au reacționat ei la lectură. Cu fiecare nouă citire descopăr cît e de greu să te edifice asupra greșelilor sau calităților tale. Fiecare le vede într-altfel.

Lui Iancovescu, actul II i se păruse cel mai bun. Lor cel mai prost. Din actul III, Iancovescu îmi cerea să suprim explicația Corina-Ștefan, care i se părea falsă. Froda îmi cere să suprim scena «visului». Ceea ce lui Iancovescu i se părea magnific, lui Froda i se pare melodramatic. Îi ascultam zîbind. Vorbesc și unii și alții cu aceeași convingere cu aceeași certitudine de specialiști, numai că spun lucruri ce se bat cap în cap. Pe cine să ascult? Cred că pînă la urmă nu mă voi asculta decît pe mine. Dealtfel nu mai iau în serios soarta piesei mele. E o chestie prea veche ca să mă pasioneze. Privesc lucrurile sub raportul banilor. Aș fi încîntat să scot o sumă destul de mare pentru ca: 1. să plătesc datoriile mamei și să lichidez în fine acest

vechi coșmar, 2. să-mi asigur o vacanță liniștită în timpul căreia să-mi termin romanul, 3. să plătesc la timp chiria, 4. să-mi refac puțin garderoba, 5. să-mi cumpăr mobilă.

Poate că sunt naiv așteptând atâtea lucruri. Cred însă că sunt sincer față de mine, spunînd că alte ambiții de ordin « artistic » nu am. Je sais bien à quoi m'en tenir.

Dar e un făcut cu piesa asta. Nici o situație simplă, tanșantă. Aseară am fost la Leny și am discutat așa de amănunțit de a se juca la teatrul lor, iar azi la prînz îmi telefonează: M[ada]me Bulandra. Am fost silit să fixez și pentru ea o lectură vineri după amiază. Doamne, ce o să mai iasă de aici!

Luni 8.

Am fost azi dimineață la Teatrul Comedia, unde mă aștepta un dactilograf ca să-i dictez actul III.

Marti 9.

Prima zi de plină primăvară. Prima zi de pardediu. Este și asta o bucurie, să părăsești un palton greu, vechi, bătrînesc, și să ieși cu un pardediu gris, în care ai impresia că ești elegant și în care în orice caz te simți cu atît mai tînăr.

Toată după amiaza la Curtea cu juri, unde procesul incendiatorilor continuă.

Sunt singurul « avocat » de acolo care nu ia nici un ban și probabil singurul care are așa de cumplit sentimentul că-și pierde vremea. La 30 de ani, încă nu îndrăznesc să spun despre mine că sunt un avocat, fără a nu simți nevoia să pun cuvîntul între ghilimele.

Vineri 19.

Marti la Brăila, la înmormîntarea Babei, care a murit luni, după ce o zi întreagă rătăcise spre Baldovinești, unde jandarmii au găsit-o în mijlocul nopții, căzută de oboseală pe linia ferată. Avea 92 de ani. Dacă nu s-ar fi rătăcit, cred că mai putea trăi nenumărați ani.

Am primit vestea fără emoție și de altfel tot fără emoție am asistat la înmormîntare. Este totuși o întreagă lume care se duce cu ea și întreaga noastră copilărie care-și pierde unul din eroii ei principali. Săraca baba — ce lungă viață. Nu e de mirare că-și pierduse memoria.

Vinerea trecută lectură la Bulandrii. Îmi pare rău că n-am notat pe loc impresii. Acum mi se par prea vechi și fără interes. Le-a plăcut, au făcut unele rezerve — sunt obosit de chestiile astea care se repetă mereu, cînd cu Iancovescu, cînd cu Froda, cînd cu Bulandra. Voi lăsa din nou chestiunea în uitare. Nici un demers, nici o stăruință și o serioasă indiferență: asta este singura atitudine indicată.

Joi 25 [...] ³⁸

M. a fost miercuri seara la baletul Jooss, care l-au revoltat cum îi spunea lui Cornarescu — prin spiritul lor judaic. A găsit că spectacolul e semit.

Este tot ce a găsit de spus. Suntem în plină disoluție a prieteniei noastre. Nu ne vedem zile de-a rîndul, și cînd ne vedem nu mai avem ce să ne spunem.

Duminică 22.

Ieri la curtea cu Juri, lungă pledoarie. Mai bine de o oră jumătate. Aveam o sumă de dificultăți de rezolvat — dificultăți de atitudine, de ton... Trebuia să acuz — și în același timp n-aș fi vrut să spun prea mult. Cred că cel puțin în privința asta am reușit. Aveam impresia că sunt urmărit de ascultători și într-o oră jumătate nici un moment nu mi s-a părut că le-am pierdut atenția. Dar poate să mă înșel. Paul Moscovici, care a ascultat o parte din pledoarie, îmi spunea azi dimineață că nu l-a satisfăcut. Îmi spunea că « amenințarea ironică » a vorbirii mele nu este tonul just

³⁸ Fragment publicat de V. Mindra în ed. cit., p. 427.

la Juri. Probabil are dreptate. De asemeni, îmi spunea că judecătorii n-au prea ascultat. Asta, dacă e adevărat, e mai prost.

Dar sunt bucuros că mi-a comunicat opinia lui. Asta mă face mai atent cu mine însumi și mă oprește să fiu prea satisfăcut de «talentele» mele. Cred de altfel, că nu mi-am pierdut niciodată capul de prea multă proprie admirație.

Ieri la Consiliul de Război, unde se judecă procesul gardiștilor, care l-au sechestrat și schingiuit pe studentul liberal G. R. în camera de execuție a sediului gardist — Nae Ionescu a depus ca martor.

Transcriu, din ziar, răspunsul lui:

«D[omnul] prof[esor] Nae Ionescu răspunzând la întrebarea pusă de d[omnul] avocat Vasiliu-Cluj face o teorie a corpurilor constituite, care au sensibilitate proprie, în virtutea căreia ele au dreptul de a reacționa împotriva unor acțiuni a căror consecință apasă asupra aceluia corp.

...Martorul răspunde arătând că în centrele studențești apusene la Oxford și la Cambridge, bătaia ca un corectiv este des aplicată în asociațiile studențești.

...Martorul răspunde, încercând să justifice din punct de vedere educativ bătaia, pe care — declară d[omnii] — sa — a primit-o deseori și cu folos».

Duminică 4 aprilie [...] ³⁴

Da, sunt martirizați, în pușcării. Pentru ce? Pentru că i-au dat 25 la c[...] lui G.R.?

...La Oxford și la Cambridge studenții, care au sensibilitate proprie de corp constituit...

N-am mai putut suporta urmarea. Nu numai fiindcă mi se părea stupid să-l aud repetând vorbă cu vorbă cuvintele lui Nae — dar pentru că mă speria platitudinea de gândire în care îl vedeam sucombând.

L-am oprit.

— Dragă M., sunt de părere să schimbăm vorba. E duminică. Nu te-am văzut de patru săptămîni. Hai mai bine să vorbim de altele, fiindcă altfel simt că n-o să ducem pînă la urmă masa asta. E păcat.

...Și într-adevăr am schimbat vorba.

Dar e posibilă în astfel de condiții, o prietenie?

N-am avut — se înțelege — în ultima săptămînă nici un fel de preocupare literară. Dar m-am gândit la un mic cseu, pe care poate să-l scriu mai târziu: *Despre mediocritatea teatrului*.

Lectura unei piese de Denys Amiel (*Ma liberté*), și diverse gânduri despre propria mea piesă, m-au făcut să observ odată ce sărac, ce convențional, ce schematic, ce facil și mediocru este ca gen teatrul. Cel puțin teatrul de tip «psihologic», în trei acte.

³⁴ *Idem*, pp. 427—428.

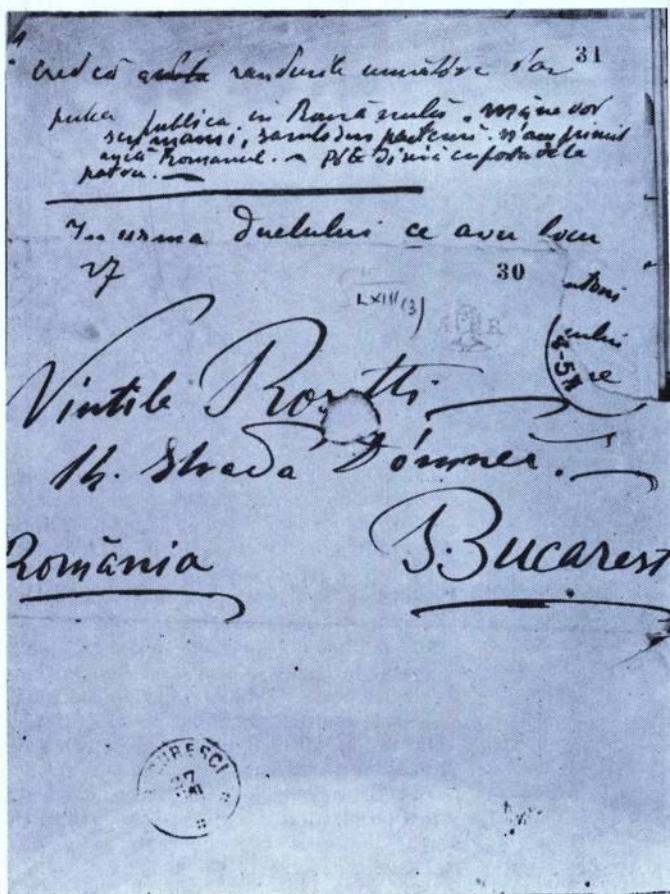
ROMANUL INDEPENDENȚEI

Vintilă C. A. ROSETTI

PAGINI DINTR-O CRONICĂ A EROISMULUI

PRINTRE PERSONALITĂȚILE CARE LUMINEAZĂ cu flacăra unui fierbinte patriotism epoca războiului pentru independența României, figura lui C. A. Rosetti se distinge nu numai datorită convingerilor democratice ale unui spirit incandescent, dar și îndoitei sale contribuții de conducător politic și de îndrumător al opiniei publice.

Consecvent cu sine, cel care încă din epoca exilului, după Revoluția de la 1848 se pronunțase alături de Nicolae Bălcescu și alți frunțași revoluționari pentru obținerea unității și independenței naționale în concordanță și conlucrare fraternă cu lupta pentru libertate și afirmare națională a popoarelor vecine, sprijină acum prin ziarul său „Românul” lupta insurecțională a popoarelor din Balcani, subliniind că existența imperiului otoman reprezintă un anacronism în « epoca naționalităților ». Concomitent, C. A. Rosetti inițiază în presă o campanie susținută pentru obținerea independenței de stat a României, ca realizare a aspirațiilor sale seculare. În urma eșecului conferinței de la Constantinopol a puterilor garante și a promulgării la 11 decembrie 1876 de către sultan a unei constituții menite să salveze integritatea imperiului prin unele măsuri de europenizare, activitatea publicistică a lui C. A. Rosetti se intensifică. Propunerea în șapte puncte adresată Porții de către M. Kogălniceanu, în calitate de ministru al Afacerilor Externe, urmărind să realizeze pe cale pașnică o independență de facto, sau protestul guvernului român împotriva considerării României drept simplă « provincie privilegiată » prin constituția amintită erau justificate și amplu popularizate. Iar atunci când neutralitatea devine o piedică în calea dobândirii independenței, C. A. Rosetti nu pregetă să militeze deschis și ferm pentru convenția cu Rusia și războiul antiotoman.

nu potam intelege ca lipsa de
buni n-are pute impiedica sa
fac ceea ce dorim, ceea ce, pentru
omani este un seducator
este Sotora noastra.

in vama timinarii aei, Vaitala seand
sigur, de n-ai rechet, va pleca
Dita, cu van ramane, ca-
di, sine, trei, cu septamanari, cand
mna voin afla ca este curulet, ca
este la Jeanita, voin pleca, sans
pleca. De ce? Pentru ca
nu voin mai putu ita aei.

Mama te savet, ve savet
Dorina aprupe cum nu
Dorina.

M. Iorga

Astfel în Consiliul de Coroană din 1/2 aprilie 1877, la care participă în calitate de președinte al Camerei și în care s-a pus problema adoptării unei poziții definitive în privința convenției ruso-române tratate de guvern, C. A. Rosetti, trecând peste resentimentele pe care le-a păstrat întotdeauna față de absolutismul țarist, recomandă semnarea imediată a convenției privind trecerea armatei ruse prin România peste Dunăre, cu condiția ca Rusia « să ne respecte integritatea teritoriului ». Istoricii de mai târziu au scos în relief poziția sa realistă, într-un moment în care, după expresia lui N. Iorga, s-au manifestat « șovăiri », s-au făcut « propuneri ridicole sau infame », s-au dat răspunsuri puțin conștiente¹. Punctul său de vedere a fost confirmat prin semnarea la 4/16 aprilie de către M. Kogălniceanu a convenției prin care se acorda libera trecere a armatelor ruse, guvernul rus angajându-se « să mențină integritatea actuală a României ». Douăsprezece zile mai târziu Adunarea deputaților vota convenția sub președinția lui C. A. Rosetti.

¹ N. Iorga, *Războiul pentru independența României*, București, 1927, p. 90.

Fotografiile ce ilustrează acest material sînt extrase din fondul C. A. Rosetti, aflat la serviciul Colecției speciale al Bibliotecii centrale de stat. Ele reconstituie pasionantul film al prezenței familiei Rosetti în miezul evenimentelor cruciale din jurul anului 1877.

Cucerirea Independenței de stat a României reprezenta încununarea programului revoluționar de la 1848, împlinirea idealului social și național pentru care luptase și C. A. Rosetti. Pe spatele unei fotografii a lui Jules Michelet aflată tot în fondul documentar mai sus amintit, citim următorul adagiu « *Les démocrates de tous es pays sont frères* ».

Maria POLOJINTEV

În luptă cu partizanii din parlament ai neutralității și ai legăturilor tradiționale cu Poarta se simțea acum necesitatea unei riposte teoretice. De aceea C. A. Rosetti publică, în numărul din 27 aprilie al „Românului”, un lung editorial nesemnat, în care, subliniind asemănarea dintre pozițiile oratorilor opoziției cu « ultima circulară a Porții în privința declarației de rebel a Rusiei », demonstrează că și « binele pe care l-ar fi reprezentat vechile legături cu puterea suzerană era problematic, dacă nu negativ ». Numai « rațiunea de stat », dorința de a scăpa țara de « robia și pustiirea otomanilor » a impus acceptarea acestei suzeranități și a plății tributului de către marii noștri domni din trecut. Dar această rațiune de stat nu mai există. Nici respectarea Tratatului de la Paris nu trebuie invocată întrucît acesta, prin spiritul său, a avut drept scop « să pună la noi bazele unui adevărat stat român ». În concluzie, « progresul e legea conducătoare a națiunilor și celei române, pornită pe calea lui, nu-i este iertat a sta mult pe loc, cînd ca puil de vultur își simte pene crescute pe aripi ».

Dacă ziarul «Românul» este cel dintîi organ de presă care cerea proclamarea imediată a independenței (25 aprilie/7 mai), C. A. Rosetti e cel dintîi care, printr-o moțiune adoptată la o întrunire a aderenților săi, din 27 aprilie/9 mai, pretindea guvernului o hotărîre în acest sens. Graba sa a nemulțumit însă pe I. C. Brătianu, președintele guvernului, proclamarea « independenței absolute a României » avînd loc abia în ședința de la 9/21 mai a adunării deputaților, legîndu-se astfel acest act politic fundamental de aniversarea urcării pe tron a Domnitorului Carol. Trebuie subliniat însă votul cvasi-unanim (cu două abțineri, ale lui N. Ionescu și N. Rusu Locusteanu), obținut în această ședință istorică tot sub președinția bătrînului radical liberal. La ședința festivă din ziua următoare, C. A. Rosetti accentua

asupra faptului că « astăzi drapelul lui Mircea și Ștefan [...] este din nou desfășurat la lumina mare și națiunea întreagă se stringe cu entuziasm în jurul lui, hotărâtă a-l apăra ». În sfârșit, o zi mai târziu Camera vota, sub președinția sa, în unanimitate, desființarea tributului către Poartă și virarea sumelor respective pentru înzestrarea armatei. « Națiunea întreagă » — se spunea în editorialul ziarului « Românul », cu data de 11/23 florar — « a tresăltat la știrea că dorința ei de-a-ția secolii urmărită, marea aspirațiune pe care voia ea s-o vadă tradusă în fapte, din momentul ce filii ei au pășit la fruntarie în contra Turciei, a fost întâi împlinită de către reprezentațiunea națională împreună cu guvernul. La primirea știrii telegrafice că Adunarea și Senatul au proclamat independența absolută a României, Craiova, această demnă capitală a inimoasei Oltenii, se rădăcă toată în picioare și noaptea întreagă fu consacrată demonstrațiunilor de veselie și de entuziasm ». În București manifestațiile cetățenești iau caracterul unei adevărate sărbări populare încheiată prin retragere cu torțe. Telegrama « din toate părțile României » semnalează manifestări similare. În încheierea editorialului se sublinia că « națiunea română mândră și responsabilă astăzi de demnitatea și de independența ei absolută, arată prin unanimitatea cu care-și manifestă voința de a o susține și apăra că este gata la orice sacrificii, pentru a nu mai îngădui nici un fel de încălcare, de ori unde ar veni, asupra drepturilor și pozițiunii sale dobândite ».

În aceste împrejurări, lui C. A. Rosetti i se încredințează și funcția de primar al Capitalei, pentru a mobiliza eforturile cetățenilor ei în direcția sprijinirii pregătirilor de război. El întâmpină pe țarul Alexandru al II-lea, la 24 mai, ca reprezentant al orașului care « de ieri a devenit capitala unui stat cu deplină independență ».

Neuitind niciodată puterea exemplului, C. A. Rosetti își mobilizează și în această campanie și propria sa familie. În numărul din 13 mai al „Românului“, sub titlul Contribuțiune pentru înființarea unei ambulanțe se arăta că « D-na Maria Rosetti mulțumește din inimă persoanelor care i-au trimis obiecte destinate pentru ajutorarea bravilor soldați ». Se indicau în continuare contribuțiile primite direct sau prin Victoria Zane. Două zile mai târziu Maria Rosetti publica un Apel pentru românce, în același scop. Pornind de la aceste ofrande, soția lui C. A. Rosetti va organiza, în lunile următoare, un spital pentru răniți la Turnu Măgurele, căruia îi dă numele de Ospiciul Independenței.

Încă de la începutul anului C. A. Rosetti sugera copiilor săi, aflați la studii sau tratamente în străinătate, reîntoarcerea în țară, în condițiile înspirii luptei politice. Într-o scrisoare înedită adresată

acestora la 1 martie 1877, cu antetul « Președintele Adunării Deputaților » se sublinia în final: « Aci mergem rău. Guvernul este mereu paralizat și necurmat șovăitor. Camera nu voiește să înțeleagă că trebuie să lucreze și nu știe ce este a lucra. Reacțiunea prin urmare a prins animă, lucrează și se pregătește foarte pentru luptă. Eu nu mai știu ce să fac, cum să fac; cu toate acestea tot n-am pierdut curajul, și lupt și voi lupta din ce în ce mai mult ».

Împrejurările păreau prielnice intrării celor doi fii mai mari, Mircea (născut la 18 ianuarie 1850) și Vintilă (născut la 23 ianuarie 1853), în viața publică a țării. Mai mult, scrisoarea deschisă adresată de aceștia din Napoli ziarului conservator „*Țimpul*“, la 26 februarie 1877², a făcut să se nască, în spiritele partizane poziției lui C. A. Rosetti, speranțe care nu s-au realizat. « *Votre lettre vous a posé, de toute part viennent des félicitations [...]* — le scria Maria Rosetti la 18 martie același an —. Hier Statesso est venu me prier de considérer leur maison celle de mes enfants etc. et m'a parlé de la joie de Papa que se voyait quand il demandait à Bep.: „Ai citit scrisoarea băieților?“ Et a ajouté Statesso, „les boyards, ou réactionnaires sont stupéfiés“ et on leurs dit: „Vous croyez que vous en avez fini avec Rosetti. Il y a 3 Rosetti jeunes qui vous attendent“ »³. În continuare scrisoarea remarcă neașteptata afluență de vizitatori: « *J'ai commencé a 10^h mais je prévois que je ne pourrai finir. Une visite a chaque instant et je dois faire la maîtresse de maison. Chacun parle de vous — et quoique ce soit toujours la même chose, je ne m'en lance pas. [...]* Quel enthousiasme ! »⁴ Aceiași corespondență informa că « Dans un comité à Pitești, on a proposé (de la part de Mrs. Brătianu), Carada, aux électeurs. Qui ont a leur tour proposé

² B. A. R., S ²⁰⁽³⁾.
LXII
117

³ B. A. R. S ¹¹⁷ Vezi și „*Românul*“, XXI, 1877, 25 februarie, pp. 179—189.

⁴ B. A. R., S ¹³⁽²⁾. Traducere: « Scrisoarea voastră v-a făcut cunoscuți, din toate părțile vin felicitări. [...] Ieri [Eugenia] Stătescu a venit să mă roage să consider casa lor drept aceea a copiilor mei etc. și mi-a vorbit de bucuria lui tata, vizibilă când îl întreba pe Bep[po Ion C. Brătianu]: „Ai citit scrisoarea băieților?“ Și a adăugat Stătescu: „Boierii sau reacționarii sînt stupefiați și li se spune: Voi credeți că ați sfîrșit cu Rosetti tinerii care vă așteaptă“ »

⁵ « Am început la ora 10 dar prevăd că nu voi putea sfîrși. O vizită în fiecare clipă și trebuie să fac pe stăpîna casei. Fiecare vorbește de voi și cu toate că e mereu același lucru, nu renunț la aceasta. [...] Ce entuziasm ! »

Mircea Rosetti en disant que cette lettre au „Timpul“ était un titre suffisant aux suffrages etc.»⁶.

Starea precară a sănătății lui Mircea Rosetti (o deficiență pulmonară manifestată prin crize de astm care îi va provoca decesul prematur, cinci ani mai târziu), faptul că atât el cât și fratele său Vintilă se declarau deschiși adepți ai ideilor socialiste și revoluționare, contribuie la moderarea acestui entuziasm partizan. Va trebui să intervină intrarea României în război pentru ca reintoarcerea lor și a fratelui mai mic, Horia (născut la 14 iunie 1855), să devină realitate.

★

Cel dintii care a revenit în țară, cu hotărîrea fermă de a lua parte la operațiunile militare, a fost Vintilă Rosetti. El este de altfel singurul din fiii lui C. A. Rosetti care a făcut întreaga campanie de la apărarea Dunării, la Grivița și Plevna. Scrisorile trimise fratelui său Mircea și mamei sale, în cea mai mare parte inedite, împreună cu răspunsurile primite — cite s-au salvat din incendiul care a mistuit locuința familiei, în ianuarie 1884, — constituie un adevărat roman epistolar pe care am încercat să-l reconstituim. Valoarea lor documentară a fost sesizată de C. A. Rosetti însuși, care regreta că, din motive care nu vor scăpa, desigur, lectorului de azi, nu le poate publica.

Prima parte a jurnalului de campanie al lui Vintilă Rosetti (scrisorile sînt numerotate chiar de către emitent) se oprește la trecerea Dunării. Valoroase prin autenticitatea și prospețimea relatării, scrisorile sale surprind diferențierile sociale din armata vremii. Crescut în cultul ideilor democratice, Vintilă Rosetti, deși face parte el însuși dintre cei privilegiați, nu rămîne insensibil la deficiențele comandamentului și la tratamentul inuman al trupeii — în majoritatea cazurilor țărani în haină militară —, tratament pe care îl condamnă și într-o încercare de schiță literară de mare dramatism, pe care o reproducem în final.

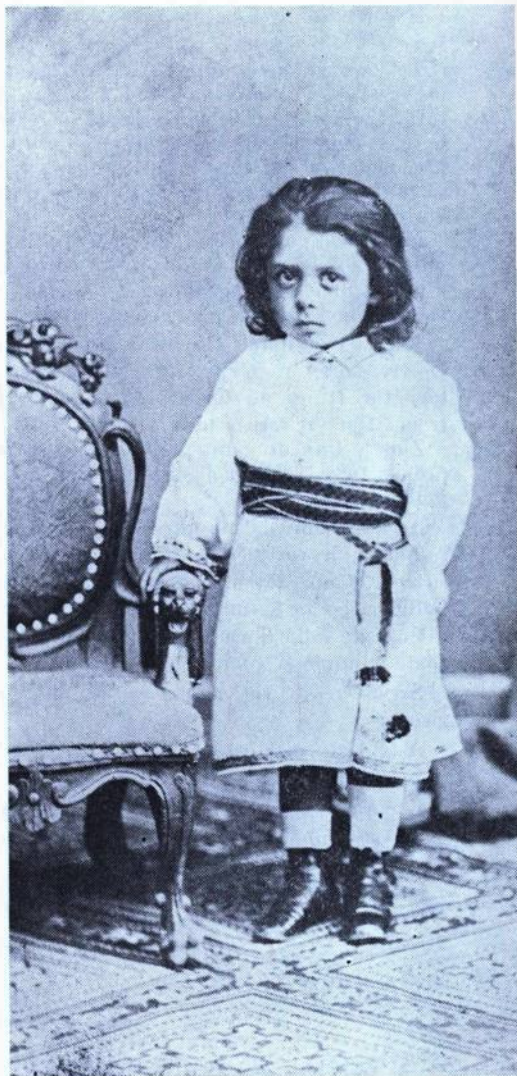
Pe deasupra tuturor vicisitudinilor se desprinde însă dintre rînduri viziunea optimismului ființar al țărânului român, dirzenia și puterea lui de rezistență în cele mai dificile împrejurări, elanul său patriotic⁷.

Nicolae LIU

⁶ « Într-un Comitet la Pitești a fost propus (din partea domnilor Brătianu) Carada alegătorilor. Care la rîndul lor au propus pe Mircea Rosetti; spunînd că această scrisoare către „Timpul“ este un titlu suficient la sufragii etc.»

⁷ În reproducerea textului am recurs la modernizarea ortografiei, ținînd seama nu numai de recomandările redacției, dar și de marile dificultăți pe care le-ar fi produs la lectură o ortografie șovăitoare, inconstantă și depășită. Am păstrat totuși anumite particularități lingvistice certe.

Vintilă C. A. Rosetti

Scrisori de pe frontul războiului din '77 (I)

I

Aix¹, 12 mai [18] 77

Telegramele ne anunță că în urma unei întruniri ținută la tata s-a decis a lua parte la resbel ș-a se proclama independința României. Și noi n-am primit încă depeșa tatii. Care să fie cauza? Horia ne telegrafiază că ați trimis bani, însă de ce n-ați zis în acea depeșă două vorbe despre ce se face la noi? Voiam să evit pe românii de aci, însă neputînd azi sta acasă, ies mereu spre a merge la *cafenea* spre a vorbi cu ei. Ce să fac? Nu pot sta singur. Știu că ei n-au nici o știre din țeară, însă trebuința de a vorbi e mare: Mă duc, mă întorc și ziua trece fără a ști nimica.

Mă duc la gară pe la 1 1/2 deși știu că ziarele sosesc la 2 1/2. Aștept cite o oră trenul, pare-mi-se că de sum acolo va sosi mai curînd. Cît sosește mă întorc acasă spre a găsi o depeșă, însă nimica. La 4 plec iar la gară, apoi la *cafenea*. Acasă, seara nu mă culc devreme căci poate să vie o depeșă. Nu pot dormi, dar lucra!

Iau cartea și stau cite o oră sau două pînă să pot înțelege ceva. De trei zile n-am primit nici ziare, nici scrisori! Două au fost sărbători (timp de sărbători e acuma?), ziarul n-a ieșit, dar a treia? Dar scrisori nimic.

Ziarele franceze sunt pline de nuvele grave și de nu ne va fi promis tata că ne va înștiința cît va fi decis ceva, aș fi plecat de mult.

Aseară veniră la noi cîțiva români și un grec. Deși ar fi trebuit să lucrez, îi am primit, mi-a părut chiar bine, am vorbit pînă tirziu, le-am dat cafea turcească, cognac și ciai. D[om]nu[l] Calligari poate fi liniștit. Sper că în curînd fiul său de aci va fi tot așa de radical ca cel din București. Noi cel puțin ne facem toate silințele și vom izbui.

Scrieți-ne, de veți mai scrie, mai des. Noi scriem rar, căci ce să zicem?

Așteptăm, iată tot ce facem, tot ce avem de zis.

Așteptăm.

E oare ceva mai de nesuferit decît așteptarea.

Nu știu nimic, nu facem nimic, căci așteptăm.

VINTILĂ

Aix, 12 mai [18]77

P. S. Ai primit „*Egalite*”² cu epistola d[umita]le?

I. Vintilă Rosetti, în numele său și al fratelui său, Mircea, către părinți. Bibl. Academiei, ms. rom. 4774, ff. 33—34.

¹ Aix en Provence, stațiune balneară și vechi centru universitar în sudul Franței. Avatările instalării în acest oraș medieval, aglomerat de studenți, asemuit cu Pisa și apreciat de Mircea

Maria Rosetti.

Aix, Raux Alpheran [?]
[după 13 mai 1877]

Am primit ieri scrisoarea tatii, 1 Florar. Mi-a făcut mare plăcere, căci de câte ori ne spune un altul ceea ce eugetăm, resimțim plăcere. De când zic că noi ne-am deprins a avea totul fără a face nimic.

Națiunea română are mare trebuință de a lupta, de a face sacrificii mari spre a putea a se rădica. Un resbel civile sau chiar un resbel contra străinului ar fi de o mare utilitate, pasiunile s-ar rădica, ar începe poate a simți și-a dori a lua ea însăși ceea ce îi trebuie spre a fi fericită. Dar oare nu e prea târziu? Intrind în luptă, ar mai fi oare în stare a-și redobîndi vechea ei vitejie? Cred că da, însă tare mă tem ca cîțiva din noi, deprinși cum suntem a nu face nimica, să n-o luăm la fugă în fața enemicului. De ar dezerta un regiment turc sau rus n-ar fi nimica pentru ei, dar un singur soldat român să fugă suntem pierduți în ochii Europei.

La 48 se prezintă cîțiva bărbați —, ei sacrifică totu[1] pentru popor, făcură totu[1] de atunci pînă azi. Poporul înțelegînd că ei n-au altă țintă decît binele lui, îi iubiră, le dete toată încrederea, îi lăsa să facă.

Iată greșala lui.

Acei oameni îl liberă[re] [de] mai multe ori de tiranii lui, făcură mai multe revoluțiuni și își făceau un titlu de glorie de a nu fi vărsat o picătură de sînge.

La aceeași scrisoarea a lui C. A. Rosetti, care nu s-a păstrat, Mircea Rosetti răspundea ca și fratele său prin intermediul mamei, considerînd o datorie morală reîntoarcerea în țară:

A. Mircea Rosetti către Maria Rosetti. S 19/LXIII (3). fost ms. 4846, ff. 61 — 62.

A

Lundi [Aix, după 13 mai 1877]

Am primit ieri scrisoarea tatii, și posibilitatea de-a vedea România luînd parte la resbel ne frămîntă, ne neliniștește, ne face a dori, a voi să fim cu voi. Știu că eu nu sunt bun la nimic, cînd este vorba de resbel, știu însă că în împrejurări ca acele-mi va fi greu, ca să nu zic imposibil a sta aci. De va pleca Vintilă, de voi ști că el și Horia sunt în armată, cum voi putea eu sta în Aix sau merge la băi? 'Mi vei zice: că sau [la] București sau aci este tot una, că eu acolo sau aci rezultatul va fi identic. O știu, dară tu știi bine că rațiunea poate puțin în asemenea circumstanță chiar asupra ființelor celor mai rezonabile. Mai este un motiv care mă face a crede că fiind rîche, nu trebuie să stau aci. Acel motiv deși de un ordin secundar, 'și are importanță lui: nu voiesc ca să se poată zice că atuncea cînd țeara era în pericol, eu petreceam, 'mi vedeam de sănătate sau de examene în străinătate. Mai sunt motive, sunt multe; nu le înșir însă căci mă îndoieste însuși eu de valoarea lor pentru alții decît pentru mine. Cînd dorim ceva, toate motivele ce tind a legitima dorința noastră ni se par bune, excelente, chiar cînd nu au nici un temel, nici o valoare; ș-apoi la ce le-aș înșira? Nu le vei găsi tu singur[ă], nu le vei găsi pe toate și încă multe alte[le] pe care eu însumi nu le-am găsit, nu le-ai găsit deja de mult; dorința d-a ne avea lîngă tine nu l-a convins oare deja de mult, că nu ar fi rău, că ar fi bine, foarte bine, că ar fi datoria noastră să fim în București? Da, dorința ta, dorința voastră v-a spus toate aceste, acum mi le-a spus și mie, și nici eu, nici tu nu putem înțelege ca lipsa de bani să ne poată împiedica d-a face ceva ce dorim, ceea ce prin urmare este sau credem că este datoria noastră.

Eu voi rămîne aci, Vintilă sunt sigur, de va fi resbel, va pleca îndată, eu voi rămîne o zi, două, trei, o săptămînă. Cînd însă voi afla că este înrolat, că este la graniță, voi pleca, vom pleca.

De ce? Pentru că nu voi mai putea sta aci.

Mamă te sărut, te sărut și [te] dorește aproape cum ne dorești,

MIRCEA

Rosetti numai pentru singura «Uliță» largă și însoțită, Cours Mirabeau, sînt descrise în scrisoarea acestuia către Maria Rosetti, din 13 aprilie 1877, Biblioteca Academiei, S 9(2)/LXIII(3).
2 Gazetă franceză de orientare socialistă.

Îată greșeala lor!
 Ceea ce se câștigă lesne; lesne se pierde.
 Și apoi cind acei oameni nu vor mai fi, ce va deveni acel popor?
 A auzit mereu, pe cei cari făcură totu[1] pentru el, zicînd bine de junii ce se întorc
 din străinătate: aceia știu multe, știu carte, sunt patrioți!
 Incapabil de a mai face ceva prin el însuși, se va încrede lor.
 Acei mizerabili vor profita de încrederea lui spre a-l jăfui.

B

*Ems³, Hot[e]l de Russie
 Lundi, 21 mai
 4 ore*

B. Mircea Rosetti
 către Vintilă Ro-
 setti. S 17/LXIII(3),
 fost ms. rom. 4846,
 ff. 55—57.

Am ajuns aci la 11 ore dim[ineața]. Am voiajat într-una, am fost tot singur și frig nu am avut, însă a trebuit să schimb trenul de 4 sau 5 ori.

La Băle (la duane) ⁴ nu m-a căutat, m-a întrebat numai dacă aveam ceva de declarat și spunindu-i «nu» a dat îndată cu tibișir pe ladă. Acolo am prinzit, destul de bine, nefiind zorit. La Mayence am ajuns pe la 6 ore dim[ineața]. Am plecat d-acolo la 7. Aci este frig tare și plouă, lume nu pare a fi. Pe lista străinilor văd pe un oarecare Lăpădat din Iași, voi vedea ce e cu dînsul. La Carlsruhe[?] s-a[u] suit în tren trei studenți beți de bere, d-abia a putut să-i deștepte conducătoru[1] la stazia unde aveau a se da jos. Unul 'mi luase pălăria mea și mi-o lăsase p-a lui, noroc că m-am deșteptat și că m-am dat jos din tren, alergat după dînsul și reluat pălăria mea (aceasta pe la 2 sau trei ore noapte[a]). Ei au uitat în tren un baston destul de frumos, pecare l-am găsit azi de dimineață pe la 4 sau 5 și m-am făcut stăpîn pe el.

Aștept cu mare nerăbdare scrisoarea ta, să văd dacă ai putut continua [drumul], dacă îi ai găsit la Viena, etc., etc. Nu știu cum voi putea sta aci 15 zile! N-ai ideie cum regret Aix, ceaial de la 5 ore, „Petit Marseillais“, viața aceea liniștită și semi-burgheză! 'Mi pare acum că sunt aci, că Aix era paradisul! Singur, frig, ploaie, fără nuvele și fără a ști o vorbă nemfește!

*

Am ajuns aci cu aproape 500 fr. însă deja am cheltuit 12 mărci eur-tach⁵ [sic!] și Casino (citit zlare), 4 mărci depeșă, 3 mărci hirtă și cerneală, 2 mărci timbre etc., etc. Sper a putea termina ceva d-aci cu banii cari fi am, deși voi lua băi de aer comprimat, ceea ce va costa desigur 60 sau 70 fr. De poate tata a dispune de 500 fr., drumu[1] meu d-aci la București și rezervă pentru întimplare ar fi bine să trimită îndată, căci tare-mi stă a pleca d-aci, a fi în București. Cu sănătate[a] sunt cum eram ieri, adică destul de bine și mai deloc răcit, tu cum mai ești, cu gîtul, cu limba etc.?

*

La Casino se găsesc „Le Siècle“, „Le Temps“, „Le Bien Publique“, „Le Constitutionnel“ (care are și el corespondinte din București), „La République Française“, „Le Figaro“, „L'Indépendance“, „Le Nord“, „Journal de St. Petersburg“, „La Stesse Opinione“ și cele englezești, nemfești, rusești, grecești etc.

*

Mamii nu îi scriu azi, sărut-o numai ca și pe tata din partea mea și spune-i că mă voi căuta cît se poate mai bine, deși nu ești tu aci ca să mă îngrijești.

Serie-mi lung și detaliat, căci am mare trebuință de nuvele de la voi.

Al tău,

M. C. ROSETTI

P. S. Multe lui Caligari, Chițu ⁶, Costin ⁷ etc. Busola mamei din Roma arată Sud-Est.
 Am aceeași cameră din anul trecut.

³ Stațiune balneară în Germania de nord.

⁴ Vama (l. fr.).

⁵ Formă denaturată de la Kurtaxe — taxă de cură la băi (l. germ.).

⁶ Diminutivul lui C. Cantacuzino.

⁷ Unul din frații Lambrou, prieteni ai fiilor lui C. A. Rosetti.

Îmi pare bine că tata vede că națiunea a făcut rău de a se răzâma numai pe ei. Da, avem trebuință azi de un resbel contra străinilor, spre a ne prepara a fi în stare a face mai tirziu un *resbel civil* din cei mai crînceni.

Tata zice că de va fi luptă, înțelege să vin eu, dar nu Mircea.

Nu văd în ce aş putea fi eu mai util ca dînsul.

De aş şti că aduc țării numai două brațe aş cere mai întii ca toți domnii deputați cari nu fac nimica să binevoiască a merge la graniță, domnii consilieri municipali, prefecți și subtprefecți să binevoiască a-i imita. « Nu se poate », vor zice, « cine să conducă destinele țării, cine să *guverne!* » Ca să nu le dau un exemplu mai vechi n-au decît a-și arunca ochii asupra nemuritoarei Comune din 71. Cei dintii la baricade, cu arma în mînă, erau *membrii Comunei* și delegații (sau miniștri). Cît vor sta ei la locurile lor, eu voi persista a crede că națiunea n-are trebuință de brațe. Dacă voiesc însă a merge în țară este că pre lingă două brațe, cari vor purta o pușcă, mai am o *inimă*. Că în momentul în care mii și mii de români sunt adunați la un loc e util de a profita de momentele în care nu se vor bate spre a le arăta ce sunt acei pre cari îi aleg reprezentanți, cari sunt trebuințele lor, ce trebuie să facă ca să scape o dată de clasele dirigente, de guvern. Spre a-i indemnă ca după resbel să arunce pe fereastră toți deputații și miniștri și să se conducă el însuși, a distribui cărți și broșure socialiste revoluționare soldaților și a merge, cînd va fi lupta, eu cel dintii în pericol. Văzînd ei că mă expun, că-mi dau chiar viața pentru români, mă vor crede și vor asculta propaganda celor ce vor veni în urmă.

Cred că pentru aceasta Mircea este mai util ca mine. De aceea vreau ca să meargă și el în România, să vorbească, să distribuiască cărți la oștire și de se va putea, chiar armatelor rusești să le procure citirea [a ceea] ce nu pot avea la ei.

C

C. Mircea Rosetti
cătire Vintilă Ro-
setti. S 10/LXIII
(3), fost ms. rom.
4846. ff. 29—31.

Mercuri 23 mai [18]77

Am primit ieri serisoarea ta din Zürich, și am regretat mult că ai fost nevoit să dormi în Zürich, sper că cel puțin vei fi putut apuca trenul de la Lemberg. Eu am început de ieri cura, beaultrel pahare apă, fac 2 pulverizațiuni, două gargare și o bale de aer comprimat de două ore. P-aci tot frig este, termometru[1] ieri ca și azi a variat între 10—11 Réaumur. Dim[ineața] și seara poate c-a fost și mai frig, însă eu ies din casă pe la 9 și intru pe la 7.

Opresiune am foarte puțină, ieri nu aveam pot zice deloc, tușesc însă puțin, nu cred a fi răcit. Ieri și azi am prînzît la table d'hôte la 1. La nemți însă aceasta nu-mi merge căci mor de foame pînă la 1, ș-apoi seara la 6¹/₂ sau 7 am din nou foame și nu-mi ajunge o cafea. Ieri am luat pe la 7 două ouă, șuncă și ceal, însă aş mai fi mîncat încă un bifteak. Cum vezi nu fac nici o economie mîncînd la table d'hôte și mi se pare că am să reîncep a mîncea, ca anul trecut, à la carte la 11 și la 6.

*

În urma duelului ce avu loc la Roma între deputatul Pierantoni și d. Albanese, redactorele ziarului „Fanfulla“, s-a ținut o adunare de către directorii ziarelor cotidiene romane „Il Diritto“, „L'Opinione“, „L'Italie“, „La Libertà“, „La Capitale“, „Il Popolo Romano“, „Il Bersagliere“, „Il Dovere“, și „La Fanfulla“ și s-au luat următoarele deciziuni:

1. Se instituie un juriu de onoare permanent dîntre reprezentanții presei;
2. Fiecare reprezentante al presei va fi obligat să consulte juriul mal'nalinte d-a merge pe teren;
3. Se va ține o nouă ședință spre a statornici asupra modului de formațiune al juriului ș-a vota regulamentul său interior. La această ședință vor lua parte toți reprezentanții presei.

*

Astfel popoarele vor profita din crima regilor. Dacă însă țara are trebuință numai de brațe, el iarăși va fi util, căci este gata a înlocui mii de oameni ce nu fac nimic, spre a merge ei la graniță, s[pre] e[xemplu] v-o 200 deputați, 33 prefecți, nu știu ciți subprefecți, directori de prefectură, slugi de minister etc., etc. Va găsi prin toți aceștia un loc unde va putea sta chiar bolnav. În fine, chiar de este cu totul inutil, poate oare rămâne singur în Franția (căci eu cu orice preț trebuie să plec). De poate, ce va face în viitor? Aduceți-vă aminte cât s-a imputat lui Gambetta — St. Sébastien.

P. S. Vă trimit „*Le Radical*” cu corespondența lui Pain⁸.

*

Am pierdut la [indescifrabil] furculița dată de Paleologu. Am scos cuțitul spre a tăia foile din Assomoir⁹ și mi se pare că furculița a căzut supt ban-cheta vagonului. În lada mea nu am mai găsit cuțitul de hirtie de bagat ce mi-l dăduse mama la Nicopole. 'L pusesem cred în placma mea. Tare rău mi-a părut de aceste două sinistre.

[Adresa pe plic:] Vintilă Rosetti / 14 Strada Doamnei/ București, România
[Ștampila poștei sosire] București, 27 mai [18]77.

*

Joi, 23 mai 1877, la două zile după votarea independenței de stat și a declarației de război a României de către Adunarea deputaților sub președenția lui C. A. Rosetti, Vintilă Rosetti scria fratelui său după o oboseală călătorească prin Elveția și Austro-Ungaria. Acestei prime scrisori trimise în țară, azi pierdută, despre care aflăm și din următoarea sa corespondență, Mircea Rosetti îi răspundea de primire la 30 mai:

III

Stmb[ăuă] 26 mai [18]77
9 ore dim[ineața]

Mă întorc de la gară. Am mâncat trenul¹⁰. De zăpăcit ce sum nu știu ce fac. Voi încerca însă a-ți spune ceva, deși nu știu nimica. N-am mers la niminea încă. Spre a înțelege starea în care mă aflu va fi de ajuns, cred, a-ți spune că e a 3-a zi de când sum aci și n-am văzut încă nici pe Nathalie.

Tot ce am văzut fu la Cameră și-aci, joi n-am primit. La Cameră, după cum ți-am spus, am fost tare bine primit, toți

D

Ems, 30 mai [18]77

Azi avui o plăcere mare: regăsi cuțitul meu de hirtie (cel de bagat) pe care-l pierdusem, sau mai bine credeam că-l pierdusem.

*

Sunt destul de bine cu sănătatea, însă tot cam tușesc și noaptea nu prea pot dormi, mai cu seamă de 3 zile.

III. Vintilă Rosetti către Mircea Rosetti. Ms. rom. 4773. ff. 1—2; m. rom. 4774 ff. 31—32, 47

D. Mircea Rosetti către Vintilă Rosetti. S12/LXIII (3), fost ms. rom. 4846, ff. 36—38.

⁸ Olivier Pain, gazetar francez, și cretar al lui Henri Rochefort, redactori pamfletului politic săptămânal „L. Lanterne”.

⁹ Celebru roman al lui Émile Zola apărut în 1877.

¹⁰ De la fr. manquer le train — pierde trenul.

cereau tatii să mi [se] prezinte. Vernescu ceru această onoare, toți miniștrii, Grădiniștii, într-un cuvânt ciocoi și preținși ai noștri. Se grămădeau în jurul meu spre a afla ce se face cu Franția. Toți mă chestionau. Cred că cunosc pe toți oamenii politici *intim*. «Ce zicea Gambetta, îmi întreba unii, despre schimbarea ministerului?» «Ce credea Thiers» etc. «De mult nu l-ai văzut, ai vorbit cu el după căderea ministerului?» Spre a răspunde fără a minți le spuneam la unii «crede cutare lucru». La alții «e citva timp, căci mă aflam în aceste ultime zile, mă aflam în miazăzi». «Dar ai văzut acolo pe bărbați influenți, ce cred ei?». Vorbeam atunci de redactorii ziarelor, de întrunirile republicanilor în Marsillia, la care asistam etc.

Tata le zise că voiesc a mă bate. «Cum, îmi ziceau toți, te abați de la principii, uiți că turcii sunt frații noștri, că popoarele sunt frați, că patriotismul este o prețu-decată». Răspundeam glumind sau deloc. N-am discutat și nu voi discuta politică cu nimenea. Sunt prea scirboși.

Costin este nebun de cartea lui Rocher, nu mai poate de bucurie citind cuvintele lui Monseigneur Bouvier despre confesiune. Mi le-a cerut.

Chițu (Cantacuzino) este indignat de decadența noastră, a Franciei. Cum se permite a se scrie lucruri *imonde*¹¹ ca *Assomoir* și *Fille Elisa*, cărți de o imoralitate astfel etc. Aceasta fu singura discuțiune ce avui. Susținui că e morală. Costin era încințat, mereu zice: «Îmi plac mult radicalii ăștia» și «mă înțeleg eu cu ei» etc.

„Românul“ ce n-ai primit nu le trimite, nu e nimica nou. Declarațiunea independenței, [*lacună în text*].

Medalia militară și decorațiunea Steaua României s-au creat.

Manifestarea care-ai văzut-o în ziar, ceea ce e privitor la noi nu s-a zis. Relațiunea e făcută de un ziar transilvan. Eu o găsesc bine.

P-aci nu este nici un român, nici nu cred că va fi; eu îndată ce voi primi banii, cari desigur mi s-a[u] trimis, o [să] plec. Vin prin Cassel, Leipzig, Dresda, Breslau, Kracovia, Lemberg etc. Acesta este drumul cel mai scurt. Mă voi opri la Dresda ca să mă odihnesc și... ca să o văd, n-ai idee ce nerăbdare am de [a] o admira d-aproape, mi se pare că am să mă amurez de ea ca Pygmalion de statua lui. De voi avea bani voi cumpăra o bună fotografie.

*

Correspondenții ziarelor franceze din București urmează a ne înjura. Farcy în „Constitutionnel“, Olivier Tolcey și O. Bron[?] în „Bien Publique“. Olivier zice că guvernul din București este francofil și că urează ca Franția să nu să rădice curînd! Poate, zău, că Ivan Vourtime care scrie la „Figaro“ este cel ce ne tratează mai puțin rău; acesta încă este rău informat, chiamă pe Kogălniceanu président du conseil etc., etc.

*

400 fr. îmi vor ajunge ca să ajung în țeară, oprindu-mă o noapte în Dresda și alta la Lemberg sau alurea.

*

Nu am primit pînă acuma decît prima ta scrisoare din București, cea din joia cînd ai ajuns. Aștept cu mare nerăbdare pe celelalte. Pilat¹² ce se face? etc., etc.

Nu știu de ai citit discuțiunea relativă la decorațiuni, însă după mine tare drept a avut B[o]erescu¹³ și ceilalți, și tata a fost tare parțial ca președinte, nelăsîndu-l să vorbească etc., etc. Trist lucru ca noi democrații să credem că nu putem învinge pe turci și că țeara se pierde fără decorațiuni. Știu de unde vine ideea: de la Beppo, care Beppo cînd este ministru face tot ceea ce vrea Carol!

Dacă însă resbelul trebuie să ne facă a pierde institu[ții]unile noastre relativ democratice, mai bine am fi rămas tributari.

Citind zilnic prostiele de la Cameră, vezi vorbesc cu eufemism, 'mi reamintîl un pasagiu din Assomoir pe care-ți transcriu aci, rezumînd cu totul opiniunea ta și a mea, fiind profesiunea de credință cea mai elegantă și cea mai deslușită ce s-ar putea face:

bertatea
A. Rosetti.

¹¹ De la fr. im-
monde — dezgus-
tător.

¹² C. Pillat, gi-
nerele lui C. A. Ro-
setti, soțul fiicei
sale Libertatea Sofia
(diminutive fami-
liare Biche, Bi-
chette).

¹³ Vasile Boe-
rescu.

*
În [acest] moment primit două telegrame: afacerile din Constantinopoli și sărirea [în aer a] unui nou monitor tur[c]. Le vei vedea în „Românul”¹⁴.

*
Gherghel e atașat pe lingă Grand Duc.

*
Costiescu a venit ieri aci cu D. Brătianu, se zice mult despre el.

*
Conțescu e la Calafat.

*
Tata e primar.

*
Handoca e tot căpitan prin districte.

*
Eu nu pot ști ce voi face azi. Voi vorbi cu Cernat spre a afla de sum înscris undeva. În cazul acesta voi merge acolo. La caz contrar la miliți[e], și de nu pot, mă voi prepara la exercițiu citva timp spre a face *un an* în artilerie sau cavalerie. Gogo va merge în artilerie.

*
O depeșă ce mi se trimite de la palat, adresată către Carol din partea lui Nicolas Grand Duc anunță sărirea [în aer a] cuiraseului ture.

1 1/2 ore

Mă scol de la dejun. Vorbit pină acum cu Pilat și Lupoianu. Singurul care e ceva. Am *mințit* la toți, am zis că fac științe. Lui n-am putut, îi am zis adevărul. Trei zile de cînd sum aci, cît am avut un moment liber, l-am petrecut cu el. Ce om! A plecat acuma la G...of, șeful statului major al armatei ruse¹⁵. Petrec foarte bine cu el. Are o curvă franceză, rigolează cu toți ofițerii, e tare plăcut. 10 poli imperiali diurnă pe zi, afară de leafă.

Lupoianu merge în toate zilele la el. Rid, glumesc. A mîncat azi aci cu noi (Lupoianu). Eu voi pleca cît mai curînd la armată, întîmplă-se ce s-o întîmpla. Te plîng pe tine care vei fi silit a sta aci cu indiferenți, ca să nu zic canalii.

De n-ar fi rebel poate m-aș împușca știînd că trebuie să trăiesc cu ei. Sărmanul tată. Și noi care-l criticam ce-a făcut cu aceste bestii.

On parle de la Chambre, de ce qui s'y fait, dit etc.:

« En voilà des républicains de quatre sous, sacrés fainéants de la gauche! Est ce que le peuple les nomme pour baver leur eau sucrée!... Il croit en Dieu celui-là et il fait des mamours à ces canailles de ministres! Moi, si j'étais nommé, je monteraîs à la tribune et je dirais: Merde! Oui, pas d'avantage, c'est mon opinion! » [Se vorbește despre Cameră, despre ceea ce se face aici, se spune etc. « Iată republicani de doi bani, acești trîndavi afurisiți de stînga! Oare poporul îi numește pentru a se îmbăla de apa lor îndulcită!... Acela crede în Dumnezeu și lingusește pe aceste canalii de miniștri! Eu, dacă eram numit, aș fi urcat la tribună și aș fi zis: Rahat! Da, nimic mai mult, e părerea mea! ».]

¹⁴ În numărul din 15 mai st. v. al ziarului „Românul” se reproduce și comența legea privind înființarea ordinului Steaua României, sancționată de Domnitor, precum și, la rubrica respectivă, știrea despre aruncarea în aer a unui monitor turc pe Dunăre.

¹⁵ Indicație inexactă. Poate cancelarul Gorceakov.

[București, după 26 mai 1877]

C. A. Rosetti.

IV. Vintilă Rosetti
către destinatar ne-
identificat. Text la-
cunar (paginoșia e-
mitentului, ff. 2-3).
Ms. rom. 4774,
ff. 20-23.

[Lipsește începutul] Big[nami] urează suc-
ces României, Ler[escu] mulțamește.
„Libertă” e la dispozițiunea noastră. Mai
primit-ați din Italia 3 exemplare „La Pro-
prietă” (J. Guesde), dat unul lui Fleva ¹⁶
care era aci, „Fanfulla” cu cuvinte măgu-
litoare despre noi, le-am tradus o broșură:
A. Dalmosse, *Economia politica e socialismo*
și două cadre *Repubblica*.

Apropo de Fleva, e consilier adj[unct]
cu Giani T. și Protopopescu Pache, e foarte
activ, merge pe la toți mitocanii spre a le
cere trebuințele lor, la hale dimineața etc.
Radu ¹⁷ a făcut ceea ce ziceai că vei face.
Îndată ce a fost numit prefect, a chemat
pe toți comisarii, epistații etc. și le-a zis
că el nu e nimica, el e sluga primarului,
care e reprezentantele națiunii, deci să fie
la ordinele lui etc. Puțin de cînd a făcut
aceasta, nu știa că tata e primar (vorbă
să fie).

Joia trecută era lume multă aci. Toate
damele îmbrăcate țărănește! Zoe Rosetti
(a lui Carol), Coralie, Biș, Stăteasca,
Mița, Luța, Zané etc. Muzică, correspon-
dență. Au zis c-au narat acea joie ziarelor
lor. Ol. Pain în „Lanterne”.

Lunea mă amețește, n-am avut încă
un moment spre a scrie lui Calligari, ve-
dea pe Lambru ¹⁸ etc.

Ceea ce a fost mai plăcut, fu vizita la
Pitești ieri. Pe drum călătorii cu maiorul
Brătianu (fratele Lenii). El era în I cl., eu
[a]II. Se dete jos și făcu drumul în a II[-a]
cu bilet de I spre a fi cu mine. Foarte,
foarte amabil. Mai era Gulița Efendi cu
mujerea lui. E tare amabil cu mine. Româ-
nește știe ca jidovii. Ajungînd la gara
Golești, întîlnii un vechi țaran din Golești,
pe care-l recunoscui, îl sărutai, mă primi
cît se poate de bine, vorbi despre starea
lor etc. Aci veniseră cu trăsura Ionel,
Guga[?], Vintilă. Mă primiră cum n-am mai
fost primit. Ajungînd la vie, Sabina se
cobori de vale cu Tatiana, Pia (mica) și
Maria. Sabina sări la gîtul meu. Ne săru-
tarăm vr-o zece minute, apoi cu ceilalți.
Toț[i] sunt tare frumoși, Sabina, paispre-
zece ani, foarte frumoasă și plăcută, fără
nici o farafastis, copila cea mai gentilă.

¹⁶ N. Fleva.

¹⁷ Radu Mihai,
prefect al Poliției
Capitalei. Fiul său
Dinu va face cam-
pania cu Vintilă
Rosetti.

¹⁸ George Lam-
bru, prieten al lui
Vintilă Rosetti.

Știe tot ce am făcut, scris, vorbit, de epistola noastră, de tine, de studiurile noastre, de volagiul în Italia. Apoi a reamintit ceea ce făceam în Pitești. Știe tot, tot ce știm, ce ținem minte, ce am văzut și ceea ce e mai mult, ceea ce nu cunoaștem. «Acesta s-a făcut în ultimul an ce erai la Pitești, aceasta sau după plecarea voastră, aceasta când ați venit 2 zile spre a merge la Cimpulung, la botezul Tatianii.»

Mircea n-a văzut aceasta, numai tu și Horia, că el n-a putut veni aci când am plecat în Franția. Cei cari nu ne-au văzut, ca Pia și chiar celelalte două știu tot. Mereu săreau la gitul meu, mă sărutau rugându-mă să mai rămân câteva zile. Tot ce am făcut, zis, cugetat e sublim pentru ei 7.

Pia mică e [leită] Jeana. N-am văzut mai mare [a]semănare în gesturi, vorbă (cam peltică), obraz, totul e ea. Eram să zic Pii, nu știu cum m-am oprit. Ea e tot așa, mai grasă numai. Sabina seamănă, n-o cunoști chiar, cu M[ada]me Brătianu, în frumos numai. I-am părăsit cu cea mai mare părere de rău.

Întorcându-mă aci (8 ore seara) mă pusei a minca. Pillat, Lupoianu și Gogo veniră să-mi ție de urit. La masă glumit mult. Seara venit Beppo. Primit ca fiul lui. N. Crețeanu și Eliade Cărciumărescu, Odobescu Al. Azi muierea lui, care e încă bună, iar azi dimineată Lambriu și Virnav care merg la resbel.

Iată ce cred că s-ar face. Intru în Miliți[e] (neavind drept în armată decît pentru 4 ani). Odată cu Miliți[a] din București, cer de la Minister să mă treacă pe timpul campaniei într-un corp de armată regula[t] care va lua parte la luptă (aceasta au făcut-o mai mulți milițieni ce n-au voit a sta în București). Se acordă. După resbel cer din nou a reintra în Miliți[e]. Astfel scap de a trage la sorți.

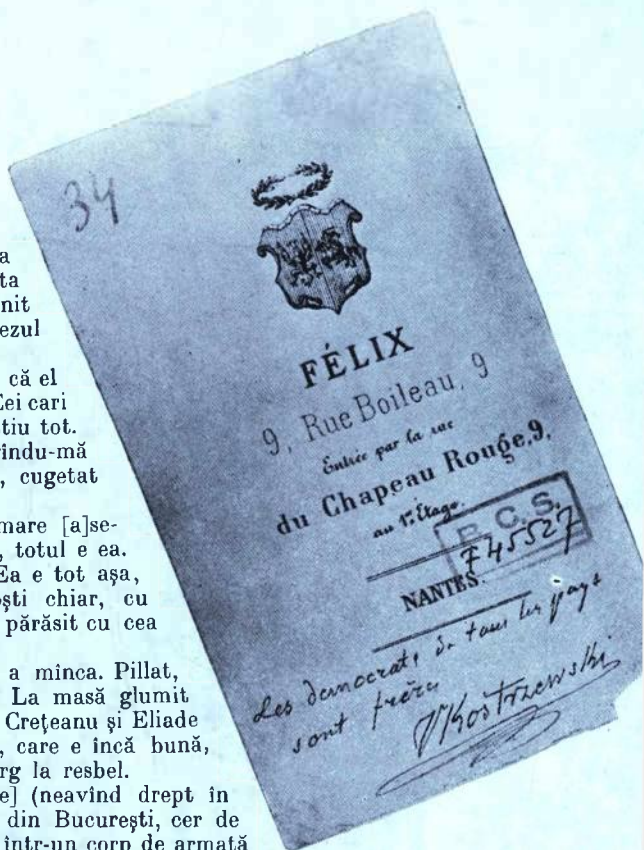
Aș putea intra voluntar pe un an, însă în cazul acesta trebuie să plătesc 300 fr, plus să-mi cumpăr uniforma și tot necesarul. Prefer pe cea dintîi combinare. La 2 ore merg la cazarmă pentru exercițiu cu Lambriu și Virnav.

Olivier Pain mă chiamă. M-a invitat la masă. Refuzat pentru azi. E cu 4 alți corespondinți. Ieri, la Hugues, îi invitase un ofițer rus. La desert acela se scoală și poartă un toast: «*À l'Empire Français*». Nici unul din ei nu răspund. «Treceți oare republicani?» «Da», răspund în cor toți. «Atunci *à la France*».

Văzut pe boulevard pe Orășanu, tot el umbla după muieri.

Docan petrecut ieri seară aci. Vorbit mult de tine. Te laudă mult.

Horia n-a sosit.

Verso-ul fotografiei lui Jules Michelet inserată în acest număr la rubrica File de album.

VINTILĂ

(Continuare în numărul viitor)

DOSARUL UNEI EXISTENȚE

C. STERE

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI

FOSTUL DIRECTOR ȘI ÎNTEMEIETOR (împreună cu G. Ibrăileanu ș. a.) al revistei „Viața românească” este cunoscut, în mod obișnuit, mai mult ca om politic, deși, chiar sub acest aspect, informațiile unui public mai larg sînt parțiale și, în bună măsură, necorespunzătoare realității. Activitatea lui politică a ajuns la cunoștința generațiilor noastre mai vechi mai cu seamă imediat după primul război mondial și în primul deceniu al epocii interbelice. Din cauză că, între 1916 și 1918 a trăit la București și a condus un ziar sub ocupație străină, și-a atras critici și atacuri violente, într-o anumită măsură îndreptățite, cînd autorii lor erau de bună credință, ceea ce n-a fost decît rareori cazul.

Ca membru de vază al partidului național-țărănist a fost cu atît mai puțin alături de conducătorii acestuia în ce privește concepția și metodele de lucru, cu cît formația lui teoretică și sinceritatea crezului său democratic avansat erau departe de oportunismul și reacționarismul celor din conducere.

Și activitatea lui publicistică desfășurată în reviste de cultură generală, cu mult înainte de apariția „Viații românești”, este puțin cunoscută chiar de către istoricii noștri literari. Astfel, ca să dăm un exemplu, din cele 45 de numere ale revistei „Evenimentul literar” (20 decembrie 1893—24 octombrie 1894), 17 conțin articole semnate: C. Șarcăleanu, primul pseudonim se pare al lui, pe care sînt bucuros că îl pot explica, grație «descoperirii» numelui de localitate aflat la baza lui. Este vorba de satul Șarcalinșo*

* Constat ulterior că acest pseudonim al lui Stere a fost obiectul unei discuții între Gherea

din Siberia, pomenit în vol. IV al romanului său în preajma revoluției. În câteva dintre aceste contribuții, C. Stere discută problema « limbii literare », privită din punctul de vedere al deosebirilor, de ordin social și cultural, dintre această variantă (cea cultă am zice noi) a limbii române și vorbirea maselor, puțin instruite și adesea, pe atunci, analfabete. O idee a lui este extrem de interesantă (și nu numai pentru vremea aceea) și pentru asta o redau, aproximativ, aici. Prin adoptarea, impusă de necesități obiective, a unui număr de neologisme latino-romane în limba oamenilor de cultură se adâncește, spunea el, « dezbinarea dintre păturile privilegiate și cele oproșite ». Una dintre soluțiile posibile spre a atenua această stare de lucruri era, după el, următoarea: « cuvintele și construcțiile străine se vor părași cu atita mai răpede, cu cât oamenii culți și literați vor sta mai curind față cu un public mai numeros ieșit din rărunchii poporului, care nu știe și nu poate înțelege limba „pășă-rească”, pe care o vorbim și o scriem noi acum ». Iar ceva mai departe, lărgind cadrul problemei, vorbește de « iubirea sinceră pentru popor, apărarea intereselor sale, lucrarea cinstită spre a-l ridica la nivelul unui factor social și cultural conștient și neatinat ». Același punct de vedere poporanist (el întrebuințează substantivul poporanism ca expresie a concepției sale social-politice) îl găsim în articolele consacrate artei în general, publicate în aceeași revistă.

După această introducere... extrauniversitară, care nu mi s-a părut nepotrivită, fiindcă poate ajuta la înțelegerea acclimatizării lui C. Stere la atmosfera spirituală a Iașilor, unde se stabilise de curind, urmează să prezint, cu comentariile de rigoare, legăturile sale cu Universitatea acestui oraș.

și Caragiale. Reproduc în întregime pasajul respectiv din Ioan D. Gherea, Amintiri, București, 1968, p. 32:

« Ades Caragiale reproșa scriitorilor români că nu știu bine românește. O dată l-a întrebat pe tatăl meu: Am văzut că în „Viața românească” Stere iscălește uneori cu pseudonimul „Șcăcăleanu”. De ce și-a ales tocmai pseudonimul ăsta? Pentru că, i-a răspuns tata, când a fost surghinit în Siberia, Stere a locuit în satul Șcăcali. — Șcăcali?!... Ei, vezi că nu știe, nu simte limba românească? Nu se pricepe să românezeze un nume străin. Nu Șcăcăleanu, Șcăcălianu trebuia să iscălească. — Sau Șcăcalău?... a murmurat timidă mama. — Sigur!... Sau Șcăcalău! Vezi cine are instinctul limbii?... — De atunci o auzeam citeodată pe mama spunind: „De mine Caragiale a spus că am instinctul limbii românești.” »

Înscris la Facultatea de Drept, când depășise de mult vîrsta adolescenței, și-a trecut examenul de licență, la termenul reglementar, în ziua de 22 iunie 1897, cu o lucrare de câteva sute de pagini, care, prin problema tratată, ea și prin seriozitatea, puțin obișnuită a elaborării, ca să nu mai pomenesc de erudiția impresionantă a autorului, putea fi susținută, cu succes, ca teză de doctorat la orice universitate străină. Este vorba de Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept. Titlul însuși spune mult și semnificativ despre personalitatea licențiatului, privită mai ales din punctul de vedere al dezvoltării ei ulterioare. Pe baza acestor lucrări și a altora, întoemite după aceea, a fost numit, la 15 martie 1901, profesor suplitor de drept administrativ și constituțional. Interesant și elocvent pentru cunoașterea spiritualității sale este faptul că, fiind ales deputat în același an, renunță la salariul de profesor, dar continuă să-și fină gratuit cursurile. Doi ani mai târziu (21 aprilie 1903) devine profesor titular al catedrei amintite. De astă dată, numirea s-a făcut în urma recomandării consiliului profesoral și a senatului. Raportul menit să susțină propunerea a avut de autor pe Matei B. Cantacuzino, profesorul cu cea mai mare autoritate științifică și umană al Facultății de Drept. C. Stere a avut un contra-candidat, pe Paul Negulescu, doctor de la Paris și docent la Universitatea din București. În ciuda acestor titluri, nesusținute de lucrări mai multe și nici importante, autorul raportului, care nu trece peste ele, prezintă elogios activitatea științifică a lui C. Stere, pe care o consideră superioară. A. C. Cuza, adversar declarat al celui recomandat (avea alături de el pe I. Găvănescul, viitor senator legionar), n-are curajul să-l combată direct, și de aceea cere să fie propuși ex aequo amîndoi, rămînînd ca Ministerul Instrucțiunii Publice să decidă: conta pe respingerea lui C. Stere, care, prin întreaga sa activitate, era « deochiat » și « sus », la autoritățile de resort. Discuțiile în consiliul profesoral (unit cu senatul) s-au terminat prin victoria celui susținut de M. B. Cantacuzino, care a obținut 10 voturi din totalul de 13 (au fost 3 abțineri, deci nici un vot contra, amănunt foarte interesant pentru starea de spirit din universitatea ieșeană în epoca aceea).

Puternica personalitate a noului profesor titular se impune repede, și nu numai în cadrul Facultății de Drept, unde ajunsese deja un emul, la același nivel, al lui M. B. Cantacuzino, ci și în întreaga universitate. Așa se explică alegerea

lui, la 27 februarie 1913, ca rector de către « Marele Colegiu » (totalitatea profesorilor) cu 44 voturi din 49 exprimate. Seriozitatea puțin obișnuită pe care a dovedit-o în întreaga sa activitate s-a manifestat cu o forță și mai mare în calitatea sa de conducător al universității. Dându-și seama de gravele lipsuri ale acesteia în ce privește biblioteca centrală, bibliotecile seminariale, laboratoarele etc. și avind o concepție foarte modernă despre îndatoririle de ordin științific ale celei mai înalte instituții de învățământ, a întocmit, imediat după instalarea sa ca rector, un amplu raport, destinat Ministerului Instrucțiunii Publice, pe care îl prezintă în ședința de la 8 aprilie 1913 a Marelui Colegiu. Iată un pasaj care ar putea fi considerat ca o declarație de principiu: « ...o universitate, pentru ca să merite acest nume, nu se poate rezuma într-un număr oarecare de catedre, ci în complexul instituțiilor ei: bibliotecile, laboratoarele și seminariile au o însemnătate cel puțin tot atât de mare ca și cursurile de pe catedră... », aceasta, după ce făcuse afirmația că profesorii trebuie să se țină la curent cu întreaga mișcare științifică și să elaboreze lucrări personale pe bază de cercetări de erudiție și investigații documentare, iar studenții să aibă la dispoziție toate mijloacele necesare învățării. Spre a arăta concret situația existentă, din acest punct de vedere, la universitatea ieșeană, autorul raportului prezintă, comparativ, bugetul ei (și al anexelor) și pe acela nu numai al surorii bucureștene, ci și a două universități de peste graniță, apropiate geografic. Acest ultim amănunt (avea în intenția rectorului) o importanță deosebită de ordin național, care se referea la posibilitatea unor studenți din afară de a urma cursurile la Iași, și nu acolo unde se duc « de nevoie ». Universitatea acestui oraș trebuie, se spune în încheiere, să fie și să rămână, « un însemnat centru de cultură națională ». Din cauza lipsurilor semnalate, unii profesori originari din București, practicau ambulantismul (noi am zice astăzi navetismul): vin mai mult sau mai puțin regulat la Iași să-și țină cursurile, dar în grabă, ceea ce influențează în rău asupra studenților creînd printre aceștia un fel de anarhie intelectuală. Problema profesorilor ambulani o pune C. Stere și în ședința din 20 iunie 1913 a Marelui Colegiu, dovadă marea importanță pe care l-o acordă, chiar dacă, teoretic oarecum, găsește o explicație, aproape o scuză, atunci cînd spune că în capitala țării ei pot lucra științific mai serios decît la Iași.

Un astfel de rector nu putea să placă lui A. C. Cuza, cu care C. Stere polemizase încă de mult (prin „Evenimentul literar“). În ședința de la 22 decembrie 1915 a Senatului universitar se discută, la propunerea rectorului, manifestarea ostilă organizată de studenții admiratori ai profesorului antisemit contra profesorului de la Facultatea de Drept — Virgil Arion, care a fost împiedicat să-și țină conferința în aula universității în beneficiul societății Pîinea săracilor. Au fost identificați 27 de studenți — semnificativ este prezența printre ei a unor viitori politicieni sau agitatori binecunoscuți ca demagogi incorigibili — care au declarat deschis că sînt autorii demonstrației, arătînd și motivele de... înalt ordin național! Din cei 7 membri prezenți la ședința 4 au hotărît ridicarea dreptului de a se prezenta la o sesiune de examene pentru principali vinovați (în număr de 4) și « admonestarea » celorlalți. A. C. Cuza și doi membri, amici « politici » ai lui (unul a fost I. Găvănescul, pomenit cu alt prilej) au cerut să se aplice tuturor această ultimă sancțiune. Rezultatul acestor măsuri a fost înțepirea și amplizarea agitațiilor, întreținute, bineînțeles, de cei care, în ședința Senatului, au rămas în minoritate. În ziua de 16 februarie 1916, C. Stere demisionează din funcția de rector. În telegrama adresată Ministrului Instrucțiunii Publice arată lămurit că majoritatea masivă a studenților își înțeleg just rolul, sînt studioși și disciplinați și că un număr aproape infim — circa 20-30 — tulbură „bunul mers al universității « sub influență din afară » (aluzie directă la profesorii amintiți ceva mai înainte). Ține, în continuare, să precizeze că de multă vreme are convingerea că agitatorii sînt nu numai încurajați, ci și îndemnați să procedeze astfel, și aceasta, din ostilitate față de el personal. Respingîndu-l-se demisia, rectorul repetă a doua zi cererea de acceptare prin următoarea telegramă pe care cred util s-o reproduc în întregime: « Mulțumindu-vă pentru bunăvoința ce mi-o manifestați prin respingerea demisiunii, sînt silit însă să vă rog să mi-o primiți, întrucît nu pot reveni pentru motivele ce v-am arătat. Nu pot lua asupra-mi răspunderea, odată ce este stabilit că, împotriva voinței majorității covârșitoare atît a profesorilor, cît și a studenților, instigațiunile interesate pot fi sigure de impunitate, abuzînd de sentimentele a douăzeci-treizeci studenți, pentru a ajunge la scopurile străine învățămîntului mărturisite prin publicitate ». Astfel s-a încheiat activitatea unuia dintre marii rectori ai Universității ieșene. Nu pot trece

sub tăcere un act pe care nu l-am găsit în arhiva acestei instituții, și anume primirea ca studenți la toate facultățile, fără nici o formalitate, adică fără un examen de diferență, a absolvenților seminarilor teologice. În modul acesta, numeroși tineri care nu voiau, fiindcă nu-i lăsa conștiința—lipsa de credință—să devină preoți, s-au înscris la Litere, la Științe etc., și destul dintre ei s-au remarcat, după terminarea studiilor, ca profesori, medici și juriști foarte serioși.

După primul război mondial, C. Stere nu și-a reluat activitatea de profesor. Situația era neclară și a rămas în continuare astfel, fără să se poată preciza din punct de vedere juridic adevăratele motive.

În ședința de la 30 ianuarie 1922 a Marelui Colegiu, profesorul M. B. Cantacuzino propune, documentat și convingător, revenirea la catedră a fostului rector. Cu un singur vot contra (moțiunii votate în acest sens), propunerea este acceptată și se recomandă trimiterea ei la Ministerul Instrucțiunii Publice, care nici n-o aprobă dându-i curs, nici n-o respinge. Peste 13 ani (9 decembrie 1935), la o ședință a consiliului Facultății de Drept, un profesor « protestează » contra faptului că o catedră atât de importantă ca aceea de Drept administrativ și constituțional este vacantă de aproape două decenii, și aceasta, din cauză că fostul ei titular, C. Stere, a fost și continuă să fie în situația curioasă de profesor care nu a demisionat din proprie inițiativă și nici nu a fost înlăturat oficial de autoritatea superioară. Problema s-a pus într-un cadru mai larg, întrucât existau și alte catedre neocupate, vreme destul de îndelungată, de titulari.

Practic, în cazul lui C. Stere, o soluție era exclusă, din cauza virstei lui: împlinea 70 de ani, limita de sus a activității profesionale.

Oricât de importantă a fost, pentru Universitatea din Iași prezența la conducerea ei a acestei mari personalități — și din expunerea de pînă aici cred că rezultă absolut convingător acest lucru —, importanță mai mare din punctul de vedere al influenței exercitate asupra generațiilor de studenți a avut C. Stere ca profesor la două discipline menite, prin natura lor, să facă educația cetățenească a oamenilor. De astă dată vorbesc în cunoștință de cauză, căci i-am fost student 2 ani la rînd: în 1908—1909 a predat Dreptul administrativ, iar în anul următor, Dreptul constituțional. Ceea ce impresiona puternic la prelegerile sale erau, în primul rînd, nu atât erudiția, adică bogăția și varietatea informației, ajutate de o concepție social-politică

de mare înălțime, cât pasiunea și convingerea cu care dezbătea problemele și-și prezenta punctul de vedere foarte personal. Sub acest ultim aspect, pe care eu îl consider, înainte de toate, strict uman, în sensul cel mai pur al termenului, C. Stere semăna cu N. Iorga: același etos și patos, la mare istorie mai mult sentimental, la emulul său, revoluționar. Voi da câteva exemple.

Problema agrară o dezbătea la curs întocmai ca în rubrica lui intitulată Cronica internă din „Viața românească”: date și fapte concrete, comentate sever din punct de vedere nu numai social-politic, ci și național, dată fiind proporția numerică a clasei țărănești. Nu pot uita aprecierile lui, sub acest ultim aspect, în legătură cu întinderea medie de pămînt aflat în proprietatea țăranilor din România în comparație cu a celor din țările vecine: față de 2 sau 3 hectare, după regiuni, ale primilor, de la 8 pînă la 12—15 hectare, ale celorlalți, cu precizarea, bazată pe date statistice așa de întristătoare, înregistrate aproximativ în Cursul de Drept administrativ litografiat (1908—1909), p. 324: « D[omnu]l L. Gh. Bibicescu, unul dintre directorii Băncii Naționale, notează cazul țăranilor unui sat care s-au angajat cu munca lor pentru 6.000 lei față de proprietarul moșiei, și, după ce au muncit 18 ani, datoria lor s-a ridicat la 70.000 lei! »

La lecțiile sale de Drept constituțional insistă neconștient asupra situației, privilegiate din punct de vedere legal, a Parlamentului față de puterea executivă (guvernul) și de cea judecătorească (magistratura). Se întemeia nu numai pe textul constituției noastre din vremea aceea, care spunea că toate puterile în stat emană de la națiune, dar, în altă parte, arăta că guvernul și justiția răspund de actele lor în fața Parlamentului, ci și pe tradiția constituțională engleză, pe care o considera, pentru epoca aceea, un model perfect de constituționalism. Nu pot uita comparația pe care o făcea între regimul politic francez și cel englez. Deși legea fundamentală a Franței enunța principiul că toate puterile emană de la națiune, pe cînd cea engleză (nescrisă!) spunea că ele emană de la rege, C. Stere afirma, bazîndu-se pe realitate, că președintele republicii franceze era, de fapt, mai puternic decît regele Angliei. Și aceasta, din cauză că ideea de drept, la nivel înalt, era mult mai vie în conștiința cetățenilor englezi, deprinși cu ea de-a lungul celor 7 secole de viață parlamentară, fie și cu destule întreruperi, decît

în aceea a francezilor. Iarăși un exemplu concret în sensul arătat chiar acum. La examenele studenților puneă foarte des întrebarea aceasta: Ce drepturi au, după constituția noastră, străinii din România? Majoritatea candidaților, nefiind în stare să distingă drepturile politice de cele civile, răspundeau prompt și stereotipic: N-au nici un drept. Și profesorul replica, îndurerat și totuși puțin revoltat: După constituția dumneavoastră de la Iași! (Aluzie la A. C. Cuza și la ceilalți patrioți, adică patrihoți, cum spunea Alecsandri!)

Am încercat să prezint aici un aspect puțin cunoscut, dar foarte interesant, din activitatea

bogată și multilaterală a unei mari personalități de la sfîrșitul secolului trecut și din primele decenii ale celui actual, în speranța de a contribui la ceea ce numim de obicei reconsiderarea trecutului (în cazul de față cultural). Universitatea a fost totdeauna și continuă să fie, prin însăși menirea ei, o instituție producătoare de cultură la nivelul cel mai ridicat. Toți profesorii care au contribuit efectiv, nu numai prin munca lor științifică și didactică, ci și prin atitudinea lor cetățenească, adică după mine, umană, la realizarea acestui scop suprem al instituțiilor de învățămînt superior, merită să fie scoși din uitare.

Iorgu IORDAN

Notă oficială

*Nr. 90
17 Feb/1916*

Ministrului Instrucțiunii Publice

București

Mulțumindu-vă pentru buna-voință ce mi-o manifestați prin respingerea demisionii, sînt rîlit însă să vă rog să mi-o primiți, întrucît nu pot reveni, pentru motivele ce v'am arătat.

Nu pot lua asupra-mi răspunderea, odată ce este stabilit, că împotriva voinței majorității covârșitoare atât a profesorilor cît și a studenților, instigațiunile interesate pot fi figure de impunitate, abazînd de sentimentele a 20-30 studenți, pentru a ajunge la scopurile străine învățămîntului, mărturisite prin publicitate.

P. Șteu

«Din tumultul activității mele politice»

AM ALES DIN CORRESPONDENȚA EMISĂ de Constantin Stere (1865—1936), până acum descoperită de noi, câteva loturi de scrisori revelatoare pentru destinul personalității sale. Ele surprind momente importante ale militantismului său în lupta pentru desăvîrșirea unității naționale, episodul întemeierii ziarului „*Lumina*” în septembrie 1917 (cu toate consecințele acestei inițiative), disensiunile cu Ion I. C. Brătianu și conducerea partidului liberal și, în sfîrșit, munca de elaborare a vestitului roman *În preajma revoluției*. Fiecare dintre scrisorile caracteristice acestor momente luminează concludent ipostaze diferite și complementare care, împreună, au plămădit fascinantă personalitate a lui Constantin Stere.

Născut în 1865, în Basarabia, participant ca student la acțiunile mișcării narodnice rusești (a suferit și o lungă detențiune siberiană), s-a stabilit în 1892 în România. Și-a luat la Iași licența în drept, devenind o figură prestigioasă, datorită culturii excepționale și a trecutului său revoluționar, în mediile studențimii progresiste și a mișcării socialiste ieșene, ocupînd funcții de conducere în redacția revistei socialiste „*Evenimentul literar*” (1893—1894). Propagă poporanismul (la fundarea căruia îndeplinește efective roluri de demiurg), izbutind să convertească pentru noua doctrină cîțiva tineri intelectuali, socialiști importanți (G. Ibrăileanu, Spiridon Popescu, Jean Bart, Mihai Carp, Lascăr Veniamin ș. a.) care în 1899 vor părăsi, împreună cu ceilalți «generoși», partidul socialist pentru a intra în partidul liberal. Împreună cu aceștia va fonda, în martie 1906, „*Viața românească*”. Împărțîșind convingeri radical-democratice, investind speranțe absolute în poporanism, Stere — o dată intrat în partidul liberal — a militat pentru îndeplinirea cerințelor esențiale ale revoluției

burghezo-democratice: reforma agrară și votul universal. Destinul său de om politic a stat sub semnul tragismului. La aceasta a contribuit, esențial, intransigența convingerilor sale democratice și incapacitatea de a se supune voinței absolutiste a «șefului». Aceasta i-a adus calificativul de «incomod», retezîndu-i orice tentativă de promovare în ierarhia politică. Deși sfetnic apropiat al lui Ionel Brătianu, nu a avut niciodată parte de o înaltă funcție în guvern, iar în 1914, datorită atitudinii partizane angajării în război alături de Puterile Centrale, a intrat în conflict iremediabil cu șeful Partidului național liberal. Atitudinea din preajma și din timpul războiului (inclusiv editarea ziarului „*Lumina*”; vezi nota noastră) a dat temei puternicilor săi adversari să-l califice drept trădător, supunîndu-l unui efectiv calvar care nu a încetat decît odată cu moartea luptătorului. În realitate, Stere, cu toate erorile sale, ce nu pot fi ignorate¹, a fost însuflețit de o reală iubire de țară. Ceea ce «deranja» pe unii la Stere era, de fapt, intransigența convingerilor lui democratice, împotrivirea consecventă la orice acțiune politică retrogradă. În viața politică românească de pînă la 1936 el rămîne, cu siguranță, una dintre personalitățile reprezentative ale stîngii radical-democratice burgheze, cu un ecou, prestigiu și forță de iradiere considerabile.

Z. ORNEA

¹ Despre activitatea politică a lui Constantin Stere și concepția sa ideologică, vezi lucrările noastre: *Poporanismul*, Editura Eminescu, 1972 și *Tărănismul*, Editura Politică, 1969.

Te rog să fii bun, în fața
za-te te data și să-mi
telegrafieri.

Al D[omi]tale devotat prieten

[Signature]

P. S. Am lipsit 6 zile -
măsur din țară.

I

1 Ian[uarie] 1906

Chișinău

Mult stimat D[omnu]le Catargiu[,] ¹

Nu mă pot orienta în haosul de impresii, dar peste câteva zile am să-ți scriu D[umi]tale detaliat despre cele văzute și auzite din zbuciumul vieții de aici.

Îți scriu acum într-un scop special, adică în două scopuri speciale.

1) Am plecat din țară fără să fi avut timp de a-mi regula situația la Universitate. Alăturerez cererea de concediu și te rog foarte mult să stăruie *personal* pe lângă Vlădescu ² să mi-o aprobe în totul.

2) Cei de aici mă impresionează în chestia succesiunii Calmucki. La 15 ianuarie a. c. se adună Consiliul provincial (Zemstvo). Rog să faceți *toate* chipurile ca până atunci afacerea să fie rezolvită, altfel mi se creează o situație falsă.

Îți doresc toate bunătățile vieții și rămân al D[umi]tale devotat,

C. STERE

Îți atrag atențiunea asupra corespondenței ce va apare zilele acestea în „*L'Indépendance*” despre chestia agrară de aici.

BAR S $\frac{1(1)}{\text{CCLXXXVIII}}$

II

[Data poștei] 22 aprilie 1906

Peste câteva zile ne vom vedea. Știre îmbucurătoare: peste o săptămână apare la Chișinău o gazetă românească „*Basarabia*” sub direcția d[omnu]lui Em. Gh. Gavrilă.

Al D[umi]tale

C. STERE

[Carte poștală ilustrată]

Fond BAR S $\frac{1(16)}{\text{CCLXXXVIII}}$

¹ Stocul de scrisori către Barbu Catargiu, din care reproducem aici piese reprezentative, reclamă câteva precizări. Corespondența aceasta se află în fondul de manuscrise al Academiei RSR. În 1970—1972 am găsit sub cotele S 18040—18062 și S 19598—19602 două mape cu scrisori adresate lui Lascăr (Lăscăruș) Catargiu și, respectiv, Barbu Catargiu. O relativ recentă reevaluare a acestui fond de corespondență le-a schimbat pur și simplu destinatarul! Toate scrisorile au fost considerate ca

fiind adresate lui Barbu Catargiu și grupate sub o nouă cotă $\left(S \frac{1(1-28)}{\text{CCLXXXVIII}} \right)$. Scrisorile — toate — nu au picurile în care au fost expediate, făcând astfel imposibilă stabilirea exactă a destinatarului, care apare, invariabil, sub apelativul « Stimat domnule Catargiu ». Dar cum în acest stoc de corespondență există trei cărți poștale ilustrate și o telegramă care păstrează exactă adresa destinatarului (« Barbu Catargiu, deputat, Str. Frumoasă 32, București ») funcționarii de la secția de manuscrise a Academiei au transferat toate scrisorile sub acest nume. (Inițial numai aceste 4 scrisori erau considerate a fi fost trimise către Barbu Catargiu, celelalte 22 fiind socotite ca expediate către Lăscăruș Catargiu. Reevaluarea recentă a acestui fond de scrisori, cu eliminarea unuia dintre presupușii adresanți, trebuie luată sub beneficiu de inventar. Oricum, e lipsită de mare importanță, nici unul dintre cele două personaje neîndeplinind roluri proeminente. Barbu Catargiu era un om politic conservator din gruparea cantacuzinistă, deputat în perioada menționată și fusese, probabil, desemnat de primul ministru, Gh. Gr. Cantacuzino-Nababul, să țină legătura cu C. Stere despre misiunea pe care fostul « siberian » o primise în 1906, în Basarabia.

² Mihai Vlădescu, atunci ministru al Cultelor și Instrucțiunii.

III

16/IV/08

Stimate D[omnu]le Catargiu[.]

Din nenorocire nu pot să mă duc la București, n-am fost pe acolo de-aproape două luni.

Aș fi fericit să te pot servi, dar mă îndoiesc ce aș putea. Îmi permit o destăinuire:

Sint hotărît să mă retrag cu totul din politica activă. Pentru ce?

Niciodată n-am considerat politica ca ocupațiune, ca profesiune. Totdeauna am văzut în ea o activitate utilă.

Am 43 ani, dar numai de 5 ani « fac politică », — am crezut un moment că n-am dreptul și deci am datoria să nu mă dau la o parte de la o acțiune ce ar putea fi folositoare.

M-am convins astăzi însă că nu mai pot fi util în această sferă, ci politica mă stingherește în activitatea cultural-națională și literară, unde nu pot să fiu înlocuit în împrejurările de față de nimeni.

Sfârșitul tragic al d[octo]r[u]lui Radovici mi-a întărit și mai mult această hotărîre, la care am ajuns încă de astă-toamnă.

Sunt și motive de ordine mai intimă, peste care îmi vei permite să trec aici. Și aceste rinduri îți scriu numai pentru că n-aș vrea să ai iluzii dar după firea mea îți dai seama că nu vreau să fac « scandal », adică să provoc comentarii. Socot chiar că e de datoria mea să dispar din politică, menajînd un timp aparențele, în faza de tranziție.

De altfel, pe atunci cînd mi-ai vorbit am avut în treacăt o conversație cu « cel în drept » și deci dacă va simți nevoia să țină seama de mine va căuta el cum să-mi vorbească. Dorindu-ți toate fericirile, rog primește asigurarea stimei mele

C. STERE

Fond BAR S 1 (24)
CCLXXXVIII

IV

[aprilie 1908?]

Stimate D[omnu]le Catargiu[.]

Fiind bolnav, nu v-am răspuns pînă acum.

Mi se pare că eu am uitat să-ți scriu data trecută că Brătianu știe despre hotărîrea mea de a mă retrage din politică. (De altfel am avut această intenție încă din 1905, și numai împrejurările în care a venit partidul liberal la putere și credința mea că țara în acele împrejurări are dreptul să-mi impună sacrificiul de a primi prefectura de Iași — m-au făcut să revin provizor.) În aceste condițiuni îți dai desigur seama că Brătianu face toate stăruințele să revin încă o dată și deci cit de delicată e chestiunea intervențiunii mele.

N-aș vrea ca eu să mă angajez pe mine. De altfel am scris lui Brătianu foarte discret și în săptămîna viitoare, dacă mă voi simți mai bine, voi veni la București.

Am să te țin în curent în răspunsul lui Brătianu etc.

Al D[umi]tale devotat

C. STERE

Fond BAR S 1 (25)
CCLXXXVIII

16/IV/08
Stimate d[le] Catargiu,
Din nenorocire nu pot sa
ma - duc acum la Bucu-
rești, - n-am fost pe acolo
de aproape doua luni.
Ași fi fericit să te
pot servi, dar mă îndoiesc
ce aș putea. Îmi permit
o destăinuire:
Sint hotărît să mă
retrag cu totul din po-
litica activă.
Pentru ce?

V

[1908?]

Stimate D[omnu]le Catargiu[,]

Trecînd prin București, n-am avut vreme să vorbim și n-am putut să te văd.

Am vorbit cu I. Br[ă]tianu[, mi-a spus că numirile în Consiliul Casei rurale, dintre conservatori, se vor face *în înțelegere cu cei în drept*. N-am insistat mai mult.

Știi că am fost ales «șef» la Iași fără voia mea ca să renunț la intențiile mele. Am refuzat și sper că voi putea rezista pînă la sfîrșit.

Al D[umi]tale devotat

C. STERE

Fond BAR S $\frac{1(26)}{\text{CCLXXXVIII}}$

VI

[septembrie 1908]

Mult iubite C. C. Nicule,³

Nu pot veni la Iași înainte de marți.

Te rog foarte mult să fii bun și să convoci pe «Cei 9» spre a vă sfătui în privința prefecturii. Eu n-am nici o preferență și deci să hotărîți cum veți crede. Numai ca o idee: nu credeți că ar fi [o] bună achizițiune Fică Krupenski?

Totodată, C. C. Nicule, țin să-ți fac cunoscut că între 6—15 octombr[i]e Brătianu va fi în Iași [;] ar fi bine să vă sfătuiți și în privința dispozițiunilor de luat în acest scop.

Scumpe C. C. Nicule, cu acest prilej dă-mi voie să-ți destăinuiesc un lucru pe care deocamdată trebuie să[-] ții secret.

Știi că din capul locului nu m-am crezut apt pentru președenție. Am cedat insistențelor, dar experiența mi-a arătat că sint și mai incapabil pentru această slujbă, decît credeam. Pentru aceste motive sint hotărît să mă retrag, *la momentul oportun*, adică cînd adversarii n-ar putea exploata această retragere.

Pînă atunci îmi vei face un enorm serviciu, dacă vei lua de fapt conducerea clubului, *ca și cum n-aș exista*, și să fii sigur de concursul meu pentru așăzarea definitivă a lucrurilor, care nu va întîrzia mult.

Al D[umi]tale devotat

C. STERE

VII

Domnule Președinte⁴,

Întrucît Comitetul Diriginte al Clubului liberal-național din Iași a hotărît în ședința din 27 Aug[ust] 1907 să impună Colegiului III, pentru alegerea Consiliului județean, candidați orașeni;

Întrucît sătenii dorind să aleagă consilieri dintre dînșii, au și fost asigurați că nu vor fi violentați în această privință;

Întrucît în împrejurările prin care trecem hotărîrea Comitetului poate avea urmări grave;

³ E vorba de Nicolae Gane. Originalul se află la Arhivele Statului Iași, colecția „Documente“ P. 357/50.

⁴ Președintele clubului ieșean liberal era Petre Poni. Scrisorile (inclusiv cererea de demisie) către Petre Poni și Nicolae Gane sint elocvente pentru avaturile lui Stere în Partidul liberal, pentru disputele cu aripa sturdistă din partid (al cărui exponent la Iași era bătrînul Petre Poni) și chiar cu cea condusă de Ion I. C. Brătianu. Aceste scrisori confirmă mărturisirile de intenție ale lui Stere către Barbu Catargiu (din aprilie 1908) privind tentativa de a părăsi Partidul liberal.

Și întrucît subsemnatul nu pot lua asupra-mi răspunderea pentru aceste urmări Am onoarea a Vă ruga să primiți demisiunea mea atît din Comitetul Diriginte, cît și din Clubul din Iași.

Hotărit să lupt pentru ideile partidului național-liberal în afară de această organizație, Vă rog, Domnule Președinte, să primiți asigurarea considerațiunii mele

C. STERE

28/VIII.07.

D[omniei]-sale

D[omnu]lui Președinte al Clubului Național-liberal din Iași⁵

VIII

[februarie 1914 ?]

Mult stimate D[omnu]le Poni⁶,

Față de atitudinea comitetului nostru față de mine, — atitudine ce n-am meritat-o prin nimie, m-am hotărit să mă retrag din Clubul Ieș[e]an. Ca liberal nu vreau să fac nici o dificultate partidului meu în timpul unei campanii electorale, și de aceea nu vreau să se dea pe față această hotărîre, deși o cunosc deja trei membri ai comitetului, care bineînțeles vor păstra discrețiunea necesară.

Socot, că astfel și partidul liberal din Iași va fi mai mulțumit, că nu are a mai ținea socoteală de mine și eu nu voi mai încerca umiliri.

Fiind deja înscris de cîtiva ani în clubul din București, disciplina de partid îmi impune o linie de conduită, însă nu văd cît ar fi necesar, spre neplăcerea tuturor, de a menține o legătură cu clubul ieș[e]an cînd nu dorește.

Am simțit că e datoria mea să vă fac cunoscut și D[umnea]v[oastră] această hotărîre, pentru a explica pentru ce nu mă mai pot însărcina cu vreo reprezentare a clubului, — dar bineînțeles, pînă după alegeri nu e nevoie de divulgarea ei.

Primiți vă rog asigurarea întregului meu respect.

Al D[umnea]v[oastră] devotat

C. STERE

[Adresa de pe plic]

D[omniei]-sale / D[omnu]lui P. Poni / Președintele Clubului Liberal / Iași

IX

București 30 august 1917

Iubite Domnule Brănișteanu[,] ⁷

Sîntem în ajunul realizării planurilor noastre, relativ la publicarea unui ziar.

În cursul acestor trei ani de grele încercări pentru noi am avut prilejul de a ne cunoaște, încît sper că D[umnea]ta poți avea tot atîta încredere în direcția pe care o voi da „Luminii“, cît și eu am încredere deplină în sprijinul D[umi]tale, întrucît ne-am convins că avem, în linii generale, aceleași idei în ce privește politica internă și externă a României.

⁵ Arhivele Statului Iași, colecția „Documente“, P. 357/97.

⁶ Originalul la Arhivele Statului, Iași, fond „Petru Poni“, Scrisori.

⁷ Cele trei scrisori către B. Brănișteanu prezintă un deosebit interes. Ele sînt legate de apariția ziarului „Lumina“ (prima scrisoare, este, de fapt, o înțelegere-contract care stipulează drepturile și responsabilitățile celor doi editori), sursa tuturor suferințelor viitoare ale omului politic Constantin Stere. Dată fiind importanța acestui « episod » din viața politică a lui Constantin Stere, citeva precizări mi se par aici imperios necesare. În tot timpul perioadei neutralității, Stere a ple-

Așadar, înțeleg să te asociez pe D[umnea]ta la publicarea ziarului „*Lumina*” cu drepturi egale cu mine, în ce privește interesul material, adică: vom împărți între noi pe jumătate venitul net al ziarului dacă va fi.

Între noi nu ar fi nevoie de contracte, însă fiindcă «bietul om este sub vremi», socot că e mai bine să-ți expun în scris condițiunile colaborării noastre:

Eu voi fi directorul „*Luminii*”, care îl voi conduce după conștiința și judecata mea.

În ce privește partea materială și administrația, sintem obligați de a lucra de acord și de a ne consulta relativ la toate chestiunile.

Precum profitul net al ziarului se va împărți în părți egale între noi, tot așa și în caz de lichidare D[umnea]ta, ca și mine, vei avea dreptul la jumătatea din activul ce ar rămânea, după scăderea tuturor sarcinilor și datoriilor.

Dacă după un termen de cinci ani de la publicarea ziarului (la 1 septembrie 1922) n-am putea continua conlucrarea noastră, atunci vom hotărî cine dintre noi va

dat pentru alianța cu Puterile Centrale, motivind că aderarea României la Antantă ar însemna acordarea unui sprijin direct Rusiei țariste. Stere, cunoscător ca nimeni altul la noi, al problemelor și al situației din Imperiul țarist și a mișcării revoluționare din țara vecină, considera că revoluția era acolo iminentă. România — argumenta el — nu trebuie să sprijine țarismul (vinovat de actul anexionist din 1878), ci să contribuie la subminarea lui, condiție — a spus-o neobosit — a întregirii României în hotarele ei istorice de până la 1812. Această, credea el, nu va primejdiu necesitatea rezolvării problemei transilvane și a Bucovinei, deoarece Imperiul austro-ungar — marcat și el de disoluție — se va realiza fie printr-o largă autonomie a popoarelor subjugate prin soluția federalizării, fie prin crearea unor state independente. Evident, speranța investită de Stere în soluția federalizării Austro-Ungariei era eronată și a fost vehement respinsă de fruntașii mișcării politice românești din Transilvania.

Angajat pe «drumul său», Stere a înțeles să-l parcurgă, din păcate, până la capăt. A rămas la București în timpul ocupației germane și, supraevaluind vremelnicele în succese ale trupelor românești, a crezut că e utilă o acțiune «salvatoare». Printre altele a editat, în septembrie 1917, ziarul „*Lumina*” (fondurile i-au fost, se pare, puse la dispoziție de Al. Vaida-Voievod) în care pleda pentru ieșirea României din război printr-o pace separată cu Puterile Centrale. Oricum, în ziarul lui Stere, dincolo de intervenții cu totul neoportune, nu au apărut articole antinaționale și, de aceea, nu poate fi asemuit cu cotidianul trupelor ocupante „*Bukarester Tagblatt*”. Cenzura ocupanților, ca și aceea a administrației colaboraționiștilor, erau deosebit de «vigilente» față de ziarul lui Stere, dictind adesea măsuri de masacrare a textelor.

Nu e lipsit de semnificație faptul că ziarul „*Lumina*” a apărut la câteva luni după revoluția rusă din februarie 1917, adică după ce era limpede că țarismul s-a prăbușit inevitabil, lăsind deschisă calea autodeterminării naționale a popoarelor din imperiul țarist. „*Lumina*” abundă în articole despre această chestiune, Stere demonstrând patetic și convingător justetea opțiunilor sale politice din 1914 — 1916. În 1918, după semnarea păcii de la Bufta, Stere pleacă la Chișinău, unde devine factorul motor în adoptarea hotărârilor „Sfatului Țării” (5 aprilie 1918), privind unirea Basarabiei cu România. La două săptămâni după acest eveniment istoric, Stere devine președintele „Sfatului Țării”. Era apoteoza activității sale care îi justifica zbuciumul luptei politice din anii adolescenței revoluționare până acum, la zenitul vieții.

Apoi, fericita desfășurare pentru noi a războiului va duce la anularea păcii de la București, la reluarea ostilităților până la învingerea inamicului, iar la 1 decembrie a aceluiași an 1918, Marea Adunare Națională de la Alba Iulia sancționează unirea Transilvaniei cu România. Ca un bun patriot ce era, Stere se bucura, asemeni întregii suflări românești, de strălucita dezlegare a luptelor naționale. Bucuria îi era însă umbrată pentru că numeroșii săi adversari îl numărau din nou printre proscrisii. Tragedia își regăsise victima, o vreme abandonată. Și nu o va mai elibera până la sfârșitul vieții.

Nu vrem să diminuăm cu nimic erorile prognozelor tactico-strategice ale lui Stere și nici inflexibilitatea cu care și-a apărut punctul de vedere. Dar nu trebuie ignorat faptul că împlinirea marelui deziderat istoric al poporului român nu s-a datorat — cum s-a acreditat — alianței alături de puterile Antantei. La aceasta a contribuit în primul rând și în chip esențial lupta și sacrificiul maselor largi populare care, pe fondul marilor evenimente revoluționare (izbinda Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917, prăbușirea Imperiului Austro-Ungar etc.), au știut să-și impună voința și puterea.

Stere a plecat împreună cu soția sa (se recăsătorise relativ de curând cu fosta soție a prietenului său — Ion Radovici, cel care s-a sinucis în 1909) și copilul la Geneva, după ce a fost anchetat de Curtea Marțială sub stare de arest la Văcărești (trei săptămâni) fără a se închide dosarul și fără pronunțarea unei sentințe. Apropiatii lui Stere au măturisat apoi că însuși Ion I. C. Brătianu i-a sugerat această «retragere» după care să revină «cumințit și supus» în partidul liberal. Dar Stere nu s-a supus deloc. A fost ales în 1919 deputat de Cetatea Albă de către Partidul țărănesc din Basarabia (la aceasta se referă ultimele două scrisori către B. Brănișteanu).

răminea proprietarul ziarului, despăgubind pe celălalt pentru dreptul lui de proprietate după o evaluare făcută de comun acord.

Cînd asupra chestiunii cine trebuie să rămînă proprietarul ziarului, ca și în toate chestiunile relative la administrarea ziarului, n-am putea cădea de acord, atunci părerea mea va hotărî.

În caz de moartea vreunuia [dintre] noi, celălalt rămîne de drept proprietarul ziarului, moștenitorii neavînd dreptul decît la despăgubiri după norma de mai sus.

În convingere[a] că de această fițuică nu va fi nevoie niciodată pentru regularea raporturilor dintre noi, te rog, iubite D[omnu]le Brănișteanu, să primești o prietenască strîngere de mînă.

Rămin al D[umi]tale

C. STERE

BAR S 13(1)
CCXIX

X

17 decembrie 1919
Geneva

Iubite D[omnu]le Brănișteanu,

Numai din întîmplare am aflat zilele acestea că am fost ales deputat la Ackerman. Desigur că și scrisorile mele trimise pe toate căile posibile n-au ajuns la destinație. Mă folosesc de o împrejurare cu deosebire fericită ca să-ți scriu aceste rînduri, rugîndu-te să-mi scrii *îndată* și pe *larg*, cum judeci D[umnea]ta situația. Scrisoarea D[umi]tale să o dai D[omni]lor *M. M. Jacobson et Co, București, strada Lipscani no. 78, pentru D[omnu]l Iacob Friedmann[,] Zürich* (bineînțeleș nu prin poștă. Din Zürich ea îmi va [fi] transmisă la Geneva).

Pînă acum nu văd pentru ce mi-aș schimba hotărîrea de a mă ținea departe de politică și de a mă consacra științei. Dar aș ținea să cunosc și judecata D[umi]tale și, mai cu seamă, *faptele*.

Pînă acum am primit o singură scrisoare a D[umi]tale, la început și încă din ea lipsea tăietura din jurnal pe care o anunțai.

Aștept dar cu nerăbdare răspunsul D[umi]tale și atunci îți voi scrie în cunoștință de cauză hotărîrea mea definitivă.

Salutări prietenești, al d[umi]tale

C. STERE

BAR S 13(2)
CCXIX

XI

21 decembrie 1919
Genève

r[ue] Ecole de Médecine no. 16

Iubite Domnule Brănișteanu[,]

Am primit scrisoarea D[umi]tale, trimisă prin Viena.

Posibilitatea unei acțiuni politice pentru mine nu atîrnă numai de la o «hotărîre bărbătească», nici nu se poate asigura numai prin disprețul campaniilor personale, — deși acestea pot împiedica o muncă rodnică.

Niciodată n-am dus polemici personale și nici nu sînt în stare să le duc. Toată viața mea am luptat pentru idei, trecînd peste chestii de persoane. Nu-mi suride deloc

la bătrînețe să pierd vremea și nervii pentru apărarea personală și astfel, desigur servind numai să întunec adevăratele probleme ale vremii.

Poate fi *utilă* o acțiune politică în aceste condiții. Nu e mai bine să mă consacru unei activități care îmi poate da satisfacție morală, fără ca să mă preocup de chestii de persoane?

În cazul de față, situația ar fi cu atât mai grea că, după cum aflu, Iorga este președintele Camerii, iar Cuza un orator influent al... majorității (?). Îți dai seama în ce condiții ar trebui să iau [de] fiecare dată cuvântul? Să-ți aduci aminte de atitudinea acestor domni cînd nu reprezentau în Cameră decît pe domniile lor.

Dar e ceva și mai grav. Pînă în momentul de față acțiunea împotriva mea nu este închisă iar starea de asediu și Curțile marțiale pot fi întotdeauna un mijloc comod de a « neutraliza » pe un om politic incomod. În orice caz ispita ar fi prea mare pentru orice guvern românesc.

Dar condițiile esențiale pentru o luptă politică este deplină libertate de acțiune [sic!] care să fie la adăpostul tuturor influențelor și considerațiilor lăaturalnice. Nu e mai cinstit, atunci, să stau la o parte și să nu încerc lumea?

Bineînțeles, toate aceste considerații ar avea valoarea lor, chiar dacă nu m-aș gîndi la sănătatea mea, care lasă foarte mult de dorit (n-am biruit măcar insomnia și continui să pierd în greutate).

Pe deasupra, acum ar trebui să călătoresc iarna, în cele mai mizerabile condițiuni, cu un copil mic care nu e prea voinic. În orice caz pînă la aprilie, cînd va fi mai cald, n-aș putea să mă mișc. Pînă atunci poate lucrurile se vor mai limpezi și vom vedea.

Însă nu vreau să cer concediu sau să trimit vr-un certificat medical. În tradițiile noastre parlamentare pînă acum niciodată n-a fost obiceiul de a recurge la articolul regulamentului care prevede excluderea din Cameră pentru absențe nemotivate. Dacă se va face o excepție pentru mine — à la bonheur! Eu nu voi da, eu însumi, acestor domni prilejul unei discuțiuni asupra persoanei mele.

În tot cazul acum e prea tirziu — au trecut cu mult mai multe zile, decît termenul legal.

Totuși, te rog foarte mult să-mi faci o expunere mai pe larg a situațiunii. Nici nu știu cum e compusă Camera, care sunt curențe[le] predominante în ea, forța relativă a grupărilor, legăturile dintre ele, atitudinea vechilor partide și a « șefilor » și « fruntașilor », curențele « opiniei publice » și « sfoarele » din culise etc. Ți-aș fi foarte recunoscător în adevăr. Mai cu seamă aș vrea să știu dacă se simte în adevăr *deșteptarea satelor* și cari sunt intențiunile și perspectivele socialștilor.

Omagiile Doamnei.

Eu și nevastă-mea îți transmitem salutările noastre prietenești.

Al D[umi]tale

C. STERE

P. S. Ai uitat să-mi scrii cît s-a depus la Marmorosch Blank pentru mașină?

22/XI, 1932, București

Iubite Domnule Topirceanu ⁸,

A

O avalanșă:

Trimit totodată recomandat: a) coalele răzlețe ale vol. III, b) începutul manuscrisului vol[umului] IV.

Pe azi [*cuvînt indescifrabil*] foarte mult să ridici de la Ibrăileanu și coalele volumelor I și II.

Și în consecință:

1) Să corijezi vol[umele] I, II, III — în vederea unei ediții (a treia) — care va trebui să apară după Crăciun. Aceasta dar nu urgent.

2) Urgent însă e corectura manuscrisului ca să poată apare vol[umul] IV, cît mai curînd.

B

Dacă pentru un motiv sau altul, nu te vei ocupa de corecturi, vei fi bun să-mi restitui manuscrisul și foile — sau măcar să-mi scrii o carte poștală ca să îngrijesc eu de ridicarea lor.

Al D[umi]tale

C. STERE

P. S. Coalele vol[umelor] I și II au fost trimise lui Ibrăileanu de mult pentru ediția [a] II[-a], dar, evident, nu se mai poate ocupa de ele. Îți telegrafiez cu răspuns plătit să fii mai sigur de răspuns.

C.S.

Fond BAR S $\frac{38(1)}{\text{LXXXVIII}}$

XIII

27 XI 1932, București

Iubite D[omnu]le Topirceanu,

- 1) Mi-a părut bine că ți-am recunoscut scrisul. Nu l-am văzut de atîta vreme!
- 2) Pentru manuscrisul actual sfaturile D[umi]tale au întîrziat: e gata întreg.
- 3) Pentru volumele ulterioare vor fi urmate, afară de, — cel propriu pentru *În preajma Revoluției*, — afferim (?) *dialogul* trebuie sfîrșit cum a început (?) să nu mai incurce pe cetitori (Chestiunea mie îmi este indiferentă).
- 4) Îți trimit totodată și partea a doua a manuscrisului la noua adresă.

⁸ Scrisorile lui Stere către Topirceanu îl surprind pe autor în etapa senectuții. Abandonase aproape total politica după demisia silită din P. N. T. din aprilie 1930 (gruparea sa, pretențios intitulată «Partidul țărănesc radical», înființată în 1930, n-avea nici forță, nici aderenți) și se dăruise, în întregime literaturii, de îndată ce și-a descoperit (în 1930) vocația de romancier. Romanul *În preajma revoluției* (opt volume, 1917—1936), care s-a bucurat de un mare succes, a fost realizat în condiții deloc obișnuite. Stere era bătrîn (avea 65 de ani), istovit și grav bolnav de inimă. A pornit în «avalanșă» la elaborarea cărții, mereu înfricoșat că nu va apuca să o termine. Fiecare volum a fost dictat unor secretari (L. Leoneanu, Horia Roman ș. a.) și, după dactilografiere, era (o demonstrează scrisorile acestea) trimis spre revedere și stilizare lui Ibrăileanu (primele două volume) și apoi, lui Topirceanu (de la volumul al III-lea încolo). Deși stabilit în țară încă din 1893, Stere avea dificultăți de limbă, mai ales în scris. Apoi, ritmul accelerat în care a elaborat cele opt volume ale romanului (din 1930 pînă în 1936) presupunea, obligatoriu, lectura avizată a unui stilizator, lăsînd autorului timpul necesar elaborării volumelor următoare. Scrisorile acestea demonstrează că, de fapt, colaborarea lui Topirceanu la operațiile de finisare nu a fost tocmai minoră.

5) Dacă vineri cumva nu mă găsești, lasă manuscrisul la portar, care va avea instrucțiuni.

6) Dar cel mai bun lucru, vino la Bucov.

7) Te aștept cu manuscrisul cu nerăbdare.

Al D[umi]tale

C. STERE

P. S. Cit privește « puncte-puncte » — nu vor rămânea în tipar decît cite trei, unde trebuie.

Fond BAR S $\frac{83(2)}{LXXVIII}$

XIV

2 II. 1933

Iubite D[omnu]le Topirceanu[,]

Sper că ai primit *Hotarul*. Acum se scoate ediția a III-a a primelor trei volume, *Smaragda* și *Vania Răutu*, prin « fotografiere »; deci fără puțință de a mai introduce corecturi (din cauza urgenței, s-au epuizat complet). Dar *Lutul* trebuie revăzut. Nu mai am curajul să-ți îngreunez această muncă. Fii bun dar să-mi trimiți coalele celor trei volume (e mai ușor de corectat).

Al D[umi]tale

C. STERE

[Carte poștală]

BAR S $\frac{83(3)}{LXXVIII}$

XV

8 II 1933, Bucov

Iubite D[omnu]le Topirceanu,

Am primit astăzi ultimele coli corectate din vol[umul] III. Se vede [că] nu ai primit scrisoarea mea la timp.

Îți sunt nespus de recunoscător pentru munca depusă și nu pot avea nici o pretenție să mai corijezi și vol[umul] al] II-lea, a cărui soartă, se vede, e să rămână necorectat — *Habent sua fata libelli* (B. N.: nu e vorba despre vreo « fată »).

În orice caz dacă, cumva, te-ai apucat, să-mi scrii să pot opri vro două zile zațul. Mai mult ar fi greu.

O veste bună: în momentul de față sînt drese « pertractările » la Paris și la Berlin pentru edițiile respective ale romanului meu.

Al D[umi]tale devotat

C. STERE

BAR S $\frac{83(5)}{LXXVIII}$

XVI

10 II 1933, Bucov

Iubite D[omnu]le Topirceanu,

Ai fost așa de gentil, încît ar fi o neomenie să insist pentru vol[umul] II.

Dar intrucit acum urmează tratativele pentru edițiunile franceză și germană — ar fi bine să-mi trimiți coalele așa cum sint — fiindcă e mai ușor de remaniat la volumele broșate.

Cu mulțumiri
Al D[umi]tale

C. STERE

BAR S $\frac{33(6)}{\text{LXXXVIII}}$

XVII

6 IX 1934, Bucov
(Adresa Ploiești C.P. 23)

Iubite Topircene,
Pentru vol[umul] VI, unde apare o cucoană din Ciubărești cu mult temperament, care își betegește pe toți amanții, imi trebuie o pastizare a lui Eminescu, cam scabroasă. Îți trimit prima schiță și fii bun să-mi comunici observațiile D[umi]tale: ești și maeștru al genului.

Cu mulțumiri anticipate
Al D[umi]tale

C. STERE

BAR S $\frac{33(9)}{\text{LXXXVIII}}$

XVIII

13 VIII 1935, Bucov
(Ploiești C.P. 23)

Dragă Topircene,
Nu știu dacă ți-a trecut boala... diplomatică.
Nu prea am înțeles-o.
Dar în nădejdea însănătoșirii, țin să-ți comunic că am isprăvit și volumul al VII-lea. Dacă febra nu te împiedică aș putea să-ți trimit manuscrisul pentru corectură.
În orice caz sper că nu vei întârzia răspunsul, pentru că nu pot ținea tipografia în loc.

Titlul volumului e *În ajun* și duce acția pînă la prima revoluție rusească (1905). Nu știu dacă nu ți-ai schimbat adresa sau dacă nu ești dus la « climate reci », de aceea expediez scrisoarea recomandat.

În amintirea vechii prietenii — fără supărare, nu-i așa? — chiar dacă febra nu te lasă încă.

Al D[umi]tale

C. STERE

BAR S $\frac{33(10)}{\text{LXXXVIII}}$

* Despre etapa gălăţeană din viaţa lui Anton Holban au mai scris: D. D. Şoitu, în „*Viaţa nouă*” (Galaţi, XXII, nr. 6900, 16 februarie 1967, p. 3) şi Ion Argintescu, în „*România literară*” (Bucureşti, III, nr. 3, 15 ianuarie 1970, p. 13).

cu incepere de la 1 ianuarie 1931, prima gradatie de vechime (ordinul nr. 142.741 al aceluiași minister, prin adresa nr. 70.004 din 12 noiembrie 1930) ¹.

În răstimpul petrecut în orașul de la Dunăre, unde a avut mulți prieteni apropiați, dar și denigratori — mai ales după publicarea volumului *Parada dascălilor* (1932) — Anton Holban s-a remarcat ca un erudit și harnic profesor, un entuziasmat animator cultural.

Preocupat de lărgirea nivelului de cunoștințe ale elevilor din ciclul superior, profesorul Holban inițiază, sub auspiciile Universității populare gălățene (fondată încă din 1913), un «seminar de literatură franceză» ². În acest scop, selectează din literatura franceză diverse texte literare pe care le tipărește ³, pentru cursanți, și redactează un bogat program tematic orientativ, cuprinzând numele unor scriitori renumiți, ca Beaumarchais, Marivaux, Prévost, Balzac, A. France, A. Gide, Baudelaire, Courteline ș. a.

Solicitând elevilor să-și însușească temeinic tainele limbii și literaturii franceze, chiar dacă uneori depășea cerințele programei analitice, sensibilitatea lui Anton Holban a fost adeseori lezată de opacitatea unor școlari sau chiar colegi de cancelarie. În ședința de încheiere a anului școlar 1928/1929, tânărul profesor informa, cu mîhnire, că «este terorizat de elevii clasei a VII-a A și B, acasă, pe stradă, pretutindeni» ⁴. Cererile de reexaminare la limba franceză a elevilor corijenți declarați repetenți au fost de altfel, în câteva rînduri, în discuția consiliului profesoral ⁵. La câteva zile după deschiderea anului școlar 1930/1931, conducerea liceului preconizînd trecerea sa de la o clasă la alta,

Anton Holban dezaproba această schimbare și argumenta în spiritul respectării unui elementar principiu pedagogic — continuitatea predării la aceleași clase, motivație consemnată firește în procesul-verbal: «atita vreme cît muncește cu elevii D[omniei]-Sale, muncește cu o altă dragoste, dar dacă ar fi transferat la secția B, n-ar mai munci cu aceeași dragoste, din lipsă de continuitate» ⁶.

Deși, ca dascăl de specialitate, manifesta o exigență sporită — justificată de altfel —, ca educator a dat dovadă de o profundă înțelegere și apropiere de elevii săi. Cu concursul acestora, a reușit să înjghebeze «biblioteca clasei» — inițiativă rar întîlnită în acea vreme — și să strîngă suma de «700 lei pentru statuia lui Eminescu» din Galați ⁷. Într-o ședință a consiliului școlar, directorul liceului recomanda dirigintelui de la clasa a III-a A (1930—1931) să fie «mai sever cu elevii, căci apropierea d[omnului] Holban de elevi e bună, dar să nu treacă o anumită limită».

Paralel cu munca didactică, Anton Holban a desfășurat, în Galați, o valoroasă activitate culturală. Ca lector al Universității populare gălățene, susține un ciclu de conferințe despre Jean Racine, Barbey d'Aurevilly, poezia franceză contemporană etc., sau expuneri despre Beethoven și Debussy, participînd la adunările de dări de seamă și alegeri ale acestei instituții culturale ș.a.

În cei trei ani, cît timp Anton Holban a fost profesor la liceul „Vasile Alecsandri” din Galați, au fost schițate și apoi definitivare întîmplările și tipurile din *Parada dascălilor*, operă cu caracter memorialistic, scrisă cu deosebit spirit de observație. La apariția cărții, incisivele notații portretistice au declanșat adevărate seisme spirituale, în rîndurile profesorilor gălățeni, care se regăseau în paginile ei.

Sîntem în măsură, prin bunăvoința unor martori oculari, să descifrăm cheile din *Parada dascălilor*, în ordinea defilării acestora înaintea noastră: Boiu = Dimitrie Dacian, profesor de desen; Alexandru I. C. Frunză = Iacob Florea, profesor de desen; Haniibal Ionescu = Aciu Hogas, profesor de limba română, fiul lui Calistrat Hogas; Fanache = Ștefan D. Popescu, profesor de limba română; Viță = Gheorghe Arănescu, profesor de geografie; Biju = Con-

¹ Arhiva liceului „Vasile Alecsandri”, Galați. *Registrul de ștate personale* (1928—1945), Nr. inv. 430.

² La *seminaire de littérature française* (Les classes VII A et B du Lycée „Vasile Alecsandri”, Galatz). Tipografia „Cultura poporului”, Galatz, 1929.

³ *Idem*. *Registrul Universității populare* (1928—1929). În evidența cheltuielilor efectuate în anul financiar 1929/1930, este menționată «chitanța pentru tipăritura poeziilor (A. Holban) — lei 2500»; în anul următor: «factura „Cultura poporului”, pentru poeziile tipărite pentru cursul d[omnului] Holban — lei 1400.»

⁴ Arhiva liceului „Vasile Alecsandri” — Galați. *Registrul de procese-verbale ale consiliului școlar* Nr. inv. 324. Proces-verbal nr. 46 din 23 iunie 1929.

⁵ *Idem*, Proces-verbal nr. 3 din 9 septembrie 1929.

⁶ *Idem*, Proces-verbal nr. 12 din 18 septembrie 1930, p. 206.

⁷ *Idem*, Proces-verbal nr. 13 din 14 decembrie 1929, p. 192.

stantin Nazarie, profesor de matematică; Dușu = Ioan Bohociu, profesor de muzică; Borș = Marin Donciu, profesor de geografie; Chitic = Ștefan Chiorșec, profesor de religie; Popică = Popoiu, sculptor; Guță = Alexandru Nicolescu (?), profesor de limba latină; Adolf Ițcovici = Isidor Augenstreich, profesor de limba germană; Bartolomeu = Ștefan Arșic, profesor de religie; Berechet = Dimitrie Dan, profesor de limba latină; Fritz = Wilhelm Pasko, profesor de matematică; Lungeanu = Iosif Gherincea, profesor de limba română; Marcu = Ermil Caraman, profesor de matematică; Ion Dicea = Ioan Licea, profesor de limba română; Hortopan = Gheorghe Misirlui, profesor de istorie și geografie; Manea = Emanoil Constantinescu, profesor de istorie; Michael Leonard Nicolaescu Dimbovița = Grigore Mich. Collaru, profesor de istorie și geografie; Popovăț = Gheorghe Petrovici, profesor de limba latină; Cuțu = George Gales (?), profesor de religie; Furculiță = Gheorghe Dima, profesor de geografie; Paul = Ion Argintescu, profesor de limba franceză; Ionescu = Vintilă Ionescu, profesor de educație fizică; Moșinski = Nicolae Lengeceanu, avocat ș. a.

Cele patru scrisori de mai jos, ce văd acum lumina tiparului, adresate de Anton Holban profesorului Theodor-Eugeniu Popa, lămuresc sau completează fișa bio-bibliografică a prozatorului.

Referindu-se îndeosebi la procesul de creație din Parada dascălilor, izvorită din «dezamăgirea» autorului și scrisă cu intenția mărturisită «da a voi să schimbe ceva» (Cartea poștală din 19 mai 1933), Anton Holban formulează, de asemenea, cu claritate, modalitățile de realizare a operei sale, urmărind ca siluetele creionate «să aibă viață. Adică scop exclusiv artistic». (Scrisoarea din 19 noiembrie 1931.)

Conținutul acestor epistole dezvăluie în parte și laboratorul de creație al scriitorului.

Animat de creațiile fundamentale ale instrucției și educației tinerei generații, cultivând sentimentul adînc al dragostei de învățătură și de frumos la elevi, Anton Holban a fost un exemplu de pasiune, dăruire și noblețe spirituală,

Theodor-Eugeniu POPA
GH. S. ȘTEFĂNESCU

[Locul și data poștei expeditoare de pe plic :]
București 19. XI. [19]31

«SCOPUL MEU NU ESTE SĂ FAC FOTOGRAFII»

I

[Adresa destinatarului de pe plic :]
D[omnu]lui

Profesor

Eugen POPA

Str. Virgil Poenaru Nr. 41

[I. I. I. d]

Galați

Iubite amice,

Mi-au făcut mare plăcere rindurile D[umi]tale, căci sunt înainte, poate o bănu[i]ești, o fire nostalgică, și mă simt legat de or[i]ce amintire, plăcută din trecut. De altfel am simțit în D[umnea]ta o inimă, ceea ce se găsește destul de rar.

D[omnu]l Tătaru¹ nu mi-a spus de cearta D[umi]tale cu Cotlaru. După cite am înțeles însă, nu sunt de partea D[umi]tale. E inutil să-i răspunzi la fel, adică: indignându-te, scriind la gazete provinciale etc.

Ca om care iubește literatura, după ce-ți va trece din minie, sper că mă înțelegi. Scopul meu nu este să fac fotografii. Deci îmi voi permite să exagerez, să inventez, să complic, să relievez numai anumite trăsături, pentru ca tipul să aibă viață. Adică, scop exclusiv artistic. Nu e în căderea mea (și nici nu mă interesează) să judec oamenii din punctul de vedere moral-social. De altfel, eu care mă analizez perpetuu, cu dorința de a ști adevărul exact asupra mea, fără complezențe, știu că am atâtea cusururi, încît nu mi-e permis să judec pe alții. Că dascălii *totuși* se vor supăra, să le fie de bine. Știu că le-ar place să-i reprezint ca ingerași, cu aripi și ghitară. *Dar eu față de mine, în ultimul roman, am fost mai îngăduitor?*

Nu sunt pentru numele *Cotcaru*. Seamănă prea mult a caricatură. Numele mi-l păstrez cum l-am ales: Michael—Leonard—Nicolaescu—Dimbovița. E mai sonor și mai caracteristic față de multiplele lui ocupații. De altfel, el a fost totdeauna draguț față de mine. Lira lui sentimentală e mai amplă decît crezi. A venit la Buc[urești] anume pentru piesa mea². Regret, și să i-o scriu, că moartea prietenului Aburel³ nu l-a înepenit pentru citva timp, și a continuat cu umilele ambiții... de a fi director.

De chestia financiară de care mă întrebi, n-o să-ți răspund nimic. În or[i]ce caz, eu nu sunt Fișic. Și nici în „*Vremea*” n-o să mai public, probabil. Volumul va apare, de nu va interveni ceva nou, prin ianuarie.

Termin, trimiteîndu-ți toate salutările cordiale, și asigurarea că ori de cite ori îmi vei scrie, îmi va face nespusă plăcere.

Anton HOLBAN

Și scumpul Director F[ănică] Popescu ce-a zis, că l-am uitat, împreună cu amicul Hogaș? Complimente lui și la toți.

II

[f. l. f. d.]

[Adresa destinatarului de pe plic:]

D[omnu]lui

Eugen POPA

Profesor

Str. Virgil Poenaru (fostă Zimbrului) Nr. 42

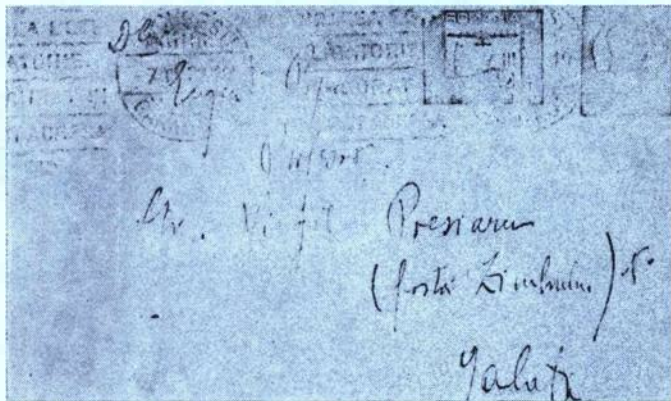
Galați

[Locul și data poștei expeditoare de pe plic:]

București 7. III. [19]32

Dragă Popa,

Eu care scriu fără atita lene, îți răspund mai iute. Îți atrag atenția asupra unui lucru, pe care îl știi de altfel: Nu importă altceva, decît dacă *P[arada]* *D[ascărilor]* e bună. Părerea ta în felul acesta mă interesează întîi (nu mi-ai dat-o). De e bună,

¹ Alexandru A. Tătaru, atunci profesor de limba și literatura română la Liceul comercial „Al. I. Cuza” din Galați.

² Grigore Mich. Cotlaru a semnat în „*Moldova de Jos*” (II, 1929—1930, pp. 25—26) o cronică dramatică asupra piesei lui Anton Holban — *Oameni feluriți*, a cărei premieră a avut loc la Teatrul Național, la 17 ianuarie 1930.

³ Garabet A. Aburel, magistrat și președinte la Tribunalul din Galați, căruia Anton Holban i-a dedicat *Parada dascălilor*.

Îmi spui un argument împotriva-mi: se pierde autoritatea școlii. Și D[umnea]ta te lași pradă mentalității dascălești[!]. Ce importă. Să discutăm chiar din punctul acesta de vedere: Și dacă? Ce rezultat a avut școala grație autorității lor? Școala n-a mers tot așa de rău? Cl[asa] VII [..] adică *rezultatul* n-a fost tot așa de mediocru? Atunci de ce să-i păstrăm neatinși? Cel puțin acum vor avea mai multă rușine.

Te văd surizind: îmi repetă lucruri știute. Dacă în practică, din scrisoarea ta, nu [reeșă]. Ca cineva care teoretic dansează și practic calcă pe bătăturile vecinului. Am aflat de încercările gălățene de roman ⁵ (n-am citit căci sunt prost scrise). Mă bucur [foarte] mult. Eu încurajez romanul românesc. Mi-nchipuiesc că sunt un șir de insa-
nități la adresa mea. Spune-le că eu găsesc că sunt tratat prea roz. Am eu păreri și
mai proaste despre mine, ca orice om care are obiceiul să se analizeze fără complezență.
Le pun la dispoziție eu un stoc de 1000 Kg. cu toate prostiile mele și defectele imposibile.
Ce păcat că D[om]nii C[otlaru] sau G[herinecu] nu vor avea la dispoziție un singur lucru
umil, dar a cărui prezență e absolut treburitoare: *talentul*.

Anton HOLBAN

III

[f. l. f. d.]

Domnului

Scoala elementară de comerț

Galati

Dragă Popa, nu ştiu dacă ne vom vedea cu ocazia Tinerimii,⁶ ceea ce regret. Plec pentru sîmbătă şi duminică într-o excursie, pe valea Teleajenului, cu România pito-

⁴ Holban, Anton *O moarte care nu dovedește nimic*. Roman. București, Edit. „Cugetarea“, (1931), 171 p.

⁵ Aluzie la romanul lui Iosif Gherincea — *Măria Sa, Doamna*.

⁶ „Tinerimea română”, societate științifică-literară, care organiza anual concursuri naționale pentru elevi și studenți.

Hale

[illegible]

rească⁷. Timpurile se arată tot mai teribile. Îmi pare că și noi, bucureștenii, o să rămânem fără leafă. Îmi făgăduisem să te mai întilnesc înainte de plecare, dar uitasem că Miercurea am școală. La revedere și dacă mergi la Balceic, scrie-mi măcar o c[arte] p[oștală] dacă ți-a plăcut așa de mult.

HOLBAN

IV

[r. i. r. d.]

[Adresa destinatarului de pe cartea poștală:]

D[omnu]lui

Th[eodor] POPA

Profesor

Str. Virgil Poenaru 42

Galați

[Locul și data poștei expeditoare de pe cartea poștală:]

București 19. V. 1933

Dragă Popa, mi-au făcut mare plăcere rindurile tale, la fel cum după iarnă descoperi primul ghiocel. Poate bănuiești cit sunt de [sentimentalist] și cum, dacă vrei să cauți în adinc, *Parada Dascălilor* a [i]eșit tocmai din dezamăgirea, descoperind că to-

tu nu se potrivește cu idealul meu și poate și din naivitatea de a voi să schimb ceva. Nimeni nu-și poate inchipui cu cât drag mă gindesc la Galați, căci or[i]ce aș face, sunt ani din viața mea. Și apoi pe măsură ce te mărești (ca să nu spun încă îmbătrânești) nostalgia după ce a fost (or[i]ce ar fi fost) crește. Cum de zeci de ori am mâncat cu Licea⁸ și cum știu că ascunde sufletul cel mai poetic, îți inchipui că nu pot fi amărit pe el. Am auzit că G[herincea] a scos un roman! Istoric! Trebuie să fi avut pretexte mari de hohot, dacă e adevărat ce spune Argintescu. Cu mult drag, și fii sigur că or[i]când îți vei aduce aminte de mine, voi fi fericit. Și acestea nu sunt vorbe convenționale.

Anton HOLBAN

Te rog mult, cind vii la București, anunță-mă și pe mine.

⁷ „România pitorească”, societate particulară de turism, condusă de Octavian Moșescu.

⁸ Într-un emoționant articol („România literară”, nr. 52, 11 februarie 1933, pp. 1-2), Anton Holban arată că prietenul său, profesorul Ioan Licea, «știa mult mai multe lucruri decît vorbitorii ineptizabili [...] că e familiar cu toate limbile slave și ar fi meritat să ajungă profesor la Universitate».

1000 kg cu toate prostiile mele și
defectele imposibile. Ți-am făcut cu drum
C. sau G, un vor. ora la dispoziție
un singur lucru, unu, dar al căru
purgent e absolut tributiv: talentul
lui dragoste, pe care mi l-am lăsat

e foarte mic și viu în d. d. d. d. d.
și e cum simți simpatia anturului -
și e ridicat supărarea lui d. d. d.
Mi-a scris numai prin stăruința lui
și prin influența Camelinei
și un motiv: fie că judecă prin simpatia
de rețea estetică! sau omenesc... și vede

GRĂDINA LUI EPICUR

G. CĂLINESCU

SENSURILE UNEI ANGAJĂRI

MULȚI NU CREDEAU CĂ G. CĂLINESCU SE poate angaja în scris cu o lucrare colectivă de istorie a literaturii. El scrisese, cu două decenii în urmă, sentențios: « istoriile literare în colaborare sînt aberații »¹. Și totuși, transformarea s-a produs o dată cu elaborarea tratatului de istoria literaturii române. Profesorul a condus, cu seriozitate și răspundere, un colectiv numeros, eterogen și cu tendințe centrifuge. Pecetea sa a fost pusă pe arhitectura generală a lucrării, pe materia propriu-zisă a volumului I, apărut în 1964, la Editura Academiei și, bineînțeles, pe capitolele pe care personal le-a redactat: Arta literară în folclor (vol. I), Alexandru Bel-diman, Dinicu Golescu, Eufrosin Poteca, Ienă-chiță, Alecu și Nicolae Văcărescu, Matei Milu, Iancu Văcărescu, Ioan Prale, I. Heliade Rădulescu, Grigore Pleșoianu, Ioan Catina, G. Crețeanu, Gh. Tăutu, Pantazi Ghica, N. T. Orășanu (vol. II); capitolul despre M. Eminescu (vol. III), atît cît a apucat să fie corectat după marea sa Istorie a literaturii... Sfîrșitul prematur l-a împiedicat să realizeze și celelalte părți pe care și le asumase: N. Filimon, Ion Creangă, M. Sadoveanu, M. Beniuc, N. Labiș.

Paginile incluse în volumele colective erau destinate și noii ediții a operei sale: Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent. Faptul că această monumentală operă nu a fost reeditată în timpul vieții profesorului dă naștere la o serioasă dilemă: să se tipărească ediția princeps din 1941, sau textul, în mare parte corectat, adnotat și adăugit, rămas în arhiva sa personală? Scopul acestor pagini nu este de a oferi o soluție. Regretăm doar faptul că, din cauza controverselor iscate, generațiile tinere sînt private de a avea în bibliotecă lor personală cea mai importantă lucrare a istoriografiei literare românești.

Totuși, din punctul de vedere al demonstrației noastre, o îndoială ne-a încercat răsfoind pagi-

nile numeroase ale noii Istorii...: nu cumva G. Călinescu și-a dat seama că adăugirile au luat o asemenea amploare încît amenințau să pulverizeze vechea lui lucrare; că el însuși era acum alt om, cu o altă viziune și că o istorie a literaturii care să corespundă concepției marxist-leniniste ar fi trebuit scrisă din nou? Bănuiim că dezbaterile din cadrul Tratatului colectiv i-au accentuat neliniștile. Nimeni nu poate spune ce formă ar fi luat noua ediție, ce amploare ar fi avut modificările prevăzute.

¹ *Tehnica criticii și a istoriei literare în: Principii de estetică*, București, „Fundăția pentru literatură și artă”, 1939, p. 125.

Psihologic este posibil ca energia cu care se ocupa de lucrarea colectivă să fi fost și un reflex al insatisfacției produse de nefinalizarea muncii la propria sa istorie a literaturii... Când propunea alcătuirea unui tratat academic de către un colectiv larg de specialiști — idee care apoi s-a instituționalizat — criticul nu-și repudia principiul după care « nu istoria literară este totul, ci istoricul literar, și acesta trebuie să fie un om de o mare capacitate intelectuală »², el devenea doar tolerant cu alte modalități de valorificare a moștenirii înaltășilor. În repetate rânduri, el a ținut să sublinieze că e vorba de alt gen de lucrare și că trebuie judecată ca atare. G. Ivașcu dojenea într-o adunare publică pe colaboratorii volumului I: « Ceea ce ne trapează însă este modul cum n-a fost folosită istoria literaturii române de la origini până în prezent de G. Călinescu ». Profesorul replică imediat: « Ori, cit ar fi de măgulitor pentru mine rangul operei mele trecute, scopul acestei opere este altul ». Într-o altă stenogramă, explică mai amănunțit cum că la Institut se va alcătui o istorie a literaturii cu o largă colaborare: « o vom face serioasă, științifică și nu poate fi vorba de istoria literaturii a mea proprie. Ba, fiind colegul Perpessicius a zis: cine ar putea face mai bine capitolul Odobescu — care apare în altă parte sub titlul personal — am zis: nu, voi colabora, dacă mi se cere, la aceasta, pentru partea erudită, dar este chestiunea de a vedea lucrurile altfel, eu am văzut lucrurile ca romancier, sînt încă strîns în profesiunea aceasta. Sînt un om rezonabil, am o rațiune înflăcărată, dar este rațiune, nu delir ».

De o deosebită importanță istorico-literară ni se pare un schimb de replici stîrnit de o intervenție a lui Geo Bogza într-o reuniune restrînsă a academicienilor:

« Istorii ale literaturii — spunea Geo Bogza — au apărut în țară la noi, unele pasionante ca cele mai pasionante opere literare, iar altele aride și plictisitoare cum nu poate fi ceva mai plictisitor pe lume. Cum au să se împace aceste posibilități și imposibilități care, fără îndoială, au să fie prezente la elaborarea acestei vaste opere?

Acad. G. CĂLINESCU: Știi cum? Cei care au făcut opere pasionante nu vor colabora, ca să rămînă colaboratori egali.

Acad. GEO BOGZA: Atunci « Aprozarul » va vinde cu mult succes struguri anul viitor în paginile necitite ale acestei istorii a literaturii române.

Acad. I. IORDAN: Este o întrebare la care aștepți răspuns?

Acad. GRAUR: Eu aș aștepta răspuns de la tovarășul Bogza. Să ne spuneți, ce propuneți? Să nu se mai facă lucrări de colaborare?

Acad. GEO BOGZA: Nu știu. Dar, totuși, poate să fie pînă la urmă revăzută...

Acad. I. IORDAN: De un stilist.

Acad. GEO BOGZA: Stilul nu este decît consecința unei personalități. *Le style c'est l'homme!*

Acad. GRAUR: Totuși, mai important este conținutul, în cazul acesta, decît stilul.

Acad. T. VIANU: Unul dintre mijloacele de unificare va fi tocmai sesiunea ce pregătăm.

Acad. GEO BOGZA: Unificare ideologică, dar unificare a talentului nu știu dacă se poate face.

Acad. T. VIANU: Aceasta nici nu este de dorit.

Acad. I. IORDAN: O distribuție a talentului de la cei care au mult la cei care au puțin sau deloc, așa ar fi, aceasta este soluția la care se gîndește tovarășul Bogza.

Acad. GEO BOGZA: Mă gîndesc la scriitorii clasici, ce să facem dacă unuia îi cade norocul să scrie despre ei, să nu spunem cine, și altuia să scrie despre el, iar să nu spunem cine?

Acad. I. IORDAN: Da, este o problemă aceasta, fără discuție.

Acad. T. VIANU: Văd că ai o îngrijorare personală și atunci, dacă-ți convine, m-aș propune!

Acad. GEO BOGZA: Nu, mă gîndesc la bieții cititori ai celor cinci volume.

Acad. ROSETTI: Nu sînt obligați să citească.

Acad. I. IORDAN: Cred că nu trebuie să exagerăm prea mult cu aceasta.

Acad. G. CĂLINESCU: Nu numai că nu trebuie să exagerăm, dar, zău, că nu trebuie să ducem discuția în felul acesta, în Secția Academiei, pentru că stenograma aceasta trebuie să ajungă și ajunge acolo unde se așteaptă din partea Secției noastre o colaborare serioasă. Este vorba de a face o muncă științifică, informație probă și îndrumare ideologică justă și aceasta se poate face cu elementele pe care le avem. Cei care au un talent pasionant — nu știu la cine te referi — aceia vor renunța la talentul lor diform.

² Ibidem.

³ Stenograma ședinței Subsecției de limbă și literatură din 14 ianuarie 1959. În: *loc. cit.*, p. 49.

Acad. I. IORDAN: Mă tem că nu au să renunțe, cei care îl au. Dar, bine, sînt de perfect acord cu dumneavoastră.

Acad. G. CĂLINESCU Este vorba de un manual, de un tratat de istorie a literaturii de pus în mîna studenților, nu de o operă de pictură atrăgătoare. Cei unui istoric să facă o bună istorie, de informație directă, bine documentată, cu idei, nu-i ceri să fie Michelet, acestea sînt excepții. Toate marile lucrări făcute de savanți în primul rînd rămîn, totuși, niște opere care sînt oarecum în afara științei, fiind pe de-asupra lor. Nu aceasta ni se cere nouă, nu o să punem cine știe ce însușiri extraordinare ca să facem un abecedar; sau un manual de istoria limbii să-l facem cu metafore, tratînd despre metafore. Nu se poate, aceasta este grotesc. Ca atare, spun foarte serios, aceasta este misiunea noastră. Este delicat pentru istoricii literaturii ce spun, dar aici este vorba de altceva, avem o altă misiune severă, și pe care noi am primit-o cu multă seriozitate. Și, să-ți fac o mărturisire în numele tuturor: ne înțelegem perfect unii pe alții, nici unul nu este inferior senzațiilor altora, încît se poate face o muncă utilă și nu aridă, aici fiind o mulțime de talente verificate în toate domeniile »⁴.

În fine, într-o discuție pe care o are cu academicienii Ștefan Mileu și Al. Rosetti despre volumul I al *Istoriei literaturii române*, G. Călinescu ținea să sublinieze: « Care sînt dificultățile unei astfel de cărți? Ca tratat, avînd drept obiect cultura în vederea profesorilor, trebuie compus de istoriografi, de slavisti, de lingviști care să cunoască izvoarele. Nu poți să-ți dai doar părerea estetică, să spui: îmi place sau nu îmi place Coresi »⁵.

Rezumînd, în *Istoria literaturii române* de la origini pînă în prezent viziunea era a unui scriitor; în *Tratatul academice* dominantă este perspectiva istoricului. El deplîngea, în prefața operei sale din 1941, lipsa instrumentelor de lucru, istoricul literar român fiind obligat să ia totul de la capăt. Acum voia să ofere culturii românești tocmai un asemenea instrument de informație, o sumă a ceea ce s-a acumulat în istoriografia

românească, un manual la îndemîna profesorilor și studenților »⁶.

S-au păstrat stenogramele memorabilelor ședințe de lucru ale lui G. Călinescu cu colaboratorii. O parte din « rapoartele » sale asupra capitolelor redactate din volumul I al *Istoriei literaturii române*, sau asupra altor puncte controversate din celelalte tomuri, au fost publicate de el însuși în „Contemporanul”. Altele însă au rămas în mapele pe care le păstrează cu grijă și respect soția sa. În totalitate, este vorba de cîteva sute de pagini de material inedit, din care am selectat pe cele mai interesante.

În numărul de față, publicăm un « raport » al profesorului, din 29 ianuarie 1962, asupra părții de literatură veche din volumul I al *Tratatului*. Este, în fond, o trecere în revistă a principalelor opere ale acestei epoci a literaturii române, cu accent deosebit asupra capitolelor despre Dimitrie Cantemir, Miron Costin, Radu Greceanu, Antim Ivireanul, Cărțile populare.

Observațiile la textul « premachetei » volumului I sînt, uneori, extrem de tăioase și vizează, în special, doi colaboratori de seamă: P. P. Panaitescu și Al. Piru. Redactor responsabil, G. Călinescu afirmase de mai multe ori că rolul celor doi cunoscuți oameni de cultură era să asigure o informație științifică cit mai exactă (P. P. Panaitescu) și să vegheze la o adecvată interpretare literar-artistică (Al. Piru). Dealtfel, criticile Al. Piru îndeplinea și funcția oficială de secretar al volumului I. G. Călinescu își îndrepta săgețile polemice tocmai spre ei, atît din motivul că cei doi redactaseră părți importante din volum, dar și din motive tactice, pentru a da un exemplu de seriozitate științifică. Marele critic nici n-ar fi putut angaja un dialog decît cu specialiști cu o anume prestanță. Și încă un fapt: atît P. P. Panaitescu cit și Al. Piru scosese de curînd importante cărți de specialitate, primul Dimitrie Cantemir, în 1958, iar al doilea *Literatura română veche*, în 1961. Era un prilej de iritare pentru profesor care vedea în asemenea lucrări personale o dezertare de la îndatoririle *Tratatului*.

Am rugat pe Al. Piru să adnoteze textul lui G. Călinescu pronunțat în urmă cu aproape 15 ani, realizînd astfel un dialog peste timp între profesor și discipolul său.

Stancu ILIN

⁴ Amănunte privind semnificațiile *Tratatului academic* în articolele noastre: *Inconsistența argumentelor*, în „Viața studențească”, 1968, nr. 35, 16 octombrie, p. 5; *Concepție individuală și concepție colectivă în istoria literaturii*, în: „Revista de istorie și teorie literară”, tom 18, nr. 1, 1969, pp. 129—135; *Faze și moment optim în cercetarea de istorie literară*, în volumul *Metodologia istoriei și criticii literare*, București, Editura Academiei RSR., 1969, pp. 33—39; G. Călinescu: *Rostul nostru este de a instrui și educa artisticește elementele tinere* (cu un text inedit), în: „Luceafărul”, XV11, nr. 24(633), 15 iunie, 1974, p. 1.

⁵ *Stenograma ședinței Subsecției de limbă și literatură* (25 noiembrie 1959). În: Arhiva Academiei RSR, P-4-1959, vol. 15, ff. 233—235.

⁶ *Arhiva Academiei RSR* P-10—1963, vol. 18, ff. 327—328.

«...o istorie a culturii în

29. I. 1962

Dacă înțelegem volumul I ca o istorie a culturii în țările române indiferent în ce limbă a fost exprimată, ca un studiu de pildă a izvoarelor istoriei, valoroase ori nu literar, fie ele scrise în limba grecească, rusească, germană etc. (și sîntem constrinși să admitem măcar parțial acest punct de vedere)^a, volumul I este o operă bine întocmită chiar dacă se consacră mai multe pagini lui N. Milescu, învățat rus de origine română decît lui Miron Costin^b, scriitor român de valoare literară permanentă. În general, după o lectură atentă, am ajuns la încheierea că afară de cîteva reparații efectuale în cîteva zile, volumul trebuie trimis la tipar și supus discuției largi, care singura ne va feri pe fiecare de îngăstimi de specialiști sau de excesive prejudecăți estetice.

Imi îngădui să fac cîteva observări, mai degrabă întrebări, poate cam lungi, cu privire la unele amănunte, pe care vă rog să le ascultați cu îngăduință, fiindcă ele pot da celor mai puțin orientați în această epocă o noțiune de problemele care se ridică.

^a Fraza este de importanță deosebită pentru schimbarea de atitudine a profesorului față de literatura veche. În 1941, în *Prefața* binecunoscutei sale opere, el insistă asupra necesității «izolării culturalului de artistic», iar în consecință «tipăriturile lui Coreși nu au nici cea mai mică atingere cu acest grup de fenomene» (p. 5). *Raportul* său analizează literatura veche în înțelesul de «istorie a culturii», iar, drept urmare, tipăriturile lui Coreși sînt analizate în volumul I într-un număr apreciabil de pagini (cap. *Tipăriturile lui Coreși și Palia de la Orăștie* pp. 306—321). Sciziunea nu a fost, în realitate, așa de tranșantă. «Specialiștii» în literatura veche, cu care acceptă să colaboreze (altă concesie!), se vor strădui să ilustreze punctul de vedere estetic călinescian în asemenea măsură, încît unele excese de zel vor fi ponderate — cum se va vedea — chiar în cuprinsul prezentului material. Anterior, în cîteva articole pe tema istoriei literaturii publicate în „*Contemporanul*“, sau în expunerea la sesiunea academică din 1960, dedicată problematicii moștenirii literare, G. Călinescu oferise cititorilor multe indicii despre noua sa viziune asupra literaturii vechi.

^b În textul definitiv, anomalia este înlăturată, Miron Costin fiind tratat într-un număr mai mare de pagini.

țările române...» RAPORT ACADEMIC ADNOTAT DE AL. PIRU

Poate că greșesc, discuția ne va ajuta să rezolvăm pe loc nedumeririle. E mai bine așa, mai socialistic, decît să cumulăm articolele fără o ascultare atentă a lor sau să le corijăm fără știrea autorilor, uneori cu mult mai puțin competenți decît ei, care, ca tovarășul P. P. Panaitescu, este un învățat.

Îl rog și pe colegul Panaitescu, pe devotatul Al. Piru și pe ceilalți să nu se alarmeze de acupunctura mea inofensivă și să fie încredințați de marea stimă științifică pe care le-o port.

Printre cronicile muntenesti au fost pînă acum recunoscute drept elemente distincte *Cronica Cantacuzinilor*, atribuită lui Stoica Ludescu; *Cronica Bălenilor*, atribuită de unii lui Radu Popescu; *Cronica brîncovenească*, atribuită și ea lui Radu Popescu; și în fine, *Cronica panegirică a domniei lui N. Mavrocordat*, care, aceasta, e considerată ca fiind fără discuție de Radu Popescu. Chestiunea identificării autorilor rămîne în sarcina specialiștilor și e oricînd producătoare de surprize, încît istoricul literar propriu-zis, care dă judecăți asupra textelor din punct de vedere al conținutului uman și al formei, așteaptă liniștit soluția, numele autorului reprezentînd pentru el o simplă etichetă.

Bineînțeles specialiștii sînt mai puțin filosofi, ceea ce nu le stă rău. Constat la colaboratorii noștri o anume inversunare, care este lăudabilă, de a șterge cu orice chip ipotezele înaintașilor, ale lui N. Iorga, Constantin Giurescu, Îndeosebi. Dacă demonstrația este fără replică, acest lucru e un cîștig pentru știință și pentru tratatul nostru.

Tov. P. P. Panaitescu nici nu mai amintește ipoteza Stoica Ludescu^c cu privire la *Cronica Cantacuzinilor* și neagă paternitatea lui Radu Popescu asupra *Cronicii Bălenilor* (simplă ipoteză și ea) nepropunînd nici un nume și considerînd-o nu numai rămasă anonimă ci «voit anonimă» ca și cealaltă.

^c În textul definitiv al *Istoriei literaturii române*, așa cum apare el în 1964, P. P. Panaitescu ține seama de observația lui G. Călinescu și nu numai că menționează pe Stoica Ludescu, dar îi și atribuie cronica (pp. 420—421, nota 1 la p. 421).

De data asta totuși se pare că nu e nevoie de o argumentație, ipoteza Radu Popescu⁴ avind o oarecare consistență. Iată demonstrația: « Radu Popescu era un boier grec (din familia Carida), iar autorul cronicii Bălenilor se arată disprețuitor față de greci » (ceea ce în treacăt fie zis nu e mereu adevărat fiindcă cronicarul privește cu compătimire schingiuirea grecilor sub domnia lui Antonie din Popești. Oscilația sentimentelor cronicarilor e de altfel remarcată în altă parte a volumului). Constatăm o adevărată obsesie a ideii originii grecești a lui Popescu. Cu fanarioții, cronicarul « se acomoda bine, fiind grec el însuși », și ceva mai departe « Radu Popescu era de altfel de origine grec ». Însă Radu Popescu e fiul unei fete a banului Gh. Băleanu, căsătorită cu vistierul Hrizea și, în condițiile acestea de membru al unei familii boierești române, e absurd să-l obligăm să aibă sentimente fanariote. Fără ca prin asta să putem dovedi că Radu Popescu este autorul cronicii Bălenilor, argumentul, în tratatul nostru, apare nu mai puțin imponderabil și șovin.

În *Cronica Bălenilor*, autorul ei dă cîteva indicii despre sine pe care eu le-am formulat astfel: « Cronicarul își face singur biografia în letopiseț. S-ar zice că era copil destul de mare ca să țină minte pehlivăniile de la nunta de sub Radu Leon (înainte de 1666). Sub domnia lui Antonie din Popești (1669—1672), vede, cu milă, schingiuirea grecilor. La 1675, sub Duca, fiind ciumă în țară, umblă cu caimacanii din loc în loc. Era încă tânăr, de vreme ce petrecea cu alți tineri „cu glume, cu risuri“. Printre aceștia se afla fiul lui Antonie Rușet, care auzind că a devenit beizadea întii plinse, dar numaidecît „atît se mărise, cît nu mai puteam nici noi vorbi cu el“. Cronicarul pare a fi fost la Stambul fiindcă compară două monumente de acolo. Mecetul lui Ahmed „să veade și acum în Țarigrad, atît este de mare cît Aghiea Sofiea“. Moldova o cunoaște bine și știrile despre răpirea lui Duca ar arăta că înainte de 1683 se afla acolo. După această dată, în a doua domnie a lui Dimitrie Cantacuzino, pe care-l birfește, era acolo negreșit, căci a văzut „cu ochii noștri“ seceta și a auzit că s-a găsit la oarecine carne de om fript în cuptor. În iarna anului 1679 (1680, după alții), fugise peste Dunăre și apoi în Moldova lui Duca-Vodă, văduva vistierului Hrizea, cel omorît de Șerban Cantacuzino, împreună cu viitorul cronicar Radu Popescu, fiu al vistierului... »⁵ Este interesant că amicul meu Al. Piru, în *Literatura română veche*, ia din *Cronica Bălenilor* amănuntul cu « pehlivăniile » completînd cu el biografia lui Radu Popescu: « copil încă, privea cu interes acrobațiile pehlivanilor de la nunta domniței Catrina... »¹, precum și acela privind vîrsta în 1675 (era tânăr, petrecea cu alți tineri « cu glume și cu risuri »)², dar la p. 335 zice: « Cu toate argumentele invocate, pare puțin probabil ca letopisețul Bălenilor (scris cu peste 30 de ani în urmă!) să fie opera lui Radu Popescu »³. Atunci firește că apare ca o scăpare de condei și amănuntul cu prezența⁴ la nunta cu pehlivăni precum și cel al tinereții în 1675 care privesc biografia necunoscutului încă autor al cronicii, iar nu a lui Radu Popescu⁵. Dar să trecem peste asta, cu totul dezinteresată, pentru că cine este autorul cronicii ne este în fond indiferent. Corecta argumentare și mai ales punerea de probleme serioase fără pasiune e ceea ce importă. Tovarășul P. P. Panaitescu cunoscînd toate amănunturile biografice din *Cronica Bălenilor* trebuia să zică așa: « E adevărat că cronicarul cunoaște bine Moldova, întîmplările lui Duca Vodă, și că după 1683 văzuse cu ochii lui seceta. Este iarăși adevărat că în 1679 a fugit peste Dunăre și apoi în Moldova fiul lui Hrizea, după mamă un Băleanu, însă autorul *Cronicii Bălenilor* nu este nepotul banului Gh. Băleanu, ci un altul care fusese ca și el în același timp la Constantinopol și în Moldova și era solidar cu Bălenii »⁶.

Evident, un astfel de raționament, fără a întări ipoteza cu oarecare aparență de probabilitate a paternității lui Radu Popescu, obligă pe autor să găsească un cronicar: după tiparul celui din autobiografia din *Cronica Bălenilor*. Întreprindere, în momentul de față, recunoaștem, absurdă.

⁴ Este binecunoscută atenția pe care o acorda G. Călinescu cronicarilor munteni în *Istoria... sa*, tocmai pentru ce aduc ei original ca artă literară.

⁵ Pasajul citat este din *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, „Editura Fundații“, 1941, p. 35.

NOTE

Actualele note cu care însoțim acest raport nu sînt o polemică postumă cu G. Călinescu, ci un posibil dialog care din nefericire n-a avut loc cînd observațiile marelui critic au fost citite.

1. Textul meu din *Literatura română veche*, 1961, p. 187, sună așa: « Din felul cum zugrăvește logodna, se pare că cronicarul a luat parte la ea în 1665 ». Deci cronicarul (anonim), nu Radu Popescu. Amănuntul că era atunci copil lipsește.

2. Textul sună la mine (p. 190): « Aici autorul povestește o întîmplare de haz personală, petrecută în 1675, cînd era încă tînăr... » Nu spun că autorul ar fi Radu Popescu.

3. Precizarea din acest citat, de data aceasta reprodus exact, este din capitolul despre Radu Popescu. Acolo susțin că acesta nu este, cum s-a presupus, autorul *Letopisețului Bălenilor*.

4. E vorba de prezența anonimului, nu a lui Radu Popescu.

5. Nu eu am vorbit acolo de Radu Popescu.

6. Radu Popescu nu era solidar cu toți Bălenii în cronică semnată de el. Pe Grigore Băleanu îl trece în categoria ciinilor obraznici.

De aceea după argumentul: Popescu e grec ergo nu poate ataca pe greci, tovarășul P. P. Panaitescu vine cu un altul cronologic. Radu Popescu este în 1716 « om în floarea virstei » fiindcă boierii îl propun la comanda unei oștiri ușoare « fiind om mai sprinten, mai levent... » de nu va face el treaba aceasta, altul nu va putea ». Levent înseamnă viteaz; sprinten nu e o noțiune legată de o anume vîrstă, putînd să aibă semnificația de ager la minte, experimentat.

Dezastru însă! La Radu Popescu ca cronicar mavrocordătesc, tovarășul P. P. Panaitescu însuși sau alteineva declară că Radu Popescu s-a născut probabil pe la 1658, murind în 1729, renunțîndu-se la « floarea virstei » (care după *Dicționarul limbii române moderne*, p. 308 = tinăr), intrucît după această dată de naștere, Popescu, grecul, are în 1716, cînd e « sprinten și levent », 58 de ani. Chiar dacă autorul ar admite acum că și la 58 ani poate fi sprinten, nu-i mai puțin adevărat că autorul *Cronicii Bălenilor* nu e mai bătrîn în 1675, putînd avea, cînd ridea cu tinerii, 17 ani. Însă argumentul este: Radu Popescu e mai tinăr în 1716 decît celălalt, e « în floarea virstei » (tinăr), în vreme ce autorul *Cronicii Bălenilor* e mai bătrîn. Graba de a fi originali împinge pe autori să născocască argumente pripite sau să renunțe la ele cu aceeași lipsă de discernămint, ca să folosească un termen din vocabularul lor, în cursul capitolului însuși, de teamă ca nu cumva celălalt să aibă dreptate⁷.

Asta mai dovedește că secretarul volumului, malițios, a pus articolele unul lîngă altul fără să le coordoneze și să releve contradicțiile și că munca în colectiv cu prezența autorilor e cea mai rodnică⁸.

În cazul de față, e absolut necesar să nu prezentăm un Radu Popescu « în floarea virstei » într-un loc și bătrîn într-altul, la aceeași dată. Argumentele originii grecești și al virstei sînt precare și nu văd decît un mod de a ieși din impas: acela de a sublinia autobiografia din *Cronica Bălenilor*, de a comunica cititorilor că ea a indus pe unii să creadă că e vorba de Radu Popescu, dar că autorul articolului nu o consideră ca fiind suficientă pentru o astfel de atribuire.

În *Cronica anonimă brincovenească*, atribuită de N. Iorga, Ion Sbiera lui Radu Popescu, cu argumente respinse de C. Giurescu, autorul capitolului pune doar în notă: « A fost atribuită lui Radu Popescu, dar nici ideile politice, nici stilul nu se potrivesc cu ale acestui cronicar »⁹. Cît privește ideologia politică, specialistul în istorie are misiunea să o definească; în materie de stil se cere o altă pregătire. Las la o parte judecări de felul acesta: « Autorul acestei cronici nu este un umanist, căci nu caută să creeze un stil retoric »¹⁰, mulțumindu-se să nareze. Stolnicul Cantacuzino, cu formație umanistică, se exprimă totuși ca un Pristanda⁸ « ...nu mă pociu dumiri ce au vrut să zică și de ce barbari zice? adică-te subt Galian și sub Aurelian, varvarii, zice, și-au rescumpărat, adică-te Dacii poate fi... » etc. Cronicile se prezintă în compilații, în care ultimul redactor poate să fi unificat stilul părților mai vechi; de asemenea, de ar aparține unuia singur, lui Radu Popescu — de pildă, toată seria de cronici, de la aceea a Bălenilor pînă la a lui N. Mavrocordat, și încă tonul intelectual și stilul nu pot fi matematic egale pe tot spațiul compilației pe o durată așa de lungă de ani. Problema genezei cronicilor a rămas mai nebulosă decît aceea a creației în folclor și nu e științific a înălțura argumentele unor învățați și a le combate, de fapt, în text. Tratatul nostru nu este un corp de polemici deghizate, ci o expunere clară și cinstită a situației la care a ajuns știința pînă în momentul actual, cu expunerea calmă și succintă și a argumentelor noastre. Altfel, cine citește pe Iorga, Giurescu și pe ceilalți, precum și tratatul nostru,

⁷ Față cu toată această complicată problemă a cronicilor muntenesti, cel care își va impune punctul de vedere va fi P. P. Panaitescu: « *Cronica Bălenilor* reflectă alte interese, altă conjunctură politică decît cronică fanariotă a lui Radu Popescu[...] Nu există motive ca să legăm amîndouă cronicile sub aceeași etichetă, atribuindu-le aceluiași autor » (*Istoria literaturii române*, București, „Editura Academiei R. S. R.”, 1964, p. 427). Întregul text este acceptat de G. Călinescu, după ce într-adevăr autorul lui îl « curățase » de insistențe inutile, cum ar fi originea grecească a lui Radu Popescu.

⁸ Nota este suprimată din textul definitiv.

⁹ Frază înlăturată de autor.

7. P. P. Panaitescu nu susține că Radu Popescu este autorul *Cronicii Bălenilor*. Din argumentele sale și ale lui G. Călinescu rezultă foarte clar că anonimul Bălenilor e altă persoană.

8. Impresie subiectivă pe baza unui singur citat.

rămâne cu senzația unei babilonii. Mai înțelept, N. Cartoian (v. III)⁴ expune onest tezele pro și contra, el însuși înclinând la sfârșit către Radu Popescu ca autor, ceea ce nu este obligat să accepte colaboratorul nostru.

Toată această sfortare de a înlătura orice ipoteză de identificare are un efect literar neașteptat. Autorul recunoaște toate meritele artistice cronicii Bălenilor, cronicii Brincovenesti, fiindcă nu sînt de Radu Popescu, deși cei care au lăudat pe Radu Popescu⁵ au avut în vedere toată compilația, în care e greu să distingă o personalitate în sensul superior al cuvîntului, cînd însă ajunge la Cronică Mavrocordătească, fiindcă e de Radu Popescu, cel elogiut în calitatea de simplă etichetă a unui corp de cronici, îl minimalizează, negîndu-i talentul sub cuvînt că preferă invectiva («hoțul cel bătrîn», «tilharul cel mare», «boieri de ai țării nebuni», «Fumuri și gînduri deșarte» etc.). Însă, toată compilația conține astfel de așa-zise invective: «portul cel nemțesc (sau să zic nebunesc)», «niște păreri nebune», lui Haissler i s-a pogorit «nasul cel mare», «Dumnezeu să-i judece după faptele lor», Stolnicul e «hoțul cel bătrîn» etc. Asta în *Anonimul brîncovenesc*, al cărui autor e veninos, neostenit și inventiv în injurii. Atît cronică Bălenilor, cît și cea brîncovenească, arată o cumplită satisfacție cînd un personaj detestat moare: pe Doamna lui Ștefan Cantacuzino «Dumnezeu cel mare și puternic care face minuni singur» a lovit-o cu «nevoie, lovitură, îndrăcire, cît s-au spierat toți». La fel stau lucrurile și în cronică mavrocordătească. Autorul nu găsește din punct de vedere literar decît o comparație «umbla cu niște oameni rătăciți și posomorîți de vin» și citează ironic, printr-o inocentă falsificație, cuvintele lui Radu Popescu la moartea lui Barbu sârdarul: «Capul hoților și al tilharilor au crăpat și s-au dus la dracul». Dar pasajul, cunoscut lumii literare, sună astfel:

«...Prin mijlocul acestor vremi, au venit veste de peste Olt, că Barbul Sârdar începătorul turburărilor și al stricăciunii țării și capul hoților și al tilharilor, au crăpat și s-au dus la dracul, iar cu moarte rea și groaznică, precum de la aceia ce au fost de față acolo am auzit, că în 10 zile ce au bolit s-au umflat și i-au înnegrit tot trupul, și încă viu fiind ochii amîndoi din cap i-au sărit, iar după ce au murit, trecînd trei zile au început a eși viermi din mormînt, și putoare mare cît s-au umplut biserica, care minune s-au auzit pretutinderea și au trimis boiarii cei de la Craiova, de le-au adus viermi de au văzut pentru credință, — au fost viermi mari albi cu capetele negre, — cu aceasta au arătat Dumnezeu dreptul judecător tuturor oamenilor, că și în cealaltă îi vor minca viermii neadormiți pentru multe rele fapte ce au făcut».

Fără îndoială călugărul nostru e ticălos, vindicativ, dar ce imaginație infernală, ce dar de a îngrozi pe cititori ca-ntr-un Trionfo della morte prin exemple de pedepse divine. Sârdarului, încă viu, îi sîr ochii din cap, mortul se umflă și se înnegrește, umple din criptă biserica de putoare, la trei zile de sub lespede ies mari viermi albi cu capete negre, slujitorii aduc boierilor astfel de omizi care nu sînt decît exemplificarea «viermilor neadormiți». Îndată ne vin în minte versurile⁶:

*Pe tine, cadavru spoit cu unsoare,
Te blestem să te-mpuți pe picioare...
Un ochi să se strîngă și să se sugrume
Clîpînd de-amăruntul, întors către lume,
Celalt să-ți rămîie holbat și deschis
Și rece-mpietrit ca-ntr-un vis.*

9. Mai departe G. Călinescu va obiecta cînd cineva trimite la autori ce vor intra în alte volume, precum, între alții, Tu dor Argezi.

⁴ Vezi N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, III, București, „Editura Fundației”, 1943, pp. 239—250.

⁵ Printre cei care l-au «lăudat» pe Radu Popescu este desigur și G. Călinescu. Dacă în ce privește rigorea documentului istoric conducătorul *Tratatului* lăsa mină liberă autorului capitolului, cînd ajunge la aprecieri de ordin literar, insatisfacția marelui critic este aproape totală. El intră, în continuare, în amănunte, dă exemple de tăiere a citatelor și pagina — culminînd cu trimiterea la Argezi — este admirabilă.

Deci sintem departe de simpla și comuna expresie: «s-a dus la dracul».

Deși de puțin însemnătate, scurta polemică cu privire la Antim Ivireanul mi se pare cam nepotrivită în tratat, mai ales prin maniera de a agrava eroarea unora spre a o vesteji glorios, de altfel nu pe baza unor cercetări proprii și exhaustive. Colaboratorul nostru este, recunosc, destul de moderat. «În privința izvoarelor folosite de Antim la elaborarea predicilor, majoritatea istoricilor literari au îmbrățișat teza lui Melhisedec, după care Antim Ivireanul ar fi fost puternic influențat în opera sa de marele predicator grec de la Veneția, Ilie Miniati, fără să cerceteze veridicitatea acestei teorii. Investigațiile întreprinse în opera lui Ilie Miniati duc la concluzia că Antim Ivireanul nu s-a inspirat din predicile acestuia.» Însă a te inspira din opera cuiva și a fi influențat de ea nu-i tot una. Amicul meu Al. Piru care a supravegheat tratatul e mai dur¹⁰, apăsînd asupra erorii lui Melhisedec «preluate fără discernămint de către toți istoricii literari, cum că Antim Ivireanul a imitat, ori chiar a tradus pe Ilie Miniati»¹¹. Marele N. Iorga cel cu o știință enormă și intuiții geniale poate fi uneori zăpăcit și să facă «des bēvues», dar că e fără discernămint, nu-i cuviincios a spune. Să ne-ntoarcem însă la colaboratorul nostru mai moderat (nu-mi aduc aminte cine e).

N. Iorga, primul care merită titlul de istoric literar, zice: «Acești predicatori ca și Antim... aveau ca model înaintea ochilor pe acel Demostene cu anterior al greceității de cădelniță, care a fost Ilie Miniati... Antim nu i-a cunoscut, desigur decât prin citire măiastra retorică»^k.

Prin urmare Iorga afirmă că unii predicatori, auzind cu urechile lor pe Miniati, l-au luat drept model, adică în fond au emulat, cu el, prinzînd gust de oratoria de amvon.

Despre Antim presupune același lucru, cu rezerva că Antim nu l-a cunoscut personal pe Ilie Miniati, ci «desigur», ceea ce e egal cu «probabil» prin citire.

Eu, care n-am nici o pretenție de a mă pricepe în cultura veche și nici ambiția ridiculă de a susține o eroare dacă am făcut-o, mi-am exprimat dezinteresul pentru problema izvoarelor în felul următor: «Cazaniile lui pot fi compilații și în unele puncte chiar traduceri, modelul de căpetenie fiind Ilie Miniati, vînetul (...ale cărui predici fură tipărite și în românește la București în 1742), dar compoziția, naturaleta frazei și a aplicărilor locale rămîn personale»^l.

Că o imagine măcar, aceea a ariciului în vie, vine de la Sf. Ioan Damascanul, relevase chiar D. Russo, bizantinologul, profesorul meu^m. De altfel în oratoria bisericească șabloanele sînt instrumente curente și memorizarea lor joacă un rol capital. În 1945,

^k Găsim deosebit de interesante referirile la N. Iorga din aceste pagini inedite, cu atît mai mult cu cît recunoașterea meritelor lui de istoric literar este deplină. Să ne amintim că, în memorabilele pagini din *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, G. Călinescu alternează aprecierile cu observațiile critice.

^l G. Călinescu, *Istoria literaturii...*, p. 16. Recunoaștem aici, în fond, părerea lui N. Iorga. De altfel, cel puțin pentru partea de literatură veche, izvorul principal de informație al lui G. Călinescu rămîne opera marelui istoric.

^m D. Russo face o referire la *Didahiile* lui Antim Ivireanul într-o notă din cartea sa *Studii critice*, tipărită la București în anul 1910. Reproducem rîndurile respective: «V. Lauchert, *Geschichte des Physiologus*, Strassburg, 1888, pp. 26, 71, 76 etc. Și în alte cărți bisericești române se află urme de influență a *Fiziologului*, d.e. pasajul din *Didahiile* lui Antim Ivireanul: „Ia pildă de la arici, că el după ce merge la vie, întîi se satură el, apoi scutură strugurile, și se tăvălește prin broboane, de se înfig în ghimpii lui și așa duce puilor lui de mîncare” etc. (p. 19, vol. II, „Editura Melhisedec”, București, 1889), e imitat — poate indirect — după *Fiziologul* (Cf. Lauchert 1. c., p. 246 și urm., și Iorga, *Istoria literaturii române în secol. 18*, I, p. 432) (p. 24, nota 1). Vezi în această privință și N. A. Gheorghiu, *Mitropolitul Antim Ivireanul și cărțile populare* (În: *Biserica ortodoxă română*, București, LVII, nr. 5—6, mai-iunie 1939, p. 322). Dar nici Gheorghiu nu pomeneste de Sf. Ioan Damaschinul. Numele predicatorului creștin este menționat însă de N. Cartoian, în legătură cu aceeași imagine, în *Istoria literaturii române vechi*, I, București, „Editura Fundației”, p. 255. N. Cartoian trimite la pasajul din D. Russo citat de noi mai sus integral. G. Călinescu trimite și el la D. Russo prin intermediul lui N. Cartoian, dar bizantinologul D. Russo, așa cum am văzut, nu vorbește de Sf. Ioan Damaschinul ca izvor al imaginii cu ariciul în vie, ci de *Fiziolog*. În lucrarea sa, *Cărțile populare în literatura românească* (vol. I), N. Cartoian nu se referă însă

10. Aici sînt *dur*, iar ceva mai jos *blajin*.

11. Eroarea lui Melhisedec nu stă în faptul că semnalează ca model pe Ilie Miniati, ci în ipoteza că Antim Ivireanul l-a imitat sau chiar tradus (plagiat).

N. Cartoian scria și el, făcînd aluzie la circulația temelor, imaginilor, formulelor consacrate: «Vor mai fi desigur și altele — poate chiar de la contemporanul său Ilie Miniș —, dar valoarea didahililor stă în claritatea planului, în precizia ideii și a formei și în vioiciunea stilului». Deci nici unul nu spune că Antim a fost puternic influențat de Ilie Miniș și cu toate că au avut la îndemînă mijloacele de informație în privința ipotezei contaminației spun «poate» (ceea ce înseamnă în cazul cel mai rău: Melhisedec afirmă, dar eu n-am controlat ca să pot reafirma fără rezerve) și mai ales vorbea de Ilie Miniș nu ca izvor, ci ca «model». (Vă spun toate acestea ca să facem un exercițiu de metodă, să nu iasă un tratat în care ne certăm pe chestiuni mărunte, falsificînd opinia altora.) Predicile lui Ilie Miniș s-au tipărit postum, în 1718, la Leipzig, se înverșunează și blajinul Al. Piru contra lui N. Iorga. Dacă ar fi existat la noi vreo copie manuscrisă grecească, «probabil că ea ni s-ar fi păstrat, ceea ce nu este cazul».

Asta este egal cu a spune: «dacă ar fi existat biblioteca din Alexandria¹², ea ar fi rămas, ceea ce nu este cazul». Veți vedea îndată unde vreau să ajung. Neavînd lîngă mine cărțile trebuitoare, scot din Al. Piru, p. 365, știrea că Dimitrie Cantemir, care a stat ostatec la Poartă între 1688 și 1691, a avut la Academia Patriarhiei Ortodoxe din Constantinopol printre profesorii de filosofie și pe Ilie Miniș. Îl întreb pe colegul Panaiteșcu, care Ilie Miniș e acesta, Ilie Miniș episcopul și predicatorul sau un omonim? În chiar monografia sa, la p. 41, aflăm că D. Cantemir citează pe profesorii mai distinși din vremea lui de la Școala Patriarhiei între care și «Ilie Miniș mare predicator». La Patriarhia din Constantinopol a lucrat pînă în 1690 (p. 292) și Antim Ivireanul, în care caz dacă e vorba de predicator, Antim l-a cunoscut personal. Rămîne doar de văzut, consultînd biografia predicatorului, cînd a profesat acesta la Constantinopol, dacă trecea des pe la Patriarhie etc. Dar chiar de nu l-a cunoscut, stînd în preajma Patriarhiei ecumenice, unde Ilie Miniș era o figură intelectuală familiară tuturor și oratoria lui, fie cea tipărită, fie cea oral catedratică, a exercitat o vrajă asupra clerului, Antim nu putea să nu audă episcopul elocvent. Deci N. Iorga a făcut chiar și greșind o asociație excelentă, care s-ar putea formula aproximativ așa: «Ceea ce era în lumea ortodoxiei Ilie Miniș, Demostene al amvonului, a voit să fie Antim Ivireanul contemporanul său care a emulat cu el fără a-l copia¹³, necunoscîndu-i predicile decît din svon»¹⁴.

Sau pur și simplu, fără atîta polemică: «Nu credem că Antim a putut cunoaște, din scris, predicile lui Miniș, în orice caz nu le copiază». Și tratatul scapă cu fața curată dacă se găsește vreun manuscris grecesc al predicilor episcopului sau cineva dovedește documentar că Antim a cunoscut personal pe Ilie Miniș.

Deci un om de știință trebuie să aibă puțină imaginație și să prevadă imprevizibilul.

Tendința de a desface compilațiile în componentele originare e admisibilă din punct de vedere științific și în studii de specialitate.

Sub titlul *Literatura de pamflete*, extrăgînd din letopisețul Cantacuzinesc *Povestea unor boieri răi*, autorul presupune că «a circulat desigur și separat», ceea ce n-ar fi imposibil. Dar apoi trage concluzii mai vaste: «Desigur că *Povestea unor boieri răi*

12. Gluma cu biblioteca din Alexandria nu merge. Evident că a existat, dar nu mai e, pe cînd o copie grecească după predicile lui Ilie Miniș nu știm dacă a existat la noi. Am presupus că nu, asta e tot.

13. E tocmai ceea ce am susținut și eu, în acord cu Iorga, nu și cu Melhisedec.

deloc la Sf. Ioan Damaschinul, ci doar la Damaschin Studitul, alcătuitorul prototipului grecesc al versiunii românești (vol. I, p. 240).

Să fi făptuit eruditul profesor o eroare venită dintr-o banală confuzie, reținînd în textul din *Istoria literaturii române vechi* numele Sf. Ioan Damaschinul pe care îl preia G. Călinescu în fraza din «raport» adnotată de noi? În *Cărțile populare...* același N. Cartoian rezumă bine nota lui D. Russo — la care trimite în mod expres: «Și Antim Ivireanu pare să fi cunoscut *Fiziologul* din care a împrumutat unele imagini pentru *Didahiile* sale» (p. 242). Nu am găsit cartea lui Lauchert, mai sus citată, unde poate să fie făcută vreo relație între *Fiziolog* și Sf. Ioan Damaschinul, relație pe care să se fi putut baza Cartoian.

¹⁴ În textul final, tipărit, al *Istoriei literaturii române* din 1964, numele lui Ilie Miniș — în litigiu — este înălțat definitiv, reținîndu-se din îndrumarea lui G. Călinescu faptul că: «Antim Ivireanul nu compilează însă scrierile acestor predicatori sau comentatori, nu le împrumută nici ideile...» etc. (p. 540).

nu a fost singurul pamflet care a circulat în Țara Românească în vremea aceea. Multe se vor fi pierdut... »^o. Îmi vine să zic ca Piru: « Dacă ar fi existat... probabil că ni s-ar fi păstrat... ». Apoi autorul crede că și prima parte a letopiseșului a fost un pamflet. Că cronicile muntene sînt în general pamfletare se poate spune sub durata analizei lor. A crea un titlu special *Literatura de pamflete* pe o simplă supoziție mi se pare deocamdată de natură a sugera și populariza noțiunea existenței la acea epocă a unui gen de literatură Paul Louis Courier (Titlul intră în mintea profesorilor și devine subiect de examen!

— « Vorbește-mi de literatura de pamflete! ».

La D. Cantemir, tovarășul P. P. Panaitescu, a cărui contribuție în general e de nivelul cel mai înalt, consacră o pagină întreagă de polemică cu « unii ». De obicei (dar nu e cazul aci) « unii » înseamnă în stil combatant « unul ». De pildă, la p. 678 cineva¹⁴ scrie: Versurile lui Dosoftei « sînt cîteodată stingace dar nu greoaie, cum cred unii istorici literari », și în paranteză (I. Bianu), în loc să cruțe pe demult prefăcutul în tină bibliotecar, nepriceput grandios în materie beletristică și să scrie: « Versurile sînt cîteodată stingace dar nu greoaie »¹⁵. Deci iubitul meu coleg de studenție Panaitescu zice: *Istoria Imperiului Otoman* are înscrise în titlul său acțiunile de « creștere și descreștere », ceea ce a făcut pe unii cercetători ai operei lui Cantemir să creadă că scriitorul moldovean ar fi voit să expună evoluția imperiului ca un organism viu, de la creștere pînă la decădere, ba chiar ar fi putut influența pe Montesquieu, filozoful francez, în concepția sa cuprinsă în cartea celebră *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence (1734)*. Numai că la Montesquieu, după cum se vede din titlu, este vorba de cauze, cauzele fenomenelor istorice, pe cînd la Cantemir acest element esențial lipsește atît din titlu cît și din tratarea subiectului »¹⁶.

N. Iorga vorbește într-adevăr¹⁷ de posibilitatea ca Montesquieu să fi avut la îndemîină prin Antioh, prietenul său, ms. *Istoriei* ceea ce pare deocamdată exclus, fiind mai ales foarte puțin probabil ca Montesquieu să fi avut nevoie de o asemenea lectură ca să ajungă la concepția lui, explicabilă prin evoluția generală a gîndirii europene. Ținta criticilor autorului sînt N. Iorga, Marcel Romanescu și poate Radu Dragnea, care nu-mi mai aduc aminte ce au spus, în scurte articole¹⁸. Chestiunea nu-i așa de simplă, a gîndi strîns este în *Tratatul* nostru necesar. Eu însumi am scris următoarele, fără a compila pe ceilalți (dar autorul nu se referă la mine): « Celebritatea lui D. Cantemir veni mai ales din *Istoria Imperiului Otoman*, scrisă în latinește sub titlul *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae* prin 1715—1716 ».

Ideea de « corsi e ricorsi », de « grandeur et décadence » circula, precum se vede, în afară de Vico și Montesquieu. Stolnicul Cantacuzino însuși amintea « de trei stepene »: urmare, stare și pogorîre. Adaug că la Gr. Ureche scrisesem: « Este evoluționist în istorie în sensul biologic, admițînd o „începătură“, un „adaos“ și „o scădere“. Bineînțeles e providențialist ».

(Continuare în numărul viitor)

^o Propozițiile citate de G. Călinescu sînt eliminate din textul definitiv. De asemenea, dispare și titlul *Literatura de pamflete*. Autorul vorbește doar de un « pamflet intercalat în această compilație de cronici » (p. 424).

¹⁴ Sugestia lui G. Călinescu va fi urmată în textul definitiv.

¹⁵ G. Călinescu reproduce citatul de pe dactilograma lui P. P. Panaitescu. În textul tipărit în 1964 din *Tratat* va rămîne doar prima propoziție: « *Istoria Imperiului Otoman* are înscrise în titlul său noțiunile de „creștere și descreștere“ » (p. 626).

¹⁶ În: *Istoria literaturii românești*, II, ediția a II-a, București, „Editura Librăriei Pavel Suru“, 1928, p. 431.

¹⁷ Vezi: M. Romanescu, *Cantemir, Montesquieu și Marsigli*. În volumul *Omagiu lui C. Giurescu*, București, 1944, pp. 417—418. R. Dragnea, *Cantemir și filozofia istoriei*, în: „*Scrisul românesc*“, I, 1927, pp. 43—59.

14 În loc de « unii » se poate spune și « cineva », aici Al. Piru. De fapt eu am precizat că e vorba de Ion Bianu, pe care G. Călinescu, crușindu-l, îl socotea bibliotecar « prefăcut în tină », « nepriceput grandios în beletristică ».

SCRIITORI ROMÂNI ÎN ARHIVE STRĂINE

Mihail SADOVEANU

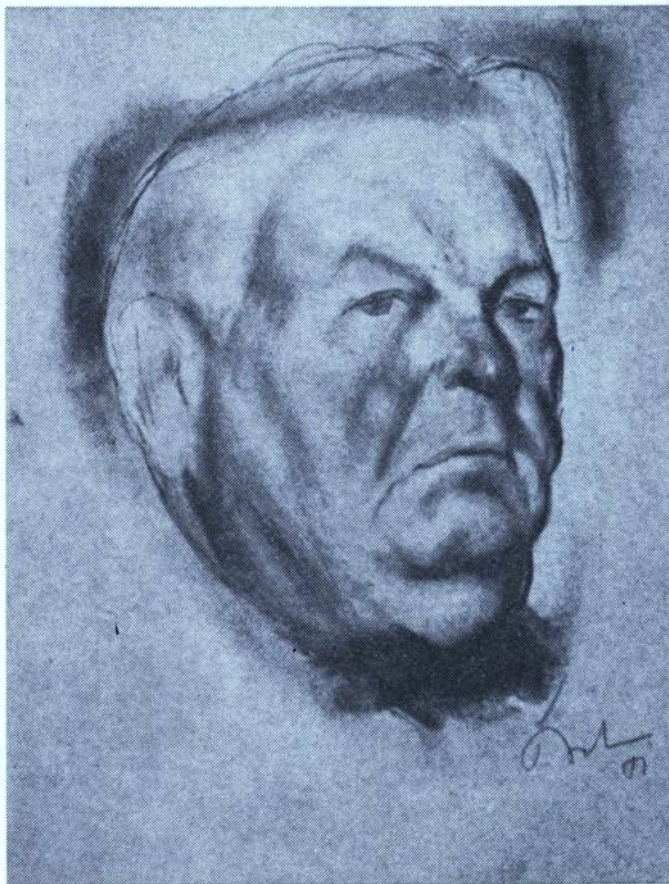
Alte scrisori la Praga

CĂUTÎND SĂ AFLĂM DATE NOI DESPRE condițiile în care s-au făcut primele traduceri în limba cehă din opera lui Mihail Sadoveanu, am avut surpriza să găsim în arhivele din Praga câteva scrisori care vin să completeze pe cele publicate de C. Barborică în „Manuscriptum”, anul V, nr. 4 (17)/1974. Ele se referă la demersurile întreprinse de Marie Kojecká pentru publicarea romanelor Venea o moară pe Siret și Baltagul.

Traducătoarea cehă a studiat limba română la Praga, iar în anii 1926—1927 a beneficiat, împreună cu soțul ei, ziaristul Josef Kojecký, de o bursă de studii la București. Cu acest prilej, M. Kojecká ia legătura cu o serie de scriitori români, din a căror operă va traduce, ulterior, dar nu și cu Mihail Sadoveanu, pe care îl va cunoaște personal abia mai târziu, cînd marele prozator a fost în Cehoslovacia pentru tratament la Karlovy Vary.

Însă, în perioada imediat următoare întoarcerii de la studii, din București, Marie Kojecká și Josef Kojecký intenționează să traducă din opera sadoveniană. La cererea lor de a le ceda dreptul de traducător pentru Venea o moară pe Siret, Mihail Sadoveanu răspunde afirmativ. Nu cunoaștem motivul pentru care, apoi, cei doi părăsesc acest proiect pentru a publica pe Cezar Petrescu și Carol Ardeleanu. Nicol Sadoveanu nu s-a mai interesat, după cît se pare, de această problemă, deoarece, abia în 1937 se adresează din nou, în scris, Mariei Kojecká pentru a o întreba de soarta romanului Venea o moară pe Siret și a-i propune totodată spre tălmăcire Baltagul, din care îi trimite un exemplar¹.

¹ Vezi scrisoarea din 4 ianuarie 1937 publicată de C. Barborică, în „Manuscriptum”, anul V, nr. 4 (17)/1974, p. 146.

La 16 ianuarie 1937, Marie Kojecká, mulțumindu-i lui Mihail Sadoveanu pentru trimiterea romanului Baltagul, îi comunică și hotărîrea sa de a-l prezenta, împreună cu Venea o moară pe Siret, Clubului literar european². Kojecká trimite în adevăr Clubului rezumatele celor două cărți, după cum reiese din epistola domniei-sale expediată redactorului editurii respective pe data de 26 februarie 1937, și primește din partea acestuia invitația de a stabili cu autorul condițiile de autorizație. La 13 iulie 1937, Mihail Sadoveanu transmite redactorului Bohumil Janda autorizația în limba franceză pentru traducerea romanului Venea o moară pe Siret și informează, în aceeași zi, și pe inimoasa traducătoare despre acest lucru³. Versiunea cehă, se stipula în contract, trebuia să apară în cursul anului 1938.

Între timp însă, editura Melantrich din Praga se adresase direct lui Mihail Sadoveanu manifestându-și interesul pentru Baltagul. Înștiințată despre

acest lucru de către Valeria Mitru, traducătoarea la în adevăr legătura cu editura Melantrich și, după cum ne-o demonstrează scrisorile primite de Marie Kojecká din partea redacției editurii sus-menționate, demersurile se apropie de faza lor finală. În acest fel, la 14 septembrie 1938, Mihail Sadoveanu trimite traducătoarei sale o scrisoare de mulțumiri, revelatoare și pentru atitudinea sa fermă față de evenimentele ce se pregăteau și care amenințau destinul istoric al Cehoslovaciei, dar, în același timp, și pentru optimismul robust ce ne-a vorbit dealtfel atâtea ori din paginile operei sale. Traducerea romanului Venea o moară pe Siret (Po řece připlul mlyn) a apărut sub un cer nu totemal senin, în editura Clubul literar european, « într-o Cehoslovacie mai mică, dar tot așa de primitoare pentru prietenii noștri români », după cum îi înecunoștințează prin scrisoarea din 15 februarie 1939 Marie Kojecká.

Alexandra TOADER

I

Fond M. Kojecká III/D/29

Copou-Iași, 5 septembrie 1929

Domnilor Josef și Maria Kojecká

Praga XI Jeseniova 1275

Răspunzînd scrisorii Dumneavoastră din 26 august 1929, am cnoarea a vă comunica precum că vă cedez dreptul exclusiv de a traduce în limba cehoslovacă [*sic!*] romanul meu *Venea o moară pe Siret*, în următoarele condițiuni: D[umnea]v[oastră] vă obligați a termina lucrarea în cel mult doi ani, adică pînă la 5 septembrie 1931 și a căuta o editură care să garanteze apariția convenabilă a traducerii. Voi participa la jumătate de onorariu ce veți avea de pe urma traducerii, atît din prima, cît și din eventualele ediții ulterioare, sau voi obține onorariul de autor obișnuit în Cehoslovacia pentru scriitorii străini care e de 1000 (o mie) franci francezi sau 1500 (o mie cinci sute) de coroane cehi.

Dacă în timp de doi ani, adică pînă la 5 septembrie 1931, nu veți fi terminat traducerea, voi putea ceda altora dreptul de a traduce această operă în limba cehoslovacă. Dacă pînă la același termen nu veți fi găsit editor pentru traducerea terminată la timp, nu voi putea să cedez altora dreptul de a traduce romanul în chestiune în limba cehoslovacă decît după expirarea unui al treilea an, adică după 5 septembrie 1931

Cu toată stima,

Mihail SADOVEANU⁴

² Scrisoarea a fost publicată de C. Barborică în *rev. cit.*, p. 145.

³ Vezi cele două scrisori publicate de C. Barborică în *rev. cit.*, p. 146.

⁴ *Citîba ani mai tîrziu, Marie Kojecká reia demersurile pentru publicarea celor două romane ale lui Mihail Sadoveanu. (Scrisorile din limba cehă au fost traduse de noi; n.e.):*

Praga 26 februarie 1937

Stimate domnule redactor,

Conform înțelegerii, vă trimit alăturat rezumatele romanelor românești *Venea o moară pe Siret* și *Baltagul* de M. Sadoveanu. Numărul de pagini al celor două romane este indicat în referatele alăturate. Mi-ați promis ca după lectura referatelor — care, după cum mi s-a spus, îmi vor fi onorate — să discutați în comitetul de redacție, iar rezultatul veți fi amabil să mi-l comunicați.

II

Karlovy Vary, 28 decembrie 1937

Stimată doamnă,

Vă mulțumesc pentru scrisoarea, pentru salutările și pentru felicitările dumneavoastră prea amabile.

Prin Praga voi trece după 10 ianuarie și vă voi căuta la adresa ce-mi dați.

Primiți vă rog urările mele de bine pentru anul nou 1938.

Al dumneavoastră,

Mihail SADOVEANU ⁵

În așteptarea veștilor Dumneavoastră

M. KOJECKÁ

P. S. Am redactat pentru dumneavoastră și referatul asupra romanului *Maitrey*, pe care vi-l trimit alăturat.

Praha 15 mai 1937

Domnule Sadoveanu,

Zilele acestea am tratat cu editorul Bohumil Janda (Clubul literar european) din Praga despre apariția operei Dumneavoastră *Venea o moară pe Sirei* tradusă de mine în limba cehă. Editorul m-a rugat să tratez în numele domniei-sale cu Dumneavoastră despre condițiile de autorizare.

Dacă consimțiți condițiile menționate mai jos, vă rog să binevoiți a-mi trimite o scrisoare în limba franceză pentru editura domnului Bohumil Janda care vă garantează apariția convenabilă a traducerii.

Dumneavoastră veți obține onorariul de autor obișnuit în Cehoslovacia pentru scriitorii străini, care e de 1500—2000 Kč. atît din prima cît și din eventualele ediții ulterioare, fără a se ține seama de tiraj.

Traducerea românească a Dumneavoastră ar apărea în anul 1938. Editura aceasta este una dintre cele mai mari din Praga.

Așteptînd scrisoarea Dumneavoastră franceză pentru domnul Janda cît mai curînd, vă rog, stimate domnule Sadoveanu, să primiți asigurarea stimei mele.

M. KOJECKÁ

București 17 XII 1937

Mult stimată Doamnă,

Am plăcerea a vă aduce la cunoștință că domnul Mihail Sadoveanu pleacă în ziua de 20 decembrie crt. la Karlsbad pentru o cură de trei săptămîni. Domnia-sa se va opri și în Praga la întoarcere. Dacă Dumneavoastră doriți să-l cunoașteți îi veți scrie poste-restante la Karlsbad pentru a afla data sosirii domniei-sale la Praga.

Chiar azi am primit o cerere din partea Editurii *Melantrich* pentru traducerea romanului *Baltagul*. După cît știu Dumneavoastră aveți acest roman în curs de traducere. Ați putea deci să vă puneți în legătură cu acea editură.

Sper că împrejurările vor fi prielnice și veți avea ocazia să discutați personal cu domnul Mihail Sadoveanu toate chestiunile ce vă interesează.

Cu deosebită stimă,

Secretară V. MITRU

12 I 1938

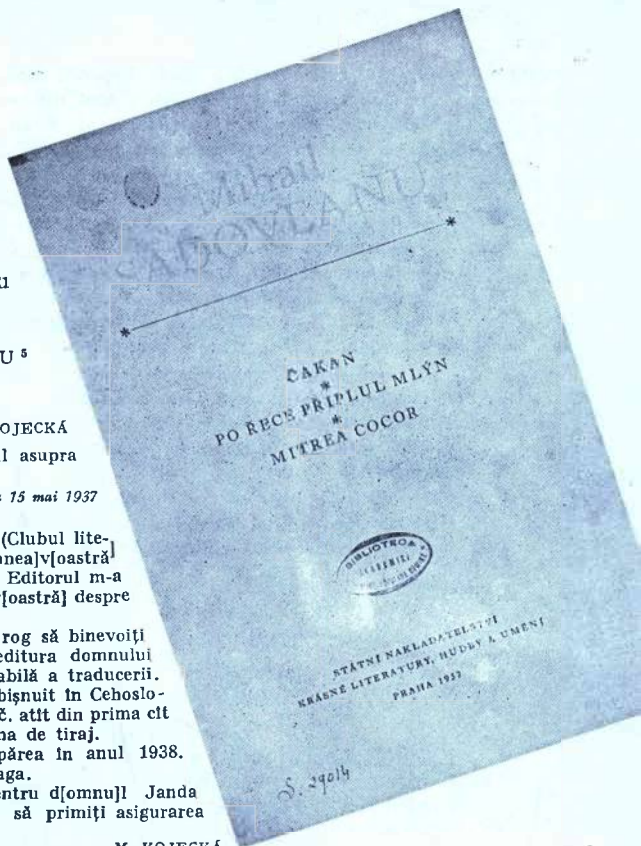
⁵

Stimată doamnă,

Vă mulțumim pentru amabilitatea cu care ne-ați trimis referatul asupra romanului *Baltagul* de Sadoveanu. Am fi bucuroși să citim traducerea dumneavoastră, pe care vă vom înapoia-o la termenul stabilit de dumneavoastră. Am fi de asemenea bucuroși dacă ne-ați vizita ocazional în cursul unei dimineți și ați discuta această problemă cu dr. Trăger.

Cu respect,

Editura *Melantrich*

III

14 sept[embrie] 1938
București
str[ada] Barbu Delavrancea 47

Stimată Doamnă,

Am primit două exemplare din *Tri jezdcí* — *Baltagul* traducerea D[umnea]v[oastră] în editura *Melantrich* din Praga. Lucrarea tehnică e memorabilă. După cum m-a informat D[omni]șoara Mitru, care se află de câteva zile la București, traducerea a fost bine primită de presa cehă.

Încă de mai de mult, am găsit la Iași, unde mă duc din când în când, o scrisoare a D[umnea]v[oastră] relativă la apariția romanului. Răspunsul meu a întârziat, însă vă vine cu un spor de mulțumiri, pentru grija ce ați avut de ediție și mai ales pentru înțelegerea și bunăvoința ce ați arătat operei mele.

Nădăjduiam să pot veni în toamna asta, măcar, în Cehoslovacia. Văd că de data asta nourii sunt acolo și îmi aduc aminte de împrejurarea în care ne-am văzut la Praga, când nesiguranța și tristețea planau asupra țării mele. Doresc Cehoslovaciei din inimă izbândă, cum se cuvine unui popor leal, onest și muncitor, nădăjduind să am plăcerea de a vă revedea într-un sezon viitor, cu cer mai senin.

Al dumneavoastră, cu prietenie,

Mihail SADOVEANU

Praga 15 febr[uarie] 1939

6

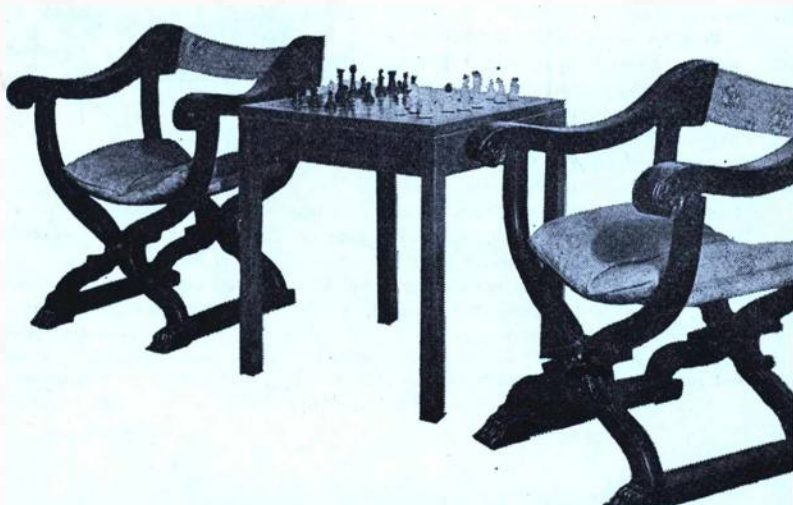
Stimate domnule Sadoveanu,

Am primit scrisoarea d[umnea]v[oastră] atât de frumoasă din 14 sept[embrie] anului trecut. Răspunsul meu s-a întârziat, pentru că am trăit multe clipe grele. Dar acum nădejdea D[umnea]v[oastră] că cerul cehoslovac va fi mai senin în viitor, încet, încet se împlinește. Și pentru D[umnea]v[oastră] am o știre foarte bună: în editura *Clubul literar european* a apărut în luna ianuarie a.c. traducerea minunatei opere a D[umnea]v[oastră] *Venea o moară pe Strel*. Când veți obține exemplare din *Po řece pítíplu mlyn*, vă rog să îmi comunicați imediat impresia. Vă rog să îmi scrieți cum doriți să primiți onorariul.

Nădăjduind că voi avea plăcerea de a vă revedea anul acesta în Cehoslovacia, mai mică, dar tot așa de primitoare pentru prietenii noștri români — vă trimit urările de sănătate și noroc pentru anul 1939.

A d[umnea]v[oastră] cu cele mai bune sentimente,

Marie KOJECKÁ

SCRIITORI STRĂINI ÎN ARHIVE ROMÂNEȘTI

Hristo BOTEV

Popasuri pe meleaguri românești

LA 2 Iunie 1976, SE ÎMPLINEȘTE un secol de cînd viața lui Hristo Botev, figură reprezentativă din istoria culturii moderne a Bulgariei, a fost curmată brusc, în plină maturitate creatoare.

Poet și revoluționar, publicist combatant și ideolog, Botev și-a pus talentul, energia clocotitoare și chiar brațul înarmat în slujba patriei sale, unicul scop fiind înlăturarea dominației Otomane și crearea unei Bulgarii independente, cu regim democratic.

Sosind în România, în toamna anului 1867, cînd încă nu împlinise 20 de ani, Hristo Botev s-a alăturat tuturor luptătorilor progresiști, ce găsiseră azil în țara noastră, fie că erau bulgari, ruși, polonezi, greci etc., care urmăreau emanciparea națională a patriei lor și reforme profunde pe plan social.

Perioada din România (1867—1876) a fost perioada de maturitate politică, de perfecționare a talentului său poetic. Viața n-a fost deloc ușoară, iar traiul și l-a agonișit muncind din greu, ca învățător și profesor, traducător și tipograf, editor și publicist. Obligațiile politice și publicistice l-au făcut să călătorească mult prin România. A venit în contact direct cu oamenii, obiceiurile, țara; de asemenea, în ultimii ani ai scurtei sale vieți, cunoștea bine limba română, poezia românească și, cu siguranță, opera lui Dimitrie Bolintineanu, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu ș. a.

Regimul politic, relativ liberal din România, i-a dat posibilitatea să scrie nestingherit în „Dunavsca zora”, „Svoboda”, „Duma”, „Nezavisimost”, „Nova

Bălgaria”, „Zname”, „Tăpan” și în alte periodice, pe care le-a editat fie el, fie alții din cadrul emigrăției bulgare.

Deși s-a scris enorm despre viața și activitatea lui Hristo Botev, pînă acum a cîțiva ani mai stăruiau încă păreri contradictorii privind data nașterii marelui poet. Începînd din anul 1888, cînd a apărut prima lucrare cu caracter biografic despre Hristo Botev, a lui Zahari Stoeianov¹, și pînă de curînd

specialiștii nu s-au putut pune de acord, lipsind certificatul de naștere sau o notă a poetului care să precizeze data nașterii sale.

Parcurgînd un material documentar de arhivă de circa 40.000 de file, adică aproape toate dosarele existente în fondul Ministerului Instrucțiunii publice și al Cultelor din perioada 1868-1871 — deoarece din punct de vedere tematic materialul nu era perfect organizat — am descoperit un document, cu data exactă a nașterii și înscălitura lui Botev.

Ministerul Instrucțiunii publice și al Cultelor, printr-un ordin circular, datat 18 februarie 1870, cerea tuturor școlilor din România să înainteze tabele cu toate cadrele didactice, unde, pe bază de acte originale, trebuiau completate o serie de rubrici, pentru a avea o evidență precisă a celor care funcționau în învățămîntul românesc, fie cel de stat, fie particular².

La 5 aprilie 1870, institutorul superior al școlii primare numărul 1 din urbea Ismail, Ioan Cotovu, înainta tabelul cerut, cu cadrele didactice din școala sa, unde în acea perioadă funcționa Hristo Botev (Hristo Petrov), tabel înregistrat la minister la 16 aprilie 1870. Tabelul cuprindea cele 6 cadre didactice ale școlii din Ismail, pe locul 6 figurînd Hristo Botev. Afară de actele prezentate, directorul școlii, Cotovu, a pus pe toți profesorii și învățătorii să iscălească tabelul respectiv, deci avem și înscălitura originală a lui Botev. La prima rubrică este trecut clar data nașterii: 25 decembrie 1847³.

Astfel că, la 25 decembrie 1847, cînd gospodarii tirgului Calofer din Bulgaria se pregăteau, conform datinei, de sărbătorile sfîrșitului de an, iar copiii să plece cu colindul, Ivanca, soția învățătorului Botio Petcov, dădea naștere primului copil. Micuțul Hristo se năștea într-o epocă de mari prefaceri sociale și politice, căci peste cîteva zile începea un nou an, anul 1848, care va zgudui Europa.

Bazîndu-mă pe materialul documentar descoperit, am dat o notă în presa bulgară⁴, apoi am ținut o comunicare în fața specialiștilor bulgari, în septembrie 1970, textul prescurtat fiind publicat⁵ în revista bulgară de specialitate „Istoričeski pregled” nr. 1 din 1971. De-abia acum însă, documentul respectiv apare integral, în fotocopie.

¹ Zahari Stojanov, *Hristo Botev*, Russe, 1888.

² Arh. Ist. Centr., Arh. St., Buc., fond Min. Instrucț., dos. 1 (1870), f. 716.

³ Arh. Ist. Centr., fond. Min. Instrucțiunii, dos. 1 (1870), ff. 717—718.

⁴ „Otecestven front” din 13 ianuarie 1970.

⁵ N. Ciachir, *Novi tълкуваня за живота i deinostata na Hristo Botev* în „Istoričeski pregled”, nr. 1 (1971).

În 1972, cunoscutul istoric bulgar, Ivan Undjiev, în studiul intitulat *Novie dannie o jizni Hristo Boteva* (Noi date despre viața lui Hristo Botev), apărut la Moscova, în volumul intitulat *Slaviane i Rossia* (Slavii și Rusia), întreprinzînd un istoric al polemicii iscată în jurul datei nașterii lui Botev, recunoaște că documentul publicat de noi « a rezolvat definitiv problema ». La aceeași concluzie ajunge și profesorul Ștefan Karacostov în articolul său *Sfîrșitul unei polemici*⁶.

*

După cum se știe, Hristo Botev, primînd o bursă în Rusia, în 1863 începe să frecventeze cursurile liceului nr. 2 din Odesa, ca elev privat. Informații de comportarea dubioasă a lui Botev, care frecventează cercuri de stînga, nihiliste, comunitatea bulgară din Odesa cere să i se sisteze bursa, ceea ce conducerea liceului aplică în septembrie 1865⁷.

Totuși tînărul nu părăsește Odesa și mai rămîne în oraș timp de 13 luni. În documentul depistat de noi, se găsesc informații suficiente asupra acestor

⁶ „Narodna Kultura”, 6 ianuarie 1973.

⁷ Mihail Dimitrov, *Hristo Botev*, Sofia, 1949, p. 22.

perioade de timp: poetul a frecventat un an școlar facultatea de istorie-filologie a Universității din Odesa și a obținut certificatul numărul 732, eliberat la 12 decembrie 1866. Precizarea respectivă are importanța ei, fiindcă — așa cum arăta Ivan Undjiev — putem acum face legătura cu scrisoarea adresată de Botev, la București, doctorului Gh. Atanasovici, din 21 noiembrie 1867, cerându-i sprijin să-și continue studiile « începute la universitate »⁹.

Devenind *persona non grata* pentru autoritățile otomane, Botev trece în România în a doua jumătate a lunii octombrie 1867, iar în noiembrie se află la București, rămânând pe pământul ospitalier al țării noastre timp de 9 ani, pînă în mai 1876.

După ce lucrează într-o tipografie la Brăila, în toamna anului 1868 poetul obține o bursă la școala de medicină din București, dar curînd abandonează aceste studii, neputînd suporta sălile de disecții, laboratoarele, spitalele.

Înainte de a ne referi la cererea lui Hristo Botev, din decembrie 1868, prin care solicită deschiderea unei școli bulgare la București, facem unele precizări privind organizarea învățămîntului din acea perioadă. Legea învățămîntului din 1864 din România, prevedea că instrucțiunea se imparte în publică și particulară. Școlile particulare de la orașe aveau

3 clase, erau frecventate de elevi între 8—12 ani, adoptau programul școlilor de stat, iar în fiecare an țineau examene cu participarea delegatului Ministerului Instrucțiunii Publice. Erau obligate aceste școli să predea elevilor limba română, ca și istoria și geografia țării¹⁰. După o statistică din acea perioadă, în România existau circa 100 școli particulare, din care multe bulgărești, grecești etc., guvernul român permițînd acestor elevi să-și facă instrucțiunea în limba maternă, sub supravegherea statului nostru.

În acest context, societatea bulgărească din București, „Dobrodetelna Drujina“, la 20 decembrie 1868, lansează un apel pentru subscripție publică în vederea deschiderii unei școli.¹¹ Printre donatori s-au numărat și mulți români; amintim doar pe C. A. Rosetti, care a donat apreciable sumă de 50 de galbeni.

A doua zi după apelul lansat de „Dobrodetelna Drujina“, adică la 21 decembrie 1868, Hristo Botev, care se iscălea atuncea Hristo Petcov, înregistrează la Ministerul Instrucțiunii Publice cererea de a deschide o școală bulgară. Dăm integral această cerere a lui Botev, deși documentul a fost publicat în 1959, în studiul lui Mihail Dimitrov și Nicola Traicov¹², deoarece s-au strecurat unele greșeli de transcriere. În plus el are pentru noi și o altă semnificație decît cea pe care i-o acordă autorii studiului respectiv:

«Domnule ministru,

Subsemnatul dorind a deschide uă școlă externă pentru a profesa în limba bulgară următoarele: citirea, scrierea, calculul, catehismul,

vă rog cu respectu, Domnule Ministru să bine voiiți amă acorda permisiunea a preda sus cititele lecțiuni, pentru a putea veni în ajutorul compatrioților mei care sunt lupsîți de mijloace de a putea învăța limba maternă.

Primiți asigurarea preosebitei mele considerațiuni și respect ce Vă portu.

Christo PETCOFF

D[om]nii Sale!

D[omnu]lui ministru alu Cultelor și Instrucțiunei¹²

Mihail Dimitrov și Nikola Traicov afirmau că această aprobare a fost o stratagemă ca să poată funcționa învățător la Alexandria, deoarece atunci cînd Botev a făcut cererea, nu exista o școală bulgară în București, nesuszînd legătura între apelul lansat de „Dobrodetelna Drujina“ din 20 decembrie 1868 și cererea poetului, înregistrată a doua zi. Numai două explicații se pot da la această problemă. Or Botev, din spirit de frondă, a făcut această cerere pentru a pune „Dobrodetelna Drujina“ în fața unui

fapt împlinit, ca aceasta să facă apel la serviciile sale, or el a acționat ca mandatar al acestei organizații, la intervenția lui Naiden Gherov,

⁹ Anuarul Oficial al Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor, București, 1883, p. 120.

¹⁰ Clădirea cumpărată se afla atuncea pe strada Vergului, nr. 6; adresa corespunde astăzi cu Calea Călărașilor, 16. Clădirea a fost adoptată pentru școală și biserică.

¹¹ M. Dimitrov, N. Traicov, *Prinos kăm bîc-grafiata na H. Botev*, în „Izvestia na Institutu Botev“, Levschi, III, 1959, p. 268.

¹² Arhivele Statului, București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 190 (1869), f. 3.

⁸ Hristo Botev, *Săbrani sâcinenia*, tom I, Sofia, 1958, p. 473.

Hristo Gheorghiev sau a altor persoane influente. Datorită ideilor sale radicale, i s-a refuzat însă cererea.

Toate acestea reies și din conținutul scrisorii lui Botev către amicul său K. Tuleșcov: « Îți scriu prietene, că am rămas aici [București] cu dorința de-a deveni învățător la școala bulgară; dar m-am înșelat amaric »¹³. În această conjunctură, „Dobrodetelna Drujina” este nevoită, în august 1869, să ceară o nouă aprobare pentru deschiderea școlii bulgare, obține aprobarea¹⁴ și școala începe să funcționeze în septembrie 1869. De fapt acțiunea lui Botev a impulsionat deschiderea școlii bulgare din București, chiar dacă nu cunoaștem exact aportul său.

După ce se află la Alexandria în perioada februarie-iulie 1869, de la 15 august 1869, Botev se găsește în extremitatea cealaltă a României, la Ismail, unde predă limba bulgară la școala nr.1 cu limba de predare română. Deoarece în Ismail și în împrejurimi trăiau și bulgari, Ministerul Instrucțiunii aprobă încă în martie 1869 « ...predarea limbii bulgare în școlile publice de acolo. Aceasta se va face de un institutor salariat de comună, însă numai în orele libere și fără cea mai mică jignire a obiectelor de învățătură ce se predau în limba națională română după programul în vigoare »¹⁵.

Din toamna anului 1871 și pînă în aprilie 1872, Botev este foarte activ pe tărîmul publicistic, literar, cit și pe cel politic, aflîndu-se la Brăila, Galați, Bolgrad, Ismail, apoi întemnițat cîteva luni la Focșani (fără să se cunoască cauzele precise), se stabilește în iulie 1872 definitiv la București.

În ziarul „Zname” (Drapelul), al cărui număr prim apare la 8 decembrie 1874, Botev își dezvoltă programul său, ca ideolog al revoluției populare, revoluției a meșteșugarilor și țăranilor săraci. Din apariția acestui ziar putem trage o concluzie deosebit de prețioasă. Botev era la curent cu viața politică

¹³ Hristo Botev, *Săcinenia*, tom I, pp. 476–477.

¹⁴ Textul este necunoscut istoriografiei bulgare, de aceea dăm fotocopia documentului.

¹⁵ Arhivele Statului București, fondul Ministerului Instrucțiunii, dosar 47 (1869), f. 10.

din România, cu dezbaterile care aveau loc în Parlamentul român, deoarece își începe articolul de fond cu un motto, al unui deputat român, I. Costin, care, întrerupt în Parlament de majoritatea conservatoare guvernamentală, declară: « Dreptul de-a vorbi aci, îl am de la țară, iar nu de la D[umnea]-voastră; vă rog a-mi respecta cuvîntul »¹⁶.

După cum se știe, Botev a venit în contact cu ideile socialismului științific, a luat parte la cercul socialist ce exista la București și a fost bun amic cu N. Zubcu-Codreanu, C. Dobrogeanu-Gherea, Dr. Russel, Arbore-Ralli și alții¹⁷.

În mai 1876, își formează un grup de circa 200 de luptători bulgari, care trece Dunărea în sprijinul fraților lor, ce se ridicaseră la luptă în aprilie 1876.

Plecînd, poetul nu uită poporul român care îi acordase ospitalitate timp de 9 ani, adresîndu-i următorul apel vibrant: « Frați români, pe noi ne leagă de voi simpatia cea mai vie, care niciodată n-a fost violată măcar de o singură neînțelegere ». Venind în contact cu un inamic net superior numeric, grupul luptătorilor bulgari este nimicit, iar Hristo Botev cade răpus în luptă la 2 iunie 1876. Fapta lui n-a fost zadarnică. Curînd avea să izbucnească războiul din 1877.

Nicolae CIACHIR

¹⁶ „Zname, vestnik politiceschi i knijeveni“, god. I, br. I, București, 8 decembrie 1874.

¹⁷ „Șantier“, din 1 iulie 1935.

REVISTA

ASOPTISTE

« Prin înălțarea ta pe tronul lui Ștefan cel Mare s-a reînălțat însăși naționalitatea română. »
Mihail KOGĂLNICEANU

«...deșteptarea de la 1848 nu a fost opera unui singur om, nici a unui grup sau partid, ci a fost opera simțului național al României întregi...»

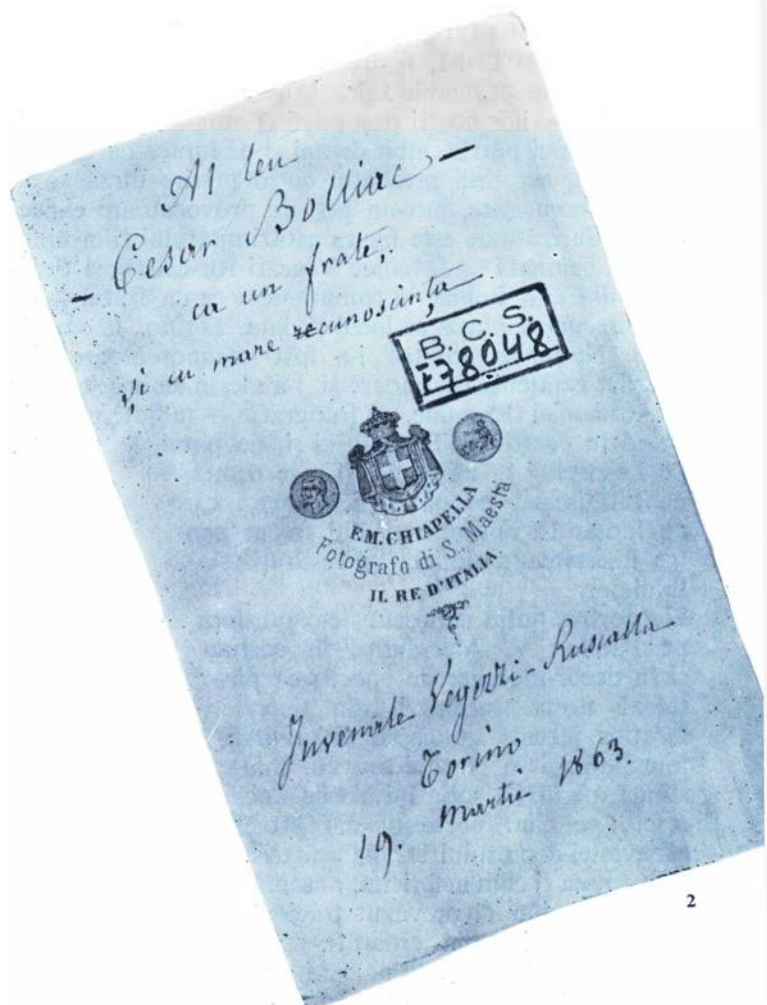
N. BĂLCESCU

ÎN LOTUL DE FOTOGRAFII PE CARE-L PREZINTĂ MANUSCRIPTUM, figurează câteva personalități străine, în frunte cu marele Jules Michelet, dascălul și protectorul tinerilor noștri pașoptiști. Fotografia este grăitoare, a unui bătrîn, albit de ani și de lupte, dar rămas neînfriecat, scrutînd prezentul cu o privire dîrză și cu brațele încrucișate, într-un gest de provocatoare expectativă. Surizătoare este figura astăzi uitatului filoromân italian, semnată « Juvenale Vegezzi-Ruscalla » și dedicată lui Cesar Bolliac în românește « ca un frate, și cu mare recunoștința », cu locul și data, Torino, 19 martie 1863. Națiunea noastră i-a fost recunoscătoare, i-a acordat cetățenia de onoare și l-a ales membru onorar al Academiei Române. O fotografie — tablou colectiv avînd în centru pe Dembinski și, pe patul de moarte, pe Lelewel și în margini alți șase frunțași, ne înfățișează pe patrioții polonezi care au luptat în miezul veacului trecut pentru libertatea națională și restituția statului lor.

Un portret puțin cunoscut ne-o prezintă pe Paulina V. Alecsandri, în costum și în decor-mobilier de epocă; ea păstrează urma frumuseții din tinerețe. Grațios plecată cu capul și privirea, mîngîindu-și o « codiță » cu mîna stîngă, ne apare soția lui Vasile Boerescu, pe cînd portretul din profil al nevestei doctorului Davila este trist și sever, ca și cum nefericita, născută Racoviță, și-ar fi prevăzut tragicul sfîrșit (otrăvire din eroare!). Iată, în fruntea bărbaților care au luptat pentru renașterea țării noastre, în veacul trecut, portretul în picioare, binecunoscut, al domnitorului Alexandru Ioan Cuza, de pictorul Szatmary, într-un cadru în care sînt înscrise marile înfăptuiri ale voievodului Unirii. În ordinea vechimii, apare Ioan Cămpineanu, într-o frumoasă fotografie de maturitate, cu cărare la mijloc, cu părul ondulat și cu mustățile răsucite.

1. Alexandru Ioan Cuza	12. Costache Epureanu
2, 4. Juvenale Vegezzi-Ruscalla	13. Generalul I. Florescu
3. Ioan Câmpineanu	14. Paulina Alecsandri
5, 6. Generalul Nicolae Golescu	15. Ana Davila (n. Racoviță)
7. Jules Michelet	soția Generalului Davila
8. Alexandru Beldiman	16. Generalul Carol Davila
9, 10. Vasile Boerescu și soția sa	17. Gh. Cantacuzino
11. Pașoptiști polonezi	18. Ioan Lahovary

«Feriți sunteți voi, tinerilor români [...], fiecare din voi se poate distinge și chiar ilustra prin fapte patriotice și mărețe.»

Jules MICHELET

7

*«Dar în câtu-i prin puțință, mă voi nevoi și eu
Osînda țerii a scrie, ori câtu-mi va fi de greu...»*

Al. BELDIMAN

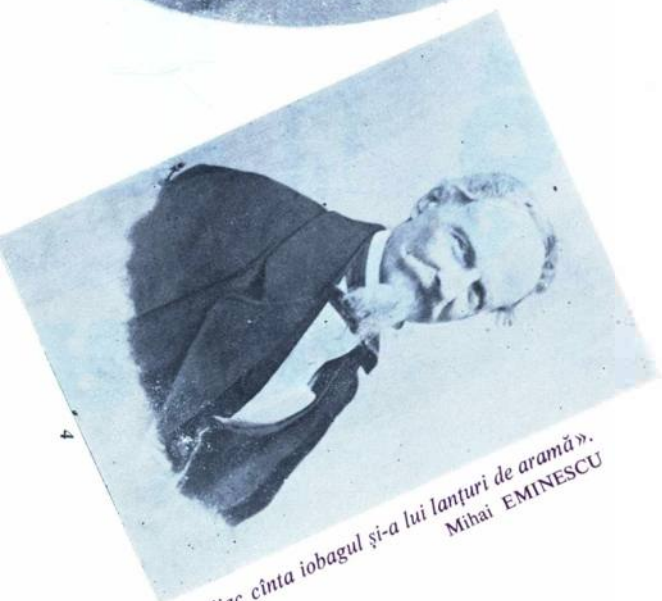
8

J. Marie, Bucharest

« Câmpineanu, marele patriot, o umbră care trecea ca o protestare vie în contra nedreptății, a persecuțiunilor și a apăsărilor. »

Ion GHICA

« Bolliac cînta iobagul și-a lui lanțuri de aramă ».
Mihai EMINESCU

«...ca astfel să realizeze scopul dorit de toți românii, Unirea
Principatelor.»

Ion GHICA

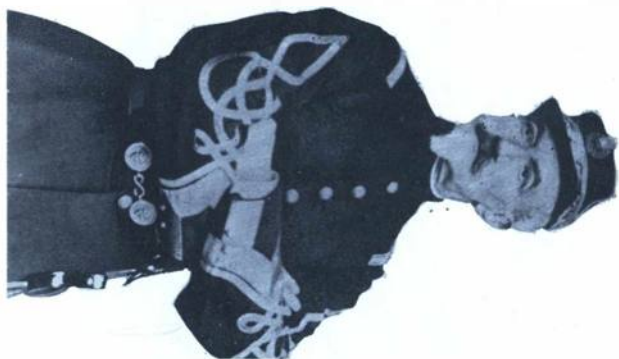
9

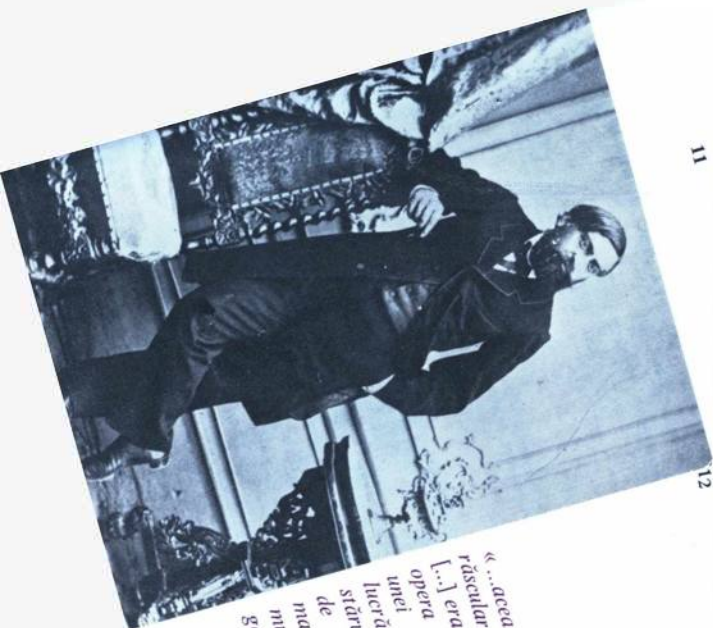
10

« La 1848 [...] am intrat în relații cu dînsul. »

N. BĂLCESCU

J. Marie, Bucharest

«...acea
răsculare,
[...] era
opera
unei
lucrări
stăruitoare
de
mai
multe
generațiuni.»
Ion GHICA

*«Națiunile trăiesc și se glorifică prin oamenii ce au produs
și prin lucrările lor geniale.»*

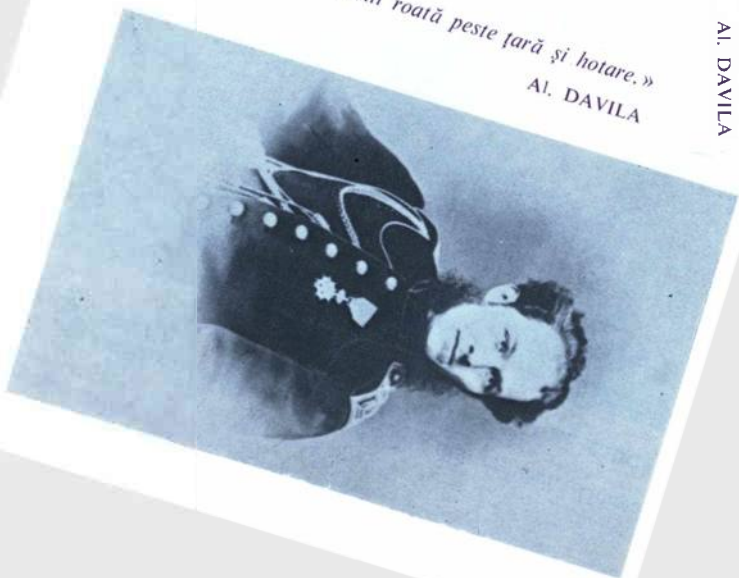
Ion GHICA

Care m-a
Daiina străbuna
Ne-ai sădit în suflere creang
Întru re-nvierea neamului.»
AL. DAVILA

« De ești om, fă-ți ochii roată peste țară și hotare. »
AL. DAVILA

13

« ...nu avem decît să vedem eroismul cu care s-au luptat cînd
li s-a spus că este pentru libertatea patriei și pentru gloria ei. »

Ion GHICA

14

« ...m-oi repezi la Mircești ca să te sărut și să admir
minunile ce ai făcut în lipsa mea... »

Vasile ALECSANDRI

Urmează, din generația marelui 48, generalul N. Golescu, într-o poză mândră, de ostaș, și în alta, de civil gîrbovit și încruntat, și generalul Ion Em. Florescu, în ținută de ceremonie, cu decorații și eșarfă, cu epoleți și guler brodat în aur, cu privirea calmă, a omului pe care nu-l încercase încă prigoana politică. Din generația Unirii, iată-l pe Vasile Boerescu, care a ținut la 24 ianuarie, la București, discursul hotărîtor înaintea alegerii lui Cuza, într-o frumoasă fotografie-portret, cu privirea francă și cu dreapta, napoleonian ascunsă sub veston; îi urmează Manolache Costache-Epureanu, președintele Constituantei din 1866, în redingotă, rezemat de un scaun și cu un picior încrucișat peste celălalt. Seria se încheie cu busturile doctorului Davila, în costum militar (era medicul șef al armatei) și al lui Ale-

xandru Beldiman, ireductibilul republican, fondatorul ziarului „Adevărul“, care apărea de ziua regaliității, la 10 Mai, în chenar de doliu. În ținută de bal costumată apar Ioan Lahovary, ca mușchetar al lui Ludovic al XIII-lea, și Gh. Cantacuzino, curios împopoțonat cu spadă, pantaloni scurți, ciorapi de mătase și pantofi de lac. Așa petrecea protipendă noastră de sfîrșit de veac crezîndu-se inamovibilă.

Șerban CIOCULESCU

«În ținută de bal costumată apar Ioan Lahovary, ca mușchetar al lui Ludovic al XIII-lea, și Gh. Cantacuzino, curios împopoțonat cu spadă, pantaloni scurți, ciorapi de mătase și pantofi de lac.»

CRONICA EDIȚIILOR

HELIAD E LA DRUMUL JUMĂTATE

REDESCHIDAREA UNUI « PROCES » HELIAD E
Rădulescu e mai veche în istoriografia noastră literară. D. Popovici a încercat, în 1939, să rediscute în lumina textelor dimensiunile adevărate ale acestui scriitor trecut rînd pe rînd prin adulație și calomnie. După o nouă eclipsă a interesului pentru scrierile heliadești, cit și pentru portretul omului extraordinar (victimă a unui clișeu caricatural călinescian), se pare că ne aflăm în pragul unei limpeziri, datorată și apariției celor trei volume de Opere¹, care-și propun să redea circulației toată creația sa literară. Scăderile omenești și răătăcirile filozofice și filologice au fost marile neșanșe ale acestui spirit în care descifrăm astăzi profunzimi neașteptate, multe depășindu-și epoca, accente premonitorii, de ordin politic ori literar, surprinzătoare. Dar a relua în noi condiții discuția operei heliadești nu ține nici de gestul pios (oricînd suspectat de ideea unei revanșe subiective), nici de reconstituirea arheologică. Cu alte cuvinte, nu reluarea argumentelor numeroaselor polemici unde Heliade era opus celorlalte grupări ale patruzecișioptului poate decide casarea unei sentințe istorice, nici etalarea întregii lui opere (în parte automutilată lingvistic) îl poate reaseza în interesul contemporaneității. Cum nici clișeele de manual perimat nu-l mai pot menține în postura de « bête noire » a generației sale. Dărimarea vechilor sau mai noilor prejudecăți a încercat-o cu cîțiva ani în urmă — în planul gîndirii filozofice heliadești — Radu Tomioagă. Restituirea modernă a gîndirii scriitorului

e și în intenția studiului introductiv la Opere (vol. I, 1967), datorat profesorului Al. Piru. Reținem îndeosebi ideea temerară — față de timoratele comentarii de manuale, prefețe etc. — că nu Zburătorul este capodopera poetului, sensibilitatea noastră contemporană regăsindu-se mai degrabă în genul comic heliadesc. Adevăratul Ion Heliade Rădulescu « are în primul rînd maliție, sarcasm crud, un ris hohotitor, menit să nimicească pe adversar într-o satiră necruțătoare. Umorul, privirea cu îngăduință a dizarmoniilor vieții, duișia nu-l caracterizează, și numai rareori îl găsim dispus să glumească pe seama lui însuși ori pe seama unor anomalii de care nu e vinovat cîteva anume, ca anomaliile scrierii chirilice sau imperfecțiunile limbii. În majoritatea cazurilor, Eliade caută și descoperă o victimă a instinctului său comic, a pornirii nestăpînite de a face haz. Cele cîteva portrete ale sale, ca și anecdotele presărate de-a lungul paginilor filozofice sau memorialistice, bufoneriile lingvistice, articolele de critică sînt de orientare și de structură clasică, indiferent de modele. Lipsit de imaginație epică, Eliade e înzestrat cu o mare imaginație fantastică și e un remarcabil, oricît de rebarbativ ar părea la o privire superficială, gînditor și constructor de utopii, ca și de imagini escatologice, un poet al marilor spectacole infernale și paradisiace. Intențional și în forme nedesăvîșite, pe alocuri aride sau chiar groțesti, Eliade e cel mai dantesc poet al nostru, înainte de Macedonski, care-l continuă sub acest aspect ». Am dat acest lung citat din două pricini: întîi, pentru a sublinia decalajul dintre această precizie fixare a modernității scriitorului nostru încă din 1967 și imaginea superficială, desuetă, făcută din clișee discutabile, în care rămîn cantonate manualele școlare apărute după primul

¹ I. Heliade Rădulescu, *Opere*, ediție critică de Vladimir Drimba, cu un studiu introductiv de Al. Piru, vol. I, *Poezii*, 1967; II, *Poezii (Traduceri)*, 1968; III *Scrieri în proză, Teatru*, 1975, Editura „Minerva”, colecția „Scriitori români”.

volum al Operelor; în al doilea rând, pentru a ne întreba dacă acest admirabil portret desprins din studiul introductiv e ilustrat în mod adecvat sau nu de ediția însăși, de textele ce-o compun etc. Cu alte cuvinte, dacă există o concordanță între portretul (admirabil) semnat de Al. Piru și «portretul» textelor, așa cum le-a înțeles editorul lor, filologul Vladimir Drimba. În primul caz, e vorba de eficiența studiilor noastre critice și a seriilor de Opere asupra imaginii «școlare» a clasicilor noștri, rămasă, mi se pare, mult în urma progreselor evidente ale exegezei și relecturii critice. În al doilea, problema e mai puțin limpede, deoarece se observă încă (și nu numai în cazul lui Heliade) o ezitare între ideea unui «corpus» de scrieri complete, fără omisiuni, reggrupări etc. a textelor și invocarea nevoii de selecție. S-ar putea chiar susține că ocurențele istorice sau personale ce au generat multe din creațiile heliadești nu mai sînt azi decît schelăria lesne de îndepărtat ca să putem gusta efectiv sufletul viu al unui text, înțiguirea, sarcasmul ori protestul lui. Că modelul Ingratului era Gr. Alexandrescu, iar al lui Sarsailă autorul, Cezar Bolliac, interesează pe unii mai puțin decît capacitatea acestor pagini de a se înscrie pe coordonate necontingente. Boala «Autorificului» n-a dispărut și, implicit, savoearea derizivului. În alte cazuri, modele pierdute pentru «fiziologii», cum sînt Coccoana Drăgana sau Cuconul Drăgan, nu alterează interesul lor comic, nici eludarea anecdotei de la geneza unor poezii ca Un muieroi și o femeie, Măciașul și florile, Cîntecul ursului ș. a. nu scade forța lor pamfletară, în textura căreia își caută drum verbul arheizian («E sentimental spurcatul/ Șoftătura lui rău pute»), sau oralitatea grațioasă a lui Topîrceanu: «Trandafir să fie, lele? — Nu e trandafir, surato; — Vai de noi, de floricele! — Ce-a mai fi de noi, cumnate? — E măciaș, lua-l-ar Naiba!». În *Souvenirs et impressions d'un proscrit* (1850) pledoaria pro domo nu afectează observația acidă a stărilor unui Occident descoperit de Heliade cu stupoare și dezamăgire, căci sensibilitatea noastră nu caută — acum — în aceste pagini de jurnal indirect mobilurile acțiunilor omului politic, ci documentul tulburător al unei psihologii. Iar psihologia acestui om era în multe privințe a unui erou modern, pasionantă și iritantă totodată, plină de surprize și paradoxuri, capabilă de mișcări interioare de o percutantă suferință. Însingurare, învrăjbire cu lumea și cu sine, sentiment elegiac la amintirea trecutului, obsesie a purității, vis al paradisului pierdut, exultanță serafică și tortură demonică își dispută, dincolo de modele, accentul

veritabilului poet. Printre asperitățile unei sintaxe lirice labile și ale unui vocabular uneori rebarbativ, țîșnesc imagini grațioase și sonorități «parnasene»: «Pe muntele de aur, în stînci de adamante,/ Cu pulbere de aur verzit de bucurii» amintește «banchizele adamantine» ale lui Ion Barbu din Geyserii (1921), după cum lamentoul pillatian e prezent în asemenea fragmente: «Cînd vremea se va strînge din vecinicul său zbor» și «Cînd m-oi desface de acest lut». Spectacolul genezei are o neașteptată cromatică macedonskiană: «Și aerul și marea se împle de viață./ Se împle tot abisul, coprinsele marine/ De lucitorul nacră, de candidele perle./ De rumenul coralii...». Acest suflet anxios presimțea voluptatea egotistă:

*«Vream să desfac cu lumea oricare legătură,
Să fiu slobod în toate, să fiu numai al meu»,*

dar și înfiorarea unei nemărginiri, întrezărind:

«Prin cristalinul spațiu arcanale adîncuri».

Elevația cosmică a fanteziei:

*Ochiu-mi în mărmurire se uită la vecie,
Din stea în stea se plimbă, în orice stea cîtesc;
Sufletu-mi s-aripează și zboară în tîrzie,
Se scaldă în lumina eterului ceresc».*

Zborul imaginației spre marile cataclisme spațiale se învecinează în poezia heliadescă cu invocațiile grotești («Lele muză cîntăreașă,/ Mult pestriță și fișneașă...») cu temeritățile lexicale pamfletare, distilări ale urii în vizuni coșmarești, dar și cu desenul gingaș al frăgezimii («Cu floarea se dă-n leagăn, cu iarba undoiază»), cu sonorități mateine («Și fermec peste fermec la trupu-i ingeresc/ Mișcarea ei dezmiardă...») ori cu figurații din romantica lui Al. Philippide.

Heliade poate să apară așadar pentru un cititor neavertizat un poet sprinzător, luat în fragmente și versuri izolate, citit «în doze mici». Inegalitatea straturilor lingvistice crează însă adevărate seisme în interiorul operei. Popularitatea Zburătorului nu vine numai din motivul poemei, ci din cursivitatea lui, în vreme ce Visul și Anatolida, cu idei temerare, alunecă în anularea emoției din pricina unui lexic experimental imposibil. Curios, Heliade avea simțul ridicolului cînd era vorba de adversarii săi filologici, scoțînd efecte comice autentice din parodiarea vocabularului latinist («O, scumpa mea diumetate,/M-ai bagat în mari pecate!/ Fia-mi starea de lepciune/ La orice generațiune,/ Starea-mi de disperaciune.» Etc.). Nimic nu-i mai apare însă

abominabil în propria artificialitate. Elaborările sale fanteziste sînt licheni ai pietrei din care-și zidea poemele; sub acțiunea lor erozivă toată arhitectura se năruie. Tradus, Heliade ar fi însă un mare poet al veacului al XIX-lea, suportînd orice comparație. Edificiul poetic și-ar recăpăta liniile înăbușite de vegetația parazită, ideile ar reapare în temeritatea lor originară, metaforele și-ar redobîndi frăgezimea intențională. Aceasta e, dealtfel, și concluzia comentariilor călinescien: « de n-ar fi trebuit să înceapă totul și să-și cheltuiască energia în lupta pentru formația limbii din învălmășeala căreia nu putea vedea limpede adevărata cale, Eliade ar fi putut deveni un foarte mare poet ». Virtual, el este un mare poet, și transpunerea viziunilor lui într-o limbă de circulație ar dovedi-o.

Alta este situația paginilor de proză. Fără intenția unei consacrarî aici, Heliade izbuteste involuntar defrișarea de teritorii inedite, ale prozei reflexive, pamfletare, filozofice, memorialistice, a « romanului personal » chiar (în accepțiunea dată termenului de Joachim Merlant și reușită în circulație de Alain Girard), unde, spre deosebire de poezie, savoarea rezidă tocmai în limba violent colorată, familială, spontană în oralitatea ei pre-caragialiană, nerefuzîndu-se nici trivialității, nici elanurilor speculative. Fiziologismul în stil de epocă din Coconul Drăgan depășește simțitor gustul contemporan prin virulența umorilor vindicative din Domnul Sarsailă autorul sau speculînd pastșa cu tușe locale în Fiziologia poetului și stabilînd un « sarsailism » generic (al instinctului de parvenire, arivismului etc.) în politică, nu numai în literatură. De regulă, pagina de proză mai des citată rămîne Dispozițiile mele de poezie (1838), nu lipsită de un haz particular, dar se uită că adevărata proză heliadescă, aceea unde el nu mai imită pe nimeni și se avîntă în ape necunoscute, cu o îndrăzneală ce-i era proprie, e cea din Biblice, din Echilibru între antiteze și din memorialistica publicată în limba franceză (Souvenirs et Impressions d'un proscrit, 1850, Mémoires sur l'Histoire de la régénération roumaine... 1851). « Eliade este un prozator excepțional, scrie G. Călinescu, un pamfletar ignorat sub această latură. [...] Ca istoric, poate diforma, ca memorialist e neîntrecut. Memoriile asupra istoriei regenerării, din păcate rău transpuse în românește, sînt un adevărat roman ingenuu al înfătușării profetice ». Consonantă este și opinia lui Al. Piru, din studiul introductiv la Opere, vorbind la rîndu-i despre « farmecul memorialisticii » scriitorului. Dar atît. Nici unul dintre exegeții operei nu extinde enunțul către analiza lucrărilor, pînă la comentariul

Mariei Protase la ediția românească a Suvenirilor și impresiilor unui proscris (Dacia, 1975, col. „Restituiri”). Și totuși, în cazul Memoriilor asupra istoriei regenerării, exact înțuite de G. Călinescu drept un « adevărat roman », ne aflăm în fața primei opere (dacă ne gîndim că cel dintîi roman autohton notabil e din 1855), unde istoria (evenimentul, documentul) și ficțiunea (versiunea subiectivă a faptelor) fuzionează într-un mod imprevizibil pentru stadiul prozei naționale. Scrise la persoana a treia, Memoriile... (operă de intenție justificativă, polemică, cu adresă politică) marchează în planul literar o intenție de obiectivare: Heliade-autorul și Heliade-eroul acestor pagini sînt două euri distincte, diferențiate. Alternanța planurilor epice depășește apoi tot ceea ce s-a îndrăznit în acest sens în epocă. « Romanul » se înscrie totodată ca o primă imagine epică a evenimentelor de la 1848, cum nu vom mai întîlni alta — cu excepția fragmentelor memorialistice sau epistolare — pînă la arhitectura camilpetresciană, exceptînd, firește, versiunea caricaturală a lui Gr. H. Grădina din Vlășia sau Ciocoi noi. Proza din Echilibru între antiteze este și ea un « laborator » modern al scriitorului, ambiție a sistemului, « caie-te » de creație, așchii ale ispitei anecdotice, mici scenete prevestindu-l pe Caragiale etc., dar aceste pagini alcătuiesc un tot organic, revelant pentru însăși structura complexă a lui Heliade însuși.

Care va fi prin urmare atitudinea editorului Opere-lor față cu asemenea texte? Interesul modern al unor fragmente literare face posibilă « reabilitarea » acestui scriitor în varii direcții prin așa-zisele ediții « libere », de largă circulație, pentru un public variat, de la cel școlar la iubitorul de lectură din toate straturile. Textele selectate astfel își vor dezvălui consonanța cu imaginea seducătoare a unui Heliade apropiat sensibilității noastre, așa cum se desprinde el și din portretul critic al lui Al. Piru, citat anterior. Colecțiile editoriale existente, de la „Lycium“, „Arcade“, „Restituiri“ ș. a., își pot asuma cu profit o atare sarcină (și, în unele cazuri, și-au chiar asumat-o). Seria „Scriitori români“ mi se pare însă că intenționează altceva; oricum, nevoia unui « corpus » integral al operei heliadești se impune de la sine, în condițiile actuale, fără nevoia unei argumentări speciale. Înainte de a efectua o « lectură » parțială (prin forța lucrurilor subiectivă) în ansamblul eteroclit al creației heliadești, cată să avem drept punct de referință arhitectura nealterată a ansamblului, la care specialistul să se raporteze atît pentru textele de bază, cit și pentru cunoașterea științifică (prin aparatul de note și comentarii) a genezei, implicațiilor, recepțiilor lor critice etc. Edi-

țiile critice precedente (G. Baiculescu, D. Popovici) au procedat totuși antologic. Dacă seria de Opere (vol. I., 1939, vol. II, 1943) îngrijită și comentată cu o neîntrecută informație și pătrundere de D. Popovici n-ar fi fost întreruptă de împrejurări potrivnice, am fi avut astăzi o solidă bază de pornire pentru « corpusul » necesar, cel puțin în direcția unor ferme criterii de sistematizare a textelor. Istoricul literar clujean năzuia să pună în circulație « în primul rînd scrierile reprezentative ale autorului și să respecte, în măsura în care faptul este posibil cu un scriitor ca Heliade, cerințele artistice ». Dificultățile îi apăreau abia de aci încolo evidente, căci acest al doilea criteriu (cel estetic) « are de suferit flagelări la tot pasul ». Oricum, pentru partea de poezie, proză propriu-zisă, articole de critică și teorie literară și lingvistică, ediția Popovici (cu studiul său exemplar și cu aparatul de note atestînd o îndelungată trăire în intimitatea operei și a unei întregi epoci), ar fi putut constitui scheletul unei noi ediții, completată aceasta, cu aducerea la zi a informației etc. Noua serie de Opere (ed. Vladimir Drimba) își propune doar argumentarea textelor față de ediția Popovici, într-o altă dispunere și nu o dată cu o discutabilă procedare, în cazul prozei. Din Nota asupra ediției rezultă că scrierile beletristice heliadești vor cuprinde trei volume: I, versuri (originale și imitații), II, traduceri și III, proză și teatru. Rezultă de aici că seria operelor se oprește la cele trei tomuri deja apărute? Ori că ea continuă cu celelalte capitole ale activității scriitorului, ziaristului, filozofului, lingvistului? Nu ni se divulgă în acest sens nici o intenție, nici un plan care să ne dea imaginea sistematică a ediției integrale. Din enunțul Notei rezultă numai profilul celor trei volume și modul alcătuirii lor. Astfel, editorul afirmă că va publica textele « în ordinea cronologică a primei publicări a lor de către Heliade » (ceea ce nu se va respecta întocmai, pe parcurs); că « în anexă publicăm textele nesemnate, dar care pot fi atribuite cu destulă probabilitate lui Heliade, apoi textele publicate postum și, în sfîrșit, unele lucrări inedite, păstrate în manuscris ». Și acest criteriu va fi abandonat însă. Dacă, în privința operei poetice putem observa efortul unei întregiri a imaginii scriitorului, pînă la completarea acesteia în volumul II (Anexe) cu noi titluri, această diligență slăbește treptat, o dată cu volumul de traduceri. Aici editorul renunță deja să includă o seamă de tălmăciri, cele « în proză, ale unor opere scrise original în versuri », promise pentru altă secțiune (« laolaltă cu celelalte traduceri în proză ale scriitorului »), într-un volum următor, nu se spune

în care. Cît privește « traducerile în versuri ale unor piese de teatru », acestea, aflăm din Cuvîntul editorului, volumul II, p. 7, « vor intra în volumul al III-lea ». Evident, ele nu apar în sumarul aceluia. Mai mult: criteriul integralității, susținut mereu pînă aici, e înlocuit deodată cu cel antologic, blamat în cazul lui G. Baiculescu și D. Popovici: « acest al treilea volum are un caracter selectiv ». (Cuvînt înainte, p. 7.) Să observăm acum mai de-a-proape conținutul și criteriile acestei selecții, « foarte bogată », cum sintem mîngiați. Volumul cuprinde « scrierile beletristice propriu-zise », « un însemnat număr de pamflete sociale și politice » și « opera dramatică » a lui Heliade. Textele sînt grupate în trei secțiuni: Proză satirică și pamflete, Memoria-listică și Diverse — aceasta din urmă cuprinzînd mai ales texte de proză cu caracter liric (p. 7). Or, ceea ce se consideră a fi Proză satirică și pamflete nu are în cazul tuturor paginilor incluse aci un atare caracter, profilul prozei heliadești fiind mai degrabă al unui moralist în sensul clasic al cuvîntului, de unde și structura manifestă (și mărturisită) de profesiune de credință, « lecție », « disertație », « articol » a textelor, și varietatea preocupărilor, de la educație, filozofie politică, pînă la cozeria literară (cenzură, mania pseudonimelor, definirea « sarsailismului » ș. a.). Heliade — cu excepția citorva pamflete antologice — e mai degrabă un ironist dezabuzat, observator al mecanicii sufletești, morale, sociale, politice în variante lor forme contemporane, reductibile însă la o esență a omene-scului, care-l preocupă mereu. Realitatea limbii, comedia cuvîntului, altă obsesie a sa, transpar nu numai în textele satirice, pamfletare ori memorialistice, dar și în nota de subsoal ori în articole cu alte obiective. De aceea, demantelarea textelor originare (în special Echilibrul între antiteze) din care se scot pasaje oferite drept texte « autonome », cu titluri improvizate de editor, nu ni se pare procedul cel mai indicat în cazul unei ediții de referință. Dimpotrivă, restituirea textelor heliadești ar fi recomandat — în cazul prozei — publicarea marilor sale scrieri memorialistice, chiar dacă redactate în limba franceză, pentru a ne oferi în fine adevărata dimensiune a prozatorului. Economia ediției n-ar fi suferit, cită vreme unele texte fără deosebită valoare (îndeminările lui Rodolfo, spre pildă) apar de două ori, în volume diferite, o dată la Note (vol. I), altă dată în corp (vol. III) cu o firavă motivare a risipei de spațiu și o bizară organizare internă a paginilor. Și fiind vorba de aparatul de Note și variante, trebuie să spunem că îngrijirea filologică a ediției, exemplară, dă o atenție inegală totuși aparatului

critic: în vreme ce variantele sînt stabilite cu pedanterie și pot fi consultate cu profit de cititorul lingvist, comentariul propriu-zis al textelor (geneză, apreciere critică, evoluție a editării și receptării ș. a.) e din ce în ce mai sărac de la un volum la altul. Încît, la al treilea tom, dincolo de sumare informații cu privire la apariție și sursă a reproducerii, cititorul — de la specialist la iubitorul de rînd — nu mai află decît motive de dezamăgire ori de hazlie stupefăcute. Cum multe scrieri heliadești — fenomen general în secolul trecut — sînt imitații, localizări, adaptări etc. după un model străin, sarcina unei ediții critice era, între altele, și indentificarea izvoarelor. Editorul ne amăgește însă consecvent cu formula « este o imitație după o scriere care rămîne să fie indentificată », « pare a fi o imitație », « este, probabil, o imitație », originalul « rămîne să fie indentificat » etc., etc. Cine și cînd va dezlega cercetarea? la a cita ediție « critică »? Dar ediția Heliade ridică și o problemă de principiu: îngrijirea filologică este un aspect fără doar și poate important pentru ca un lingvist să o execute în condiții optime; în același timp însă comentariul și stabilirea altor aspecte legate de operă sînt de competența istoricului literar. Asocierea ambilor mi se pare evident necesară pentru reușita unei adevărate ediții de referință. Altfel, inadvertențele pot merge pînă acolo încît studiul introductiv să folosească consecvent forma Eliade, iar editorul și foaia de titlu chiar, forma Heliade. În fine, perplexitatea școlarului, studentului, dascălului etc. care sînt cititorii majoritari ai acestui tip de ediții vine și din lipsa glosarului promis în Nota la volumul I, absent în toate trei tomurile. Cuvinte precum sangulie, făioară, frichinire, talim, poturii (« cu poturii fără copii pe picioarele goale »), teșmenită, întindicheată, ghigealic, sfragidea, zabitic, ipolipsis, panachideri, sfite, triște, metin, duvalma, vînguită, meraz și cite și mai cite fac ades pagina îninteligibilă. Formele specifice heliadești (arrestat = oprit, ma = dar, amalât = bolnav, soiază = mîrdărește ș. a.) aveau și ele nevoie de o explicație imediată, în subsolul paginii. Nici un cititor nu poate aștepta apariția unui glosar pînă la editarea volumului final dintr-o serie de Opere!

Un text își cere lămurirea pe loc. Și nu numai sub aspectul strict lingvistic. Sînt forme cum e spre pildă tombatera (Heliade scrie tonpatera) familiare vorbirii veacului trecut, cu totul absconse azi, cerînd o elucidare detaliată. Sînt pseudonime ce se impun a fi decriptate, pentru o exactă intuire a sensului paginii (Carol Nervil, spre pildă, la p. 54, vol. III), ori personalități, personaje de epocă necesare a fi identificate (Delcaretto, căpitan Costache, Vardalah) sau restabilite în grafia lor originală: Brucăntal e, firește, Bruckenthal, guvernatorul Transilvaniei, — patronul celebrei colecții de artă de la Sibiu, dar... În aceste privințe, edițiile comentate de la „Scrișul românesc“ de odinioară, apărute sub îngrijirea lui N. Cartoian, parcă aveau mai multă grijă pentru subsolul paginii și pentru educația multilaterală a cititorului de texte clasice. După cum absența unui corp de informații legate de geneza cutărei sau cutărei scrieri crează vidul în jurul textului. Un singur exemplu, între multe posibile: Odă la pavilionul grecesc (vol. I, p. 383, Note) rămîne o poezie cu totul lipsită de sens pentru cititorul ediției Vladimir Drimba, fiindcă orice comentariu e absent, și trebuie să ne întoarcem la studiul introductiv al lui D. Popovici din 1939 pentru a înțelege din ce împrejurări istorice spirituale, culturale se trage poezia lui Heliade. Fără aceste elemente, o ediție e un soi de mașină pneumatică, în cazul, cel puțin, al textelor prea strîns legate de anumite circumstanțe. Astfel, recenta ediție în trei volume se oprește la jumătatea drumului: ea nu pare să aibă un plan inițial precizat, sistematic și nici criterii ferme, care să nu se schimbe de la volum la volum. Ambiționînd o imagine completă a poeziei, ajunge la soluția antologării și selecției pentru tălmăcirii și la trunchiere, în cazul poeziei — adică tocmai într-un domeniu unde Heliade ne apare azi mai modern, mai interesant, mai puțin cunoscut. Refuzînd să ne ofere integral operele mari ale prozatorului (Echilibrul..., Souvenirs et impressions..., Mémoires... etc.), ultimul tom al Operei cade la nivelul unei antologii cu criterii discutabile și cu regretabile curențe în aparatură critică. *

Mircea ZACIU

CURIER

ION BUGNARIU A TIPĂRIT ȘI VOLUMUL AL DOILEA DIN MUZA SOMEȘANĂ

ABSENȚA DIN MARILE NOASTRE BIBLIOTECI a unui însemnat număr de colecții de folclor este un impediment cunoscut cercetătorilor. Ovidiu Birlea notează că « mai bine de o sută de titluri » de colecții de proză populară lipsese din marile biblioteci din țară, iar cele de poezie populară sînt de asemenea incomplete. Semnalăm aici o colecție despre care nu se știe nici măcar c-a apărut și pe care n-o citează evident nimeni.

În anul 1892 apare colecția Muza someșană. Poezii populare române din jurul Năsăudului, adunate și aranjate de dascălul Iuliu Bugnariu, partea I, Balade, Gherla, Editura și tipografia „Aurora“, A. Todoran, 96 p. Autorul ei (n. 1864, Hordou — m. 21 iulie 1929, Bistrița) face studii secundare la Năsăud și funcționează ca învățător în comuna natală. Nepot a lui G. Coșbuc, el începe să culegă producții populare încă din « fragedă etate ». Prima sa colecție conține doar balade, cîteva dintre ele eu totul originale: Bogița (culeasă din Telecu), Savetcuța, Rusalina, Cetan, Șoimănel, Răzbunarea. Cel mai de seamă aport îl constituie descoperirea primei variante transilvănene a baladei pe motivul universal Lenore, balada Bogița, prelucrată apoi de G. Coșbuc în Blestem de mamă. Colecția se bucură la apariție de bună primire. O recenzie nesemnată din „Telegraful român“, an XLI, 5/17

Muza Someșană, partea a II-a, duple și cântecuri populare, cele titlul unui dragălaș broșuri nouă de folclorul poeziei populare, adunate și tipărite de curând de harnicul învățător Iuliu Bugnariu Năsăudului, din districtul Năsăudului. Noua broșură a tipărit la tipografia „Trinitas“ din Arad, are formatul octav mic, care se întinde pe 54 pagini și cuprinde lucrări în diverse frumuse și bine altele din comoră lăsată a poeziei noastre populare.

Se poate procura de la administrația „Trinitas Poporului“ cu prețul de 17 cr. (20 flori) exemplarul, trimisând înca 5 cr. (10 flori) pentru portul poștal. Nu de rău de căruia material a fost condus nici colecționarii și nici tipografia noastră editoare la apariția acestei broșuri, ci numai de gorința curată, d-a-reda poporului în formă tipărită o poezică din frumusea și bogăția lui comoră poetică.

Fără a reflecta deci la vr-un rabat la cumpărare, broșura fiind alai du ieftină, domni preț și în-fal-ty.

ianuarie 1893, pp. 1—2, subliniază că « toate baladele însă sînt frumoase și merită ca ele să fie cîtite și d-l Bugnar sprijinit în întreprinderea sa, cu să poată eda și alte poezii populare, ce are adunate ». O altă recenzie, în „Revista critică-literară“, 1895, nr. 2, semnată de Aron Densusianu (sub pseudonimul I. Calomfirescu), reamăre: « Tote aceste balade sînt tot ce s-a publicat mai nou și mai interesant în anii din urmă în literatura populară ».

Cînd materialul se afla sub tipar, autorul articolului ne-a semnalat și existența volumului, a cărei copertă o reproducem aici.

Cercetătorii care au consimțat apoi activitatea folcloristică a lui I. Bugnariu, în genare elându-l doar, s-au referit numai la prima parte a colecției sale¹, deși nu o dată — în epoca apariției Muzei someșene — se subliniasse nevoia de a fi tipărită și partea a doua. Bănuiim că nu puține vor fi fost demersurile făcute de folcloristul însuși pentru realizarea acestei dorințe. Fi înțelegem colaborarea la o serie de publicații ale vremii, dar primirea cea mai generoasă i-o face „Tribuna poporului” din Arad, care-i publică în lunile martie-mai, în numerele de duminică (11, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21), peste 170 de poezii populare reunite sub titlul Muza someșană (Partea a II-a. Doine, hore și satire populare române din jurul Năsăudului, adunate de Iuliu Bugnariu Sălăuțeanul.

Prinul grupaj se deschide cu o prefață a colecționarului, care precizează că se ocupă cu adunarea de producții populare încă din 1884. Nereușind să-și publice partea a doua în broșură « fiindcă n-am mijloacele trebuitoare », Bugnariu se decide s-o încredințeze „Tribunei poporului”, « care este destul de cetică de șaranii noștri români, de la care au izvorit aceste frumoase plăsmuri poetice ». Colecția conține cintece de dragoste și dor, de urit, de jale, de instrăinare, de cătănie, de haiducie, blesteme, cintece satirice, cintece de petrecere, toate grupate fără o sistematizare deosebită și fără indicarea comunelor și informatorilor, eulegătorul mulțumindu-se cu vagă precizare din titlu: « din jurul Năsăudului ». Colecția se remarcă însă prin autenticitatea textelor și contribuie substanțial la cunoașterea liricii populare transilvănene de la sfârșitul secolului trecut.

Mulțumit să-și vadă tipărită colecția de lirică populară chiar și numai în paginile „Tribunei poporului”, I. Bugnariu n-a prevăzut că foula arădeană îi va scoate colecția și în broșură separată. Anunțul apariției broșurii este inserat în nr. 93 din 19 mai (1 iunie) 1901 și repetat întocmai, în aceeași lună, în nr. 105 din 7/20 iunie 1901. Din anunț reținem că « noua broșură s-a tipărit în tipografia „Tribunei poporului” din Arad; are formatul octav mic, care se estinde pe 96 pagini și cuprinde bucăți intr-adevăr frumoase și bine alese din comora bogată

a poeziei noastre populare » și se vinde — la admistratralia „Tribunei poporului” — cu « 15 cr. (30 filer) exemplarul ». Anunțul face totodată apel la cărturarli satelor să contribuie la difuzarea ei. Cit s-a difuzat și unde, nu se cunoaște încă. Demn de remarcă este faptul că ea a ajuns și în mina unor eroniceari. Avem un exemplu edificator în acest sens: recenzia care i-o închină, după aproape cinci luni de la apariție, Ilarie Chendi în „Curierul literar”, București, an I, nr. 1, 7 octombrie 1901. Reținem din recenzie un lucru foarte prețios, consemnarea ce se face imediat lângă titlul colecției: « Reproducere din „Tribuna poporului” ». Putem fi deci siguri că broșura conținea textele din „Tribuna poporului”. Chiar dacă nu vom intra în posesia ei, cuprinsul Muzei someșene, partea a II-a, ne este astfel cunoscut. Iuliu Bugnariu și-a dus deci gindul până la capăt, și astfel activitatea sa se conturează mai ferm, iar folclorul transilvănean se îmbogățește cu un document demn de interes.

Descoperirea noastră n-ar fi fost posibilă dacă n-am fi găsit consemnată recenzia lui Ilarie Chendi în bibliografiile cu care își prevăd Vasile Netea ediția Ilarie Chendi, Pagini de critică, 1969 și Mireea Popa studiul Ilarie Chendi, 1973. Nici unul dintre ei, însă, nu observă că avem de-a face cu partea a doua a Muzei someșene.

Iordan DATCU

CRAIOVA 3 PREZENȚE SEMNIFICATIVE ÎN DESTINUL Elenei FARAGO

Desprinsă din arhiva Elenei Farago, mărturiile epistolare pe care vi le înfățișăm mai jos, vin să arunce noi lumini asupra personalității poetei, atestând prețuirea deosebită de care ea se bucura în peisajul cultural românesc al epocii.

Nu ni se pare lipsit de interes a remarca faptul că Titu Maiorescu, mulțumind printr-o carte de vizită Elenei Farago pentru cărțile primite de curind, dovedește, chiar în ultimii ani ai vieții, un interes constant pentru mișcarea literară a vremii, magistrul criticii românești ținând pasul cu cele mai noi apariții editoriale.

¹ Vezi: I. Mușlea, *Ion Pop Releganul folclorist*, în „Studii și cercetări științifice”, seria III, Științe sociale, 1955, nr. 3 — 4, pp. 45 — 68; G. Vrabie, *Folcloristica română*, „Editura pentru literatură”, 1968, p. 211; V. Netea, *Descălii de folclor ai lui George Coșbuc*, în „Revista de etnografie și folclor”, tom 10, 1965, nr. 5, pp. 491 — 501; I. Taloș, *Prefață la Trandafir cu creangă-n apă*, Bistrița, 1970; O. Birlea, *Istoria folcloristicii românești*, pp. 299—300.

În cele două scrisori expediate pe aceeași adresă, la distanță de două decenii una de alta, Nicolae, Iorga, expeditiv, afectuos și distins ca întotdeauna, ne apare în postura unui prieten devotat, preocupat continuu de evoluția creației literare a Elenei Farago, poetă despre care vorbește de altfel elogios în a sa *Istorie a literaturii*.

Provenind din 1925, biletul lui Tudor Arghezi anticipând parcă ca dimensiuni revista „Biletele de papagal”, este încă o mărturie a relațiilor literare pe care le întreține din Craiova Elena Farago.

Spre Cetatea Banilor s-au îndreptat, de altfel, în timp, și alte epistole semnate de Gala Galaction, Victor Ion popa, Simion Mehedinți, Eugen Lovinescu, care vor vedea lumina tiparului, poate, cu alt prilej.

Ion M. NEGREANU

*T. Maiorescu
mulțumește doamnei Elena
Farago pentru binevoitoră
trimitere a volumului d-voastră
de „versuri”!*

București, 12 noiembrie 1907

7 nov. 1907

Mult stimată Doamnă,

Florica, „Chichi” a noastră, n-are nici o altă pretenție decât aceea de a se face sănătoasă și de a gusta în viață fericirea la care are drept și prin frumusețe și mai ales, prin cumințenia ei.

Ea îți mulțumește pentru cinstea ce vroiești a-i face și eu adaug mulțumirile mele mișcate.

Al D[umnea]v[oastră] devotat,

N. IORGA

23 Decembrie 1927

Stimată Doamnă,

N-am primit volumul de poezii de care-mi vorbești și în care ai binevoit a vă gândi la vechea noastră colaborație.

Primiți, vă rog, încredințarea prețuirii mele și cele mai bune urări.

N. IORGA

*Foarte vinovat de oribila întârziere
administrativă și cerându-vă iertăciune vă
suntă respectuos mănușă Doamna Farago,
servitorul D-voastră*

T. Arghezi

1 Oct. 1915. Buc.

MIHAIL SADOVEANU ȘI „RĂVAȘUL POPORULUI“

1 Noemv. 1907. Fălticeni.

Stimate domnule Mihăilescu,

La 15 Noembrie apare „Răvașul Poporului“. În cu-
rind vei primi și prospectul. Dacă ai vreme, înștiin-
țează pe unii din cunoștințele tale, care ne-ar putea
fi folositori despre acest eveniment.

Salutări.

Mihail Sadoveanu

S. Gorovei

Se știe că în Fălticeni a locuit, în anii tinereții sale, Mihail Sadoveanu.

Recent, au fost descoperite, în arhivele de aici, documente în legătură cu înființarea gazetei „Răvașul Poporului“, din inițiativa lui M. Sadoveanu și Artur Gorovei.

În acea perioadă, Sadoveanu, numit de Spiru Haret în funcția de inspector al „Cercurilor culturale“, «pune temelia unei gazete a poporului» — după cum se menționează în *Procesul-verbal* întocmit la 30 mai 1907. Procesul-verbal de constituire a acestei publicații a fost întocmit de un grup de învățători întruniți la M. Sadoveanu și a fost semnat de Ilie Mihăilescu și V. Tomegea. În urma indicațiilor date de folcloristul Ion Teodorescu-Broșteni, procesul-verbal a fost refăcut și semnat de M. Sadoveanu, B. T. Kirileanu, folclorist și învățător în Holda Broștenilor, frate cu G. T. Kirileanu, Nicolae Stoleriu, care după încetarea apariției acestei reviste va scoate „*Vestitorul satelor*“, N. Catrinici, V. Cornescu, Al. Vasiliu-Tătăruși și Ilie Mihăilescu, autorul unei lucrări, *Ionică fluieraș*, ce amintește de povestitorul humuleștean.

Astăzi la 30 mai, 1907

Subsemnații învățători întrunindu-se în casele Domnului Mihail Sadoveanu, inspectorul cercurilor culturale, în scopul de a pune temelie unei gazete a poporului, am hotărât următoarele:

1) Gazeta va purta numele de „*Răvașul Poporului*“ și se va tipări de două

ori pe lună cu obligația de a dura timp de un an. Prețul abonamentului va fi un leu pe an, și cinci bani numărul.

2) Gazeta va fi scrisă în grai popular, se va ocupa de chestii economice și sociale, avînd un caracter pur educativ.

Gazeta va avea mai mult un caracter informativ, din punct de vedere tehnic.

3) Comitetul de redacție e format din toți cei ce <formiaz> semniază acest proces-verbal.

Conducerea revistei se încredințează D[omnu]lui M. Sadoveanu.

4) Casierul și administratorul urmează să fie aleși la a doua adunare a comitetului.

5) Pentru asigurarea apariției timp de un an a Gazetei, toți membrii se obligă să cotizeze. Pentru apariția celor de întâi număr (patru), fiecare va contribui cu 40 lei pînă la 15 August.

Numărul unu va apare la 1 Septembrie.

Mihail Sadoveanu

S. T. Kirileanu

Nec. Stoleriu

N. Catrinici

Al. Vasiliu

Ilie Mihăilescu

V. Cornescu

„Răvașul Poporului“ apăsă imediat după răscoalele din 1907, fiind socotită cea mai bună gazetă pentru sate.

Revista, proiectată pentru 1 septembrie 1907, vede lumina tiparului în același an, dar la data de 15 noiembrie, după cum aflăm din cartea poștală a lui Sadoveanu către Ilie Mihăilescu.

1 Noiembrie 1907. Fălticeni

Stimate domnule Mihăilescu,

La 15 Noiembrie apare „*Răvașul Poporului*“. În curind vei primi și prospectul. Dacă ai vreme, înștiințează pe unii din cunoștințele D[omniei]-tale, care ne-ar putea fi folositori, despre acest eveniment.

Salutări,

Mihail Sadoveanu

Artur Gorovei

Revista, cuprinzînd materiale cu caracter medical, juridic, agricol etc., a apărut între anii 1907—1909 și a fost răspîdită în întreaga țară. Este încă o dovadă a interesului pe care marele scriitor l-a arătat pentru răspîndirea culturii în masele largi populare.

Magdalena BUTNARU
și Eugen DIMITRIU

FIȘIER BIBLIOGRAFIC

(1 octombrie — 31 decembrie 1975)

*** *URSU* (N. A.) — Traduceri românești necunoscute din clasicii antici. „*Cronica*“, anul X, nr. 40, vineri 3. X. 1975, p. 4.

A

ADERCA (Felix)

Aderca (Marcel) — Maxime și minime. „*Manuscriptum*“, anul V, nr. 4 (21)/1975, pp. 129—135.

B

BACOVIA (George)

Scurtu (Nicolae) — Manuscrise și corecturi bacoviene. „*Ateneu*“, anul 12, nr. 3, octombrie 1975, p. 5.

BLAGA (Lucian)

Scurtu (Nicolae) — Autograte Lucian Blaga. [Dedicații către Radu Coțaride, Pompiliu Constantinescu, Valeriu Braniște ș. a.] „*Revista noastră*“, anul IV, nr. 28—29—30, octombrie-decembrie 1975, p. 442.

C

CARAGIALE (MATEIU I.)

Mihăilă (Ruxandra) — *Agenda, Acta, Memoranda* (II). „*Manuscriptum*“, anul VI, nr. 4 (21)/1975, pp. 136—151.

CĂLINESCU (George)

Ivașcu (George) — Profesorul G. Călinescu. [Stenograma unui seminar asupra măiestriei literare, la Facultatea de filologie.] „*România literară*“, anul VIII, nr. 50, joi 11 decembrie 1975, pp. 12—13, 14, 20.

Șerban (Geo) — Simplă convorbire de idei cu E. Lovinescu. „*Manuscriptum*“, anul VI, nr. 4 (21)/1975, pp. 71—83.

CONSTANTINESCU (Pompiliu)

Constantinescu (Constanța) — *Note de estetică — glosse estetice*. „*Manuscriptum*“, anul VI, nr. 4 (21)/1975, pp. 84—93.

COSTIN (Miron)

Velciu (Dumitru) — *De neamul moldovenilor* în copia lui Sava Ieromonahul. „*Manuscriptum*“, anul VI, nr. 4(21)/1975, pp. 163—167.

COȘBUC (George)

Pop (Augustin Z. N.) — G. Coșbuc și unicu-i fiu. [Corespondență.] „*Orizont*“, anul XXVI, nr. 42, 17 octombrie 1975, p. 3.

D

DOBROGEANU-GHEREA (C.)

Ardeleanu (Ion) — «...să-mi spui noutățile mai importante din țară» — corespondență. „*Manuscriptum*“, anul VI, nr. 4(21)/1975, pp. 8—11.

E

EMINESCU (Mihai)

Ungureanu (Gh.) — Documente privitoare la biografia lui Eminescu (II), Gheorghe și Raluca Eminovici. „*Convorbiri literare*”, nr. 10(70), octombrie 1975, p. 11

Ungureanu (Gh.) — Documente privitoare la biografia lui Eminescu (III). Ipoteștii. „*Convorbiri literare*”, nr. 11(71), noiembrie 1975.

Pop (Augustin Z. N.) — Mihai I. Lăzăreanu, fiul lui Eminescu. [Documentar]. „*Orizont*”, anul XXVI, nr. 51, 19 decembrie 1975, p. 3.

G

GHEORGACHE (logofăt)

Ursu (N. A.) — Un autograf necunoscut al logofătului Gheorgache. „*Cronica*”, anul X, nr. 43, vineri 24 octombrie 1975, p. 4.

I

IBRĂILEANU (G.)

Drăgan (Mihai) — *Din notele unui prieten care nu mai este*. „*Manuscriptum*”, anul VI, nr. 4(21)/1975, pp. 56—59.

Vezi: REBREANU (Liviu) la Gheran (Nicolae).

IORGA (Nicolae)

Angelescu (Constantin C.) — O scrisoare a lui Nicolae Iorga. „*Cronica*”, anul X, nr. 49, vineri 5 decembrie 1975, p. 3.

IOSIF (Șt. O)

Iliescu (Ion) — Natalia Negru despre Șt. O. Iosif. [Fragmente de corespondență.] „*Orizont*”, anul XXVI, nr. 45, 7 noiembrie 1975, p. 3.

ISTRATI (Panait)

Valsamos-Tănăsescu (Memache) — Cine a fost tatăl lui Panait Istrati? Destrămarea unei legende. [Documentar.] „*Manuscriptum*”, anul VI, nr. 4(21)/1975, pp. 154—162.

L

LABIȘ (Nicolae)

Jagamos (Ilona) — N. Labiș inedit. *Pentru despărțire*. [Poezie din adolescență.] „*Tribuna*”, anul XIX, nr. 51, 18 decembrie 1975.

LOVINESCU (E.)

Cioculescu (Simona) — «De-atunci vegetez între cotidian și neant». Scrisori la Bratislava. „*Manuscriptum*”, anul VI, nr. 4 (21)/1975, pp. 168—173.

M

MACEDONSKI (Al.)

Popescu (Dana) — [Despre poezia română]; *Romantismul*; [Teatrul și literatura] — conferințe. „*Manuscriptum*”, anul VI, nr. 4 (21)/1975, pp. 20—49.

MAIORESCU (Titu)

Manu (Emil) — *Schedulae academicae*. „*Manuscriptum*”, anul VI, nr. 4 (21)/1975, pp. 109—118.

N

NEGRU (Natalia)

Vezi: IOSIF (Șt. O.) la Iliescu (Ion).

P

PERPESSICIUS

Panaiteescu (D.) — *Noi Mențiuni critice*: G. Gregorian, C. Stere, Aron Cotruș. „*Manuscriptum*”, anul VI, nr. 4 (21)/1975, pp. 60—70.

PETRESCU (Cezar)

Scurtu (Nicolae) — Legăturile lui Cezar Petrescu cu orașul Focșani — scrisori inedite. [8 scrisori către prof. Ion Diaconu din anii 1935—1937.] „*Revista noastră*”, anul IV, nr. 25, 26, 27/1975, aprilie-iunie, pp. 394—398.

R

RANETTI (George)

Cioculescu (Șerban) — Centenar George Ranetti. [Poezia *Pe evantaiul unei cochete*.] „*România literară*”, anul VIII, nr. 43, joi 23 octombrie 1975, p. 13.

REBREANU (Liviu)

- Liu (Nicolae) — Destăinuirile și mesajul corespondenței. „*România literară*”, anul VIII, nr. 47, joi 20 noiembrie 1975, pp. 12 și 14.
Gheran (Nicolae) — Reboreanu la „*Viața românească*”. [Scrisori de la C. Stere și G. Ibrăileanu.] „*Cronica*”, anul X, nr. 50, vineri 12 decembrie 1975, p. 4.
Liu (Nicolae) — [Cazarma] — partea a II-a. (Versiunea românească de Livia Bacăru.) „*Manuscriptum*”, anul VI, nr. 4 (21)/1975, pp. 95–108.

S

SĂULESCU (Mihail)

- Rusu (M. N.) — Un album cu autografe. „*Orizont*”, anul XXVI, nr. 49, 5 decembrie 1975, p. 3.

SCURTU (Ion)

- Scurtu (Nicolae) — Inedit: Ion Scurtu despre Eminescu. [Articol din 1903.] „*Revista de istorie și teorie literară*”, tom 24, 1975.

STERE (C.)

- Vezi: REBREANU (Liviu), la Gheran (Nicolae).

V

VIANU (Tudor)

- Zalis (Henri) — Din laboratorul *Artei prozatorilor români*. „*Manuscriptum*”, anul VI, nr. 4 (21)/1975, pp. 123–128.

VULCAN (Iosif)

- Tepelea (Gabriel) — Iosif Vulcan către Sextil Pușcariu. [2 scrisori.] „*Familia*”, anul II, nr. 10, octombrie 1975.

Z

ZAMFIRESCU (Duiliu)

- Olteanu (Rodica) — Duiliu Zamfirescu — adnotări la un articol al lui Titu Maiorescu. „*Revista noastră*”, anul IV, nr. 25, 26, 27/1975, aprilie-iunie, pp. 399–400 și 407.

Dana POPESCU

Iconografie

Iconografie

AUTOGRAFE: Tudor Arghezi (43, 44, 184); Hristo Botev (175); Dimitrie Cantemir (12); Vasile Demetrius (92, 101); Mihai Eminescu (27, 30, 33, 35); B. Fundoianu (89); Anton Holban (156); V. Kostzewski (134); T. Maiorescu (184); Liviu Reboreanu (47, 49, 55); Mircea Rosetti (122, 123); A. Russo (63); Ion Marin Sadoveanu (61); Mihail Sadoveanu (185); Mihail Sebastian (109, 111); C. Stere (139, 141, 142); Juvenale Vegezzi-Ruscăla (hors-texte).

DESENE: Tudor Arghezi (44); M. Eminescu — desene pe manuscrise (33, 34); Corneliu Baba — Mihail Sadoveanu, colecția BAR (168); Mac

Constantinescu — Mihail Sebastian (121); Victor Ion Popa — Vasile Demetrius (101, 104); C. Stere (140); Ion Marin Sadoveanu — desene pe manuscrise (61); Jean Steriadi — Liviu Reboreanu, colecția BAR (45).

LITOGRAFII: Wonneberg — Curtea de Argeș (39); Imagini din Viena (62, 67); Primăria din Viena (73); Imagini din Elveția (65, 78).

N. B. Mulțumim și pe această cale familiilor Arghezi și Reboreanu care ne-au pus la dispoziție unele materiale necesare ilustrării numărului de față.

În numărul viitor al revistei, la rubrica Document în replică, ultimul act al anchetei Acesta este Eminescu? deschisă în jurul unei presupuse fotografii a marelui poet. (Documentar de Silvia Bologna — cercetător la Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei R.S.R. Preambul de acad. Șerban Cioculescu.)

Creșterea colecțiilor

(1 octombrie — 31 decembrie 1975)

ARHIVELE STATULUI — MUNICIPIUL BUCUREȘTI

Correspondență:

Vasile Alecsandri, Andrei Mureșanu, I. Heliade Rădulescu.

Documente:

Contracte de editură de la „Cugetarea” 1934—1944: Victor Eftimiu, N. Iorga, Tudor Mușatescu, Ion Pas, Victor Ion Popa, Liviu Rebreanu, M. Sadoveanu.

Dosarul colaborărilor Elenei Văcărescu cu ziarul „Universul” în 1927.

Dosarul de la Siguranță al lui N. D. Cocca în anii 1902—1907.

Virgil TATOMIR

BIBLIOTECA CENTRALĂ DE STAT

Cărți cu dedicații autografe:

Dragonărescu, Mihail — *Teoria elementară a poeziei* (Introducere în poetică). București, „Carol Göbl”, 1902; Farago, Coca — *Poeme pentru singurătate*, București [1943]; Gane, N. — *Pagini răzlețe*, Iași, Editura librăriei nouă, 1901; Maiorescu, Titu — *Poesia română. Cercetare critică de...* Urmată de o alegere de poezii. Iași, „Junimea”, 1867; Tudoran, Radu — *Orașul cu fețe sărace*. București, „Socec”, 1944.

Viorica SECĂRESCU

MUZEUL DE LITERATURĂ AL MOLDOVEI — (IAȘI)

Manuserise:

SADOVEANU, Mihail — *Măria Sa Puțul pădurii*
T.T. BURADA — *Istoria teatrului în Moldova* (vol. III), *Scrierile muzicale ale lui Dimitrie Cantemir, Istoria muzicii la români*.

Fotografii:

Nicu Gane, Titu Maiorescu, Vasile Pogor.

D. VACARIU

MUZEUL LITERATURII ROMÂNE

Manuserise:

BARBU, Ion — *Victorie* (variantă).
HERZ, de A. — *Femeia și telefonul* (piesă de teatru).

Documente:

Testament olograf B. P. Hasdeu, făcut la Cîmpina la 25 august 1907; acte și documente din arhiva familiei Hasdeu, privind ascendenții scriitorului.

Correspondență:

Ion Agârbiceanu, Ion Breazu, Petru Comarnescu, Victor Eftimiu, Emil Isac, Ion Luca, Adrian Maniu, George Oprescu.

Fotografii:

Victor Eftimiu, I. Ghica, A. de Herz, Ion Minulescu, Liviu Rebreanu, Soare Z. Soare, Mihail Sorbul, G. Dem. Teodorescu.

Octaviana MIHĂILESCU

It is known that the essence of literature lies in the transfigured reflection of man, that it is not only a distinct art, but also an anthropological discipline whose finality is extended also to all the dimensions of time, to the past, present and prospects of the future. The social, civic and historic responsibility of the writer derives from this and, consequently, it was but natural that the present issue of „Manuscriptum“ should stress it once again in the column The Writers and the Meanings of Life in which Tudor Arghezi, Liviu Rebreanu and Ion Marin Sadoveanu pathetically plead for the complex mission of the literary art in its struggle for an ever elevated world of humanistic values.

The review tackles, this time too, original pages from the work of Cantemir, from that of the always inexhaustible Eminescu, from the yet unknown biography of Alecu Russo, from diaries of political and literary memories such as that of Vintilă C. A. Rosetti evoking the heroic war of independence, then, from our epoch, from the diaries or correspondence of B. Fundoianu, M. Sebastian, Constantin Stere and Anton Holban.

The chapter of relations with foreign countries refers to documents regarding the activity in Romania of the Bulgarian revolutionary and writer Hristo Botev as well as to Mihail Sadoveanu's letters occasioned by the translation into Czech of his works.

Finally, of great interest is the care which George Călinescu showed to the Academic Treaty of History of the Romanian Literature, volume No. 1.

University prof., Dr. Al. DIMA

Corresponding Member of the Academy of the Socialist Republic of Romania.

On sait que l'essence de la littérature représente un reflet transfiguré de l'homme et, par ce fait, la littérature est non seulement un art distinct, mais également une discipline anthropologique dont la finalité s'étend à toutes les dimensions du temps, du passé, du présent, et des perspectives de l'avenir.

La responsabilité socio-civique et historique de l'écrivain en résulte et c'était donc très normal que le présent numéro de „Manuscriptum“ l'accentuât, encore une fois, par son recueil central concentré sous l'égide de la rubrique *Les écrivains et le sens de la vie*, où l'on entend les voix pathétiques de Tudor Arghezi, de Liviu Rebreanu et de Ion Marin Sadoveanu, officiant pour la mission complexe de l'art littéraire dans son effort pour un monde de plus en plus élevé des valeurs humanistes

La revue présente — cette fois aussi — des pages inédites de l'oeuvre de Cantemir, de celle à jamais inépuisable Eminescu, de la biographie encore ignorée d'Alecu Russo, des « journaux » des souvenirs politiques et littéraires attachés à des noms comme celui de Vintilă C. A. Rosetti, évoquant l'héroïque de notre guerre d'indépendance, puis — approchant de notre époque — des feuilles des mémoires ou de la correspondance de B. Fundoianu, de M. Sebastian, de Constantin Stere ou d'Anton Holban.

Les relations avec l'étranger, contient un documentaire concernant l'activité menée en Roumanie par le révolutionnaire et écrivain bulgare Hristo Botev, de même que les lettres de Mihail Sadoveanu lors de la traduction de ses romans en tchèque.

Enfin, d'un grand intérêt s'avère la préoccupation de G. Călinescu pour le I-er volume du *Traité académique de l'Histoire de la littérature roumaine*.

Prof. univ. Al. DIMA

Membre correspondant de l'Académie de la République Socialiste Roumaine.

Bekanntlich besteht das Wesen der Literatur in der Widerspiegelung des Menschen und wir erblicken darin nicht nur eine selbständige Kunst, sondern auch eine anthropologische Disziplin, deren Finalität sich auf alle zeitlichen Dimensionen — Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft — bezieht. Daher rührt die gesellschaftliche und historische Verantwortung des Schriftstellers, in der Rubrik Der Schriftsteller und der Sinn des Lebens vernehmen wir die pathetischen Stimmen Tudor Arghezi, Liviu Rebreanu und Ion Marin Sadoveanu; sie setzen sich für den komplexen Auftrag der Kunst ein in ihrem Drang nach einer je höheren Welt menschlicher Werte.

Die Zeitschrift beschäftigt sich auch diesmal mit der Vergangenheit und bringt bisher unveröffentlichte Seiten aus dem Werk Cantemirs, des unerschöpflichen Eminescu, aus der Biographie Alecu Russos, aus dem „Tagebuch“ politischer und literarischer Erinnerungen eines Vintilă C. A. Rossetti u.a. zum heroischen Unabhängigkeitskrieg, sowie — und damit nähern wir uns der Gegenwart — Tagebuchaufzeichnungen und Korrespondenz von B. Fundoianu, M. Sebastian, Constantin Stere oder Anton Holban.

Auch fehlt das Kapitel der Auslandsbeziehungen nicht; es bezieht sich auf die vom bulgarischen Revolutionär und Schriftsteller Christo Botew auf dem Boden Rumäniens entfaltete Tätigkeit, sowie die Briefe Mihail Sadoveanu anlässlich der Übersetzung seines Werks ins Tschechische.

Von Interesse ist auch das Referat G. Călinescus zum Handbuch Geschichte der rumänischen Literatur (Bd. I).

Prof. Dr. habil. AL. DIMA

Korrespondierendes Mitglied der Akademie der Sozialistischen Republik Rumänien.

Как известно, сущность литературы состоит в преобразованном отражении человека. Перед нами не только своеобразное искусство, но и антропологическая дисциплина, выводы которой касаются всех координат времени: прошлого, настоящего и перспектив будущего. Отсюда и следует общественно-гражданская ответственность писателя. Настоящий номер журнала „Manuscriptum“ должным образом отражает этот факт, публикуя важные материалы в рубрике *Писатели и смысл жизни*. Из этих строк слышны патетические голоса Тудора Аргези, Ливиу Ребряну и Иона Марина Садовяну, выступавшие за комплексную миссию литературного искусства в борьбе за более высокое утверждение человеческих ценностей.

И на этот раз, журнал отражает страницы творчества Кантемира, вечно неискяемого Эминеску, неизвестной еще биографии Алеку Руссо, «журналы» политических и литературных воспоминаний таких людей, как Винтилă К. А. Росетти о героизме войны за независимость, затем, ближе к нашему времени, страницы воспоминаний или корреспонденции Б. Fundoianu, М. Себастьяна, Константина Стере или Антона Холбан — по существу хроники жизни и творчества, ставшие давно принадлежностью нашего литературного наследия.

Раздел связи с заграницей, касающийся документов о деятельности болгарского революционера и писателя Христо Ботева в Румынии, а также записи Михаила Садовяну по поводу перевода его романов на чешский язык.

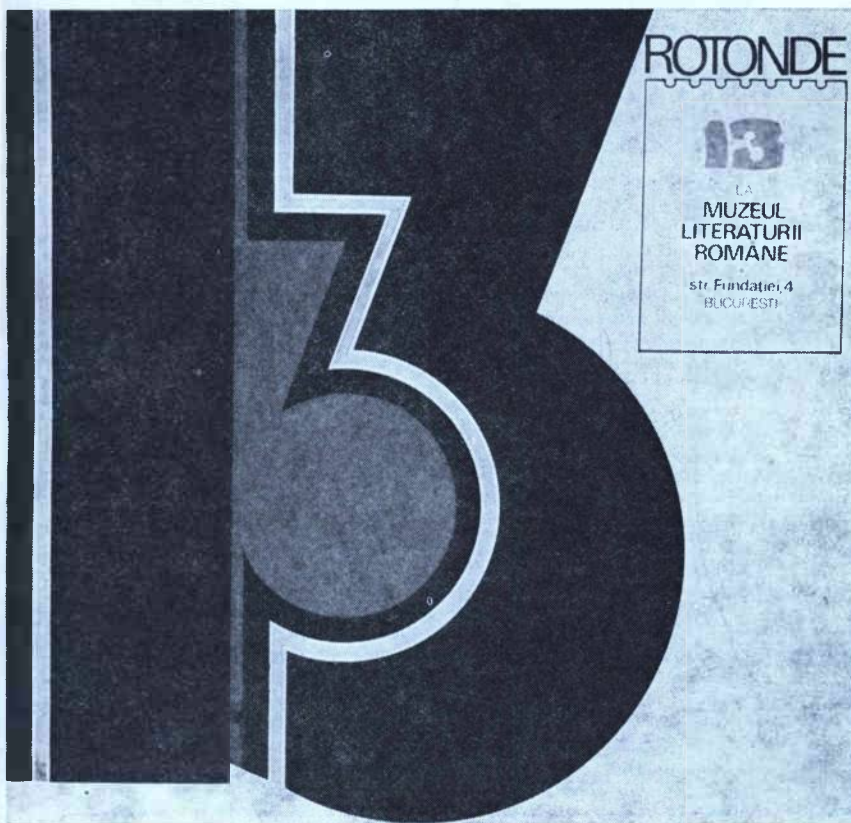
Наконец, особый интерес вызывает забота, которую проявлял Георге Кэлинеску по отношению к Академическому трактату по *Истории румынской литературы*, том I.

Проф., др. дицент АЛ. ДИМА

Член-корреспондент Академии Румынской Социалистической Республики.

Biblioteca Jud. Ploiesti Dava
LA 15 LE TL-1A

În curînd o nouă apariție în

BIBLIOTECA
„MANUSCRIPTUM”

MUZEULUI
LITERATURII
ROMÂNE

13 existențe
în
52
de mărturii

- Slavici, Macedonski, Iorga în momentele cruciale ale existenței lor
- Cenaclul „Sburătorul” își revendică eroii: E. Lovinescu, Ion Barbu, Camil Petrescu
- De la caișii lui Ionel Teodoreanu... la „Mărțișorul” lui Tudor Arghezi
- G. Călinescu — spectacolul lumii și bufonada înțeleptului
- Înțelesurile vieții la: B. Fundoianu, M. R. Paraschivescu, T. Vianu
- O vis comica a literaturii noastre: Tudor Mușatescu

Interior Liviu Rebreanu păstrind ambianța camerei de lucru din strada Primăverii, unde scriitorul a zămisit epopeea lui Ion.

Fotoreproduceri: Magdalena BUZĂ

Retuș foto: Florica PRICIU

«Se facia la noi acasă, la Ipotești. Sora mea Aglaie mă chiamă ca să mă prezinte lui Don Alfonso și vărului său Don Carlos, care se aflau la noi în gazdă.»

Mihai EMINESCU

«Amestecat în intrigile Annei de Austria, încurcat fără scăpare în războaiele Frondei, neputându-se desface dintr-o afacere de dragoste [...], își expune viața, își compromite averea și numele...»

Luca I. CARAGIALE

«Je serai très heureux si je puis vous rendre service, ou en tout cas reprendre la conversation, si agréable pour moi, que nous avons eu avant-hier [...]»

P. Van TIEGHEM

Fragmentele semnate de Eminescu, Luca I. Caragiale și Paul Van Tieghem fac parte din sumarul numărului viitor, din care semnalăm, de asemenea:

- VILLON, POE, CEHOV — tălmăciri necunoscute;
- Documentar budapestan: Liviu REBREANU;
- Încă o carte populară: VOINICUL ȘI MOARTEA;
- Ion MINULESCU — legendă și adevăr.

TAXELE POȘTALE ACHITATE CONFORM
APROBĂRII D. G. P. Tc. nr. 137/527/1976.

Lei 10

